

**MANİPÜLATİF BİLGİLERİN TÜKETİM SÜRECİNİN, POST-TRUTH
ZEMİNDE İNCELENMESİ: SURİYELİ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Onurhan DEMİRKOL

Eskişehir 2021

**MANİPÜLATİF BİLGİLERİN TÜKETİM SÜRECİNİN, POST-TRUTH
ZEMİNDE İNCELENMESİ: SURİYELİ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ**

Onurhan DEMİRKOL

DOKTORA TEZİ

Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. E. Gizem UĞURLU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aralık 2021

ÖZET

MANİPÜLATİF BİLGİLERİN TÜKETİM SÜRECİNİN, POST-TRUTH ZEMİNDE İNCELENMESİ: SURİYELİ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ

Onurhan DEMİRKOL

Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 2021

Danışman: Doç. Dr. E. Gizem UĞURLU

Bu çalışmada, sosyal medya kullanıcılarının tabi oldukları bireysel, toplumsal ve ideolojik koşullarla, Suriyeli göçmenlere ilişkin manipülatif metinleri değerlendirme süreçleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu bağlamda, manipülatif metinlerin üretim ve tüketim süreçleri arasındaki ilişki, “post-truth” kavramının ortaya koymuş olduğu çerçeve içinde karşılıklı olarak incelenmiş, böylece kişisel duygu ve kanaatlerin, bilginin nesnelliği karşısındaki rolüne ilişkin bulgular araştırılmıştır. İç içe geçmiş tek durum desenlemesi yöntemi ile desenlenmiş olan çalışmada, çoklu nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Manipülatif metinlerin üretim süreci, Suriyeli göçmenler hakkında üretilmiş, her biri farklı bir toplumsal temaya dayalı olan 6 adet manipülatif sosyal medya metninin eleştirel söylem analizleriyle incelenmiştir. Manipülatif metinlerin tüketim sürecinin araştırılmasında ise, bu analizlerden elde edilen bulgulara dayalı olarak oluşturulmuş görüşme metniyle, 50 görüşmecinin bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarını inceleyen derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler çerçevesinde, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme biçimleriyle bu metinlerin temalarını oluşturan konulara gösterdikleri bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlar arasındaki ilişkiler, nitel paradigma içinde araştırılmıştır.

Araştırmanın sonucunda görüşmecilerin, metinlerin temalarına yönelik bireysel ölçekte sorun yaşayıp yaşamamalarının ve metinlerin temalarına ilişkin ideolojik bir kutuplaşma içinde yaklaşım gösterip göstermemelerinin, metinlerin değerlendirilmesinde güçlü etkilere sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Bilgi, Hakikat, Manipülasyon, Sosyal medya, Post-truth, Suriyeli göçmenler.

ABSTRACT

THE RESEARCH OF THE CONSUMPTION PROCESS OF MANIPULATIVE TEXTS IN THE CONTEXT OF POST-TRUTH: SAMPLE OF SYRIAN IMMIGRANTS

Onurhan DEMİRKOL

Cinema and Television Department

Anadolu University Graduate School of Social Science, December 2021

Advisor: Assoc.Prof. E. Gizem UĞURLU

This study concern with the relations between the individual, social, ideological conditions of social media users and their approach to manipulative texts about Syrian immigrants. In this context, the relations between the processes of manipular texts' fabrication and consumption, are exemined as part of "post-truth" approach, and so, finding about the role of personal and public feelings and beliefs against to facts are study. To search this relations, multiple case study is used as method. To research the fabricating process of manipulative texts, 6 manipulative social media texts about Syrian immigrants are analysed with the Critical Discourse Analysis, within Teun van Dijk's approach. To research the consumption of the manipulative texts, an depth-interview text is prepared by way of the Discourse Analysis results and 50 social media users are interviewed with this text. Within the frame of findings, the relations between the individual, social, ideological approach of interviewers about the themes of the manipulative texts and their estimates of manipulative texts are studied in the qualitative paradigm.

As a results, the study shows that, interviewers's problems on a individual scale in their daily life and the ideological polarizations of the interviewers about the theme of the manipulative texts have strong effects on their estimating of the manipulative texts about Syrian immigrants.

Keywords: Information, Truth, Manipulation, Social media, Post-truth, Syrian immigrants.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	xi
GÖRSELLER DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Sorun	7
1.2. Amaç	9
1.3.Önem	10
1.4. Varsayımlar	10
1.5. Sınırlılıklar	11
2. ALANYAZIN	12
2.1.“Hakikat”, “Gerçek” ve “Doğru” Kavramlarının Etimolojik ve Epistemolojik Kökenleri	13
2.1.1. Antik Çağ felsefesinde doğruluk-hakikat tartışmaları	14
2.1.2. Descartes’da doğruluk-hakikat kavramları	17
2.1.3. Modern felsefede Kant ve Hegel’in bilgi tartışmaları	18

2.1.4. Yirminci yüzyılda doğruluk kuramları	21
2.2. Yirminci YY. Sonlarından İtibaren Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi ve Yeni Toplum Adlandırmaları	23
2.2.1. Liberal yaklaşımlar	24
2.2.1.1. Daniel Bell ve “Bilgi Toplumu”	25
2.2.1.2. Alvin Toffler ve “Üçüncü Dalga”	27
2.2.2. Analitik bir yaklaşım: Castells ve “Ağ Toplumu”	30
2.2.3. Eleştirel yaklaşımlar	34
2.2.3.1. Neil Postman ve teknopoli	35
2.2.3.2. Christian Fuchs ve dijital sermaye birikimi	39
2.2.3.3. Bauman’ın “akışkanlık” kavramı ve internet	42
2.3. Yirminci Yüzyılda Hakikatin ve Anlamın Kaybı	46
2.3.1. Aydınlanma’dan postmodernizme, “bilgi” ve “hakikat”ın hasarlanması	47
2.3.2. Bilginin anlam kaybına yönelik eleştiriler	50
2.3.2.1. Baudrillard ve gerçeğin simüle edilmesi	52
2.3.2.2. Sloterdijk ve Žižek bağlamında bilgi-sinizm ilişkisi	54
2.3.2.3. Lacan ve Žižek bağlamında toplum-gerçek ilişkisi	58
2.4. “Post-truth” Kavramının Oluşması ve Kuramsal Zemini	61
2.4.1. Alanyazını oluşturan temel çalışmalar	67
2.5. İnternet Çağında Bilgi-İnsan İlişkisi	70
2.5.1. İnternetin gelişim süreci ve işleyiş temelleri	71

2.5.2. İnternetin “veri”, “enformasyon” ve “bilgi” kavramsallaştırmaları içindeki konumu	75
2.5.3. İnternetin bilgi kaynağı olarak bilişsel düzeydeki konumu	77
2.5.4. Manipülasyon aracı olarak internet	80
2.5.4.1. İnternette “kişiyi özel haber” algoritması	82
2.5.4.1.1. Yankı odası etkisi	82
2.5.4.1.2. Filtre balonları	83
2.5.4.1.3. Siberbalkanizasyon	84
2.5.4.2. İnternette sanal cemaatler ve “dijital mahalle baskısı”	85
2.5.4.3. İnternet ve “dijital suskunluk sarmalı”	88
2.6. Dünyada ve Türkiye’de Göç Olgusu	93
2.6.1. Kavramsal çerçeve	93
2.6.1.1. Göç ve göçmen	94
2.6.1.2. Mülteci ve sığınmacı	95
2.6.2. Göç türleri	96
2.6.3. Göç kuramları	98
2.6.4. Uluslararası Hukuki Çerçeve ve Kurumlar	100
2.6.4.1. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği	100
2.6.4.2. Uluslararası Çalışma Örgütü	100
2.6.4.3. Uluslararası Göç Örgütü	101
2.6.5. Suriye iç savaşı ve büyük göç dalgası	101

2.6.5.1. Suriye’li göçmenlerin dünyadaki ve Türkiye’deki durumu	102
2.6.5.2. Türkiye’de göçmenlerin hukuki statüleri	104
2.6.5.3. Türkiye’deki Suriyelilerin dağılımı	105
2.6.6. Manipülatif haber konusunda Türkiye’nin durumu ve Suriyeli göçmenler	110
3. YÖNTEM	123
3.1. Araştırma Deseni	123
3.2. Verilerin toplanması ve analizi	124
4. BULGULAR VE YORUM	131
4.1. Eleştirel Söylem Analizi Bulguları	131
4.1.1. Birinci metnin eleştirel söylem analizi	132
4.1.2. İkinci metnin eleştirel söylem analizi	139
4.1.3. Üçüncü metnin eleştirel söylem analizi	147
4.1.4. Dördüncü metnin eleştirel söylem analizi	154
4.1.5. Beşinci metnin eleştirel söylem analizi	161
4.1.6. Altıncı metnin eleştirel söylem analizi	169
4.1.7. Eleştirel söylem analizlerinin sonuçları	175
4.2. Görüşme Bulguları	181
4.2.1. Görüşmecilerin demografik özellikleri	183
4.2.2. Görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile manipülatif metinleri değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler	185
4.2.3. Metinlerin iç tutarlılık ilişkileri	190

4.2.3.1. Birinci metnin iç tutarlılık ilişkileri	192
4.2.3.2. İkinci metnin iç tutarlılık ilişkileri	195
4.2.3.3. Üçüncü metnin iç tutarlılık ilişkileri	200
4.2.3.4. Dördüncü metnin iç tutarlılık ilişkileri	203
4.2.3.5. Beşinci metnin iç tutarlılık ilişkileri	207
4.2.3.6. Altıncı metnin iç tutarlılık ilişkileri	211
4.2.3.7. İç tutarlılık ilişkilerinin sonuçları	215
4.2.4. Metinlerin dış tutarlılık ilişkileri	220
4.2.4.1. Bireysel sorunların ve sorunlara yaklaşım biçimlerinin etkisi	224
4.2.4.2. Sorunlara toplumsal yaklaşım biçimlerinin etkisi	234
4.2.5. Görüşmecilerin, bilgi kaynaklarını kullanma biçimleri	238
5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	243
5.1. Sonuç	243
5.2. Tartışma ve Öneriler	251
KAYNAKÇA	254
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 2.1.	İnsan ve bilgisayar/ortam işlemleri arasındaki temel farklar	77
Tablo 3.1.	Van Dijk'ın, haber metinleri için eleştirel söylem analizi modeli	127
Tablo 3.2.	Van Dijk'ın söylem analizi modelinin Twitter için uyarlanmış biçimi	128
Tablo 3.3.	Van Dijk'ın söylem analizi modelinin, sosyal medya için uyarlanmış biçimi	129
Tablo 4.1.	Suriyeli göçmenler hakkındaki altı manipülatif metni oluşturan temel unsurlar	180
Tablo 4.2.	Görüşmecilerin demografik özellikleri ve metinlerdeki yanılgı sayıları	184
Tablo 4.3.	Lise mezunu görüşmecilerin, metinlerdeki yanılgı sayıları	186
Tablo 4.4.	MYO mezunu görüşmecilerin, metinlerdeki yanılgı sayıları	186
Tablo 4.5.	Lisans öğrencisi olan görüşmecilerin, metinlerdeki yanılgı sayıları	187
Tablo 4.6.	Lisans mezunu olan görüşmecilerin metinlerdeki yanılgı sayıları	187
Tablo 4.7.	Lisansüstü öğrencisi ve lisansüstü mezunu olan görüşmecilerin metinlerdeki yanılgı sayıları	188
Tablo 4.8.	Görüşmecilerin, eğitim seviyelerine göre metinlerdeki yanılgı ortalamları	188
Tablo 4.9.	Görüşmecilerin, metinlerdeki toplam yanılgı sayıları	191
Tablo 4.10.	Görüşmecilerin, metinlere yönelik değerlendirmeleri	223
Tablo 4.11.	Görüşmecilerin, bireysel olarak yaşadıkların sorun sayılarına göre sıralanışı	230

Tablo 4.12.	Görüşmecilerin, sistematik olarak değerlendirilen tema sayılarına göre sıralanışı	232
Tablo 4.13.	Görüşmecilerin, toplumsal sorun olarak gördükleri tema sayılarına göre sıralanışı	235

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 2.1.	“Post-truth” kelimesinin, 2015-2016 tarihleri arasındaki kullanım sıklığı	64
Görsel 2.2.	Web 1.0 ve Web 2.0 kullanıcılarının kullanım farklılıklar	73
Görsel 2.3.	Suriyelilerin iltica başvurusu yaptığı AB üyesi devletlerin dağılımı	103
Görsel 2.4.	Geçici barınma merkezi içinde ve dışında kalan Suriyeliler	106
Görsel 2.5.	Yıllara göre geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı	106
Görsel 2.6.	Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin ilk 10 ile göre dağılımı	107
Görsel 2.7.	Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin illere göre dağılımı	108
Görsel 2.8.	Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımı	109
Görsel 2.9.	Türkiye’de yıllara göre hanelerdeki internet erişimi	111
Görsel 2.10.	Türkiye’de bireylerin interneti kullanma amaçları	111
Görsel 2.11.	Türkiye’de haber kaynağı olarak kullanılan platformlar	112
Görsel 2.12.	Türkiye’de haber takibinde kullanılan dijital araçlar	113
Görsel 2.13.	Türkiye’de medya türüne göre haber kaynaklarını kullanım sıklığı	114
Görsel 2.14.	Sahte habere en çok maruz kalan ülkeler	115
Görsel 2.15.	Türkiye’de en çok haber takibi yapılan sosyal medya platformları	116
Görsel 2.16.	Ülkelere göre haber takibinde görsel içeriklerin kullanılması	117
Görsel 4.1.	Türkiye’de 2008-2020 yılları arasında işlenen kadın cinayetleri sayısı	142
Görsel 4.2.	Türkiye’de 2020 yılında öldürülen kadınların failleri	144

Görsel 4.3.	Türkiye’de, 2012-2020 yılları arasında üniversitelere yerleşme oranları	157
Görsel 4.4.	Türkiye’de 2012-2020 yılları arasında, lise türlerine göre üniversiteye yerleşme oranları	158
Görsel 4.5.	Türkiye’de 2020 yılı gelir dağılımı tablosu	164
Görsel 4.6.	Avrupa ülkelerinin 2020 yılı gelir dağılımı sıralaması	165
Görsel 4.7.	Korkusuz gazetesinin 24 Temmuz 2019 tarihli sayısının kapağı	166

1. GİRİŞ

Türkçeye, “hakikat sonrası”, “hakikat ötesi” ya da “hakikatin önemsizleşmesi” (Alpay, 2017: 25-30) şeklinde çevrilebilecek olan “post-truth” kavramı, 2016 yılında, Oxford Sözlükleri tarafından “yılın kelimesi” seçildikten sonra, özellikle sosyal bilimlerin kapsamına giren her türlü söylem biçiminde gündem olmaya başlamıştır. Kavramın özellikle sosyal bilimlere ait akademik çalışmalarda kullanımının son yıllarda hızla yaygınlaşması, her ne kadar büyük ölçüde, yılın kelimesi seçilmesinden sonra gerçekleşmiş olsa da, post-truth, bugün kullanıldığı anlamına, 1992 yılında ABD’li eleştirmen ve yazar Steve Tesich’in *The Nation* dergisinde yayımlanan bir yazısında geçmesiyle birlikte kavuşmuştur.¹ Tesich, “Watergate Sendromu” olarak tanımladığı kavramı Körfez Savaşıyla ilgili yazdığı bir eleştiri yazısında kaleme almıştır. Tesich, Vietnam Savaşı’ndaki savaş suçları nedeniyle zaten utanmakta olan ABD toplumunun, Körfez Savaşı’nın gerekli olduğuyla ilgili hükümetten yalan beklediğini ifade eder. Halk toplumsal utanç duymamak adına hükümetin yalan söylemesini istemiş, hükümet de savaşı gerçek olmayan gerekçelerle meşru hale getirmiştir (Tutal, 2017: 1-9). Kavramın Oxford sözlüğünde yer alan karşılığı da, “Duyguların ve kişisel kanaatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede rasyonel gerçeklerden daha fazla etkili olması durumu” şeklindedir (http-1). Gerek Tesich’in makalesinde yaptığı vurguya, gerekse Oxford sözlüğündeki açık anlamına bakıldığında, “post-truth” kavramının ortaya koyduğu hakikat sorgulamasının temelinde, bilginin üretim aşamasındaki nesnellik sorunundan çok, tüketim aşamasındaki öznellik sorunu olduğu görülmektedir. Tesich bu makalesinde sıkça, toplumun iradesinin, siyaset mekanizması üzerindeki etkisinin zayıflıyor olmasının, hakikati reddeden, ihtiyaç duyduğu gerçeklikleri talep eden bir toplum yaratmakta olduğu eleştirisini yapar. Bu eleştirisinin en somut ifadesi, ironik bir yapıda cisimleşmektedir: “Özgür bir halk olarak, hakikat ötesi bir dünyada yaşamaya özgürce karar verdik. Bu dünyada erdemin sıradanlık olduğuna inancımız sonsuz olduğundan, ne olup bittiğini değerlendireceğimiz ilkelerden vazgeçiyoruz.” (akt. Tutal, 2017: 8). Hakikate ulaşma isteğinden toplumsal bir vazgeçiş açıkça vurgulayan bu ifadeler, temelinde verili siyasi iklimin otoriter işleyişine sert bir eleştiri taşımakta, buna bağlı olarak da, ortaya koyduğu hakikat sorununa, “gerçeğe

¹S. Tesich’in bahsi geçen makalesi, *The Nation* dergisinin internet arşivinde bulunmamakta, Oxford, kavramın tanımında bu bilgiyi vermektedir. R. Kreitner de aynı dergideki makalesinde bu bilgiye dayanarak post-truth kavramının tanımını yapar: <https://www.thenation.com/article/post-truth-and-its-consequences-what-a-25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/>

erişememek” ya da “yalan haberlerin artması” bağlamında değil, bunun tersine, “gerçekliğin toplumsal inşası” bağlamında işaret etmektedir; Tesich’e göre toplum, inanmak zorunda olduğu gerçeklikleri talep eder hale gelmiştir.

Ancak, 1992 yılında oluşturulan bu kavramın 2016 yılında gündeme oturması, özellikle ABD başkanlık seçimleri ve İngiltere’deki Brexit oylaması süreçlerinde internette konuyla ilgili haberlerde manipülasyonun çok fazla artış göstermesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçlerde manipülatif bilgiler yalnızca medyada değil, liderlerin söylemlerinde de öne çıkmıştır. Bu durumun da, post-truth kavramını sıklıkla “yalan haber” anlamında kullanma eğilimi oluşturduğu görülmektedir. Türkiye’de son yıllarda yapılan çalışmalarda da sıklıkla post-truth kavramının, “yalan haberlerin artması ve yalanla mücadele” kapsamında ele alma eğilimi oluşturduğu görülebilir. Nitekim “Post-truth” yer yer kavram olarak doğrudan “yalan”, “sahte” kelimelerinin yerine kullanılmaktadır (“post-truth mesajlar”, “post-truth haberlerden nasıl korunabiliriz?”). Ancak yalan haber, manipülasyon, ya da doğru bilgiye erişememe gibi sorunlar, yeni ortaya çıkmış sorunlar değil, medya tarihi boyunca konu edilmiş sorunlardır. Bununla birlikte, gerek ABD seçimlerinden, gerekse Brexit sürecinden sonra Batı’da yoğunlaşan post-truth çalışmalarında, manipülasyon ihtiyacını oluşturan ve Tescih’in vurgulamış olduğu toplumsal dinamikleri hesaba katan araştırmalar göze çarpar. Burada böyle bir kullanım biçimine dikkat çekmekteki amaç, bir kavramı düzeltme önerisinde bulunmak değil, bu tez çalışmasının sorununu oluşturacak olan bir yaklaşım farklılığını dile getirmektir. Bu yaklaşım farklılığını vurgulamak, post-truth kavramını, tanımı ve konumlandığı yer bakımından “yalan, sahte, manipülatif bilgi” gibi kavramlardan ayırt etmeyi gerektirir. Bu da, medyadaki manipülatif haber sorununu konu edinen çalışmalar kapsamında yeni bir çalışma düzlemine işaret eder. Bu bağlamda post-truth kavramı, manipülatif bilgilerin üretiminden çok tüketim aşamasına odaklanmayı, bunun için de bilginin tüketim sürecini belirleyen sosyal dinamiklerin de hesaba katılmasını işaret eden bir çalışma düzlemidir. Kavramın özgün konumunu netleştirmek adına onun ayırt edici niteliklerine değinmek aydınlatıcı olacaktır.

Öncelikle, post-truth kavramının internet çağında yoğun biçimde kullanılmaya başlanan bir kavram olmasının nedeni, internet ağlarına dayalı medya platformlarının, bilgiye erişme olanaklarını çoğaltma niteliğiyle ilişkili olarak ele alınabilir. Artık erişimi olan herkesin, gerçekten istediği takdirde, ilgilendiği bir konudaki nesnel gerçekliklere

erişme olanakları yüksektir. O halde dünyada yalan ve sahte haberlerin insanların gerçekliği belirlemesindeki etkisi yüksekse, bu haberlerin tüketim süreci, insanların bilgiyle olan iletişiminde ideolojik dinamikler, post-truth çalışmaları için araştırma zemini sunar. Bu bağlamda post-truth kavramının, internet çağında ortaya çıkmış bir olgu değil, internet çağında görünür olmuş bir olgu olduğu çıkarsanabilir: “Bilgi çağında” “bilgiye ulaşamama” bahanesi ortadan kalkmaktadır. Bununla birlikte, yalan ve sahte haberlerin üretim ve dağıtım aşamalarına odaklanan çalışmaların, medyanın üretim aracı olarak sahiplik ilişkileriyle, alıcının bilişsel yetkinliğiyle ve kontrol mekanizmalarıyla ilgili noktalara yoğunlaştıkları görülür. Oysa kavramı otantik anlamıyla ele alan yaklaşımlarda, insanların hakikatle olan ilişkisinin daha bütünlüklü bir sosyal bağlamda ele alındığı ve insanın, bilginin gerçekliği karşısında aldığı pozisyonu, onun dahil olduğu farklı sosyal dinamikler eşliğinde değerlendiren disiplinlerarası çalışmaların yoğunluğu göze çarpmaktadır.

Daha kısa anlatımla, post-truth olgusunu konu edinen çalışmaların çoğunlukla yanıt aradığı soru şudur: “Gündemdeki olaylarla ilgili olarak nesnel gerçeklere erişme olanağı bulan toplumsal kesimler, neden ve hangi dinamiklere bağlı olarak, inanmak istedikleri gerçeklikleri seçmektedirler?” Medyadaki manipülatif haber ekolojisinin, özellikle 2000’li yıllardan itibaren dijital platformlara taşınmasıyla, doğrudan doğruya bireyin manipülatif bilgi karşısındaki konumunu, daha kısa anlatımla “yalanın tüketim sürecini” araştıran post-truth çalışmaları öne çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla, “ihtiyacı duyulan gerçeklikleri”, “manipülatif bilgi” sorunuyla birlikte ele alacak bir çalışma düzlemi, bireyin ideolojik tutumlarını, kişisel kanaatlerini ve bilginin dayandığı toplumsal yaklaşımları hesaba katarak oluşabilir.

Post-truth kavramının yukarıda özetlenen ayırt edici nitelikleri, insanın nesnel hakikat ile olan ilişkisini, sahip olduğu ideolojik, sosyal, ekonomik ve psikolojik koşullar çerçevesinde değerlendirme gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak “post-truth” kavramının bir “çağ” olarak belli bir tarihsel sürece atfedilmesi ve bu tarihsel sürecin, internet teknolojilerinin egemen iletişim platformu olmaya başladığı süreç olması, bu konudaki çalışmaların yönünü ve zeminini de belirleyen bir unsurdur. Bu bağlamda internet teknolojilerinin gelişimi de post-truth çağı meydana getiren unsurlardan biri olarak ele alınmaktadır. Lewandowsky ve arkadaşları (2017: 353), post-truth çağını meydana getiren en önemli unsurlardan birinin, internet çağında medyanın hızlı bir

biçimde parçalanmış olması olduğunu vurgular. Bu parçalanmışlık, haber kaynaklarının bireyselleşmesinden, internet ağlarının algoritmik olarak bölümlenmelerine kadar geniş bir yelpazede incelenebilir. İnternet platformlarındaki manipülatif bilgi ve haber ekolojisinin, bu çalışmanın kapsamı dahilinde, teknik olarak vurgulanması gereken en temel varoluş koşulları, “yankı odası” (*echo chamber*) etkisi, “sanal cemaatler” (*virtual communities*) ve “filtre balonları” (*filter bubbles*) gibi algoritmik unsurlar tarafından oluşturulur. Yukarıda özetlenen, insanın nesnel hakikat karşısında değişen konumuna ilişkin sosyal, ekonomik ve psikolojik unsurların, bu algoritmalara bağlı etkiler sayesinde dijital platformlara da aktarılabilme koşulları, yine post-truth çalışmaların odaklandığı konular arasındadır. Kullanıcıların internette kendi istekleriyle ya da farkında olmayarak, istemedikleri mesajları filtrelemelerin, böylece homojen gruplar oluşturularak, yalnızca kendi görüşlerine uygun bilgi kaynaklarını ve hesaplarını takip ettiklerini anlatan “yankı odası etkisi” (Colleoni, Rozza ve Arvidsson, 2014: 319) ve bu etki sayesinde oluşan “sanal cemaatler”, gerçekliğin seçiliminde “nesnel hakikatlerden çok, duyguların ve kişisel kanaatlerin belirleyici olmasını” (http-1) sağlayan unsurlardır. 2016 yılında ABD’de politik gündemler hakkında yapılan bir çalışmada, aynı bilgilere sahip oldukları halde muhafazakar internet gruplarını yoğun olarak kullanan kişilerin, aynı sorulara, diğerlerine oranla %30 daha fazla yanlış cevap verdikleri görülmüştür (Lewandowsky, 2017: 359). Buna benzer bir çok çalışma, yankı odası etkisi ve ağlar üzerindeki sanal gruplaşmaların oluşturduğu kutuplaşmaların, bireysel kanaatlerin ve ideolojik tutumların, internet platformlarındaki yansımalarını göz önüne sermektedir.

Post-truth kavramı, yalnızca bir kavram olarak değil, doğru takip edildiğinde belirli bir kuramsal çerçeveye denk düşecek bir olgu olarak da değerlendirilebilme potansiyeline sahiptir. Kavram, kuramsal olarak, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren şekillenen ve “anlam kaybı kuramcıları” denilebilecek, nesnel hakikatin önemsizleştiğine dair eleştirel yaklaşımlarda bulunan bir düşünsel çizgide karşılık bulur. Baudrillard’ın, “artık bir şeyin gerçekliğini bilmekle onu kavramak arasında hiç bir ilişki kalmadığına”, “insanların gerçeklikle ilişkisini kaybettiğine ve kurgulanmış bir gerçekliğin yaşandığına” (2016: 87-136) ilişkin ilk tespitleri, burada örneklendirilen post-truth çalışmalarının distopik bir tasviri olarak değerlendirilebilir. Sloterdijk’in, “sinizm ideolojisi”ni açıklarken, “günümüzde nesnel bilginin, kendi özüyle olan her türlü ilişkiden kurtulduğuna” ve insanların yanlış bildikleri halde reddetmediklerine

ilişkin saptamaları (2001: 537), nesnel hakikatin değersizleşmesi bağlamında post-truth kavramıyla ilişkilidir. Žižek'in bu durumun net bir ifadesi olarak “artık bireyler, ideolojik gözlükle gerçeklik arasındaki mesafeyi bilmektedirler ama bu gözlüğü takmak için nedenler yaratmaktadırlar” (2011: 44) saptaması da, post-truth'un kavramsal karşılığında yer alan “bilginin nesnelliğinden çok inançların ve duyguların öne çıkması” durumunu işaret eder.

Yukarıda vurgulanan ayırt edici nitelikleriyle birlikte düşünüldüğünde, internet platformlarındaki manipülatif bilgi ve haber sorununu post-truth bir zeminde ele almanın koşulları belli bir ölçüde belirginleşmiş olur. Doğru bilgilendirmenin, o bilginin konusu hakkındaki hakikate ulaşmada yeterli bir etken olmayabileceğine ilişkin çalışmalar ve özellikle “geri tepme etkisi” (*backfire effect*, Nyhan ve Reifler, 2010) ile ulaşılan ve doğru bilgilendirmenin bazı durumlarda tam ters bir etki yapabildiğine ilişkin bulgular, manipülatif bilgilerin tüketim sürecine odaklanmayı ve bunlara maruz kalan bireyi, sahip olduğu ideolojik ve toplumsal yaklaşımlarıyla birlikte ele almayı gerektirir. İnsanların kendi gerçekliklerini yaratmasında veya seçmesinde, hangi dinamiklerin belirleyici olduğu anlamak, yanlış bilginin, manipülatif haberlerin belirleyici rolünü azaltmak için etkili yollar sağlamak açısından önemlidir.

Buradan çıkarımla, internetteki manipülatif bilgi sorununu post-truth zeminde sağlıklı bir biçimde ele alabilmek için üç temel unsur göz önünde tutmak gerektiği ortaya çıkar:

1. Genel olarak, insanların manipülatif bilgilere inanıp sahipleniyor olmaları, yalnızca bilgi kirliliği ile açıklanamaz; bireyler bilgiyi sınarken, tabi oldukları toplumsal yaşantılarındaki sosyal, ideolojik, ekonomik ve psikolojik koşulların belirleyiciliği ve bunlara bağlı kutuplaşmalar, bilginin nesnelliğinden daha etkili olabilmektedir (Kahan vd., 2012: 732; Castells, 2016: 207; McCright vd. 2016; Lewandowsky vd., 2017: 353; Chan vd., 2017).
2. İnternet ağlarındaki kişiselleştirme algoritmaları sayesinde, toplumsal yaşantıdaki ideolojik kutuplaşmalar, dijital iletişim platformlarına da yansımaktadır. Algoritmaların bu niteliği ile bireylerin tercihleri arasındaki ilişki karşılıklı olabilmekte ve bu yüzden yankı odası etkisi yalnızca istem

dışı değil, tercihlere bağlı olarak da işleyebilmektedir (Sustain, 2001; Castells, 2008: 577; Narin, 2018: 242).

3. İnternetteki manipülatif bilgi sorununa yönelik somut çözüm arayışlarında, yukarıdaki unsurlar göz önünde tutulmalı, yanlış inançların düzeltilmesi sürecinin daha etkili olabilmesi için bu unsurlara göre, sosyal bağlamı geniş, disiplinlerarası çalışmalar yapılmalıdır (Lewandowsky vd., 2017: 353).

Bu bağlamda düşünüldüğünde, medyadaki manipülasyonu konu edinen bir çalışmanın post-truth bir zemine yerleşebilmesi için, hem manipülasyonun kaynağını, hem de ona maruz kalan alıcıyı tanımlayabilmesi ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi araştırması gerekliliği ortaya çıkar. Manipülasyonun kaynağını tanımlamak, manipülatif metinlerin hangi dinamikler kullanılarak kurgulandığını göstermesi açısından önemlidir. Alıcıyı tanımlamak ise manipülasyonu oluşturan dinamiklerin alıcıda hangi noktalarda karşılık bulup, onunla ne şekilde buluştuğunu gösterebilmesi açısından önem taşır. Bu ikisi arasındaki ilişkinin hangi yollarla kurulduğunu araştırmaksa, manipülatif haberlerin geçirdiği tüm sürece ilişkin kapsayıcı bulgular ortaya koyabilecek bir post-truth çalışmanın yöntemi olabilir.

Türkiye’de manipülatif haberlerin böyle bir çerçevede ele alınıp araştırılabileceği belirgin örnekler mevcuttur. Üzerinde ideolojik, ekonomik ve sosyal dinamiklere bağlı kutuplaşmaların olduğu bir çok gündem konusunun, aynı zamanda bilgi kirliliğinin yüksek seviyelerde olduğu, doğrulukları hakkındaki belirsizliklerin sürdüğü gündem maddeleri olduğu gözlenebilir durumdadır. Bunlardan en belirgin olanlarından biri, “Türkiye’deki Suriyeli göçmenler” konusudur. Türkiye’de Suriyeli göçmenler hakkında çok fazla manipülatif haber üretilmekte ve internet platformlarında dolaşıma sokulmaktadır. Bu türdeki haberlerin, genellikle toplumsal kesimlerin ideolojik yaklaşımlarına göre karşılık bulduğu görülmektedir. Vurgulanması gerekenlerden biri, Suriyeli göçmenler hakkındaki manipülatif bilgilerin, bir çok kaynak tarafından defalarca yalanlandığı ve doğrusunun ortaya konulduğu durumlarda da, haberlerin düzeltilmediği ve bu haberlerin ilk haline yönelik tepkilerin büyük ölçüde değişmediği, hatta bu doğrulamalara karşı ayrı bir tepki oluştuğu ve konunun bağlamından kopartıldığının görülmesidir (Uluk, 2019). Bu durum, insanların kişisel ve toplumsal yaklaşımlarının ve düşüncelerinin oluşturduğu duygu ve kanaatlerinin, nesnel

hakikatin düzeltici etkisinden daha güçlü olabildiğini, bu etkinin, belirgin bir örnek olarak Suriyeli göçmenler konusunda da işlediğini göstermektedir.

Bu çalışmanın sorununu oluşturan ve yukarıda vurgulanan noktalar ışığında, bu konuda araştırılması hedeflenen nokta, manipülatif haberlerin üretim ve tüketim süreci arasındaki sürece ilişkindir. Suriyeli göçmenler konusunda internette üretilen ve yayılan manipülatif haberlerin çokluğu², yanlışları düzeltmenin çok zaman geri teptiği ve bunun, nefret söylemlerini ve ırkçı eğilimleri yükselttiği göz önüne alındığında (Uluk, 2019: 286), bu sorunu post-truth zeminde, sosyal bağlamlarıyla ele alma gerekliliği öne çıkar. Buna göre manipülatif bilgilerin internetteki yaygın varlığını daha iyi anlamlandırabilmek adına, manipülatif bilgilerin kurgusal dinamiklerini, bu dinamiklerin, maruz kalan bireylerde nasıl karşılık bulduğuna odaklanmak ve bu süreçte kişisel kanaatlerin ve ideolojik yaklaşımların etkisini incelemek için çok yönlü çalışmalar yapılması önemlidir.

1.1. Sorun

Manipülatif haberler, medya tarihi boyunca kitle iletişim araçlarının en temel sorunları içinde yer almıştır. Bunun yanında bilgiye sağlıklı bir şekilde erişebilme koşullarının oluşması, bu sorunların kaynağına atfedilen bilgi eksikliğinin ortadan kaldırılabilmesi için en önemli etkenlerden biri olarak görülmüş ve bu etken hem kuramsal hem de pratik olarak çok sayıdaki çalışmanın konusu olmuştur. 21. yüzyıldan itibaren yüksek bir ivmeyle gelişen, dijital ağlara ve internete dayalı iletişim teknolojileri, “enformasyon toplumu”, “bilgi çağı”, “ağ toplumu” gibi adlarla anılan bir iletişim çağına damgasını vurmuş ve enformasyonun neredeyse sınırsız dolaşımına ve kullanımına olanak veren koşulları yaratmıştır. Web teknolojilerinin gelişimi, kullanıcıların hem birbirleriyle hem de her türlü haber kaynağıyla bilgi alışverişi yapabildiği sosyal medya platformlarını da içeren çok geniş bir bilgi dolaşım ağını mümkün kılmıştır. Bu olanaklar, bilgiye ve haber kaynaklarına sağlıklı bir biçimde erişme olanaklarını yükseltmenin yanında bilgi kirliliğinin yayılması için de uygun koşulları oluşturur.

²Bu konuda çok sayıda çalışma olsa da, en derli toplu örnekler *teyit.org* sitesinde bulunabilir. <https://teyit.org/etiket/suriyeli/> ve <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-ilgili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi/>

İnternet çağının bu iki karşıt niteliği, manipülatif haberlerin varlığının bu çağda da ciddi boyutlarda sürüyor oluşunun nedenlerini çok yönlü araştırmak için eskisine göre daha geniş bir zemin sunar. İnternet çağında da yüksek boyutlara ulaşan manipülatif bilgi sorununu ele alan akademik çalışmaların bir kısmı, bilgi kirliliğinde aracın etkisini ve manipülatif haberlerin kurgulandığı dinamikleri merkeze alırken, bir kısmı da manipülatif bilgiye maruz kalan bireyin sahip olduğu ideolojik yaklaşımların, kişisel ya da toplumsal kanaatlerin bu kirlilikteki etkisine odaklanmaktadır. Post-truth kavramı ise, manipülatif bilginin üretim ve tüketim sürecindeki dinamikleri birlikte ele alarak, mesaj ve alıcı arasında kurulan ilişkiyi inceleme olanağı yaratan bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, post-truth zeminde yapılan çalışmalar, manipülatif bilgilerin tüketim sürecine de odaklanan ve bu dolayısıyla bireylerin ideolojik görüşlerini, sosyal belirlenimlerini ve sosyodemografik niteliklerini de hesaba katan, genellikle disiplinlerarası alanlarda yapılan çalışmalardır. Medyadaki manipülatif haber sorununu post-truth zeminde ele almak, özellikle uzun süre gündemde kalan konular üzerindeki fikir ayrılıklarının, haberlerin doğruluğunu değerlendirmede etkili olduğu tezine ve Castells'in de vurguladığı biçimde "insanların inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduğu" (2016: 207) savına vurgu yapmaktadır. Mesajla alıcı arasında böyle bir ilişkiyi araştırmak ve bilimsel bir zemine dayandırabilmek adına, saha araştırmalarının yapılması önemli bir koşuldur.

Türkiye'nin son on yılında gündemde güçlü bir yer tutan Suriyeli göçmenler meselesi, burada söz edilen koşullar bağlamında, post-truth zeminde ele alınıp araştırılmak adına uygun bir mesele olma özelliği taşır: Bu konu hakkında yıllardır çok fazla manipülatif haber üretilmekte ve internet platformlarında dolaşıma sokulmaktadır. Aynı zamanda hem Türkiye'de hem dünyada göçmenlere ilişkin yaklaşımlar, ideolojik ayrışmalara, kişisel tutum ve kanaatlere göre değişkenlik göstermekte, bu konuda kutuplaşmalar görülmektedir. Bu da Suriyeli göçmenlere ilişkin internet platformlarında çokça yer alan manipülatif bilgilerin, bu manipülasyona maruz kalan kullanıcıların ideolojik yaklaşımlarıyla olan ilişkisini araştırmak için uygun bir zemin oluşturur. Bu bağlamda, bu çalışmanın sorununu, "sosyal medya kullanıcılarının bireysel, toplumsal ve ideolojik belirlenimleriyle, Suriyeli göçmenlerle ilgili manipülatif metinleri değerlendirmeleri arasında post-truth zeminde nasıl bir ilişki kurulabilir?" sorusu oluşturmaktadır. Bu sorunu incelemek için Suriyeli göçmenler hakkında sosyal

medyada yer alan haberler, örnek olay olarak belirlenmiştir. Kullanıcıların bu haberlerin doğruluğunu değerlendirmelerinde, göçmenlere ilişkin yaklaşımlarının ve bunu belirleyen sosyo-ekonomik dinamiklerinin etkisi incelenecek ve post-truth zeminde yorumlanacaktır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı, manipülatif metinlerin üretim ve tüketim süreçlerini birlikte değerlendirerek, sosyal medyadaki manipülasyon sorununu post-truth zeminde ele almak ve böylece manipülatif metinle alıcı arasındaki toplumsal ve ideolojik bağlantıları incelemektir. Bu amaç kapsamında örnek olay olarak sosyal medyada Suriyeli göçmenlere yönelik dolaşıma sokulmuş olan manipülatif metinler ele alınmış ve kullanıcıların, bu metinlerin temalarını oluşturan konulara yönelik yaklaşımlarının, metinlerin doğruluğunu değerlendirmelerindeki etkilerini incelemek hedeflenmiştir. Bu bağlamda, doğru bilgiye sağlıklı bir şekilde erişme imkanının olduğu internet platformlarında manipülasyonun yüksek seviyelerde olmasının nedenlerine ilişkin, mesajla alıcı arasındaki ilişkinin kurulduğu dinamikler incelenmiştir. Bu amaca bağlı olarak aynı zamanda aşağıdaki sorulara da yanıtlar aranacaktır:

1. Suriyeli göçmenlerle ilgili olarak sosyal medyada yer alan manipülatif metinler, hangi toplumsal ve ideolojik temeller üzerine inşa edilmektedir?
2. Manipülatif metinlerin inşasında kullanılan unsurlar, kullanıcılarla hangi düzlemde buluşuyor?
3. Manipülasyonun işlerlik kazanmasının, kullanıcıların tabi olduğu sosyal belirlenimlerle ilişkisi var mıdır?
4. Manipülatif metinlerin değerlendirilmesinde, kullanıcıların yaşadıkları bireysel sorunların etkisi var mıdır?
5. Manipülatif metinlerin değerlendirilmesinde, kullanıcıların ideolojik yaklaşımlarının etkisi var mıdır?
6. Bireyler, ideolojik yaklaşımlarını destekleyen yanlış bilgilerle karşılaştıklarında bu bilgileri nasıl değerlendiriyorlar?

7. Bireyler, ideolojik yaklaşımlarına meydan okuyan yanlış bilgilerle karşılaştıklarında bu bilgileri nasıl değerlendiriyorlar?

1.3. Önem

“Post-truth” kavramının 2016 yılında Oxford Sözlükleri tarafından “yılın kelimesi” seçilmesinin, tarihsel açıdan bir anlamı vardır. Özellikle medya kuramları tarihi bağlamında ele alındığında, bu kavramın yeni bir bakış açısını, bir anlamda, yeni bir keşfi belirtmekte olduğu söylenebilir. Bu keşif, post-truth kuramcılarının göre, öz olarak “nesnel gerçekliğin kaybı” olarak tanımlanmaktadır. Bu da, “manipüle etme”, “yanıltma”, bilginin çarpıtılması” gibi kavramların yeniden sorgulamaya yönelik bir çağrı oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, internet çağında, nesnel bilgiye erişememenin bahanesinin kalmamış olması, ancak yine de hakikat üzerinde toplumsal uzlaşımların sağlanamıyor olmasıdır. Ancak ülkemizde bu kavram üzerindeki çalışmalarda “post-truth” kavramı büyük ölçüde, “yalan haber” ile eş anlamda kullanılmakta, böylece kavram, “manipülasyon” sorununun devamı niteliğinde ele alınmaktadır. Bu da, post-truth ile vurgulanan, manipülatif içeriklerin “tüketim sürecinin” araştırılmasının önünde engel teşkil eder. İnsanların yanlış inançlarını düzeltmenin yalnızca bilginin doğrulanmasına bağlı olup olmadığını anlamaya yönelik çalışmaların yapılması, yanlış inançların oluşmasındaki diğer etkenleri belirleyebilme imkanı sunar.

Buna bağlı olarak bu çalışma, konu edilen bağlamı doğrultusunda, göçmenlere ilişkin toplumsal görüşlere yönelik yapılacak çalışmalar için de fikir verici olabilir. Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaların çoğunlukla, yalan ve sahte haberlerin üretim/dağıtım süreciyle ilgili olması, bu çalışmanın, manipülatif haberlerin tüketim sürecini de hesaba katılmasına yaptığı vurgu açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar, post-truth konusunda bundan sonra yapılacak akademik çalışmalar için aydınlatıcı olabilecektir. Akademik yazında gittikçe artan post-truth çalışmalarının daha net ve belirgin bir çizgiye oturması açısından, bu çalışmadan elde edilmesi beklenen bulgular, önem taşımaktadır.

1.4. Varsayımlar

Bu çalışmanın varsayımları, aşağıda sıralandığı gibidir:

- Sosyal medya, gündemin belirlenmesinde ve takibinde yaygın olarak kullanılan bir platform olarak varsayılmıştır.

- Sosyal medyadaki manipölasyon sorunu, genel olarak medyadaki manipölasyon sorununun bir parçası olarak kabul edilmiştir.
- Post-truth kavramı, manipölasyon sorununun üretim ve tüketim süreçlerinin birlikte ele alınabileceğı, kapsayıcı bir yaklaşım oluşturmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın uygulama kısmını oluşturan her iki aşama da, belirli sınırlılıklar içinde gerçekleşmiştir. Sosyal medyadaki manipölatif bilgi sorununu temsilen seçilmiş olan veri seti, *teyit.org* adlı doğrulama platformu tarafından 2017 yılında yapılmış olan, “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan yanlış bilgiler” adlı çalışmasından seçilmiş 6 adet manipölatif metinde sınırlandırılmıştır. Bunun yanında, görüşme yapılan kişiler de, gündem takibinde sosyal medyayı kullanan kişilerle sınırlandırılmıştır.

2. ALANYAZIN

“Post-truth” kavramını Türkçede bilimsel olarak ele alacak her çalışmadaki ilk temel nokta, kavramın Türkçede, doğru bir bağlamda karşılanabilir olmasını sağlamaktır. Bunun önemi yalnızca doğru çeviri noktasında değil, kavramı ele alacak her çalışmanın, hem doğru bir kökenbilimsel tarihsel süreci göz önünde bulundurma zorunluluğu oluşturmaktadır, hem de kavramın dilbilimsel açıdan hangi anlam dizgesine karşılık geldiğinin, konuyu kavramak açısından önemli olmasındadır. “Post-truth” kavramını en doğru biçimde kullanabilmek, iki noktada önem taşır: Kavram, yapısı itibarıyla “post” ve “truth” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmakta ve her iki kelimeye de, Türkçede birbirinden farklı anlamlar verilmesi mümkündür. Ancak seçilecek karşılıklar, kavramın ele alınacağı konunun bağlamını doğrudan belirleyici nitelikte olacaktır. Bunun dışında, “post-truth” kavramını, onu oluşturan kelimelerin epistemolojik kökenlerini göz önünde tutarak ele almak, kavramın herhangi bir bağlamda araştırılmasında tarihsel bir anlam dizgesinin parçası olması açısından da önemlidir.

O halde, hem “post” ön ekinin hem de bu kavramın özünü oluşturan “truth” kelimesinin, “gerçek”, “hakikat” ve “doğru” kelimelerinden hangisiyle en doğru biçimde karşılanabileceği sorusuna yanıt aramak için, kavramları hem kökenbilimsel (etimolojik) hem de bilgi felsefesi (epistemoloji) bağlamında incelemek gerekmektedir. Julian Baggini, 2017’de yayımlanan *A Short History of Truth: Consolations for a Post-Truth* adlı kitabının giriş bölümünde, toplumun hakikatten uzaklaşma ya da hakikati yok sayma konusunda henüz hazır olmadığını, hakikat kavramının üzerine gidilmeden post-hakikat hakkında konuşulamayacağını belirtir (akt. Günenç, 2019: 427). Bu bağlamda, bu çalışmanın ulaşmaya çalıştığı hedef doğrultusunda, çalışmanın alanyazını, sınırlı bir kapsamda “hakikatin insan zihnindeki tarihsel yolculuğu” olarak okunabilir. Bu yüzden bu çalışmada yer verilen alanyazın, “hakikat”, “gerçek” ve “gerçeklik” gibi kavramların tarih boyunca ele alınış biçimlerinin ve tartışmaların bir dökümünü sunacak şekilde değil, bu kavramların, insanın onu algılayış biçimini belirleyen unsurlara göre sorgulanmasının tarihini, belli sınırlar içinde ele almaktadır.

2.1. “Hakikat”, “Gerçek” ve “Doğruluk” Kavramlarının Etimolojik ve Epistemolojik Kökenleri

Felsefe Sözlüğü’nde Ahmet Cevizci (1999: 697), “post” kelimesinin, latince kökenli ve “den sonra” anlamına gelen bir ön ek olduğunu belirtir. Buna göre “post” ön eki, bileşik bir terim oluşturmak üzere, bir durumu, yapıyı veya oluşumu, ikinci olarak da bir akımı, yaklaşımı tanımlayan bir sözcüğün başına gelebilir. Cevizci, her iki durumda da, “post” ön ekinin, bir önceki durumdan bazı unsurlar içerse de, büyük ölçüde yeni ve farklı bir oluşum ya da yaklaşımı tanımladığını vurgular. Buradaki önemli vurgulardan biri, “post” ön ekinin, bir durumun ötesine geçme anlamı taşısa da, önceki durumdan izler taşımaya devam ediyor olmasıdır. Bu nüansı, “post-Marksizm” ve “neo-Marksizm” kavramlarının farklılığı üzerinde düşünmek buradaki vurguyu kavramak açısından aydınlatıcı olabilir. Neo-Marksizm, Marksizm’in yeniden yorumlanmasını anlatırken, post-Marksizm, Marksizmin temel unsurlarını koruyan ve bununla birlikte ötesine geçen bir anlama gelir. Benzer biçimde “post-modernizm”, modernizmin bitip yeni bir dönemin başlamasından çok, modernizmin tam olarak gerçekleşmiş, gerçekleşerek aşılmış, böylece onun süregelen bir devamı olarak ele alınması gereken bir kavramı anlatır. O halde “post-truth” kavramı da, “truth” kelimesinin dışında bir anlam arayışını değil, “truth” kelimesinin “katedilmesini” anlatır. Dolayısıyla, ulaşıp, elde edilip, sonrasında ötesine geçilmiş bir “truth” kelimesi, “hakikat dışı”, “yalan”, “sahte” gibi kavramlardan çok farklı bir anlama gelmektedir. “Post” ön ekinin, birleştiği kelimeyle olan ilişkisi, buna göre bir aşkınlık ilişkisi olarak ele alınabilir.

Bu noktada, “ötesine geçilen” şeyin tam olarak ne olduğunu kavramak, “truth” kelimesinin hem dilsel kökeni hem de tarihsel anlam dizgesi içindeki yerini araştırmayı gerektirir. TDK Büyük Türkçe Sözlüğü’ne göre “gerçek”, “bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda olan”, gerçeklik ise “gerçek olan, var olan şeylerin tümü”³ olarak tanımlanır. Orhan Hançerlioğlu’nun Felsefe Ansiklopedisi “gerçek” kavramını yine aynı şekilde “bilinçten bağımsız, somut ve nesnel olarak var olan” olarak açıklarken, gerçekliği “insan bilincinden bağımsız, somut ve nesnel olarak var olanların tümü” olarak tanımlamaktadır (Hançerlioğlu, 1985: 214, 220). Hançerlioğlu gerçek ve hakikat kavramlarının arasındaki farkı şöyle açıklar:

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ce057ab05ae59.61

“gerçek, nesnel gerçekliği, hakikat ise bu nesnel gerçekliğin zihnimizdeki öznel yansısını dile getirir. Hakikat gerçeğin kendisi değil yansıdır ve düşünceyle nesnesi arasındaki uygunluğu dile getirir” (1985: 276).

Harun Tepe (2016: 17), “doğruluk” ve “gerçeklik” kavramlarını ayırt edebilmek için kelimelerin İngilizce ve Almanca kökenlerinden yararlanır. Buna göre İngilizce'deki "reality", Almanca'daki "Realität" ve "Wirklichkeit", Türkçe'deki "gerçeklik" sözcüğünün karşılığı olarak ele alınır; yine İngilizce'deki "truth" ile Almanca'daki "Wahrheit", Türkçe'de "doğruluk" ya da "hakikat" ile karşılanırsa, "gerçeklik" ile "hakikat"/"doğruluk"un karıştırılması sorunu dilsel olarak çözülmüş olur. Ancak “doğruluk” ve “hakikat” kavramlarının ayırdına dair benzer bir netlik sağlamanın daha zor olduğunu belirtir: “Çünkü yukarıda söz edilen dillerde "true", "truth" yanında "right", "rightness" ya da "wahr", "Wahrheit" yanında "richtig", "richtigkeit" sözcükleri de vardır. Bilgi felsefesi tartışmalarında da bu sözcükler yan yana kullanılıyor.” (2016: 17-18). Tepe bu nedenle, bu sözcükleri Türkçede de ayrı sözcüklerle karşılamanın gerekli olduğunu vurgular. Ancak daha net ayırtlara varabilmek için, bu kavramların bağlamlarını ve hangi düşünce çizgileri tarafından taşındığını incelemek yararlı olacaktır.

2.1.1. Antik Çağ felsefesinde doğruluk-hakikat tartışmaları

Dieter Mans, “doğruluk-hakikat” tartışması için ilk bakılması gereken yerin, Antik Çağ’daki Sofistler olduğunu söyler. Sofistler ampirik bilgiyi ve deneyi önemseyerek duyu deneyimini ön plana çıkarmış, rasyonel bilgi ve akıl konusunu Sokrates ve sonrası filozoflara bırakmıştır. Sofistlere göre var olanlar sürekli değişim içindeyse ve bu sürekli değişen nesnelerin duyumu da kişiden kişiye değişiyorsa hangi algının doğru olduğuna karar verecek nesnel bir mekanizma olamaz (Cevizci, 2012: 33). İnsan ancak fenomenleri bilebilir, nesnenin gerçek bilgisine ulaşamaz, zihin dışındaki bir şeyle ilgili kesin yargılarda bulunamaz. Sofistlerin savunduğu öznel idealizmde doğru bilgi yoktur, kişilere özel, kişilere yararlı bilgi vardır. Sofistler mutlak ve değişmez bilgi anlayışına karşı çıkarak, en büyük Sofist olan Protagoras’ın “İnsan her şeyin ölçüsüdür” anlayışını benimser. Bilgiye ulaşma kaynağı olarak duyu ve deneyimi temel alan Sofistler, duyuların aldatıcılığı konusunu önemsemeyerek rölativeyi savunur. Duyum ve algı kişiye görelidir, dolayısıyla bilgi de mutlak olmayıp görelidir ve kişiye, topluma, kültüre özeldir (Hilav, 2016: 50). Sofistlerle beraber kesin ve mutlak

bilgi imkânının ortadan kalkması, hakikatin kişiden kişiye değişen bir nitelik kazanması Sokrates'i tam tersi bir düşünceyi savunmaya iter. Sokrates kişiden kişiye değişen keyfilik ve raslantısallık ortamı fikrine şiddetle karşı çıkarak herkes için geçerli olan doğruları, nesnel düşünceyi bulmaya çalışır. Bunu yaparken de ilk defa insan zihni kendisine dönüp kendi öz varlığını incelemektedir. Sokrates'e göre bir filozof kuşku duyarak, araştırarak ve eleştirerek iyilik, kötülük ve erdem gibi kavramların tam bilgisine ulaşmalıdır. Sokrates daha çok ahlâk felsefesi üzerine yoğunlaşmıştır (Arslan, 2006: Cilt 2, 81-89).

Burada görüldüğü gibi, “hakikat” kavramı, onun kaynaklandığı yerin araştırılması üzerine Antik felsefenin tartışma konusu olmuştur. Bu yüzden de, hakikatin kaynağının nerede olduğu bilgisi, “hakikat”, “gerçeklik” ve “doğruluk” kavramlarının ayırt edilebileceği noktaları belirler. Bu felsefi tartışmaların ağırlıklı olarak, hakikatin, bir mutlaklık durumu mu yoksa verili bir durumun tarifi mi olduğu sorunsalı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. “Mutlak hakikat” kavramı, Antik Yunanca “episteme” ve “doksa” kavramlarıyla yakından ilişkilidir. “Doksa”; kanı, fikir, kanaat, yargı anlamlarına gelirken episteme doksanın karşıtı olarak hakikî, bilimsel bilgi, bilim anlamlarına gelir (Peters, 2004'den akt. Evciman, 2018: 1). Episteme-doksa ayrımı Platon'dan önce de var olsa da en olgun ve sistematik haline Platon'la kavuşur. Platon için ezelî-ebedî olan episteme “mutlak hakikat”tır; doksa ise onun karşıtıdır. Evciman (2018:1), her ne kadar episteme-doksa ilişkisi ve bu ilişki özelinde “mutlak hakikat” sorunsalı, yalın haliyle felsefi bir tartışma konusu gibi görünse de, Platon'un bu ilişkiyi “siyasal”ın konusu yapmasıyla birlikte siyaset felsefesinin merkezine yerleştiğini söyler. Buna göre Platon'un Devlet'i, filozof-kral ideali ve filozof-kral yetiştirmeyi amaçlayan Akademeia'sı Platoncu “hakikat tiranlığı”nın tecellisidir.

“Doğruluk” kavramının düşünce tarihindeki izlekleri takip edildiğinde ise, nesnel “hakikat” kavramının insan tarafından yorumlanışına ya da öznenin hakikat karşısındaki konumlanışına dair geniş bir düşünsel zemine ulaşılabilir. Gerçeğin bilgisine zihinsel – bilinç (idealist) temelli mi, yoksa maddeci – varlık (materyalist) temelli mi yaklaşılacağı, felsefe tarihinde binlerce yıldır süren bir ayrışmadır (Taslaman, 2008: 107). Felsefe alanında üretim yapan herkes ister istemez bu iki paradigma içinden argüman üretmiştir (Altuntaş, 2015: 28). İdealist düşüncenin temelini atan Platon'a göre nesnel gerçeğe erişmek mümkündür ancak bu, sadece akılla, töze

ulaşarak mümkün olabilir. Platon'da öncelikli olan tinsel varlık idealar olduğu için ve maddi olanı bir çeşit yansımaya indirgediğinden dolayı bilgi edinme aracı olarak duyu organlarının bir önemi yoktur. Duyu organlarıyla elde ettiğimiz bilgi yüzeyseldir. Duyusal şeyler gelip geçici, akıcı bundan dolayı da değersiz ve yetersizdir. Platon'da hakiki töz, arkhe maddi değildir ve onu duyu organlarıyla algılamak imkansızdır. Onların ötesinde yine maddi özellikleri olmayan bir şey ile yani ruh ve onun en yüksek düzeyi olan zihinle kavrayabilir insan. Platon'da bilginin kaynağı duyu organları ve deney değil, akıl ve ruhtur. Ruh o zamana kadar maddenin bir bileşeni ve uzantısı olarak görülürken Platon'da bilginin merkezidir. Düşünsel dünya bilgisi asıl olarak var olan şeydir (Arslan, 2006: 226-227). Başka bir ifadeyle, düşünülenler alanı 'idealar' ve 'hipotezler'den oluşan varlık alanıdır. “Diskursif düşünmeyle elde edilen hipotezlerin bilgisi 'bilimler'in bilgisi (teleute); 'düşünceyle görme' yoluyla ulaşılan ideaların bilgisi ise felsefi bilgidir.” (Kuçuradi, 1981: 103). Bedia Akarsu, Platon'un bu karşılaştırmasının, bilginin doğruluğu-kesinliği ile bilgi nesnesinin varlıksal özelliği arasındaki bağı ifade ettiğini söyler:

Platon bu ayrımları ve karşılaştırmaları Politeia'da bekçilerin eğitimi konusunu ele alırken de yapar. Aslında doğruluk-kesinlik sorunu, Platon'u doğrudan doğruya ilgilendiren bir konu değildir. Fakat "aistheisis", "gnosis", "doksa", "alethes doksa", "teleute", "episteme" ayrımları, episteme ile doksa arasında görülen temelli ayrım, doğrudan bu bilgilerin kesinlikleriyle ilgilidir. Bu nedenle "episteme" Türkçe'de bazen "kesin bilgi" bazen de "bilimsel bilgi" olarak karşılanabilmektedir (Akarsu, 1975: 65).

“Hakikat” ve “bilgi” kavramlarının felsefi düzlemde bir yere oturtulması, görüldüğü gibi bilgi felsefesinde bu kavramların hangi karşıtlıklar üzerinden sorgulandığı ve araştırıldığıyla ilgilidir. Burada vurgulandığı üzere, Antik Çağ'daki idealizm-materyalizm karşıtlığı, modern çağa kadar bilgi felsefesindeki etkisini sürdürmüş ve “mutlak hakikat” kavramı da bu karşıtlıktaki konumları bağlamında kavramsallaşmıştır. Türkçe'de “mutlak hakikat” kavramının karşılığı da bu bağlamda “bilimsel bilgi” ya da “kesin bilgi” olarak olarak yerleşmiştir.

Aristoteles ise Metafizik'in VI. kitabında doğruluk ve yanlışlığın şeylerde değil, düşüncede olduğunu vurgular. Çünkü bağlantı kurma ve ayırma, şeylerde değil, düşüncede olup bitmektedir. Bu nedenle doğru ya da yanlış olması söz konusu olan varolanlar değil, varolanlar üzerine söylenenlerdir. “Doğruluk-nesne” bağlantısını Aristoteles bir örnekle şöyle açıklar: "Sen, bizim senin solgun olduğunu

düşündüğümüzden dolayı solgun değilsin; tam aksine sen solgun olduğundan, bunu dile getiren doğru söylemiş olur. Doğruyu dile getiren, biraz sonra yanlış olabilir. Buna karşılık başka türlü olamayanlarda bir doğruluk, bir yanlışlık olamaz; aynı şey ya hep doğru ya da hep yanlıştır". Görüldüğü gibi Aristoteles’de, “doğruluğu değişen ve değişmeyen şeyler” ayrımı vardır (Tepe, 2016: 40).

2.1.2. Descartes’da doğruluk-hakikat kavramları

Rene Descartes, modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilir. Roger Scruton (2015: 37), Descartes’ın iki nedenden ötürü felsefede seçkin bir yeri hak ettiğini söyler: Birincisi, insana yönelik her türlü araştırmada, tek bir amacı olan yönteminden dolayı, ikincisi ise bu yolla felsefe alanyazınına soktuğu pek çok kavramdan ötürü. Descartes’ın bilgi ve hakikati aramada sistemli bir yöntem kullanması, onun felsefesinin belki de en güçlü noktasıdır. 1628 yılında yazdığı *Aklın İdaresi İçin Kurallar*’da, “hakikati aramada yöntem zaruridir” (1989: 15) saptamasını yapar. Descartes’ın gerçeğe ulaşma yöntemi “şüphe”, aracı ise “akıl”dır. Descartes, şüphe etmeyi bir yöntem olarak öne sürerken bildiği her şeyi reddetmez, sadece şüphe edilen ve tamamıyla kesin olmayan şeylere inanmaktan kaçınır. O, inançlarını reddetmeyi değil, yalnızca şüphe etmeyi amaçlamaktadır. Şüphe ediş, reddediş değil, varlığa ilişkin bilginin doğruluğuna öznenin mesafe koyması anlamına gelmektedir (Yıldızdöken, 2017: 51). Ona göre bir gerçekliği idrak etmek için duyular yeterli değildir, onu mantıken kavramak için aslolan araç akıl yürütmedir.

Descartes’la bilgi ve doğruluk tartışmaları yeni bir boyut kazanır. Tartışılan doğruluğun ne olduğu ya da nerede olduğu değil; öznenin ortaya konulan bilgiyle ilişkisi, bu bilginin doğruluğundan-kesinliğinden emin olup olunamayacağıdır (Tepe, 2016: 52). Descartes’ta doğruluk sorunu kesinlik sorununa bağlanmış, hatta kesinlik sorusu tarafından belirlenmiştir denebilir (Heckmann, 1981’den akt. Tepe, 2016: 52). Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*’sında yönteminin ilk ilkesi olarak, ancak doğru olduğu "apaçık biçimde" bilinen şeylerin doğru olarak kabul edilmesi gerektiği ilkesini verir. Bu ilke, Descartes’ın kendi ifadesiyle, "ancak kendilerinden şüphe duyulamayacak derecede açık ve seçik olarak kavranan şeyler hakkında yargıda bulunmayı talep eder. Descartes yanlıgı ya da yanlışlıklarımızın, bu ilkeye dikkat etmemekten kaynaklandığını söyler (Descartes, 1947: 24).

"Düşünüyorum, öyleyse varım"la dile getirilen bu kesin bilgiye ulaşmak için Descartes, her tür bilgiden şüphe eder. Kendisinden şüphe duyulamayacak bir kesin bilgiye ulaşmak için takınılan bu şüpheli tutumla, ilk kesin bilgiye, tüm diğerlerinin kendisine dayandığı ilk kesinlik olarak, her şeyden şüphe duyan düşünmesinden şüphe edemeyeceği, şüphe duyması için kendisinin var olması gerektiği için de, şüphe eden kendisinin varolduğundan artık emin olabileceği sonucuna ulaşır. Onu birisi yanıltıyorsa, yanılmak için yine varolması gerekmektedir. Bu nedenle "düşünüyorum, öyleyse varım" zorunlu olarak doğrudur; dile getirilse de getirilmese de böyledir. Şüphe duyan düşündüğünden, düşünen varolduğundan emin olmak durumundadır (Tepe, 2016: 54).

Descartes, bu akıl yürütmeye, "bilgi edinmenin" yolu olarak şu mantığı kurar: "Bilimler alanında sağlam ve kalıcı bir şey ortaya koymak istiyorsam, hayatımda bir kez olsun daha önce inanmış olduğum bütün kanılardan kurtulmaya girişmemin ve her şeye yeniden ve temellerden başlamamın gerekli olduğu yargısına vardım" (Descartes, 2007: 15). Buradan yola çıkarak, "şüphe"yi, bilgiye ulaşmanın temel kategorisi olarak görür.

Harun Tepe (2016: 56), Descartes'la başlayan "kesin bilgi" anlayışının, kesin ve şüphe edilemeyecek bir bilgisel temel arama, felsefeyi de buna göre kurma çalışmalarının 17. yüzyılın diğer filozoflarında ve 18. yüzyılda da sürdüğünü belirtir. Spinoza'nın geometri modeline göre bir etik kurma çabasında görüldüğü gibi, kesinliğe ve güvenilirliğe sahip olduğuna inanılan matematik ve geometrinin temel kuralları, felsefeye de uygulanarak, orada da aynı kesinliğe ulaşılmaya çalışılır. Kesinlik, şüpheden arınma, genel geçer ve zorunlu olanla, zorunluluk taşımayan (rastlantısal olanı) ayırma, Kant, Leibniz ve Hume'un çalışmalarının da temelinde yer alır. Tepe, sonuç olarak Descartes'ta doğruluktan çok kesinlik üzerinde durulduğunu vurgular. Bu da, öznenin, tasarım ya da bilgilerinin açık ve seçik olarak kavranıldığından emin olması demektir. Bilgilerin doğruluk ve kesinlikleri, onların nesneleriyle bağlantıları açısından değil de, öznenin bu doğruluk ya da kesinlikten emin olması açısından ele alınır.

2.1.3. Modern felsefede Kant ve Hegel'in bilgi tartışmaları

Kant'ın bilgi öğretisi bütünüyle "transandantal (aşkın) bilgi eleştirisi" olarak adlandırılabilir. Aynı şekilde Kant transandantal mantığı ele alırken, onu "genel" mantık

ya da "saf" mantık adını verdiği, biçimsel mantık olarak bilinen, mantığın temel özelliklerini kendinde taşıyan disiplinden ayırmaya çalışır. Nitekim "genel" ya da "saf" mantık, bilgiyi tüm içeriğinden ayırmakta, onun nesnesiyle ilişkisini kopararak, bilgi ilişkisinin mantıksal biçimini incelemekte; bunun sonucu olarak da salt *a priori* ilkelerle uğraşan, matematikte olduğu gibi, her türlü bilginin *a priori* (öncel) olarak kesin olduğu bir öğreti haline gelmektedir (Tepe, 2016: 59-60). Kant, transandantal bir bilgi kuramını oluşturmaya çalışırken İlkçağ düşünürlerinin izinden gider ve tartışmayı bir üst boyuta taşıyacak biçimde “uygunluk” kavramını kullanır:

Mantıkçıları köşeye sıkıştıracağı ve onları ya kaçınılmaz olarak acınacak bir sofizme düşüreceği ya da bilgisizliklerini ve bu yüzden bütün bir sanatlarının boşluğunu kabul etmek zorunda bırakacağı sanılan ünlü eski soru şudur: Gerçeklik nedir? Gerçekliğin sözel tanımı, eş deyişle bilginin nesnesi ile bağdaşması, burada sorgusuzca kabul edilmektedir. Ama bilinmesi gereken şey her bilginin evrensel ve güvenilir ölçütünün ne olduğudur (Kant, 1983: 68).

Böylece doğru bilgi, biçimsel mantığın yasalarıyla uyum içinde bulunduğu, ama aynı zamanda, bizim kavramlarımız dışında, kendi nesnesine uygun olduğunda söz konusudur (Tepe, 2016: 69-70). Burada da görülmektedir ki, Kant “gerçeklik” kavramını irdeleyerek, “hakikat” kavramını araştırmaktadır. Ona göre doğru bilgi, kişiden kişiye değişmeyen, sabit, mutlak ve değişmez bir bilgi olmak zorundadır. Fakat Kant *Saf Aklın Eleştirisi*’nde (1781), aynı zamanda bundaki çelişkileri de ortaya koyar: “Gerçeklik bir bilginin nesnesi ile bağdaşmasından oluşuyorsa, o zaman bu yolla bu nesne başkalarından ayırt ediliyor olmalıdır; çünkü bir bilgi ilişkili olduğu nesne ile bağdaşmıyorsa yanlıştır, üstelik başka nesneler açısından geçerli olabilecek bir şeyler kapsıyor olsa bile.” (Kant, 1983: 39). Buna göre, evrensel gerçeklik, bilgi nesnelerinin farkına bakmaksızın her bilgi için geçerli olmalıdır ancak mutlak bilginin, o nesneyle olan ilişkisi soyutlanacağı için ve tüm bilgi de bu içerik üzerinden ulaşılabilir olduğu için bilginin bu içeriğinin gerçekliğinin bir belirtisini soruşturmak bütünüyle olanaksız ve saçma olacaktır. Bu yüzden yeterli, ama aynı zamanda evrensel olacak bir gerçeklik ölçütünün verilmesi olanaksızdır. Bu yüzden Kant, yeterli, ama aynı zamanda evrensel olacak bir gerçeklik ölçütünün verilmesini olanaksız bulur (Kant, 1983: 69).

Diyalektiğin idealist versiyonunu kuramsallaştırmasıyla 19. yüzyılı en çok etkileyen filozof olan Hegel, bilgilerin doğruluklarından ziyade, Kant’ta olduğu gibi “bilebilmenin koşullarını” arar. Tepe (2016: 64-65), Hegel’in hakikat görüşünü "saf

kurgusal-mantıksal" doğruluk olarak adlandırmaktadır. Fakat Kant gibi Hegel de bir hakikat kuramı peşinde değildir. Ama onun sisteminde "hakikat"ın, "hakiki olan"ın önemli bir yeri vardır. Çünkü Hegel "içinde hakikatin varolduğu", varolacağı "hakiki yapıyı" (Gestalt) kurma peşindedir. Bu ise hakiki bilgi dediği "bilimsel dizge" dir Hegel felsefeyi "bilim biçimine" yaklaştırmayı, "yükseltme"yi; onu bu biçime göre yeniden kurmayı kendisine ödev edinir. Böyle bir kurma ise sonuçta "hakikati" ortaya koymaktır; "yani düşünmenin (idenin, Geist'ın) tarih içindeki hareketinin zorunluluğunu göstermek"tir (Kuçuradi, 1981: 124). Hegel hakikatle ilgili tavrını, *Tinin Fenomenolojisi*'nde şu şekilde ortaya koyar: "Hakikatten, her şeyden önce, bir şeyin nasıl olduğunu bilmem anlaşılır. Ne var ki bu, bilinçle ilgisinde hakikat veya biçimsel hakikattir, yani salt doğruluktur. Buna karşılık, daha derin anlamda hakikat, nesnelliğin kavramla aynı olmasıdır" (Hegel, 1986'dan akt. Kuçuradi, 1981: 126). Hegel, bilgiler konusundaki düşüncesini devamlı bir 'hakikat'ı referans alarak üretir: "Gerçek ve yanlış devimsiz ve bütünüyle ayrı özler olarak, biri burada öteki şurada, ortak hiçbir şeyleri olmaksızın yalıtılmış ve kaskatı duran belirli düşünceler arasına düşerler. Bu görüşe karşı gerçekliğin hazır verilip cebe indirilebilecek basılı bir para olmadığını ileri sürmek gerek. Ne de yanlış diye bir şey vardır, kötü diye bir şeyin olmaması gibi." (Hegel, 1986: 41).

Düşünce ve varlığın birliğini savunan Hegel'e göre, akıl "saf" olamaz (Rockmore, 2019, s.143.) Hegel bu noktada Kant'a karşıdır. Zorunlu olarak bilgi, tarihsel ve toplumsal bağlamıyla iç içedir. Dolayısıyla, bilgi saf aklın ürünü olarak görülemeyeceği gibi, bilgiye insan deneyimini önceleyen bir tür gizem perdesinin arkasına gizlenmiş bir köken atfedilemez. "Gerçek olan her şey ussaldır, ussal olan her şey gerçektir" satırlarının sahibi olan Hegel'de gerçeklik ve akıl bir ve aynı mantıksal yapıya sahiptir (Olpak, 2019: 356).

Kant ve Hegel'in bilgi felsefeleri karşılaştırıldığında en temel farkın, "mutlak hakikatin bilinemezliği" tezi üzerine olduğu görülür. Hegel, Kant'ın, evrensel gerçekliğin asla tanımlanamayacağı düşüncesine temelden karşıdır. Kant için her türlü bilginin "a priori", yani öncel, önceden verili olduğu saptamasına bakıldığında, Hegel'in, bilginin kaynağının akıl olduğuna yaptığı vurgu, bilginin ve gerçeğin kaynağına dair yaklaşımları açısından çok net bir farklılık oluşturur. Bu yüzden Hegel'in, hakikatin ve bilginin, tarihsel olarak insan aklında yaratıldığına dair

düşüncesinin, Kant'ın verili bilgi anlayışından ayrıldığı nokta, her ne kadar Hegel'i de idealist felsefe içine konumlandırırsa da, idealizm anlayışı olarak çok farklı bir noktaya koymuş ve bu yönüyle ardından gelecek olan Marx'ın materyalist düşüncesine önayak olabilmektedir.

2.1.4. Yirminci yüzyılda doğruluk kuramları

Buraya kadar görüldüğü üzere, “hakikat”, “gerçeklik” ve “doğruluk” kavramları, insanlık tarihi boyunca felsefenin temel konusu olarak yer almış ve insanlık her zaman kendi doğrusunun arayışında olmuştur. Ancak modernizimle birlikte “hakikat” kavramının, “doğru” ya da “uygun” olanla aynı şey olup olmadığına dair felsefi tartışmalar alanyazındaki yerini almaya başlar. Tepe (2016: 99), 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılda bu uygunluk ilişkisinin sorgulanmaya, doğruluğun uygunluk mu, tutarlılık mı, yoksa bir uyulaşım ya da görüş birliği mi olduğunun tartışılmaya başlandığını belirtir. Bu tarihsel süreçte ortaya çıkan doğruluk kuramlarını beş temel başlıkta sınıflandırır: “Uygunluk kuramı”, “tutarlılık kuramı”, “öznelerarasıcı doğruluk kuramları”, “taşırılık (fazlalık) kuramı” ve “pragmatizmin doğruluk kuramı”. Ancak bunların içinde, geleneksel doğruluk kuramı olarak “doğruluk kuramı” ve ona karşı tepki olarak üretilmiş olan “uygunluk kuramı”, bu hakikat arayışlarının temel kategorileridir (Tepe, 2016: 99). Yirminci yüzyıldan itibaren hakikatin doğrulukla olan ilişkisine ilişkin ortaya çıkan bu tartışmaların merkezinde yine bilgi ile nesnesi arasındaki ilişkinin olduğu ve bu yönüyle Kant ve Hegel'in, bilginin kaynağına dair düşünce farklılıklarının izlerini taşıdığı görülür.

Çoğunlukla doğruluktan söz edildiğinde düşünülen ya da temelde varsayılan ilişki hep bir uygunluk ilişkisidir. Uygunluk kuramı, doğruluğun, iki şey, söylenen ile hakkında bir şey söylenen arasındaki uygunluk ilişkisi olduğu düşüncesini benimser (Tepe, 2016: 100). Bu ilişki farklı uygunluk kuramlarınca farklı biçimlerde adlandırılır. Yine bu ilişkinin iki ucunda nelerin yer aldığı konusu da aynı şekilde tartışmalıdır. Bunun ruh (anima)-varlık (ens), düşünce-varlık, nesne-özne, bilgi-gerçeklik, dil-dünya, yargı-varlık (şeyler), kanı (kabul-fikir)-olgu, düşünce-olgu, önerme-gerçeklik, önerme-varolan bir nesne durumu (olgu) ilişkisi mi olduğu pek açık değildir (Puntel, 1983: 28). Uygunluk kuramının kurucusu ya da başlatıcısı olarak genelde Aristoteles gösterilir. Bu da onun şu ifadesine dayandırılır: "Olmayanın olduğunu söylemek ya da olanın

olmadığını söylemek yanlış, olanın olduğunu ya da olmayanın olmadığını söylemek doğrudur." (Aristoteles, 1968'den akt. Tepe, 2016: 100).

Kuramın önemli isimleri arasında yer alan B. Russell (*Philosophical Essays*: 1910, *The Problems of Philosophy*: 1912, *An Inquiry into Meaning and Truth*: 1940, *Human Knowledge*: 1948), görüşlerin, yargıların varlığının, bilince dayanmakta olduğunu; ama doğrulukların bilince bağlı olmadığını savunur. Buradan Russell'ın vardığı sonuç, bilincin doğruluk/yanlışlık üretmediği, yalnızca ortaya koyduğudur. Ama bir kez onları ortaya koyduktan sonra da, bilinç gelecek olaylarla ilgili olmadıkça, artık onları doğru ya da yanlış kılamaz. Bir görüşü doğru ya da yanlış kılan şey bir olgudur; bir olgunun ise (kimi istisnalar dışında), bu görüşü taşıyan kişinin bilinciyle hiçbir ilişkisi yoktur (Russell, 1970'den akt. Tepe, 2016: 104).

Tutarlılık kuramı ise Uygunluk Kuramı'na karşı üretilmiş en temel kuramdır. Bu kuramın ilk düşünürü olan F. Bradley (*Apperance and Reality*, 1969), "olgular" ile olgulara ilişkin "doğru yargılar" arasında hiçbir fark görmez; bir yargıyı doğru saymak, onu yanlış saymaya göre, kişinin dünyasına daha fazla dizge ya da düzen sağlıyorsa anlamlıdır. Her durumda aynı kalan olgulardan söz edilemez. Buradan hareketle de, her durumda değişmeden kalan, kalıcı doğruların olmadığı söylenebilir; her doğru bir sonrakine kadar geçerlidir (Heckmann, 1981: 131-132). Bradley'e göre doğruluk, aynı anda hem tutarlı, hem de kapsamlı (comprehensive) olan evrenin ideal bir ifadesidir. Doğruluk kendi içinde çelişki taşımamalı, tüm açıklamaları içine almalıdır (Bradley, 1968: 223). Nicholas Rescher tutarlılık kuramının bugünkü konumuna kavuşmasında önemli payı olan kişilerden biridir (*The Coherence Theory of Truth*, 1973). Rescher, doğruluğun anlamını sormanın ve doğruluk tanımı yapmanın, doğruluk kavramının kullanım koşullarını belirlemekten, sonuçta da bir doğruluk ölçütü geliştirmeye çalışmaktan tümüyle farklı olduğu kanısındadır. Ona göre, bir turnusol kağıdı yardımıyla bir sıvının asit olup olmadığı, bir zeka testi yoluyla da bir insanın zeki olup olmadığı saptanabilir, ama buradan ne asit olmanın ne anlama geldiği, ne de zeki olmanın ne anlama geldiği konusunda bir sonuç çıkarılabilmir. Bir şeyin, bir unsurun eksikliğini ya da bulunduğunu saptamak ayrı şey, tanımını ya da belirlenimini yapmak ayrı şeydir (1982'den akt. Tepe, 2016: 28). Rescher (1982: 42-43), ayakta kalabilecek bir tutarlılık kuramının gerekli koşullarını şu şekilde sıralar:

1. Bir önerme hem doğru, hem yanlış olamaz (Çelişmezlik İlkesi).

2. Bir önerme ya doğru ya da yanlıştır -ama genel olarak değil, her "standart durumda" (Gevşek İki-Değerlilik İlkesi).

3. Bir önerme ile değillemesinden biri doğruysa, öteki yanlıştır (Değilleme İlkesi).

4. Bir önerme ile değillemesinden, en azından birisi doğru, diğeri de yanlıştır - genel olarak değil, her "standart durumda" (Gevşek Üçüncü Halin Olanaksızlığı İlkesi).

Rescher (1982: 259-260), insanın bilgi ile olan ilişkisini, özetle şu şekilde açıklar: “İnsan yalnızca bilmeden ibaret kuramsal bir varlık değildir, aynı zamanda eylemlerde bulunan, ama yalnız kuramsal amaçlarla değil, tamamen kılğısal amaçlarla da eyleyen, kılğısal bir varlıktır. Benimsediğimiz önermeler kısmen kuramsal amaçlara hizmet etmekte kısmen de insanın refahını, etkinliğini, hazlarını içine alan kılğısal amaçlara hizmet etmektedir.

Görölebileceğı üzere, Recher burada yaptığı vurguyla, bilgiyi bağlamsız bir nesnellik içinde ele almaktan çok, pragmatist bir yaklaşımla, kullanım değerine bağılı bir kavram olarak da değlendirmektedir. Ancak gerek uygunluk kuramında, gerekse bu kuramın eleştirisi olan tutarlılık kuramında bilgi, bir nesnellik arayışı olarak göze çarpar. Bu kuramlardaki arayışın ortak zemini, bir olgunun “hakikat” olabilmesi için onun sınanması gereken nesnellik koşullarının aranmasıdır.

2.2. Yirminci YY. Sonlarından İtibaren Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi ve Yeni Toplum Adlandırmaları

Bilgi toplumuna geçişin temellerini hem ekonomik ve yapısal krizlerin oluşturduğu tıkanmalarda, hem de teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz belirleyiciliğinde aramak mümkündür. Teknolojinin gelişmesi insanlık tarihi boyunca her zaman doğrusal bir çizgide ilerlediyse de, bunun insanlık için yararlılığı değışken olmuştur. Ateşin bulunması, yazının icadı gibi temel teknolojik dönüşümler, insanlığı en genel haliyle daha rahat ve güvenli bir konuma taşıırken insanlığın bütünü için geçerli olan yararlılıktaki denge anlamlı bir dengeydi. Ancak yeni teknolojilerle donatılmış konvasiyonel ve nükleer silahların icadı, bilgi ağının yapılaşmasıyla gelişen hizmet sektörü, ağı dayalı ekonomik sistemler gibi gelişmelerde bu yararlılık dengesinde

önemli bozulmalar göze çarpar. Her toplumsal ve teknolojik dönüşüm noktasında olduğu gibi, “bilgi çağı”, “enformasyon çağı” gibi isimlerle anılan bu tarihsel döngü için de, hem iyimser hem de kötümser yaklaşımlar gelişmiştir. Genel olarak iyimser diye tarif edilebilecek kuramsal yaklaşımların, bilgi teknolojilerinin getireceği değişimler konusunda liberal ideolojinin çizgisinde ilerleyerek neo-liberal söylemlere eklemlendiği gözlenirken, eleştirel yaklaşımlarsa bilginin dolaşımını ve kontrolünü sağlayan araçların sahipliğine vurgu yaparak kapitalizm eleştirisine eklendiği görülür. Jan van Dijk ve Manuel Castells gibi bazı kuramcılarsa, bilgi teknolojilerinin hakim olmaya başladığı bu çağa karşı analitik ve kapsamlı çözümler yapmışlardır.

Fen bilimlerindeki temel dönüşümlerin, insanlık tarihinde çoğu kez sosyal bilimlerdeki anlayışı belirlediği akılda tutulacak olursa, bilgi teknolojilerindeki önemli dönüşüm için de bu ilişkiyi göz önünde tutmak önemlidir. Bu ilişkinin fizik alanındaki ayağında, Newtoncu mekanik paradigmadan kuantum paradigmasına kayış yer alır. Erkan ve Erkan (2008: 55), kuantum düşüncesinde doğa ve evren algılayışının, Newton’cu mekanik doğa ve evren anlayışından farklı olduğuna dikkat çeker: Mekanik doğa algılayışında kendini sürekli tekrar eden ve değişmeyen standart tekil ve noktasal davranış ve bunlara ilişkin yasalar geçerlidir. Kuantum dünyasında; tek yönlü noktasal nedensellikten, çok boyutlu ağ etkileşimine dayalı, dinamik sistem ve süreçlere geçiş yaşanmıştır. Dinamik sistem ve süreçler, kaçınılmaz olarak zaman ve mekan boyutları içinde yapılanmış çoklu unsurların karşılıklı etkileşimine dayalı, canlı, yaşayan ve sürekli değişen, üstelik yaşananlardan sürekli öğrenen ve öğrendiğini sistem ve sürece yeniden katan bir işleyişe sahiptir. Buradaki işleyişte, incelen olay veya olgunun bir anlık soyutlamaya dayalı noktadaki marjinal koşulları değil, olay veya olguyla ilgili tüm akış ve işleyiş yanında bununla bağlantılı kurum ve insanlar, başta araştırmacının olaya ilişkin sezgileri olmak üzere; dinamik ve çoklu işleyişin bir parçası konumundadır. Özellikle bilgi toplumuna liberal yaklaşımlarda, kuantum fiziğindeki uzay-zaman anlayışı, aynı anda çok yerde olabilirlik, beklentinin sonucu değiştirmesi gibi özellikler, toplumsal dönüşümler için de temel mantık olarak kullanılmıştır.

2.2.1. Liberal yaklaşımlar

İletişim tarihi boyunca kitle iletişim araçlarının etkileri üzerine gelişen “liberal ve eleştirel yaklaşımlar” karşıtlığı, dijital temelli kitle iletişim araçlarının, özellikle de internet ağına dayalı platformların ve sosyal medyanın insanlar üzerindeki etkilerine

ilişkin yaklaşımlarda da devam etmektedir. Liberal yaklaşımlar en genel anlatımla, kökeninde ABD pragmatist anlayışın olduğu, araçla alıcı arasındaki süreci bilgi aktarım süreci olarak gören, rasyonalist ve ilerlemeci bir iletişim yaklaşımıdır.

İnternet ve sosyal medyaya ilişkin liberal yaklaşımda ise, dijital ağ yapısı, topluluklardan ziyade bireylerin siyasal rasyonel tercihlerini geliştirebilecekleri özerk bir alan olarak değerlendirilmektedir (Dahlberg ve Gimmmler'den akt. Demirhan, 2017: 177). Buna göre buradaki temel amaç temsili sistemin işleyişinde internetin imkânlarından faydalanmaktır. Müzakereci demokrasi yaklaşımına dayanan siyasal iletişim modeline göre internet ve sosyal medya platformları bireysel tercihlerin yansıtılmasından ziyade toplumsal bir uzlaşının oluşumunda ihtiyaç duyulan müzakere sürecinin gerçekleşebileceği alanlar olarak görülmektedir (Demirhan, 2017: 177). Bu bölümde, internet teknolojilerinin yüksek hızlı gelişimi karşısında, toplumsal rehafın yükseleceği ve aydınlanmanın hızlanacağına dair iyimser yaklaşımlarda bulunan ve bu araçlar sayesinde yeni bir çağa girildiğini ilk olarak sistemli biçimde ele alan düşünürlerden Daniel Bell ve Alvin Toffler ele alınmıştır. Görüleceği üzere bu düşünürlerin yaklaşımlarının özünde, liberal anlayışa uygun olarak, bu yeni çağda, dış müdahalenin olmadığı, tamamen özgür biçimde bilgi aktarımının gerçekleştiği ve bunun da insanlık için büyük bir adım olacağı öngörülleri vardır.

2.2.1.1. Daniel Bell ve “Bilgi Toplumu”

Bilgi toplumu kuramlarının oluşum sürecinde Daniel Bell önemli bir isimdir. Bell, bilgi toplumu kuramını ilk yıllarda değil ilerleyen yıllarda savunmuştur ancak kurama giden yolda “endüstri (sanayi) sonrası toplum” kuramını geliştirmiş ve tüm dünyaya tanıtmıştır ki bu kuram ilerleyen süreçte bilgi ve enformasyon toplumu kuramlarının zeminini ve çekirdeğini oluşturur (Çakır, 2018: 25). Bell, 1970’lerden itibaren, toplumsal hayata dahil olmaya başlayan yeni teknolojik belirleyicilerden dolayı farklı şekillerde adlandırılmaya başlanan tarihsel dönem, bugün merkezine internet teknolojilerinin konabileceği bir yapıya dönüşse de, genel olarak klasik sanayi toplumunun terkedilmeye başlandığını, bilgi teknolojilerinin hayatın her alanına dahil olarak her alanda köklü dönüşümlerin gerçekleşmeye başladığını fark ederek ilk sistemli saptamaları yapan kişilerden biri olarak kabul edilir. Webster (2006’dan akt. Yüksel, 2015: 2), Bell’in, Castells’le birlikte enformasyon kuramlarına dair en kapsamlı çalışmaları yapan kişilerden biri olarak sivrildiğini söyler. Bell, 1973’de yazdığı *Sanayi*

Sonrası Toplumun Gelişi adlı kitabında, yeni bir toplum biçiminin gelmekte olduğunu sistemli bir biçimde dile getiren ve sonrasında “enformasyon toplumu” kavramını alanyazına sokan ilk kuramcılardan biridir. Buna göre, kapitalist sanayi toplumları miadını doldurmuş ve gelişen yeni teknolojiler sayesinde “sanayi sonrası” diye nitelenen bir toplum yapısı oluşmaya başlamıştır. Bell’in, bu tarihlerde ortaya çıkmaya başlayan yeni toplum kavramsallaştırmaları içinde çok tartışmalı kılan nokta, onun hem kapitalizmin vahşi doğasını eleştirip hem de enformasyon çağını kapitalizmden ayrı bir dönem olarak ele alması ve bu konudaki şaşırtıcı iyimserliğidir. Bell’e göre bu yeni toplumun temel dinamikleri şunlar olacaktır: (Bell, 1973’den akt. Waters, 2010: 110).

- Hizmet ekonomisinin oluşumu
- Profesyonel ve teknik sınıfın üstünlüğü: Bu noktada egemen sınıflar arasında bir çatışma da öngörür; kapital sahiplerinin yerini entellektüel sınıf alacaktır
- Kuramsal bilginin önceliği
- Teknolojinin planlanması
- Yeni entellektüel teknolojinin yükselişi
- Teknolojik bilgi sayesinde oluşacak olan kadın-erkek eşitliği

Bell, herkese yetecek maddi bolluğun bulunduğu, uzmanlarca nesnel bilimsel doğrularla yönetilen daha müreffeh ve demokratik bir toplum öngörür. Uzmanların kararlarıyla piyasa siyasete tabi hâle gelmekte ve herkesi kapsayacak sosyal güvenceler mümkün olmaktadır (Yüksel, 2015: 3). Kumar (2004: 15, 23), Bell’i, zaman içinde daha fazla teknolojik determinizme kaymakla eleştirir. Kumar’a göre başlarda gelecekteki toplumun en önemli özelliği olarak kuramsal bilgiyi gösteren Bell, sonradan kuramsal bilgiyi daha kesin bir şekilde EİT’lerin gelişimiyle ve teknolojinin toplumun her sektörüne uygulanma potansiyeliyle özdeşleştirir, bilginin işlenmesi ve iletilmesi arasındaki ayrımı yıkıp enformasyonu toplumunu doğuranın bilgisayar ile telekomünikasyonun yöndeşmesi olduğunu savunur.

İnternetin henüz emekleme aşamasında olduğu 1970’lerde, Bell’in “enformasyon çağı” kavramsallaştırmasındaki iyimserlik, aslında Bell’in, internet

teknolojilerinin ne kadar büyük bir hızla gelişeceğini öngördüğü de gösterir. Ancak onun teknolojik öngörüsü, bugün ele alındığında, internetin de her teknolojik gelişim gibi bir üretim aracına dönüşeceği, böylece üretim araçlarının sahiplerinin kontrolünde bir sosyal ve ekonomik yapı oluşturacağı konusunda eksiklikler barındırmış görünmektedir. Nitekim Eran Fisher moderniteyle birlikte bilim ve teknolojinin kapitalizmin ve devletin ihtiyaçlarına koşulması sonucunda teknolojinin siyasal düzenin meşrulaştırılmasında merkezi bir rol oynadığını vurgular. Bir dine ya da mite dönüşen teknoloji, toplumsal sorunların çözümünün anahtarı olarak öne çıkar, diğer toplumsal alanların inceleneyeceği ve üzerinde çalışılacağı ölçüte dönüşür, “hem amaç hem de araç” olur. Fisher’in ifadesiyle “teknoloji toplumun sadece maddi altyapısı olmakla kalmamış, aynı zamanda gerçek anlamda onun toplumsal ve ideolojik modeline dönüşmüştür” (Fisher, 2010’dan akt. Yüksel, 2015: 53).

2.2.1.2. Alvin Toffler ve “Üçüncü Dalga”

Toffler de Bell gibi, 21. yüzyılda gelişen teknolojilerin, yepyeni bir çağı başlattığını ve bu çağın, insanlığın eriştiği en gelişkin çağ olduğunu savunan, gelecekçi bir düşünürdü. Toffler, Bell’in düşüncelerinin yaygınlaşmasında ve popülerleşmesinde en çok etkili olmuş kişilerden biridir. Toffler’in 1970 tarihli *Şok* isimli eseri 50’den fazla ülkede, 15 milyon kopyadan fazla basılmıştır. Toffler’in eserleri dünyanın önde gelen gazetelerince tavsiye edilmiştir (Yüksel, 2015: 42). Toffler, *Üçüncü Dalga* kitabında insanlık tarihini üç dalga biçiminde tarif eder:

- *Birinci Dalga*: tarım devrimi sonrasında ilk avcı-toplayıcı kültürün yerine geçen toplumdur.
- *İkinci Dalga*: Sanayi Devrimi sırasındaki toplumdur (geç 1600lar ve orta 1900ler). İkinci Dalga’nın temel bileşenleri çekirdek aile, fabrika-tipi eğitim sistemi ve şirkettir. İkinci Dalga Toplumu sanayicidir ve kitlesel üretime, kitlesel dağıtım, kitlesel tüketim, kitlesel eğitime, kitle iletişim araçlarına, kitlesel dinlenmeye, kitlesel eğlenceye ve kitle imha silahlarına dayanır. Bunları standartlaştırma, merkezcilik, odaklanma ve eşzamanlılık ile birleştirirsiniz ve kendinizi bürokrasi olarak tanımladığımız bir örgütlenme yapısı içinde bulursunuz.

- *Üçüncü Dalga*: sanayi sonrası toplumdur. Geç 1950’lerden bu yana çoğu ülke bir İkinci Dalga Toplumundan Üçüncü Dalga Toplumu olarak adlandırdığı şeye ilerlemektedir. Bunu açıklamak için birçok kelime tanımlar ve (süper-sanayi toplumu) gibi kendi ürettiği ya da (Bilgi çağı, Uzay Çağı, Elektronik Çağ, Global Köy, Teknotronik Çağ, teknolojik devrim) gibi başkalarının tanımladığı terimleri kullanır, belirli derecelerde bireyselleşme, ayrışma, bilgi-tabanlı üretim ve değişimin hızlanması gibi tahminlerde bulunmuştur (Toffler, 1981: 372).

Toffler’a göre koşulların hızlı değişimi karşısında hızla enformasyon işlemek yaşamsalken, iş yerlerinde hiyerarşi ve kurallarda direktmek yerine çalışanların inisiyatif almasına izin verilmelidir (Toffler, 1970’den akt. Yüksel, 2015: 48). Görüleceği üzere Toffler da Bell gibi, yeni çağın toplumsal paradigmasını belirlerken fazlasıyla teknolojik belirlenimci bir tavır almış ve günümüzün çalışma biçimlerini ve toplumsal ilişkilerini de öngörececek bir gelecek tasavvurunda bulunmuştur. Ancak bu gelecek tasavvurunun, “demokrasinin, sosyal eşitliğin ve özgürlüğün sağlanacağı” konularında oldukça büyük yanlış payları olduğu ortadadır.

Toffler’ı diğer liberal gelecekçi düşünürlerden ayıran en belirgin özellik, fen bilimlerindeki gelişmelerin sosyal bilimlerdeki etkisini belki de en çok temel alan düşünür olmasıdır. Gerek Bells’in, gerekse Toffler’ın gelecekçi kuramlarında, 1960’larda büyük yankı uyandıran kuantum çalışmalarının etkisi vardır. 1927 yılında Heisenberg’in ortaya attığı “Belirsizlik İlkesi” ve özellikle 60’lar boyunca Peter Higgs’in, kuantum fiziğindeki sarsıcı buluşları, klasik Newton mekaniğiyle açıklanamayacak bir dünya algısının tohumlarını atmaya başlamıştı. Bu çalışmalarda ortaya çıkan anlayışa göre bir parçacığın gelecekteki davranışı, gözlemcinin beklentisine göre şekil almakta, hatta gözlemciye göre aynı anda birden çok konumda var olabilmektedir. Toffler bu durumu sosyal bilimlere şu şekilde bağlar:

Geleneksel bilim, çoğunlukla kapalı sistemlerle ve küçük girdilerin daima aynı tarzda küçük sonuçların verdiği doğrusal ilişkilerle ilgilidir. Ağır enerji, sermaye ve emek girdileri üzerine dayanan bir sanayi toplumundan, bilginin ve keşfin kritik kaynaklar olduğu bir ileri teknoloji toplumuna geçişte yeni bilimsel dünya modellerinin ortaya çıkması normaldir. Düzensizlik, kararsızlık, çeşitlilik, dengesizlik, doğrusal olmayan ilişkiler içinde küçük girdiler çok büyük neticeleri başlatabilir ve geçicilik zamanın akışına karşı yüksek bir duyarlılık kavramlarını içermektedir (akt. Mercan vd. 2015: 117).

Toffler, teknolojinin insanlara sağlayacağını düşündüğü entellektüel özgürlük sayesinde artık üretici-tüketici ayrımının da ortadan kalkacağını, üretenin de tüketenin de aynı özne olacağını anlatan “üretetici” (prosumer) (Toffler, 1980’den akt. Fuchs, 2015: 176) kavramını kullanır. Bu kavram bugün özellikle sosyal medyada içerik üreten internet kullanıcılarına işaret edebilen bir kavram olarak düşünülebilir. Nitekim Toffler, internetin, interaktif medyanın, mobil iletişimin, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin ve insan klonlamanın gerçekleşeceğini, 1980 yılında öngörmüş, internetin sadece yeni bir araç değil, yeni bir ekosistem olacağını ve her şeyle bütünleşeceğini tahmin etmiştir. Toffler tüm bu gelişmelere “dijital devrim” adını vermiştir.

Bell ve Toffler’ın iletişim teknolojilerinin gelişimine atfettiği bu iyimser tablo, 21. yüzyıldaki ağ toplumuna ilişkin liberal yaklaşımlarda da geçerliliğini korumaktadır. Bell’in “bilgi toplumu” kavramsallaştırması, “post-truth” kavramının bu çalışmada özellikle vurgulanan temel nitelikleri açısından çok önemlidir. Tekrar vurgulanacak olursa post-truth kavramı, işaret ettiği eleştirel boyuta kavuşmak için, bilgiye erişim olanaklarının artmasını koşul olarak gerekli kılar. Eğer “post-truth” kavramı bu bağlamda ele alınıp sorgulanacaksa, öncelikle “ötesine geçilecek” bilgiye erişim koşullarını gerekmektedir. Bell ve Toffler’ın bilgi teknolojilerinin hızlı yükselişine ilişkin öngörülerini haklı çıkmış, ancak elde edilen bilginin toplumsal refah, aydınlanma ve ilerlemeyi getireceği yönündeki öngörülerini oldukça tartışılır bir durumda kalmıştır. Bu çelişki, aydınlanmanın temel dayanağı olan, bilmenin insanlığın yararına olacağına ilişkin tezi ve bu tez üzerinden oluşturulmuş bir çok temel kuramsal yaklaşımı da tartışılır kılmıştır. Toffler’ın *prosumer* (üretetici) kavramındaki öngörünün de ironik biçimde haklı çıktığı görülür: Toffler’ın, entellektüel özgürlüğün bir sonucu olarak tasarladığı bu üretici-tüketici türü, kendini veri kümesi olarak dijital ağa satarak yönlendirilme algoritmaları olarak geri dönüş alan bir kavrama karşılık gelmektedir.

Bilgi toplumu kuramcılarının öngörülerinin bugün için tartışılır durumda olduğu noktanın, bilgiye erişim olanaklarının oluşmamış olması değil, erişilebilen bilginin hakikati aramak için kullanılabildiği bir toplumsal biçimin oluşmamış olması yönünde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da 21. yüzyıldaki, bilginin doğruluğunun anlamını yitirmesi tartışmaları, “doğrunun, hedefine ulaşmadan onun ötesine geçildiği” anlamını ima eden bir kavram olarak post-truth kavramının ortaya çıkış koşullarını oluşturmuştur.

2.1.1. Analitik bir yaklaşım: Castells ve “Ağ Toplumu”

İspanyol kuramcı Manuel Castells, 1996-1998 yılları arasında yayınladığı *Enformasyon Çağı* üçlemesinde, bilgiye dayalı yeni toplum biçimini bir çok açıdan ele alarak çok ayrıntılı bir analitik çözümleme yapar. Yaklaşık 2 bin sayfadan oluşan çok geniş kapsamlı bu eser, Marx’ın *Kapital*’inin, günümüz toplum ve ekonomik yapısını çözümlemek için yazılmış bir muadilini çağırıştırır niteliktedir. Ancak Castells, her ne kadar bilgi teknolojilerindeki gelişimi bir “devrim” olarak tanımlasa da, bu döneme ne kapitalizmden tam bir kopuş olarak, ne de kapitalizmin yeni bir evresi olarak rol biçer. Genellikle, farklı gelişim koşullarına göre farklı öngörülerden ibaret olan gelecek tasavvuru, Castells’in bu eserini çok geniş kapsamlı, yeni çalışma biçimlerine, ağa dayalı toplumsal, ekonomik ve medyatik örgütlenme biçimlerine yönelik analitik bir çalışma olma özelliği kazandırır. Üçlemenin ilk kitabı olan *Ağ Toplumunun Yükselişi*’nde (1996), günümüz toplumu için “ağ toplumu”, “enformasyonel toplum” gibi kavramlar kullanır. Castells (2008: 25-26), enformasyonun tarihteki diğer toplumlarda da önemli olduğunu, bu yüzden “enformasyon toplumu” tanımlamasının günümüzü anlamak için doğru olmadığını belirtir ve “enformasyonel toplum” kavramını kullanır. Castells, ağa dayalı olan bu bilgi toplumunu, kısmen tarihsel bir kopuş olarak ele alır. Yüksel, (2015: 38-39), Castells’in, görünüşte temkinli bir tavırla kapitalizmin baki olduğunu ama sanayi toplumlarının aşıldığını belirtse de, tanımladığı yeni toplumda kapitalizme özgü pek çok çatışmanın (en başta mülkiyet ve iktidarın paylaşımına ilişkin olanların) ortadan kalktığını ileri sürdüğünü söyler. Castells, temkinli olsa da yine de bu yeni çağı bir kopuş olarak nitelendirir. Yüksel, (2015: 48-49), Castells’in bu kopuşu nasıl temellendirdiğini aktarır: Sanayi toplumunun yerini alan bu toplumda “verimliliğin ve gücün ana kaynağı enformasyonun işlenmesi, yaratılması ve aktarımıdır” ve bu da “tarihsel olarak bu dönemde ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin ürünüdür”. Ardından enformasyonel toplumun başlıca özelliklerinden birinin “temel yapılarında gözlemlenen ağ oluşturma mantığı” olduğunu söyleyerek ‘ağ toplumu’ kavramını da kullanır. Sonrasında ağ toplumunun enformasyonel toplumunu tam açıklamadığını belirterek, üçlemesinin üst başlığını *Enformasyon Çağı* olarak seçtiğini aktarır.

Görülebileceği üzere Castells, Bell ve Toffler gibi doğrudan doğruya liberal bir bakış açısıyla gelecekçi bir anlayış ortaya koymaz; bilgi teknolojilerinin, kapitalist

Üretim ilişkilerindeki sorunları zeceğinden emin değildir ve Bell gibi, “ideolojilerin sonunun geldiğini” ilan etmez. “Bilgi (enformasyon) teknolojilerini merkez alan teknoloji devrimi, ivme kazanan bir hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmeye başladı.” diyen Castells (2008: 1), “retim biçimi-gelişme biçimi” ayırımına giderek yeni bir topluma rağmen “kapitalizmin devamını” vurgular (akt. Yüksel, 2015: 49). Fakat yine de kaçınılmaz olarak ağ toplumunun, tekelci kapitalizmin bir çok özelliğini ortadan kaldıracasını öngörür. Castells (2008: 621), “ağlar oluşturma mantığının, ağlar üzerinden ifade edilen özgül toplumsal çıkarlardan daha yüksek düzeyde bir toplumsal belirleyiciliği olduğunu” savunur. Ona göre akışların iktidarı, iktidarın akışlarının önüne geçer. Ağda yer almak ya da almamak, her ağın diğerleri karşısındaki dinamikleri, toplumumuzda baskın olmanın ve değişimin başlıca kaynaklarıdır. Ancak Castells’in “insan aklının tarihte ilk kez doğrudan bir üretim gücü hline geldiğini” belirtmesi (2008: 41) ve “enformasyon teknolojisinin kullanılmasının iş sürecinde insan beyninin girdisini önemli ölçüde artırdığı” yönündeki tespiti (2008: 325), mülkiyet ve iktidarı başka bir eksene oturtarak sınıf mücadelesini yok sayar.

Burada konu itibarıyla vurgulanması gereken asıl nokta, Castells’in, internetin ve bilgi ağı kullanımının, bireysel ve toplumsal özgürlükler bağlamında nasıl işlev gördüğüne dair bakışıdır. Castells’in, insan aklının yaratıcı ve üretici özne durumuna geleceğine dair iyimser öngörüsü, internetin toplumsal iletişim alanında sağlayacağını düşündüğü dönüşümler için de geçerlidir:

Son yıllarda iletişim alanındaki temel değişim internet ve kablosuz ağların dijital değişim platformu olarak kullanılmasının yükselişi oldu. Bu iletişim, kitlesel bir iletişimdir, bir çok kişiden bir çok kişiye iletilen, çok sayıda kişiye ulaşma ve dijital haldeki bilgiyi yakın çevreye ya da dünyaya aktaran sonsuz ağlara bağlanma ihtimali olan mesajları işler. z iletişimdir çünkü mesajın üretimine gönderici özerk olarak karar verir, alıcının belirlenmesi kendisi tarafından yönetilir ve mesajların iletişim ağlarından alınması öz seçime dayanır (Castells, 2013: 21).

Castells, kitlesel öz iletişim olarak tanımladığı ağ yapısının, yatay bir yapıda olduğunu ve bu yüzden ağın, hkmetler ve büyük şirketler tarafından kontrol edilebilmesinin zor olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Castells, dijital iletişimin çok biçimli olduğunu ve bu sayede bileşenlerinin, kullanıcı tarafından, belli iletişim projeleri kapsamında küresel bir enformasyon hipermetnine sürekli atıfta bulunabileceği şekilde kullanılabileceğini söyler: “Kitlesel z iletişim ister bireysel ister kolektif olsun,

toplumsal aktörün toplumsal kurumlar karşısındaki özerkliğinin inşasına yönelik teknolojik platformu sağlar” (Castells, 2013: 21).

Castells’in dijital ağ yapısına ilişkin yaklaşımlarında, ağ üzerinde demokratikleşen, seçme özgürlüğü olan ve iktidarların, şirketlerin kontrolünden kurtulmuş, özerk bir toplum modeli ütopyası net olarak görülmektedir. Bu noktada günümüzde internet üzerinde gelişen önemli tartışmaları hatırlamak uygun olacaktır. Verilerin güvenliğine ilişkin, kullanıcının sosyal medyadaki her davranışının ayrıntısıyla takip edilmesine ve bu sayede şirketlerin eskisinden çok daha güçlü bir reklam sektöründen yararlanabilme olanağına ilişkin süregiden tartışmalar, Facebook’un ABD senatosunda yargılanmasına neden olan skandallar, üst düzey dolandırıcılıkların artması, bu ağ örgütlenmesinin getirdiği sorunların hala yasal prosedürlerle giderilebilme olasılığını elde tutmaktadır. Oysa asıl sorun, internet kullancısının, başka seçeneği olmadığı için, yasal olarak düzenlenmiş sözleşmeleri kabul ederek bu ağa girmesinde görünmektedir. Ayrıca Castells’in öne sürdüğü yeni çalışma biçimlerinin, ekonomik bir eşitlik getirip getirmediği sorusunun yanıtı, “evden çalışma”, “esnek çalışma”, “freelance” gibi çalışma alanlarında bir kesimin fırsatlar elde edebildiği, ama çoğunluğun, çok kötü şartlarda ve çok düşük ücretlere çalıştığına dair somut verilerde bulunabilir. Nitekim Castells’e göre (2008: 236), zenginlik üreten ağlara dâhil olanlar için gidişat olumludur ama dışarıda kalanları yokluk ve istikrarsızlık beklemektedir. Ağın mantığını ve uyum için esnekliği vurgulayan Castells’in devleti hiyerarşik bir iktidar merkezi olarak gördüğü, totalitarizm ve şiddetle ilişkilendirdiği, küreselleşmeyle çözüldüğünü düşündüğü belirtilir (Yüksel, 2015: 50).

Cees Hamelink (1991: 16-17) Castells’i, iktidarı, eşitsizliği ve özgürleşimi yanlış kavramakla eleştirir. Patent ve fikri mülkiyeti hesaba katınca enformasyon herkes için ulaşılabilir olmadığı gibi enformasyon işlemenin uzmanlık ve gelişmiş beceriler yanında çeşitli donanımları da gerektirmesi bu durumu perçinler. Yine Castells’in “ağın morfolojisine ve ağdaki iktidara dair” savları ise, sınıf farklılıklarının ortadan kalkmayacağını saptayamaması üzerinden eleştirilir: “Kapitalizmin yeniden yapılandırılmasını öznesizleştirmektedir ki, ağda etkin anonim şirketlerin kapitalist sınıfın ortadan kalktığı anlamına gelmediği, bunların yöneticileri arasında ortak ilişkiler ve çıkarlar olduğu, yönetici kesimlerin iyi eğitim alma imkânına sahip mülkiyet sahipleri arasından çıktığı belirtilir.” (Garnham, 1998 ve Webster, 2006’dan akt.

Yüksel, 2015: 51). Yusuf Kaplan da Castells'i aynı noktalardan eleştirir. 'Enformasyon çağı' nitelemesinin illüzyon olduğunu belirten Kaplan (1991'den akt. Yüksel, 2015: 52), insanların yaşamlarının düzelmediğini, okuma-yazma oranlarının artmadığını ama Batılı güçlerin ve Üçüncü Dünya'daki seçkinlerin etkinliklerini artırdıklarını belirtir. Yine Hamelink de "enformasyon toplumunun önceki tarihsel evrelerin mantıksal devamı olarak düşünülmesi" gerektiğini belirttikten sonra yeni bir toplum vurgusunun ekonomik, siyasi ve kültürel düzeylerde kapitalist tahakkümü yeniden tesis ettiğini söyler. EİT'lerin kapitalist üretim biçimini hâkim kılarak sonsuzlaştırma çabalarının 'kusursuz araçları' olduğunu, tek bir kültürün dünya çapında başat hâle geldiğini vurgular. Enformasyon toplumunu bir "mit" olarak tanımlayan Hamelink, "Mit, bize dünyanın nasıl olması gerektiğini bildirerek, ne tür davranışların arzulandığını gösteren ahlâki ilkeler sunar ve ne tür eylemlerin reddedilebileceğini açıklar" diyerek konunun insana dair boyutuna değinir (Yüksel, 2015: 52). Castells'in, bu yeni ağ örgütlenmesine uyum sağlama koşulu, aslında doğrudan doğruya neo-liberal politikaların söylemine girer. Uyum sağlayanların ayakta kalabilmesi, ekonomik bir doğal seleksiyon biçiminde gösterilmekte, ancak bu seleksiyonun doğallığı, halihazırda verili olan ekonomik koşulların yaratacağı fırsat eşitsizliği tarafından belirlenmektedir.

Castells, 1989 yılından (*The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*) Enformasyon Çağı üçlemesini bitirdiği 1998 yılına kadar geçen sürede enformasyon çağının, hızla yükselişe geçtiği ve Batı'da, bu büyük dijital devrimin, yaşam biçimlerini etkili biçimde değiştirmekte olduğunu canlı tanığı olmuş ve işin örgütlenme biçimlerinden yeni esnek çalışma biçimlerine ve bu yeni toplum biçiminin birçok maddi temeline ilişkin tespitlerde bulunmuştu. Ancak Castells, "Enformasyon Çağı" üçlemesinden 11 yıl sonra yayınlanan *İletişim Gücü (Communication Power, 2009)* kitabında, ağ toplumunun getireceği yapısal dönüşümler hakkında olmasa da, bu dönüşümün insanın özgürleşimi üzerindeki etkileri hakkında ilk tespitlerini düzelten ifadeler kullanır. Yukarıda da görüldüğü üzere, kendisine yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı, "bireyin bilgi sayesinde elde edeceği özerklik"ten, "otoritenin kontrolünün azalacağına" kadar uzanan bazı tespitlerinin yerini, enformasyonun, insanların bilişsel yapısında özerk bir belirleyici olmadığına yönelik tespitler alır: "Öyle görünüyor ki, olağanüstü bir bilişsel uyumsuzluk olmadığı sürece enformasyon tek başına tavırları değiştirmez. Bunun

nedeni, insanların kendi bilişsel çerçevelerine göre enformasyon seçmeleridir.” (Castells, 2016: 209). Castells, bu kitabında insanın bilgiyle olan ilişkisine dair önemli bir yaklaşım farklılığı sergiler ve bilginin etkin belirleyiciliği çok, onun insan zihni tarafından alımlanmasına yönelik gözlemlere vurgu yapar. ABD’nin Irak’a müdahalesinin, ABD toplumunda neden muhafazakar eğilimlere ve İslam fobisine yol açtığını ve dolayısıyla toplumun, savaşın nedenleri olarak sunulan sebeplerin yalan olduğunu bildiği halde neden bu müdahaleye desteğinin arttığını sorguladığı bölümde, psikolojik deneylerin sonuçlarına başvurur: Savaş sırasında oluşturulan tüm simgeler ve imajlar, insan beyninde ölüm korkusu çağrışımını inşa etmektedir ve ölüm korkusu çağrışımı karşısında insanlar, psikolojik bir savunma mekanizması olarak, kolektif deneyimlerle sınanmış geleneksel değerlerine ve inançlarına sığınır, daha milliyetçi olurlar. Sonuç olarak da, ölümün çağrışımının, siyasette güçlü bir stratejik araç olduğu yönündeki tespitleri doğrudur (Castells, 2016: 209).

Castells’in bu vurguları, insanın entellektüel gelişimi yolunda bilginin tek başına bağlamsız bir etken olduğuna ve bilginin bağlamını sağlayan sosyal ve toplumsal koşulların, o bilgiyi seçip kullanmakta daha belirleyici olduğuna dair vurgulardır. Onun şu ifadesi tam olarak, bilgi-insan ilişkisinin post-truth zeminde sorgulandığı noktaya işaret eder: “İnsanların, inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduklarını bir kez daha belirteyim. İnsanlar enformasyonu önceden benimsedikleri yargılara uyacak şekilde süzerler. Kanılarına denk düşen inançlardan ziyade, inançlarına meydan okuyan olguları kabul etmekte hatırı sayılır derecede gönülsüz davranırlar.” (Castells, 2016: 207).

2.2.3. Eleştirel yaklaşımlar

Kitle iletişim araçlarındaki dijitalleşmenin ve dijital ağlara dayalı yapısal dönüşümlerin, yaşamın bir çok alanında köklü değişikliklere yol açtığı bu süreç, özellikle toplumsal yaşantıdaki etkileri görülmeye başladıkça, farklı boyutlarıyla bir çok kuramcının eleştirel çözümlemesine sahne olmuştur. Bu eleştirel kuramcılar, dijital çağı birbirinden farklı dinamikleriyle ele almış, bir kısmı Marksist yaklaşımlara eklemlenmiş, bir kısmı ise dijital çağı kültürel, sosyolojik boyutlarıyla ele alarak eleştirilerini oluşturmuşlardır. Bu bölümde bu farklı eleştirel yaklaşımlara birer örnek olarak gösterilebilecek üç farklı kuramcının önce çıkan eleştirel tutumlarına değinilmiştir. Neil Postman’ın eleştirilerine bakıldığında, dijital çağın getirdiği kültürel

yozlaşmaya, bilgi bombardımanına maruz kalan toplumların, kimliklerini ve iradelerini kaybetmekte olduklarına ilişkin eleştirilerini, mufafazakar bir tutumla ele aldığı görülür. Postman'ın dijital çağa yönelik eleştirileri, yeni toplumsal dönüşümleri, kapitalist dinamikler içinde ele almayan, kontrol mekanizmalarının gerekliliğine vurgu yapan bir renktedir. Christian Fuchs ise bu dönüşüme yönelik analizlerini geleneksel iletişim kuramlarındaki Marksist eleştirel yaklaşımların bir devamı niteliğinde oluşturmuştur. Fuchs, dijital ağların yapısında farklı boyutlar kazanan üretim ilişkilerini analizlerinin merkezine alarak dijital sermaye birikimi üzerine yoğunlaşır. Zygmunt Bauman ise dijital enformasyon teknolojilerinin yarattığı toplumsal dönüşümleri geniş bir sosyolojik bağlamda değerlendirir. Bauman'ın sosyolojik yaklaşımı, dijital kültürü kapitalist dinamiklerin belirleyiciliğine bağlayan anlayışıyla, Marksist yaklaşımları barındırdığı gibi, “akışkanlık” ve “parçalanmışlık” gibi kavramlarla dile getirilen postmodernist bir perspektifi de içinde barındırır. Dijital ağlara dayalı bu yeni toplumsal örgütlenme biçimlerine yönelik bu üç farklı düşünürün yaklaşımları, bu dönüşümlere ilişkin farklı zeminlerde farklı eleştiri çerçeveleri çizmiştir.

2.2.3.1. Neil Postman ve “Teknopoli”

ABD’li kültür eleştirmeni ve eğitimci Neil Postman, insanlık tarihini teknolojik dönüşümler ve bunların yarattığı kültürel dönemler üzerinden bölümleyen ve bilgi teknolojilerinde yaşanan köklü dönüşümden sonrası için kendi kavramını türeten kuramcılardan biridir. Postman’a göre insanlık tarihi üç kültürel dönemden oluşur: Alet kullanan kültürler, teknokrazi ve teknopoli. Alet kullanan kültürlerin karakteristik özelliği, kullanılan aletlerin, içinde bulunulan yaşam biçiminin bütünlüğüne yönelik bir etki taşınamamasıdır; yalnızca hayatta kalmak, kendilerini güvende tutmak, doğanın araçlarını kullanarak dini ya da sanatsal ürünler yapmak gibi amaçlar için kullanılan aletler, hem kendi ürettikleri, hem de rüzgar, su gibi doğada var olan aletler olabilir. Bu aletleri kullanmak, onların adalet anlayışları, dini inançları, toplumsal örgütlenme biçimleri ve geleneklerine yönelik dönüştürücü bir etki göstermezler. Bu toplumlar geleneksel olarak değişime kapalı oldukları için “kapalı toplumlar” olarak adlandırılabilirler.

Postman teknokrasiyi ise, aletlerin, kültürel dünyanın yapıtaşına dönüşmesi olarak tarif eder. Aletler sadece kültürle kaynaşmaz, aynı zamanda onu değiştirmeye çalışır. Her şey bir dereceye kadar, aletlerin gelişimine boyun eğmelidir. Sosyal ve

sembolik dünyalar bu gelişimin gereksinimlerine tabi olurlar. Teknolojinin hakimiyetindeki bu toplumlarda, gelenekler, sosyal ahlak anlayışı, dini inançlar, geçerliliklerini sürdürebilmek için değişime karşı direnmek zorundadırlar (Postman, 2006: 33-52).

Teknopoli ise, Postman'a göre en sert kopuş dönemidir (2006: 53-70): enformasyon, bilgi teknolojilerinin hayata girmesinden sonra yeni bir "akıl yürütme biçimi" olarak insanlığı kökünden değiştirmiştir. Aile, din, gelenekler gibi sosyal değerler artık tamamen unutulacak, ancak teknoloji aracılığı ile bunların yeniden tanımlanması, yeni kavramsallaştırmalara tabi olması gerçekleşecektir: "teknopoli, teknokrasinin otoriter halidir" (Postman, 2006: 62). Postman teknopoli çağında, bilgi teknolojilerinin gelişimine çok büyük etkiler atfetmekle birlikte bilgiyi artık teknolojinin eriştiği en üst geçerli aşama olarak ele aldığı için iletişime de büyük anlam yükler. Teknolojinin kaçınılmaz olarak insanlık tarihini değiştireceğine dair vurguları, onu teknolojik bir determinist gibi gösterse de, yeni gelişmelerin kontrol edilmediği takdirde çok güç dönüşümlere yol açacağını vurgulayarak, kitabı boyunca bu konudaki temkinli yaklaşımını korur. Bu açıdan Castells'le karşılaştırılacak olursa, her ikisi de bu yeni döneme dair analitik çözümlemeler yaparak gerçekçi bir tablo çizmeye çalışmışlar, ancak Castells iki bin sayfalık eseri boyunca daha iyi bir dünyaya dair heyecanını korumuş, Postman ise, aslında distopik bir gelecek tasavvuru çizerek, yalnızca bunun karşısında insanın nasıl bir konum alması gerektiğine dair saptamalar yapmaya çalışmıştır. Teknolojinin belirleyiciliğine verdikleri anlam açısından her ikisi de çok yakın durmakla beraber, "teknolojik determinist" kavramıyla ilişkili olan, "gelecekçi/futurist" yaklaşıma karşı Postman'ın daha temkinli durduğu, hatta tam anlamıyla muhafazakar bir direniş gösterdiği görülür. "Teknopoli, toplumun savunma sistemlerinin, enformasyon doygunluğu karşısında yıkılması ile oluşan yeni düzendir" saptamasından sonra yaptığı öneri, onun aslında, yücelttiği teknolojiye karşı devlet kurumlarını daha etkin olmaya çağırarak gibi bir arayışta olduğunu da gösterir:

Başboş enformasyonun tehlikeleri, daha önce yaptığım, hücrelerin kontrolsüz büyümesine engel olan biyolojik bağışıklık sistemi benzetmesiyle anlaşılabilir. Elbette hücreler büyümelerse canlı hayatı devam edemez. Fakat sağlıklı işleyen bir bağışıklık sistemi yoksa eğer, organizma hücre büyümesini kontrol edemez. Her toplum, biyolojik bağışıklık sistemininkine benzer işlevi olan kurumlara ve tekniklere sahiptir. Bu kurumların ve tekniklerin amacı, yeniyle eski, yenilikle gelenek, anlamla kavramsal kargaşa arasındaki

dengeyi sağlamaktır ve bunu, istenmeyen enformasyonları 'yok ederek' yaparlar (Postman, 2006: 87-88).

Postman aynı zamanda, tüm sosyal kurumların birer kontrol mekanizması işlevi gördüğünü belirtir bu kurumların zayıflaması yüzünden, insanların enformasyon kaosa maruz kaldıklarının gözden kaçırıldığı uyarısında bulunur. Buna göre, hayatın dengesinin, zayıf düşmüş kurumlar yüzünden bozulduğunu söylemek, enformasyonun işlevini kaybettiği ve bu yüzden tutarlılık yerine karışıklık kaynağı olduğu anlamına gelmektedir (Postman, 2006: 87-88).

Postman'ın teknolojiye, belki de son derece gerçekçi olarak belirleyici bir anlam yüklemesi, onu aynı zamanda, teknolojinin kontrol edilemezliğine karşı tam bir muhafazakar konumuna yerleşmeye zorlar. Bu tehlikeye karşı, toplumların din ve aile gibi unsurların filtreleyici unsurlar olarak kullanılmasını önerir (2006: 78). Postman, bu duruma karşı diyalektik bir yaklaşım sergiler ve önce bilgi teknolojilerinin, önümüzdeki çağda insanlığı ne denli güçlü biçimde belirleyeceğini saptadıktan sonra, kendi ortaya koyduğu bu belirlenime karşı son derece sert bir eleştirel tavır alır. Özellikle internet ve bilgisayarın etkisine dair eleştirel yaklaşımı, niyeti bu olmasa da sınıfsal çatışmayı gündeme getirme özelliği taşır (Postman, 2006: 21): “Bilgisayar teknolojisi insan yığınlarına ne derece avantaj sağlamaktadır? İşçilere, manavlara, öğretmenlere, araba tamircilerine... hayatlarına bilgisayarın yeni yeni girdiği diğer insanlara neler kazandırmaktadır? Bu insanların özel hayatlarına ait meseleler, gücü elinde bulunduran kuruluşlar tarafından kolayca ulaşılabilir olmuşlardır.” Bu eleştirinin devamında Postman, insanların reklam amaçlı maillerin hedefi olduğundan, şirketlerin ve politik oluşumların kolay hedefi haline gelmesinden yakınır: “kaybedenler ihtiyaç duydukları hiç bir şeyi elde edemedi. Bu yüzden onları kaybedenler diye adlandırıyoruz” (2006: 21).

Postman'ın, burada ele alınmaya çalışılan “hakikat” ve “gerçek-insan” ilişkisi bağlamında önemli kılan asıl eleştirisi ise, “bilgi” kavramının günümüzde kazandığı anlamsızlığa ilişkindir:

Bilgi bir atık haline geldi, artık insanlığın en temel sorularını cevaplamaktan acizdi ve günlük sorunların çözümü hususunda güçbela yararlı olmaktaydı. Başka şekilde ifade edecek olursak, teknopolinin geliştiği ortamda bilgi ve insan arasındaki bağ koparıldı; bilgi gelişigüzel bir şekilde, başka hiçbir bilgiye yöneltmeden, muazzam oranlarda, yüksek

hızlarda ve teoriyle, manayla ya da amaçla bağıını koparmış bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Postman, 2006: 84-85).

Tam bu noktada, Postman'ın teknolojinin insanla olan etkileşimine ve “bilgi” kavramının amacını yitirdiğine dair eleştirilerini, Postman'dan yaklaşık 30 yıl önce, 1969'da Adorno ve Horkheimer'ın çok daha kapsamlı bir saptamayla nasıl dile getirdiğine bakmak çarpıcıdır. Postman, geline nokta teknolojinin işlevinin, “cehaletin, hurafelerin, acıların giderilmesi yerine kendimizi yeni teknolojilerin gereklerine uydurmak” (2006: 85) gibi bir misyona dönüştüğünü saptarken, Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği'nde (1995: 19) neredeyse aynı cümleyi kurar: “Aydınlanmanın programı dünyayı gizlerinden kurtarmaktı. Mitleri parçalayacak, hamhayalleri bilgi vasıtasıyla alaşağı edecekti.” Ancak Frankfurt Okulu yazarları bu saptamayı yaparken, sınıflı toplum gerçeğinin, aydınlanmanın tüm süreçlerini asıl belirleyen unsur olduğunu, teknolojinin de bu belirlenimin bir parçası olduğunu fark ederek değerlendirme yaparlar: “Belirtilmesi gereken çelişki, sınıflı toplum koşullarında Aydınlanma sürecini üretici güçlerin gelişmesinin yansıması olarak niteleyen çelişkidir; Aydınlanma olarak başlayanlar kapitalist paraya çevirme rasyonelliği olarak son bulmaktadır. Böylece Aydınlanma egemen olunamayan, denetimden çıkmış toplumsal sürecin akıldışılığına dönüşerek değersiz, kötü mitleri teşvik eden tehlikeli bir duruma inmektedir.” (Adorno ve Horkheimer, 1995: 153).

Postman'ın dijital çağa yönelik değerlendirmelerinde genel olarak teknolojinin, özellikle de enformasyon teknolojilerindeki hızlı yükselişin toplumsal yapılarda köklü dönüşümler yaratacağına ilişkin haklı öngörülerinin yanında, teknofobiye varacak düzeyde kaygılarının da olduğu görülmektedir. Bu iki uçlu yaklaşımın nedenleri, onun araştırmalarını yoğunlukla yaptığı dönemin, hem enformasyon teknolojilerinin hayata dahil olmaya başladığı ilk aşamalarının hem de sonrasında bunun pratikteki toplumsal karşılıklarının görülebildiği süreci kapsamış olmasında aranabilir. Görüldüğü gibi Postman, üretim ilişkilerine dayalı bir sistem eleştiri yapmamış ve buna bağlı olarak, insanların bu “bilgi bombardımanı” tarafından ezilip yok edilebileceğine dair kaygılarını, yine bu teknolojilerin tabi olduğu sistemin kontrol mekanizmaları tarafından düzenlenmesi için çağrılarda bulunarak dile getirmiştir. Bu yönüyle Postman'ın, belirleyici olarak üretim ilişkilerini değil, teknolojiyi göstermesine rağmen dikkat çektiği toplumsal tehlikeler, işaret ettiği nokta açısından büyük önem taşır. Bu

nokta, “bilgi”ye atfedilen olumlu beklentilerin tersine döndüğünü işaret ettiği yerdir: Bilginin bir atık haline geldiğine ve artık insanlığın en temel sorunlarını çözmekten aciz olduğuna (Postman, 2006: 84) ilişkin tespiti, onun temel olarak bilgiyle insan arasındaki olumlu doğrusal ilişkiye yönelik aydınlanmacı anlayışa kökten bir sorgulama niteliği taşır. Onun bu tespitlerinden çok sonra ortaya çıkmış olan, bilginin anlamını ve işlevini yitirdiğine dayalı sorgulamalar ve buna bağlı olarak “hakikatin kaybı” tezlerine dek gelen eleştiri çizgisi, Postman’ın benzer tespitleriyle birebir örtüşmektedir: “Teknopolinin geliştiği ortamda bilgi ve insan arasındaki bağ koparıldı” (Postman, 2006: 84). Devamında, “bilginin teoriyle, manayla ve amaçla bağının kopartıldığına” dair tespitleri de, Postman’ın eleştirilerindeki vurgunun, “hakikatin kaybı” tezlerine yönelik bir öngörü niteliği taşır.

2.2.3.2. *Christian Fuchs ve dijital sermaye birikimi*

Bilgi teknolojilerinin hakimiyet kazandığı günümüz toplum yapısı, görüldüğü gibi bir çok kuramcı tarafından farklı isimlerle kavramsallaştırılmış ve bu kavramlar çoğunlukla, onu kullanan kuramcının, çağı nasıl algıladığının ve gelecek tasavvurunu nasıl kurduğunun da sembolü olarak kullanılmıştır. “Sanayi sonrası toplum”, “enformasyon toplumu”, “üçüncü dalga”, “ağ toplumu”, “risk toplumu” gibi kavramlar, yeni toplum biçiminin hangi bağlamda ve hangi kavramla ilişkili olarak kavrandığının da kısmen göstergesidir. Ancak Marksist eleştiri, insanlık tarihindeki dönüşümlere emek ve sınıf üzerinden bakan ve sınıf çelişkilerinin üzerine kavramaya çalışan bir eleştiri biçimi olduğu için, günümüz bilgi toplumunu da bu tarihsel kavramları temel alarak değerlendirir. Öncelikle, büyük teknolojik dönüşümlerin toplum yapısına etkisi ne denli büyük olursa olsun, bu dönüşümlerin yeni bir tarihsel süreç mi, yoksa bir devamlılık biçimi mi olduğu konusu, bu konuyu ele alan yaklaşımların ideolojik tutumlarındaki ilk ayırt edici noktadır. Bilgi/enformasyona dayalı yeni toplum biçiminin özellikle son dönemde geldiği ve dijital yapılanmaların belirleyici olduğu durum, Marksist kuramcılar tarafından, kapitalizmin bir devamı, hatta bir ileri aşaması olarak ele alınır. Buna bağlı olarak da, dijital platformlar üzerinden gerçekleşen ekonomik ve sosyal örgütlenme biçimlerini çözümlerken, “dijital emek”, dijital sömürü”, “dijital yabancılaşma” gibi, Marksist alanyazına ait olan kavramlar, bugünün yapısal koşullarına eklenerek kullanılır.

Günümüz bilgi toplumuna Marksist perspektiften en sistemli eleştirileri getiren kuramcılardan biri, Avusturyalı sosyolog Christian Fuchs'dur. Fuchs, 2014 yılında yazdığı *Dijital Emek ve Karl Marx* adlı kitabının “Kapitalizm mi, Enformasyon Toplumu mu?” başlıklı bölümünde tam olarak bu sorgulamayı yapar (2015: 203-225). Fuchs, “toplum” kavramının, salt enformasyonel üretici güçlere atıfla inşa edilebileceği fikrinin, ideolojik bir yanılsama olduğunu ileri sürer. Ancak bu bakışın karşısına, “kapitalizmin hakimiyetinde yaşadığımız için, bilgi teknolojilerinin hiç bir şeyi değiştirmedeği” gibi yüzeysel bir tavır da koymaz; diyalektik bir yaklaşımla, sınıf yapısının derinleştiğini ve alternatif bir toplumun nüveleri olarak değerlendirdiği yeni köklü değişimlere vurgu yapar. Fuchs’a göre bu yeni dönüşüm, dijital örgütlenme biçimi, kapitalizmin bir aşaması olarak ilerlemekte, ancak kendi alternatiflerini de ortaya çıkartmaktadır. Fikri mülkiyet haklarına ilişkin tartışmalar, özgür yazılımlara rağbetin artması, gelişkin kapitalist ülkelerde korsan partilerin ortaya çıkması gibi örnekler, bu diyalektik gelişimin örnekleri arasındadır (2015: 224). Fuchs temel olarak, içinde yaşanılan dönemdeki üretim ilişkilerinin tam olarak kapitalist olduğunu, dolayısıyla bilgi toplumuna dair kavramların (bilim, enformasyon teknolojileri, enformasyonel emek vb), kapitalist sınıf ilişkilerinin karşısında konumlandırılmasının yanlış olduğunu dile getirir. Bu yaklaşımını, Marx’ın bilgi/enformasyonun üretim ilişkileri içindeki yerine dair saptamalarına dayanarak gösterir:

Sabit sermayenin gelişmesi, genel toplumsal bilginin ne dereceye kadar doğrudan üretici güç olduğunu, dolayısıyla da toplumsal yaşam süreci koşullarının, genel bilginin denetimi altına girdiğini ve ona göre biçimlendiğini gösterir. Toplumsal üretken güçlerin, hem bilgi biçiminde, hem de toplumsal uygulamanın, gerçek yaşam sürecinin doğrudan organları olarak ne dereceye kadar üretildiğini gösterir (Marx, 1857’den akt. Fuchs, 2015: 224).

Fuchs’un, “dijital emek sömürüsü” kavramı, yalnızca Castells’in ayrıntılarıyla tanımladığı yeni iş biçimlerine yönelik bir eleştiri değildir; özellikle sosyal medyanın kullanımındaki dijital emek sömürüsüne ve metalaşmaya dikkat çeker. Ona göre sosyal medya ağları, kapitalist toplumlarda değişen zaman rejiminin açık bir ifadesidir ve izleyici emeğinin daha geniş bir kapitalist sermaye birikim rejimi içerisinde ele alınması gerekir. Christian Fuchs’un “iktidar biçimi olarak iletişim teknolojisi” düşüncesi; hem emeğin kapitalist rejim içerisindeki dönüşümünü açıklar, hem de yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin kapitalizmin birikim rejimi içerisindeki dönüşümüne dair açıklayıcıdır. Fuchs, birbiri ile bağlantı içerisindeki altı ana kavramın varlığını belirtir. Buna göre;

kapitalizmin sermayenin yanı sıra, diğer alanlardaki birikim rejimini sürdürebilmesi için (a) teknolojinin, (b) sosyal değişimlerin, (c) yaşam temposunun modernleşme ile birlikte hızlanması gerektiğini ancak böylesi bir deneyimin gerçekleştirilebilmesi adına sürecin (d) ekonomik birikim, (f) işlevsel farklılaşma ve son olarak (g) kültürel mücadele tarafından yönlendirildiğini belirler (akt. Kaymas, 2016: 113).

Fuchs (2015: 137), yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, bu açıdan özellikle Facebook ve Twitter'ın, kullanıcısı için yaşamsal bir araç sunmadığını ancak kullanıcının bu araçlar için değer ürettiğini belirler. Fuchs için, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinde kullanılan zaman, klasik bir metanın tüketiminden oldukça farklıdır. Çünkü Fuchs'a göre (2015: 137); "Facebook ve Twitter'da, tüketim süreci çevrimiçi iletişimi ve kullanım zamanını zorunlu kılar. Bütün bu zamanın hepsi sadece yeniden üretim zamanı değil, aynı zamanda Facebook ve Twitter'ın reklam veren müşterilerine sunduğu veri metalarını üreten emek zamanıdır". Klasik bir metanın, tüketim pratiğinden farklı olarak yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerini kullananlar söz konusu tüketim pratiği içerisinde emek zamanlarını yeniden üretmekle kalmaz böylesi bir zamanın üretim sürecinde yeni metaları da üretirler (Fuchs, 2015: 138).

Fuchs, üretimin, her zaman enformasyona ihtiyaç duyduğunu, dolayısıyla herhangi bir şey üretmek için bunun hakkında bilgi toplama gerekliliğine vurgu yapar (2015: 362). Dolayısıyla günümüzün bilgi akışı yoğunluğu da bu üretim sürecinin bir devamı niteliğindedir. Bu da, bilgi akışına dahil olmanın, çalışmanın ve üretimin her zaman bir parçası olduğu gerçeğini ortaya koyar. Örneğin evde bilgisayar başından yapılan işlerden biri olan reklam metni yazarlığında, kelime başına kuruşlarla ifade edilebilecek ücretlerle çalışılabilmektedir. Kullanıcının yeterli ücreti elde edebilmesi için belli bir sürede belli sayıda kelimeyi belli bir söylem biçiminde kullanabilmesi, örneğin Twitter'da dilin kullanılma biçimini, davranış biçimlerini sürekli olarak gözlemleyebilme alışkanlığının edinilmesi gerekir. Fuchs, *Dijital Emek ve Karl Marx*'da, bu kapsamda oldukça geniş bir saha çalışması yaparak, bilgi toplumunun sosyal ve ekonomik görünümünü oldukça ayrıntılı bir biçimde ortaya koyar.

2.2.3.3. Bauman'ın "akışkanlık" kavramı ve internet

Polonyalı sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman, postmodern felsefenin hem sosyolojik olarak çözümlemesini yapan, hem de genel kuramsal düzeyde, medya ve iletişim ayaklarıyla birlikte değerlendiren en yetkin düşünürlerden biridir. Bauman ilk olarak, nazizme yönelik yaptığı modernizm eleştirileriyle gündeme gelmiştir. 1995 yılında yazdığı *Modernite ve Holocaust* adlı eserinde Bauman, Frankfurt Okulu'nun aydınlanma-faşizm ilişkisine dair saptamasının devamı biçiminde, Nazi Almanyası'nı oluşturan koşulların, modernist bürokrasi biçiminden yararlanarak oluştuğunu ileri sürer. Modernizmin asıl engeli bürokrasidir: bürokratik işleyişte fordizm gibi, herkes kendi işini, bütünün anlamına vakıf olmadan yapar. Bu da kişisel vicdanı devre dışı bırakan bir yapıdır. En korkunç katliamları bile bir iş etiği çerçevesinde yapmak mümkün olur. Nazi kamplarındaki soykırım da, herkesin kendi görevini yerine getirirken, bütünde olanın sorumluluğunu almadığı bir şeydi. Dolayısıyla Bauman, tıpkı Adorno ve Horkheimer gibi (*Aydınlanmanın Diyalektiği*, 1969), faşizmi, modernizmin ve onun kaynağı olan Aydınlanma'nın bir ürünü olarak görür. Bauman'a göre bu durum, modern aydınlanma düşüncesinin doğasından kaynaklanır, ondan bir sapma değil, onun doğal sonucudur (1997: 140-143). Dolayısıyla Bauman, kapitalizmi ve modern döneme ait savaşları modernizmin çocuğu görür ve içinde yaşanılan dönemi postmodernizm olarak tanımlayarak, hem onu hem modernizmin devamı niteliğiyle hem de ayırt edici özellikleriyle değerlendirir.

Bu açıdan Bauman, bilgi ve ağ teknolojilerindeki büyük dönüşümlerin yarattığı sosyolojik değişimleri, "akışkanlık", "kalıcı olamamak", "parçalanmışlık" gibi postmodernizme özgü nitelikleriyle ele alır: Bauman'ın postmodern bilgi-insan ilişkisine dair bakış açısını anlamak açısından, postmodernitenin sosyolojisini geliştirme çabasıyla dile getirdiği özelliklerden bazılarına göz atmak yararlı olacaktır:

Postmodern dünya karmaşık ve tahmin edilemezdir. (...) Aktörlerin varoluşsal durumu oldukça akıcıdır. Aktörlerin kimliği sürekli kendileri tarafından deneme yanılma yöntemiyle inşa edilir. Kimlik sürekli değişir fakat herhangi bir doğrultuda ilerlemez. Belli bir anda, kimliğin kuruluşu var olan öğelerin yıkımı ve yeni öğelerin bir araya getirilmesini içerir. Kaynaklara erişim aktörlerin kişisel varlıklarına, özellikle de sahip oldukları bilgiye göre değişir (akt. Ritzer ve Stepnisky, 2013: 200).

Bauman, toplumlardaki sosyal eşitsizliğin kaynağı olan üretim araçlarının yerini, dijital dünyadaki “bilgi”nin aldığını vurgulayarak, daha çok bilgiye sahip olanın, kaynakların kullanımında daha çok söz sahibi olabileceğine dikkat çeker (akt. Ritzer ve Stepnisky, 2013: 200). Görüldüğü gibi Bauman, bilgi kaynaklarının sahipliği konusuna Marksist bir anlayışla yaklaşarak eleştirel bir tavır takınırken, liberal “bilgi toplumu” yaklaşımlarındaki seçme özgürlüğünü de bu bağlamda eleştirir.

Bauman’ın postmodern çağa attettiği, “tahmin ve kontrol edilemezlik” niteliği, sonraki çalışmalarında en güçlü olarak internet ve ağa dayalı toplumsal örgütlenmelerde vurgulanır. Bauman postmodern toplum yapısını tarif etmek için sonradan “akışkan modernite” kavramını kullanmaya başlar. Akışkanlık, bu toplum biçiminin hareket tarzını anlatan bir kavramdır. Akışkan hareket, bir yerde ikame olmayan, durmayan ya da önüne çıkan herhangi bir engeli kolayca aşabilme becerikliliği gösteren bir durum olarak karşımızda akıp durur. Bauman, daha eski dönemlerdeki temel sorun olan bilgi yetersizliğini, dijital çağda insanlığı boğmakla tehdit eden bir bilgi akışıyla karşılaştırır. Bauman’ın bu konudaki kaygısı, önemli bilgilerle işe yaramaz bir bilgi yığını ayırt etmekteki potansiyel sorunlardır (Bauman, 2012: 8). Bauman’ın yeni dünyaya dair en büyük endişesi, bu kontrol edilemezliktir ve hareket zorunluluğudur. Bu bağlamda, toplumsalın sınırlarının yitirildiği akışkan modern dönemde toplumsalı açıklayan metaforik kavram “ağ”dır. Teorilerin yapı veya sistemi içerisinde, modern ‘katı’ bir düşünüş söz konusuyken; ağda hareketliliğin yoğunluğu ve değişimin sıklığı; toplumsal ilişkilerin ve grupların kalıcılıklarını ve uzun süreli oluşlarını bitirmiştir. Ağda oluşan gruplar ya da ilişkiler kısa süreli kullanıma, tüketime yöneliktir. Akışkanlığın hızlı ve yoğun olduğu tekno-mekânda, hem insanların hareketi hem de ‘ağ’ın kendisinde bulunan akışkan hareketlilik nedeniyle, hareketsiz kalmak mümkün değildir. Aslında postmodern ‘ağ’ toplumunda hareketsizlik, teknik anlamda ölüm sayılır (Bauman, 2010: 6). Bauman, modern dönemin ontolojik sloganıyla akışkan toplum biçiminin sloganını karşılaştırarak, sosyal medyaya gönderme yapar: “Descartes’in meşhur ‘varoluş kanıtı’ yani ‘Düşünüyorum öyleyse varım!’ sözünün yerini, kitle iletişiminden ibaret çağımıza uygun şekilde güncellenmiş hali almış: ‘Görülüyorum öyleyse varım!’ Beni ne kadar çok insan görebiliyorsa (ve görmeyi seçmesi mümkünse) burada varoluşumun ispatı o kadar inandırıcıdır.” (Bauman, 2012: 25).

Görülebileceği üzere Bauman'ın bilgi akışına dayalı günümüz toplumuna bakışı, distopik niteliğiyle Postman'ı andırır. Ancak Bauman'ın Postman'dan analitik çözümleme bağlamındaki farkı şudur: Yukarıda da görüldüğü gibi Postman, “teknopoli” adıyla tarihsel bir süreç olarak ayırt ettiği bu dönemi modernizmin ve kapitalizmin bir bir niteliği olarak değerlendirmedeği gibi postmodernizmle bir ilişki kurduğu da görülmez; Postman bu dönüşümü yeni bir çağa giriş olarak değerlendirmiştir. Bauman'ın vurgularında ise bu iki süreç arasındaki devamlılık ilişkisini kurduğu görülür. Bauman, “parçalı” bir dünyanın, kendisini kurtarmak için olanaklar taşıdığını ileri sürer; özgürleşme ancak farklılıkların kabulü ile mümkündür: “Hoşgörü, zorbalık ve vicdansızlığa karşı çok zayıf bir savunma silâhıdır. Hoşgörü tek başına, savunmasız bir hedef, vicdansızlar için kolay bir avdır. Saldırıları püskürtebilmesinin tek yolu, dayanışmaya dönüşmesi ve şu evrensel anlayışa çevrilmesidir: Farklılık, pazarlık yapılamayacak bir evrenselliktir.” (Bauman, 2003: 327-328).

Ancak Bauman'ın, postmodern toplumda insanın özgürleşme olanağı bulabileceğine dair temkinli öngörüler, internet, sosyal medya ve mobil iletişim alanlarında net görülemez; bu konuda Castells'e benzer şekilde, ağın nasıl kullanılacağına bağlı olarak olumlu ya da olumsuz potansiyellere dikat çeker. Bauman bu araçların, zaman ve mekan farklılıklarını yapay bir biçimde ortadan kaldırdığı için insanın doğal yaşantı biçimini bozduğunu savunur ancak zaman-mekansızlığın, “yeri geldiğinde” olumlu dönüşümlere de yarayabileceğini ileri sürer: “İnternet, demokrasi âşıklarını ‘Özgürlük Meydanı’na çağırmak için kullanılabilir, tıpkı zorbalık âşıklarını bir araya toplamak için kullanılabileceği gibi.” (Bauman, 2014: 215).

Bauman'ın, bilgi çağının araçlarına dair düşüncelerinin kısa tarihsel aralıklarda değişim gösterdiği gözlemlenebilir. Yukarıdaki temkinli yaklaşımından sonra David Lyon'la birlikte kaleme aldığı *Akışkan Gözetim* (2012)'de Bauman'ın sosyal medyanın ekonomik ve sosyal ayaklarını daha çok hesaba katarak yaklaşımını daha mesafeli kurduğu görülür. Bauman ve Lyon'a göre sosyal medyanın varlığı, kullanıcıların izlenmesine ve edinilen bilgilerin diğerlerine satılmasına bağlıdır. Sosyal medyanın direniş için sunduğu olanaklar çekici ve bazı açılardan yararlı olabilir, fakat gittikçe akıcılaşan bir dünyada kalıcı ilişkiler kurabilmek için gerekli koşulların olmaması ve sosyal medya içerisindeki gözetim gücünün yerleşik ve etkili olması nedeniyle aynı zamanda kısıtlıdır (Bauman ve Lyon, 2013). Bunun devamında Bauman, teknolojinin

belirleyiciliğine vurgu yaparak “sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın bir sonucudur.” (Bauman ve Lyon, 2013: 14) saptamasını yapar.

Ağa dayalı yaşam biçiminin getirdiği “ayakta kalma” koşullarını tartışırken bir tür “teknolojik seleksiyon” a yaptığı vurgu, Bauman’ ı bu konuda Castells’ le benzeştirir. Castells’ in “ağlar oluşturma mantığının, ağlar üzerinden ifade edilen özgül toplumsal çıkarlardan daha yüksek düzeyde bir toplumsal belirleyiciliği olduğuna” (Castells, 2008: 621) ve ilişkin tespitinde ağın belirleyiciliğine ilişkin yaptığı vurgu, Bauman’ ın “ağ toplumunda hareketsizlik, teknik anlamda ölüm sayılır” (Bauman, 2010: 6) ifadesindeki vurguyla aynıdır; her ikisi de, bu çağda tutunabilenlerin, ağın içinde kalabilenler olduğunu vurgular. Bauman’ ın ağın belirleyiciliğine ilişkin tespitlerinin, geniş bir sosyolojik düzlemde ifade bulduğu görülür:

Tüketim toplumuna ve fark edilme dürtüsüne ayak uyduranlar "şanslı" çoğunluk içinde "çevrimiçi" bir yaşam sürüyor; kitleyle yakınlık kurmanın yolu da buradan geçiyor ve kişi "ağ" a dahil oluyor. İçine girilen ağ, belli bir noktadan sonra her alana nüfuz ediyor; akışkan modern dünyanın insan ya da çalışanları kişisel panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde büyütme ve taşımak zorunda kalıyor. Kişi, tüketici pazarının cazibesine kapılarak "kendisinin bekçisi olmak üzere eğitiliyor. Ve böylece gözetim toplumunun iki farklı cephesi/kampı karşımıza çıkıyor: Cephede hapsedmek (çitin içine almak) ve cephenin dışında/dışarıda bırakmak (çitin dışına itmek) (Bauman ve Lyon, 2013: 69).

Bauman’ ın, ağın sosyolojik çerçevede toplumsal dönüştürücü etkilerini incelediği noktada bilginin işlevine ve erişilebilirliğindeki artışına ilişkin tespitleri de bu yaklaşımına bağlı olarak bir “anlamsızlaşma” iması içerir: “Ana babalarımızın başına bela olan bilgi eksikliğinin, şimdi içinde boğulanacak, işlevsiz bir tehlikeye dönüştüğünü” vurgulayan Bauman, o eksikliğin olumsuz etkilerinden beter bir belaya dönüştüğü söyler (Bauman, 2012: 8). Önemli ve işe yarar bilginin, anlamsız bilgi yığından nasıl ayrılabilirliğini sorgulayan Bauman’ ın, insanın bilgiyle olan ilişkisinin hasarlandığını vurgulayan yorumları yine Postman’ ın distopik yaklaşımını ve buna dayalı olarak, kontrol mekanizmalarının güçlenmesine yönelik yaptığı çağırışı hatırlatır biçimdedir: “gerçek ve değerli parçacıkları yalan, yanılsama, çöp ve atık ıvır zıvırdan ayırmamıza yarayacak bir harman makinesinden yoksun gibiyiz” (Bauman, 2012: 8).

2.3. Yirminci Yüzyılın Sonlarında Hakikatin ve Anlamanın Kaybı

Buraya kadar bahsedilen ve “hakikat”, “gerçeklik” ve “doğruluk” kavramlarının tarihsel bağlamdaki sorgulamalarında oluşan dizge, görülebileceği üzere bu kavramları ve insanı verili birer nesne olarak ele alarak, bunların arasındaki ilişkiyi mantıksal çerçevede çözümlemeye çalışan bir dizge olma özelliği taşır. Dikkat edilirse, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan doğruluk kuramları, bu kavramların nesnelliğini sorgulamaya başlayan kuramlar olarak göze çarpar. Bu tarihler aynı zamanda, nesnel gerçekliğin, bireysel ve toplumsal düzeydeki algılanışı üzerine gelişen keskin sorgulamaların da oluşmaya başladığı döneme denk gelir. Bunun nedenleri, birden çok temel dinamiğe dayanır. Bunlardan biri, yukarıda tarihsel sürecinden bahsedilen ve bilgi-insan ilişkisini merkeze alan düşünce yapılarının uğradıkları önem kaybıyla ilişkilendirilebilir.

Nitekim tüm bu felsefi soruşturmalar, insanın bilgi ile olan ilişkisinin işlevine verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bilgi, Antik Çağ’daki ideler dünyasına da ait olsa, modernist felsefelerdeki toplumsal belirleyiciliğe de atıf yapsa, insanın ulaşabileceği yeri belirlemekteki öneminden dolayı ele alınmıştır. Oysa 20. yüzyılın sonları, dünyada köklü dönüşümlerin gerçekleştiği, toplumsal refah umutlarının somut gelişmelerle köklü hasarlar gördüğü dönemlerdir. Aynı zamanda bilgi toplumunun oluşmaya başladığı, medya araçlarının hızla çeşitlenip gücünü arttırdığı bu dönemler, bilgiye erişmekle toplumsal refah ve mutluluk beklentileri arasındaki paralellik beklentisini boşa çıkartmaya başlamıştır. Bilgi toplumu oluşmaya başladıkça, dünyadaki tahakkümün ve eşitsizliğin, sömürünün artmaya başlaması arasındaki bu ters ilişki, bilgi-insan ilişkisindeki temel kavramlar olan “hakikat”, “gerçeklik” ve “doğruluk” kavramlarına da farklı bakış açıları geliştirilmesine önayak olmuştur. Bu durumu, yukarıda bahsedildiği üzere, Bauman gibi postmodernizm çözümlemeleri içinde eleştirel bir biçimde sorgulayan düşünürler olduğu gibi, çağımızın, bir tür “deşifre çağı” olduğu anlamına gelecek biçimde, insanın gerçek ve hakikatle olan ilişkisinin, yapısal olarak sorunlu bir ilişki olduğunu düşünen düşünürler için ayrı bir başlık açmak gerekir. Bu yaklaşım çizgisini doğru ele alabilmek için, tarihsel olarak tekrar biraz daha geriye gitmeye ve bu düşünsel çizginin başlangıç noktasını saptamaya gerek vardır. Bu yaklaşım değişikliğinin gerçekleştiği dönemi, Aydınlanma Çağı’ndan 21. yüzyıla değin gözlemek, bu dönüşümü görmek açısından önemlidir.

2.3.1. Aydınlanma'dan postmodernizme, "bilgi" ve "hakikat"ın hasarlanması

Aydınlanma Çağı en genel anlamıyla, Avrupa'nın, Ortaçağ'ın dogmatik yaşam anlayışının getirdiği karanlıktan çıkıp, aklın, bilimin ve akılcı insanın merkeze alındığı bir süreç olarak tarif edilegelmiştir. Ahmet Cevizci (2002: 111), Aydınlanma Çağı'nı, "Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen birtakım filozofların akli, insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı, felsefi ve toplumsal hareket." olarak tanımlar. Ahmet Çiğdem (2011: 13) aydınlanma kavramının, İngiliz Devrimi'yle başlatılıp, Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir hareketi ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir süreci işaret ettiğini belirterek, aydınlanmanın bir geçiş süreci olduğunu vurgular. Bu sürecin sonunda öncelikle Batı'daki yaşantıya modernist anlayış hakim olmuş ve hem siyasi, hem kültürel ve sanatsal, hem de her türlü gündelik yaşam pratiği, modernizmin biçimlerini almıştır. Düşünsel temelleri Aydınlanma Çağı'na dayanan modernizm, David Harvey'in tanımlamasıyla (1997: 21), genel olarak pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan ve doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir.

Kaynağını Aydınlanma'dan alan modernizm, dünyadaki gizlerin, söylencelerin ve bilinmeze dair korkuların yerine insan aklını, rasyoneliteyi ve bilgiyi koymuştur. Frankfurt Okulu yazarlarından T. Adorno ve M. Horkheimer, bu düşünsel zeminin hedefini, "insanları korkularından arındırmak ve efendi konumuna getirmek" olduğunu belirtirler (2010: 19). Fakat aynı metnin devamında yazarlar, "insanları doğanın tahakkümünden korumaya yönelik her adımla, sistemin insanlar üzerindeki tahakkümünün artmasının anlamsızlığına" dikkat çekerler (1995: 62). 1944 yılında yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı bu eserde Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın kendisinin, akıldışı ve ilerlemek yerine gerileyen, barbarca bir insanlık tarihine dönüştüğü eleştirisini getirirler. Okulun yazarları, daha önce Nietzsche'nin modern insana yönelttiği eleştiriyi de güçlü bir şekilde kullanırlar. Örneğin Horkheimer Nietzsche'nin, sefaletin nasıl toplumsal normlara dönüştürüldüğünü ve bu normların Hristiyan etiğinin "köle ahlakı" aracılığıyla nasıl Batı kültürüne yayıldığını ilk fark eden

kişi olduğunu söyler (akt. Jay, 2014: 105). Toplumların bilgiyle aydınlanması, bilgiyi, teknolojiyi ve akıllı merkeze almasının, nasıl da Aydınlanma öncesine özdeş nitelikte bir akıldışılığa dönüştüğüne dair en kapsamlı çözümlemelerden birinin yapıldığı bu eserlerin yazıldığı 20. yy.'ın ortaları, aynı zamanda modernist yaklaşımların bir çok düşünür tarafından da sistematik olarak sorgulanmaya başlandığı tarihlerdir.

Modernizmin sorgulanmaya başlanması bir çok dinamiğı olmakla birlikte, temel dinamiklerden biri, modernist akılcılığın, tüm toplumsal yaşantıyı tek bir üst-anlatıyla açıklama çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığının öne sürülmesiydi. Bu bağlamda Aktulum, modernizmden kopuşun ardından gelen ve “postmodernizm” olarak adlandırılan dönemi, “Moderniteyi belirleyen bilginin anlatisallaştırılmış biçimlerinden ve bir dizge olarak dünyaya düzen getiren kavramsal mit ve söylemlerden kopuş, bütünüleyici akılcılaştırmanın yok edilişi, Nietzsche ile başlayan Derrida gibi yapı sökücülerce sürdürülen, Hegel'in ayrışık olanı gerçekliğinin yer aldığı belli bir merkeze götüren anlayışının tersyüz olması...” (2008: 2). Buna göre, bu tersyüz olmanın nedenlerini Batı'da yaşanan toplumsal dönüşümlerde aramak gerekir. Hristiyanlık, Uşuluk, Hegelcilik, Marksizm, Tarih gibi büyük üst-anlatıların sonunun gelmesi, ideolojilerin, Berlin Duvarı'nın, Sovyet Bloğı'nun yıkılması bu süreci hızlandırır (Aktulum, 2008: 2-3).

Mistik inançların, dogmatik dini yönetimlerin ve bilinmeze ilişkin korkunun hakimiyetinden kurtulma yolundaki toplumların, bilgiyi ve akıllı merkeze almasının, başarısızlıkla sonuçlanan bir sürece dönüştüğü ithamıyla nasıl olup da karşılaştığı, 20. yy.'ın ortalarından itibaren belirmeye başlayan sistemli aydınlanma ve modernizm eleştirilerinde belirginleşir. Modernizm ve Aydınlanma eleştirisi, II. Dünya Savaşı sonrasında kapsamlı bir eleştiri olarak Frankfurt Okulu ile başlar. Therborn, (2006: 11) Frankfurt Okulu'nun, Aydınlanmanın Diyalektiğı ile birlikte kapitalizm eleştirisinden genel olarak Batı uygarlığı eleştirisine doğru kaymaya başladığını söyler. Frankfurt Okulu'nun bu yöndeki analizlerinden oluşan “Eleştirel Teori”, postmodernizmin ilk tohumlarını atan düşünce okulu olarak değerlendirilir. Best ve Kellner (2011: 270-272), Eleştirel Teori'yi postmodern teoriye bağlayan güçlü benzeşimlere dayanarak bu yaklaşımları bir tür “ön-postmodern teori” olarak tanımlarlar. Bu yaklaşımlar, özellikle

1970'lerden itibaren, ardından gelen postmodernist düşünürlerce, genellikle daha spesifik temalar etrafında ilerleyen bir eleştiri dizgesi şeklinde devam eder.

Guy Debord'un *Gösteri Toplumu*'nda (1967) modernizme ve Aydınlanma düşüncesine yönelik son derece karamsar bir tepki vardır: "Toplum, gösteri toplumu olduğunu resmen açıkladı. Gösteri ilişkilerinin dışında kalarak tanınmak, zaten toplum düşmanı olarak tanınmakla eşdeğerdir." (1996: 134). Bu yaklaşımında Debord, hem modern yaşantı ve mitlerle düzenlenmiş toplumlar arasındaki benzerliği ima eder, hem de bilen insanın, hakim olana tabi olmaktan kurtulamadığını işaret eder. Bu eleştirilerin sosyolojik bir sistematik içinde ele alınışı, J. Lyotard'dan (*Postmodern Durum*, 1979) başlayıp Z. Baumann'a (*Modernite ve Holokaust*, 1989; *Küreselleşme*, 1998; *Akışkan Modernite*, 2000 vd.) kadar uzanan bir çok düşünür ve yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Burada özetlenen, Aydınlanma, modernizm ve modernizmin bunalımlarına ilişkin dinamikler göstermektedir ki, Aydınlanma Çağı ile başlayan büyük değişimin temelinde yatan "bilgi", "akıl" ve "nesnel gerçek" gibi kavramlar, üzerlerine kurulu olan doğrusal ilerleme süreci işlemeye devam etse de, bu ilerlemenin beklentilerine ilişkin dinamikler olarak temelden sorgulanmaktadırlar. Bu noktada Bauman'ın araçsal akıl ile faşizm arasında kurduğu bağlantı önemlidir. Bauman, Frankfurt Okuluyla, faşizmin kökeninin modernlik ve aydınlanmacı anlayışta olduğu noktasında ortaklaşır. Bauman'a göre faşizm, modern aydınlanma düşüncesinin doğasından kaynaklanır, sapma değil, doğal sonuçtur. Bürokratik yapı ve aklın araçsallaşması bunda önemli bir yer tutar. Fordist üretim biçimindeki işçilerin her birinin, ürünün tek bir parçasını yapıyor olmasını ve toplamda meydana getirdikleri şeyden yabancılaşmalarını, Nazizmin bürokratik yapısına benzetir. Nazizmde de her asker, her memur, kendilerine verilen tek bir işi yapmakla yükümlüdür ve toplamda bir soykırım gerçekleşmektedir. Ancak bu soykırımın tüm yükümlülükleri, toplamda yapmış oldukları şeyin sorumluluğunu hissetmezler (Bauman, 1997: 33). Nitekim Nürnberg mahkemelerinde de her Nazi subayı kendisini sorumsuzluk üzerinden savunmuştur. Modernist bürokratik devlet yapısının bu niteliği, 21. yüzyıl toplumsal yaşantısında da elbette her ölçekte fark edilebilir. Bu bakış açısı genel olarak, büyük toplulukların görev dağılımı üzerine kurulu olan madde ve değer üretiminde, bireylerin toplamda neye hizmet ettiklerini fark edememesi durumuna işaret etmektedir. Bu durum da, burada söz konusu edilmeye çalışılan sorunun, yani bilginin tekil düzeydeki kullanımının, çoğul düzlemde neyin

aracı olduğu, bu bilgiyi kavrayan aklın araçsallaşmasının, elde edilen bilgiyle birey arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği konularında bir sorgulama temeli oluşturma potansiyeline sahiptir.

Yukarıda adı geçen ve geçmeyen bir çok postmodernist düşünür, modernizmi sorgularken, genellikle “bilgi” ve “aydınlanma” kavramlarına yönelik eleştirilerini, bu kavramlar üzerindeki tahakkümlere bağlı olarak yaparlar. Örneğin Lyotard (1997: 9), modern süreçte oluşan bilimsel bilgi tekeline karşı bir özgürleşim ihtiyacını vurgular. Postmodernistler genel olarak üst-anlatıları ve büyük kurtuluş projelerini reddettikleri için her türlü belirlenimciliğe de karşıdırlar. Epistemoloji, tarih, toplum, ekonomi, kültür gibi alanlarda “tek faktör”, “evrensel öz” veya “cevher” fikrine karşı çıkan postmodernistler, en genel anlamda modernliğin açmazlarına karşı bir hesaplaşma içerisindeyler (Kızılçelik, 1994: 89). Bu açıdan bakıldığında, insanın hakikat ile olan ilişkisi, postmodernizmin parçalıklı yapısı içinde elbette köklü dönüşümler yaşayacaktır. “Birden çok gerçeklik” anlayışı, öznelliğin öne çıkması, kuantum fiziğindeki gelişmelerin, varoluşu tanımlamada sarsıcı etkiler yaratması gibi faktörler, hiç bir alanda “tek bir nesnel gerçek aranamayacağına” ilişkin yaklaşımlar, genellikle liberaller tarafından, “öznelliğin öne çıkması” olarak tarif edilip, verili nesnel gerçekliklerin daha da gözden uzak tutulmasının zemini olarak kullanılsa da, görüldüğü gibi, bir çok eleştirel kuramcı tarafından çeşitli boyutlarıyla sorgulanmış ve analiz edilmiştir.

2.3.2. Bilginin anlam kaybına yönelik eleştiriler

Yukarıda görüldüğü gibi, bilginin işlevini yitirmesine ve hakikate, gerçekliğe erişilmesini sağlayan bir araç olmaktan gittikçe uzaklaşıyor olmasına yönelik eleştirilerin birden çok boyutu vardır. Bu durumu Aydınlanma’ya, modernizme, kapitalizme ve postmodern dönemin parçalanmışlık niteliğine farklı zeminler üzerinden bağlayan yaklaşımlar olduğu gibi, doğrudan bilginin insan tarafından özümsemesi sürecindeki bozukluğa vurgu yapan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların özünde, “biliyor olmanın bir anlamı kalmadığına” yönelik daha doğrudan ve epistemolojik ama yine toplumsal yaşantı sistemlerinin eleştirisine dayalı bir sorgulama göze çarpar. Bu eleştiri biçimlerinde göze çarpan özgün taraf, bilginin sahip olduğu içerik ile onu kullanacak insan iradesi arasındaki çelişki ve bu çelişkinin sonucunda

bilginin alımlanmasında meydana gelen çarpıklıklara ilişkindir. Buna göre onu kullanma gücü ve özgürlüğü olmayan insan için bilginin anlamı kaybolmaktadır.

Bu kuramcılarının çözümlemelerinde, somut toplumsal düzenle bunun bireyin algısında yarattığı dönüşüm arasındaki ilişkiyi kurma çabası görülür. Nesnel gerçekliğin kaybı, belli bir yaşam biçiminin sonuna işaret eder ve bu, kapitalizm tarihi boyunca insanın, arasına mesafe koyduğu hakikat ile yüzleşme sürecinin başlangıcıdır. Bu bağlamdaki düşünce çizgisi, özellikle 1980'lerden itibaren neoliberalizmin saldırgan ekonomi anlayışı ve toplumlar üzerinde oluşan baskılardan dolayı, savaşların, işgallerin, çalışma ve sağlık alanında Batı'daki sosyal devlet anlayışının zayıflamasının, ideolojik "gerçeklik kurgularının" gizlenemez hale getirmesine bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu düşünsel çizgi, doğrudan ya da dolaylı olarak artık bireyle gerçeklik arasındaki ilişkiyi, algısal, bilişsel, psikolojik dinamikleri de kullanarak ele almaya başlar.

Bu bağlamda bilgi-özne ilişkisine dair eleştirel bir çizgi oluşturan düşünürlerin içinde, Jean Baudrillard, Peter Sloterdijk ve Slavoj Žižek'i belirli bir noktada ortaklaştıran nokta, onların, yaşanan toplumsal hayal kırıklıklarını vurgularken, yönetim biçimlerinin getirdiği somut krizlerinden çok, bu bahsedilen sorunların, toplumlar üzerinde yarattığı bir dönüşüme dikkat çekiyor olmalarıdır. Baudrillard ve Sloterdijk, iki yıl arayla yazdıkları *Simulakrlar ve Simülasyon* (1981) ve *Sinik Aklın Eleştirisi* (1983) adlı kitaplarında, benzer bir ortak temayı işlemişler ve Batı toplumlarının durumunun bilgiyle olan ilişkisinin sonucunu, aynı öz cümlede dile getirilebilecek biçimde tanımlamışlardır: "Aydınlatılacak insan kalmadı, çünkü herşey ortada." Her iki düşünür de diğer postmodernist düşünürler gibi, modernizm öncesi insanın temel sorunu olan bilgiye ulaşmanın, modernist dönemde yeterince çözüldüğünü kabul etmekle birlikte, tahakküm artıkça, bireyin eline geçirdiği bilgiyi araçsallaştırarak, gerçeklik algısının bozulduğuna vurgu yaparlar. Slavoj Žižek ise, hem Marksist hem de psikanalitik bir yaklaşımla, çağın bu düşünce biçimlerini belli bir potada analiz eden, önemli bir düşünür olarak bu düşünsel çizgideki yerini alır. Žižek, günümüz toplum biçimlerini tarihsel olarak ele alırken, hem devletlerin ve yöneticilerin işlevini, hem de toplumları ve bireylerin bu toplumla ilişkilene biçimlerini aynı yetkinlikte, güçlü bir biçimde ele alır. Žižek, bu çözümlemelerinde, toplumsal ilişkileri, insanın insanla,

insanın devletle, insanın teknolojiyle ve insanın bilgiyle olan ilişkisini her zaman Lacan'cı psikanalizi toplumsal boyutta ele alarak çözümler.

2.3.2.1. Baudrillard ve gerçeğin simüle edilmesi

Baudrillard, modernizmi, sanayileşme döneminden sonrası olarak tarif ederek “ikinci temsil düzeni” olarak tanımlar ve bu dönemde gösteren ile gösterilenin, birbirinden çok farklılaştığını söyleyerek Marx'ın “kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farklılaşmaya” ilişkin saptamasına katılmış olur (Baudrillard, 2016: 87). Fakat O'na göre üçüncü basamak olan simülakrlar düzeninde gösteren ile gösterilen arasındaki bağ tamamen kopmuştur ve gerçeklik bir simülakra dönüşmüştür:

Bundan böyle rasyonel bir gerçeğe ihtiyacımız olmayacaktır, zira “gerçek”, ideal ya da negatif süreçlerle başa çıkabilecek bir durumda değildir. (...) Gerçek ya da hakikate özgü perspektifle bir ilişkimizin kalmadığını gösteren bu farklı bir uzama geçiş olayıyla birlikte, tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edildiği bir simülasyon çağına girilmiştir (Baudrillard, 2011: 15).

Baudrillard'ın, “gerçekliğin yok olduğuna” dair tezi, bir “gerçeklik kuramı” biçimindedir. “Simülasyon Kuramı” adını verdiği bu yaklaşımı anlamak açısından, kendisinin kullandığı kavramları incelemek önemlidir:

Simülakr: “Bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm” (Baudrillard, 2014: 3).

Simüle Etmek: “Gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak” (Baudrillard, 2011: 3).

Simülasyon: “Gerçekliğin modeller aracılığıyla yeniden üretilmesidir. Simülasyonlarda gerçekler gerçekten daha gerçekmiş gibi görünürler” (Baudrillard, 201: 69).

Hiper-Gerçeklik: “Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesi” (Baudrillard, 2011: 14).

Anlamın Patlaması: “Bilgi, ürettiği içeriği, iletişimi ve toplumsalı yutar, anlamı yok eder ve toplumsalı yeniliğin aksine tam anlamıyla puslu bir bilgi yokluğunun içine sokar” (Yumrukuz, 2016: 89).

Sıcak-Soğuk Olay: “Televizyon sıcak medya olaylarını soğuk olaylara dönüştürür ve bu olaylar sıradanlaşarak eğlence aracı haline gelir. Medyanın Körfez savaşı görüntülerini

seçerek Amerikalıların vicdanlarını sızlattırmayacak bir şekilde bir dizi simüle edilmiş görüntüler silsilesi içinde yayınlamış olması buna örnektir” (Yumrukuz, 2016: 88).

Simülasyon kuramını ve hiper-gerçeklik kavramını daha net göstermesi açısından, Baudrillard, Borges’in bir masalını kullanır. Bu masalda, haritacılık biliminin çok geliştiği bir imparatorlukta, haritacıların yaptığı ve imparatorluğun topraklarıyla aynı boyuta ulaşan bir haritadan bahsedilir. Sonraki nesiller için işlevsiz olan bu dev harita, çürümeye bırakılmıştır. Baudrillard bu masalı en güzel simülasyon alegorisi olarak görmektedir. Kuramcının gözünde masaldan çıkarılacak şey çok belirgindir: Bir süre sonra imparatorluğun kendisini kapsayan bu harita, bir simülarktır ve ülke ile aynı boyutlara geldikten sonra ülkenin kendisi ile simülarkı arasında bir fark kalmamıştır. Bu da peşi sıra gerçeklik problemini getirmiştir. Ülkeyi temsil edebilecek güçte bir haritanın varlığı ülkenin özündeki gerçekliği yitirmesine yol açabilmektedir (Baudrillard, 2011: 15-16).

Görüldüğü gibi Baudrillard, gerçekliğin yok oluşuna ilişkin toplumsal eleştirisini, anlatımsal açıdan oldukça marjinal ve ironik bir dille anlatır. Onun anlatımında neredeyse bir distopya kurgusu atmosferinin hissedilebilir olmasının nedeni, Batı toplumlarında kitlelerin bilgiyle olan çelişkili ilişkilerini görmüş olmasında aranabilir. Bu çelişki onun eserlerinde görülen iki nokta; bilgiye erişen kitleler ve kötülüğün hakimiyetine dair gözlemi arasındadır. Baudrillard hemen hemen tüm eserlerinde, dünyadaki kötülüğün çözümsüzce devam ettiğini (*Kötülüğün Şeffaflığı*, 1995, *Kötülüğün Egemenliği*, 2004) ve bilgiye ulaşabilen kitlelerin toplumsal yozlaşmayı sürdürdüklerini (*Sessiz Yığınların Gölgesinde*, 1991), sorun etmekle birlikte, bu durumun özellikle medya araçlarının gelişmişliği sayesinde gerçeğe erişim sorunlarının neredeyse kalmadığını gördüğü Batı toplumlarında geçerli olduğunu gözlemlemiş olması, onun bilgiye ve gerçekliğe ilişkin bu distopik tutumu almasının nedenlerinden biri olarak okunabilir. Nitekim “*Simülakrlar ve Simülasyon*’da (1981) düşünür, 1972 yılından itibaren üstünde çalışmaya başladığı ve 1976 yılında *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*’le birlikte artık somut bir açıklamaya sahip olan simülasyon kuramını derinleştirerek simülakrların tarihsel gelişiminden söz etmekte ve daha sonra güncel simülasyon ve simülakr örnekleri sunmaktadır” (Baudrillard, 2011: 11-12)⁴. Buna göre, artık bir şeyin gerçekliğini bilmekle onu kavramak arasında hiç bir ilişki

⁴İfade, kitabın önsözünün yazarı Oğuz Adanır’a aittir.

yoktur. Baudrillard’a göre Batılı insanın gerçekte olan ilişkisi tamamen sanallaşmıştı. Ona göre kademeler halinde, gerçeği temsil eden göstergeler, temsil ettikleri gerçeklikten koparak bağımsız birer göstergeye dönüştüler. Baudrillard bu yüzden (Batı’da), artık gerçek bir toplum olmadığını, her türlü muhalif duruşun bile birer simgeye dönüştüğünü ve gerçeklikle ilişkisini kaybettiğini; kurgulanmış bir gerçekliğin yaşandığını anlatır (Baudrillard, 2016: 87-136). Burada da yine doğru bilgiye erişimin, gerçeği bilmenin, bir eksiklik olarak yaşanmadığı, tersine, aydınlanmış insanın, eline geçirdiği doğru ile ne yapacağını bilemediğine dair bir vurgu vardır. Baudrillard’ın, gerçekliğin yitimiyle ilgili bu yaklaşımı, özellikle medya üzerinden şekillendiği için, düşüncesini siyasal sistemle medya ve medyayla birey arasındaki ilişkiye dayandırarak oluşturur (2004: 129-134).

Baudrillard, böylece hem gelişmiş toplumlarda medya araçlarının ve yöneticilerin etkin belirleyiciliğine, hem de bu durum karşısında eriştiği bilgiyle gerçeklik algısı değişen kitlelere vurgu yaparak, bilgi-aydınlanma ilişkisine ilişkin karamsar bir tablo çizer. Baudrillard’ın düşüncesinde gerçekliğin, tekrarlanan bir simülasyona dönüşmesinin nedeni, o gerçekliğin ortaya çıkardığı değişim gereksiniminin karşılanamaz oluşunda aranabilir. Bilgi aktarımının biçimini sürekli kontrol altında tutan bir sistem karşısında değiştirilemeyen gerçeklere dair bilgi sahibi olmak, bireyi hem kendi çaresizliğiyle yüzleştirmekte, hem de ona bilmenin getirdiği sorumluluğu yüklemektedir. Bu da Baudrillard’ın bu vurgularında, gerçeğin anlamından kaçış, gerçeği simüle etme, gösteriye dönüştürme ve simgeleştirme olarak belirir.

2.3.2.2. Sloterdijk ve Žižek bağlamında bilgi-sinizm ilişkisi

Alman düşünür Peter Sloterdijk’ı Slavoj Žižek ile birlikte ele almak, bu konunun bağlamı açısından daha aydınlatıcı olacaktır. Bunun nedeni, Sloterdijk’ın “Sinizm” kavramının, Batılı aydın kesiminin 20. yüzyıldaki durumunu anlatmaktan ibaret bir kavram olmasına karşın, Žižek’in, “sinizm” kavramından faydalanarak daha geniş bir perspektifte “bilmek” ve “aydınlanmak” kavramlarının ilişkisini incelemiş olmasıdır.

Sloterdijk, *Sinik Aklın Eleştirisi*’nde (1982), 20. yüzyıl Batı toplumlarının özelliğini “sinizm” olarak tanımlamıştır: “Sinizm, aydınlanmış yanlış bilinçtir; aydınlanmanın hem başarılı hem de beyhude bir biçimde işe koştuğu modernleşmiş, mutsuz bilinçtir. Bu bilinç tüm bildiklerini Aydınlanma’dan öğrenmiştir fakat bu

öğrendiklerini hiç bir zaman pratiğe dönüştürememiştir (Sloterdijk, 2001: 5). Sloterdijk, burjuvaların “manipülasyonundan”, “cehaletten” ve “içinde bulunulan koşulların farkında olamamaktan” kaynaklandığı öne sürülen Marksist “yanlış bilinç” kavramını tersine çevirerek, aslında çağdaş bireylerin olan biten her şeyin, her türlü tahakküm ve eşitsizliğin farkında olduğu halde buna karşı koymaktan kaçınan bir tür “aydınlanmış yanlış bilinçle” hareket ettiklerini dile getiriyordu” (Güney, 2007). Psikanalist ve kültür eleştirmeni Žižek, Sloterdijk’ın “sinizm” kavramını Marksist bir bakış açısı içinde ama Marx’ın yanlış bilinç kavramını reddeden bir göndermeyle yorumlar: “Ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlar, ama yine de yapıyorlar.”⁵ “Sinik akıl artık naif değildir, aydınlanmış yanlış bilinç gibi bir paradokstur: Kişi yanlışlığı gayet iyi bilmektedir, ideolojik bir evrenselliğin ardındaki tikel çıkarın gayet iyi farkındadır, ama onu yine de reddetmez.” (Žižek, 2011: 44). Görüldüğü gibi Sloterdijk da Baudrillard gibi, günümüz Batı toplumlarının gerçeğe ulaşmak ve bilmekle ilgili bir sorunlarının kalmadığını ama bunun, pratikte bir değişikliğe yol açmadığını söyler. Yine Baudrillard’a benzer biçimde Sloterdijk, “günümüzde nesnel bilginin, kendi özüyle olan her türlü ilişkiden kurtulduğunu, özellikle hiç bir ilişkisi kalmamış bir katı gerçeklik bilinciyle yüzleşmekte olduğunu” söyler (Sloterdijk, 2001: 537). Bu da Baudrillard’ın, gerçeği temsil eden göstergelerin, temsil ettikleri gerçeklikten koparak bağımsız birer göstergeye dönüşmesine ilişkin görüşünü hatırlatır. Sloterdijk’a göre öznel mantık, artık evrensel bağlantılara mahkum olmadığı sürece bir hiçtir. Böylece her türlü düşünce ve bilgi, ancak verili evrensel anlayışlara bağlılığı ölçüsünde gerçeklik olarak tanımlanabilmektedir. Aydınlanmanın evrenselliği, Sloterdijk’ın çözümlemelerine göre, yapılabilecek şeylere ilişkin amaçların çok daha ötesindedir ve bu yüzden en az Orta Çağ’ın mantığı kadar ütopyacıdır (Sloterdijk, 2001: 542-543).

Böylece Sloterdijk’ın da, Baudrillard’a çok benzer biçimde, bilginin ve “nesnel hakikat” kavramının, evrensel olarak tanımlanmış verili bir egemenlik düzeni içinde geçerli olduğunu ve toplumsal sorunları çözme konusunda pratikte işe yaramadığını vurguladığı görülmektedir. Sloterdijk ve Baudrillard’ın yaklaşımları aynı zamanda Marksist eleştirileri de bir ölçüde boşa çıkartan bir anlayıştır, çünkü Marx, kültürel çözümlemelerinde “manipülasyon” ve “yanlış bilinç” kavramlarına dayanarak, aslında aydınlanma iddiasının, modernizmin geç bir evresinde sekteye uğradığını ve toplumlar

⁵Buradaki gönderme, Marx’ın *Kapital*’de, meta fetişizmi’ni anlatırken kullandığı “farkında olmayız, ama yine de yaparız” cümlesine ilişkindir (1986: 78).

doğru bilince erişebilirlerse sorunlarını çözebileceğini söylemiş oluyordu (2015: 78). Oysa Sloterdijk ve Baudrillard, yukarıdaki alıntıda Žižek’in de yorumladığı üzere, sorunun yanlış bilme değil, doğru bilginin modern yaşantıdaki yararsızlığı olduğuna vurgu yaparlar.

Burada konu edilen ve modernizmin çıkmazları, postmodernist yaklaşımlar ve özellikle Baudrillard ve Sloterdijk’in, yoğunlukla “bilgi” ve “gerçeklik” üzerine geliştirdiği tezlerinin bir çıkarsama oluşturulmaya çalışılan doğrultuda, birkaç noktanın vurgulanması önem taşımaktadır. Bunlardan biri, hem Baudrillard’ın hem de Sloterdijk’in yaklaşımlarda insanların bilgiyle ve gerçeğe olan ilişkisindeki bu bahsedilen bozulmanın, yalnızca bilginin dışsal koşullardan dolayı uğradığı bir nesnel bir işlevsizlik durumunun değil, aynı zamanda bireyin bilgi karşısındaki öznel tutumunun öne çıkmasıdır; artık temel sorun bilginin işe yaramazlığı değil, onun, insanların düşünme biçimlerinde yol açtığı değişikliklerle, düzenin sürmesinin bir aracına dönüşmesidir. Nitekim hem Baudrillard hem de Sloterdijk’in burada yer verilen vurguları, bilgi-insan ilişkisinin, bireylerin ve toplumların algısı üzerindeki etkileri üzerinedir. O halde bunlara dayanarak somut bir biçimde şu çıkarsama yapılabilir: Günümüzün ağ temelli toplumsal örgütlenme biçimlerinde bilginin kullanım şekli, toplumsal ve yaşamsal bozuklukları gideremeyecek biçimde, bir tahakküm nesnesi olarak düzenlenmiştir ve kabul görmüştür. Bilgi ile insan iletişiminin bu boyutu, toplum adına bir “razı olma” durumunun ötesinde, “akılcılaştırma” ve “haklılaştırma” durumunu gündeme getirir. Bunun nedeni, insanların, memnun olmadıkları yaşantılarını dönüştürme olanaklarının sınırlı olduğu gerçeğini, sürekli bir bilgi bombardımanıya örtbas etmesinin bir sonucu olarak çıkarsanabilir. Nitekim Baudrillard (2011: 117) bilgi iletişiminin amacına dair, “kitleler sürekli olarak yoğun bir haber ve enformasyon bombardımanı altında tutulur ve böylece bu ‘iletişim simülasyonu’ sürekli canlı tutulur. Bunun amacı, bireyleri radikal bir anlam yokluğu gerçeğiyle karşı karşıya getirecek bir durumu engelleyebilmektir” saptamasını yaparak, bu amacın başarıya ulaştığını vurgular. Baudrillard’ın çok bilinen bir çıkışı olarak, 1991 yılındaki Körfez Savaşı için, aslında hiç gerçekleşmediğini söylemesi, önemli bir savaşın tarafı olan ülkelerin vatandaşlarının mutlak edilgenliğine, savaşın onlar için bir seyir malzemesinden öte olmadığına işaret etmesiydi.

Sloterdijk da bunu tamamlayan bir biçimde, bu durumdaki insanın sinik özellikler taşıdığını anlatır: “İdeolojinin hakim işleyiş tarzı siniktir. (...) Sinik özne ideolojik maske ile toplumsal gerçeklik arasındaki mesafenin gayet iyi farkındadır ama yine de maskede ısrar eder” (akt. Žižek, 2011: 44). Buradaki “maskede ısrar etme” vurgusu, Baudrillard’ın “anlam boşluğu” ve “toplumun edilgenliği” vurgusunun bir adım ötesine geçer: Baudrillard kitleler için gerçekliğin anlamını yitirmesine daha çok vurgu yaparken, Sloterdijk, tersine işleyen bir etkenlikten söz eder ve bu yüzden “biliyorlar ama bilmiyormuş gibi yapıyorlar” vurgusunu ortaya koyar: insanlar artık bilgiyi içerdiği anlamdan bağını koparmış biçimde talep etmektedir. Žižek, bilginin ve gerçekliğin aydınlanma hedeflerine ulaşmadığı ve kendi içinde anlam kaybına uğradığı noktasında Baudrillard’la ortaklaşan Sloterdijk’in, bunun bir adım ötesine geçerek ortaya koyduğu “aydınlanmış yanlış bilinç” vurgusuna özel bir ilgi gösterir. Žižek’e göre bu vurgu önemlidir: Artık bireyler, ideolojik gözlükle gerçeklik arasındaki mesafeyi bilmektedirler ama bu gözlüğü takmak için nedenler yaratmaktadırlar (2011: 44). Žižek bunun ahlaksızlık olarak yorumlanamayacağını, ama ahlaksızlığın hizmetine koşulmuş bir ahlak olarak kavranabileceğini söyler: “Yasadışı zenginleşme karşısında, hırsızlık karşısında siniğin tepkisi, yasal zenginleşmenin çok daha etkili olduğunu ve yasalarca koruma altına alınmış olduğunu söylemekten ibarettir” (Žižek, 2011: 45). Bu örnekte Žižek, sinik öznenin tavrını belirleyen şeyin, “zorunluluk” olduğunu gösterir; çünkü bireyin karşı çıkabileceği şey yasalar tarafından belirlenmiştir. Başka bir örnekte Žižek, kapitalist sistemdeki işçilerin özgürlük anlayışına işaret eder: “İşçi, emeğini satma özgürlüğü olduğunu bilir. Ancak bu özgürlüğünü kullandığı anda gerçek anlamdaki özgürlüğünü kaybeder” (Žižek, 2011: 37). İşçi, kapitalist toplumda bu “satma özgürlüğü”nün gerçekten olduğunu bildiği için özgürlüğün olduğu konusunda bir yanılsama yaşamaz, ama eylemiyle bu özgürlüğü yok ettiğini bilir; bilir ama yine de yapmaya devam eder, çünkü tercihleri ekonomik zorunluluklarla belirlenmiştir.

O halde Baudrillard’ın “simüle etme” ve Sloterdijk’in “sinme” kavramlarının toplumsal koşulu, Žižek’in sentezine göre, toplumsal yaşantıdaki katı belirlenmişliklerdir. Bu da, aydınlanmış bireyin, aynı zamanda edilgenleştiği bir konumda olduğuna işaret eder. Böylece Baudrillard, Sloterdijk ve Žižek’in, burada ele alınan yaklaşımlarının senteziyle, modernizmin geç bir evresinde, bilgiye ulaşan birey için artık gerçeğe erişmekle ilgili bir sorunu kalmadığı, fakat katı şekilde belirlenmiş bir

hayatın içinde bilgiye erişmenin, sinizme, gerçekliği simüle etmeye ve çarpıklıkları akılcılaştırma eğilimine yol açtığı çıkarımı yapılabilir. Buna göre, birey herhangi bir durumu, sırf bu durumun varlığını mutlak kabul ettiği, değiştiremeyeceği için akılcılaştırma eğilimindedir. Žižek’e göre buradaki ideoloji, “bilmek” düzeyinde değil, “yapmak” düzeyindedir (2011: 46-48).

2.3.2.3. Lacan ve Žižek bağlamında toplum-gerçek ilişkisi

Yukarıda anlatılan eleştirel çizgiyi bugün daha somut bir gerçeklik tartışmasına dönüştüren sorgulamalar yoğun olarak Sloterdijk’ın sinizm kavramından yararlanarak ilerleyen Žižek’te kendini gösterir. Žižek, “gerçek”, “gerçeklik” gibi kavramları ve bunların karşısında bireyin ve toplumun aldığı pozisyonu tartışırken, Lacan’ın psikanalitik yaklaşımını toplumsal boyutta kullanır. Lacan, psikanalitik kuramını Freud’u yeniden yorumlaması üzerine geliştirmiştir. Özellikle “bastırma” ve “bilinçdışı” kavramlarının kaynaklandığı noktaları ele alırken, Freud’un birey-toplum arasında kurduğu ilişkinin ve bilinçdışının, yapısalcı ve daha felsefi bir yorumlamasını yapar. “Bilinçdışı, Freud’un yorumlamasına göre toplumsal bastırmayla bilinçten radikal biçimde ayrılır ve bir çarpıtma olmadan geri gelemez” (Clero, 2011: 31). Bu yönüyle bilinçdışı, aslında ideolojik bir sürece işaret eder fakat bu ideolojik süreç bireyin kendi zihinsel alanında gerçekleşir. Çünkü Freud (1998: 17), bilinçdışını açıklarken, toplumsal kurallardan dolayı gerçekleşemeyen gerçek arzuların bastırılmasına vurgu yapar. Lacan, Freud’dan farklı olarak, öznenin kendisini daha en baştan “bölünmüş” olarak tarif eder ve bunu simgesel alan olan “dil”in kuruluşuna bağlar. Lacan dilin ve kültürün, yani toplumsalın alanını “simgeselin alanı” olarak, bilinçdışında olan ama dile gelmeyen, dil tarafından bölünmemiş alanı da “imgesel alan” olarak tarif eder. Özne, dilin alanına girdikten sonra, yani çocuk toplumsallaşmaya başladıktan sonra, artık dış dünya ile olan bütünselliğini yitirdiği için ve kendi arzusu, “ötekinin” arzusu olduğu için, gerçek arzusunu dilin dışındaki alana, yani bilinçdışının alanına saklar. Bu yüzden Lacan (2013: 26), “bilinçdışı, dil gibi yapılanmıştır” der. Dilin yarattığı kültürel, yani toplumsal alan, herşeyi kapsar ama öznenin o ilk, bölünmemiş arzusunu kapsayamaz. Bilinçdışı, bu bastırmanın alanıdır ve Lacan’a göre gerçek arzumuzu bilincimizde fark edemeyiz.

Lacan’cı terminolojide “gerçek”, “gerçeklik”ten farklıdır. Gerçek, öznenin dile getirilemeyen ve nesnesi belirsiz arzusudur, çünkü bastırılmıştır ve toplumsal düzende

asla ulaşamaz. Bu yüzden “gerçek”, Lacan’a göre “travmatik gerçek”tir; onunla asla yüzleşilmek istenmez. İşte bu yüzden özne, gerçekle arasına her zaman bir mesafe koyar ama aynı zamanda ondan kaçamaz; bir yörünge yaratarak onun etrafında döner. Bu açıdan, Lacan’ın “gerçek” kavramının, felsefedeki “gerçeklik”, “hakikat” kavramlarına göre farkı şudur: “Gerçeklik”, “gerçek”in simgeleştirilebilen kadardır. Felsefe ve insan bilimlerinin anlamlandırmayı (dilin alanına çekmeyi) başaramadığı bir artık, bir fazla her zaman varolacaktır, ki Lacan’ın “gerçek”i tam da bu fazladır (Žižek, 2011: 246-247). İşte bu açıdan bakıldığında, sosyal bilimlerde ve gündelik dilde kullandığımız “gerçeklik” kavramı, dilin alanında ideolojik bir yanılsamayla maluldür. “Gerçek” ise, bunun tam tersine, bastırılan ve asıl arzulanan şeye işaret eder.

“Travmatik gerçek”, bireyin, henüz toplumsallaşmamış çağındaki bütünlük algısını tekrar kazanma arzusunun, artık bir “hiçliğe” karşılık geldiğini anlatan bir kavramdır. Travmatik olan, asla gerçekleşmeyecek olan arzuyla yüzleşme korkusudur (Lacan, 1997: 1-8). İşte bu mesafe, “hipergerçeklik” kavramının, günümüzdeki “post-truth” kavramını oluşturan bir dinamik olarak ele alınması için güçlü bir bağlantı sağlar: Baudrillard’ın, medyanın amacına ilişkin olarak belirttiği “bireyleri radikal bir anlam yokluğu gerçeğiyle karşı karşıya getirecek bir durumu engelleyebilmek” ifadesi, tam olarak Lacan’ın bahsettiği, öznenin, travmatik gerçekle arasına koyduğu mesafeye karşılık gelir: “Hipergerçeklik” kavramı, travmatik gerçeğin gözden uzak tutulmasına yol açacak kadar çok gerçeklik bombardımanına işaret eder.

Žižek (2005: 141-145), Lacan’ın bu yaklaşımını toplumsal boyutta ele alarak, değiştiremeyeceklerimize ilişkin gerçeklerle aramızda oluşturduğumuz mesafeden bahseder. Žižek’in Sloterdijk’in “sinizm” kavramını bu boyuta taşımasındaki temel mantık da burada bulunabilir: “Günümüzde nesnel bilgi, kendi özünüyle olan her türlü ilişkiden kurtulmuş, özellikle hiç bir ilişkisi kalmamış bir katı gerçeklik bilinciyle yüzleşmektedir” (Sloterdijk, 2001: 537). Lacan’ın, gerçeği travmatik olarak ele almasındaki temel görüşü, onun asla ulaşamayacak olmasıdır. Fakat özne aynı zamanda bunun farkındadır ve onun yerine koyduğu her “gerçeklik” bir hayal kırıklığıyla maluldür. Öznenin yaşadığı bu “gerçek” açlığı, kendini semptomlar şeklinde gösterir. “Semptom” kavramı Freud’da, dil sürçmeleri, rüyalar ve sakar eylemler gibi yollarla bilinçdışıdaki gerçek arzusunun kendisini gösterdiği pürüzlere işaret eder.

Žižek (2011: 36-37) ise Lacan’a dayanarak, semptomu Marx’ın icat ettiğini söyler ve şöyle yorumlar:

Marx, burjuva "haklar ve görevler" in evrenselciliğini yalanlayan belli bir yarık, bir asimetri, belli bir "patolojik" dengesizlik olduğunu saptaması sayesinde "semptomu icat etmiş"ti. Bu dengesizlik, bu evrensel ilkelerin "eksik bir biçimde gerçekleştirildiği"ni ilan etmek şöyle dursun, bu ilkelerin kurucu uğrağı işlevini görür: "Semptom", kendi evrensel temelini yıkan tikel bir unsur, ait olduğu takımı yıkan bir türdür. Bu anlamda, en temel Marksist "ideoloji eleştirisi" işleminin zaten "semptomatik" olduğunu söyleyebiliriz.

Žižek’e göre bu semptomlar, burjuva bireylerinin bilinçdışı ile dilin alanı olan toplumsal düzen arasındaki gerilimden kaynaklıdır. Dolayısıyla Žižek, “gerçek”le arasına mesafe koyan burjuva bireyini, bu ideolojik alanı aşp katetedecek bir olanak içinde görür. Tam bu noktada, tekrar Žižek’in Sloterdijk’ı yorumlayış şekline bakılacak olursa, bu kez de Žižek’in, Sloterdijk ve Lacan’a dayanarak oluşturduğu yaklaşımın “post-truth kavramıyla olan bağlantısı görülecektir: “İdeolojinin hakim işleyiş tarzı siniktir. (...) Sinik özne ideolojik maske ile toplumsal gerçeklik arasındaki mesafenin gayet iyi farkındadır ama yine de maskede ısrar eder” (Žižek, 2011: 44). Bu vurgu, Tesich’in, “post truth” kavramını icat ettiği yazısındaki bu kısa cümleye denk düşer: “Bundan böyle hükümetten bizi gerçeğe karşı korumasını bekliyoruz.” (akt. Tural, 2017: 8)

Buraya kadar özetlenen ve bilgi kuramlarının temelini teşkil eden “hakikat”, “gerçek” ve “doğruluk” gibi kavramlardaki yaklaşımlara dair keskin dönüşümlerin vurgulandığı düşünsel dizge, görüldüğü gibi özellikle 20. yüzyıl sonlarından başlayıp 21. yüzyıla sarkan bir eleştiri biçimi şekline bürümüştür. Bu eleştiri biçimi, bilginin ve hakikatin “doğası” kabul edilen her türlü yaklaşımı temelden sorgulayan ve yavaş yavaş odağını bu kavramlardan, kavramlarla ilişkiye giren insana kaydırmaya başlayan bir eleştiri biçimidir. Modernizmin temel dinamiklerinden olan, bilgiyle aydınlanmış toplumların, toplumsal çarpıklıkları gidermesi beklentisi, bilgi-aydınlanma arasındaki doğrusal ilişkiye bağlanmış olsa da, postmodernist dönemdeki eleştiriler, bu beklentinin gerçekleşmemiş olmasında, toplumdaki bireylerin iradi durumlarının, doğrudan ve dolaylı baskıların, bireyleri yalnızca “bilmek” düzeyinde bırakmasına vurgu yaparlar. Bu eleştiride vurgulanan şeyi; baskı ve bilgi arasındaki ilişkiyi, daha belirgin ve net görmek açısından, bu çizgideki düşünürlerin düşüncelerinin özünü temsilen birer cümleyi hatırlamak yararlı olacaktır:

- Adorno ve Horkheimer: “İnsanları doğanın tahakkümünden korumaya yönelik her adımla, sistemin insanlar üzerindeki tahakkümünün artmasının anlamsızlığı, akıllı toplumun aklının, ne kadar eskimiş olduğunu açığa vurur” (Adorno ve Horkheimer, 1995: 62).
- Debord: “Bilgi kırıntılarının tek işlevi tahakkümü daha saygın kılmaktır, asla onu anlaşılabilir kılmak değil. Bu bilgiler insanlara birinci sınıf seyirci ayrıcalığı sağlar” (Debord, 1996: 22).
- Lyotard: “Dil oyunları çerçevesinde algılandığında, alıcı, gönderilen ve gönderen arasında bilgiye ait tüm ilişkiler modernite öncesinden bile daha karanlık, daha ulaşılmaz ve ulaştırılamazdır artık. (...) Evrensel uzlaşım, güç ilişkileri ve dengelerinden bağımsız olarak gerçekleşemez” (Lyotard, 1997: 9-10).
- Baudrillard: “Bundan böyle rasyonel bir gerçeğe ihtiyacımız olmayacaktır, zira “gerçek”, negatif süreçlerle başa çıkabilecek bir durumda değildir” (Baudrillard: 2011: 15).
- Sloterdijk: “Her türlü düşünce ve bilgi, ancak verili evrensel anlayışlara bağlılığı ölçüsünde gerçeklik olarak tanımlanabilmektedir” (Sloterdijk, 2001: 542).

2.4. “Post-truth” Kavramının Oluşması ve Kuramsal Zemini

“Post-truth” gibi, Antik Çağ’dan günümüze felsefenin merkezinde yer alan “hakikat tartışmalarını” özünde taşıyan bir kavramın tarifini yapmaya çalışmaktan çok, onu hangi bağlam, hangi düşünsel çizgi içinde ele almak gerektiğine ve düşünce tarihinin neresine oturtmak gerektiğine dair çıkarımlar yapmak, sosyal bilimsel düşünce bakımından daha doğru bir çaba olur. Elbette düşünce tarihi boyunca “hakikat” kavramının aldığı yol da, bu kavramı hangi düşünürlerin hangi bağlamda ele aldığına bakarak belirli bir çerçeveye oturtulabilir. Bu açıdan “post-truth”, bir çok farklı bağlamda alanyazındaki çerçevesi çizilebilecek bir kavramdır. Kavramın, bu çalışmadaki alanyazında ele alınmaya çalışılan bağlamında ise, yukarıda da belirtildiği

gibi, “hakikat” kavramını, Aydınlanma Çağı boyunca uğradığı “anlam kaybı” üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Bu yüzden kavram, buradaki alanyazında, bu bağlamda değerlendirilebilecek bir düşünsel çizginin, bilgi toplumunda ulaştığı son uğrağı olarak ele alınmıştır.

Bu bağlamda ele alındığında, “post-truth”, kavram olarak ilk kez 1992 yılında kullanılmış olsa bile, onun taşıdığı anlamı ortaya koyan yaklaşımlar, ilk Aydınlanma eleştirilerinde görülebilir. Belki de “post-truth” kavramını Aydınlanma eleştirisi içine yerleştiren en eski düşünür, Friedrich Nietzsche’dir: “Aydınlanma öyle bir biçimde halka indirilmelidir ki, tüm rahipler vicdan azabıyla rahip olsun - aynısı devlete de yapılmalı. Aydınlanmanın görevi budur: *prenslerin ve devlet adamlarının tüm davranışlarını, bilinçli bir yalan kılmak.*” (Nietzsche, Werke, cilt XIV, s. 206’dan akt. Adorno ve Horkheimer, 2010: 69). Aydınlanma eleştirisinde Nietzsche’yi sık sık referans gösteren Adorno ve Horkheimer, “hakikat” kavramının anlamını yitirmesine ilişkin gözlemlerini, içinde bulundukları Nazi baskısına dayanarak yaparlar. Onlara göre (2010: 273), “faşizmin yarattığı dehşet, açıkça ortada olan ve buna rağmen varlığını sürdüren yalanın dehşetidir.” Bu vurgularında, “düşünmekten bütünüyle yoksun bırakılmış” toplumların, herhangi bir konuda yargıya varma yeteneklerini yitirdiğini, “hakikate ancak olumsuz anlamıyla kavrayabilecekleri kadar” yaklaşabildiklerini savunurlar. Yine aynı eserlerinde verdikleri bir örnek, post-truth kavramının, henüz adı konulmamış bir açıklaması gibidir: “Sözün her yere nüfuz etmesi gibi, muazzam bir olgu, içeriğin yerini alır; tıpkı radyo Toscanini çaldığında içeriğin, yani senfoninin yerini bu yapıtı çalmayı mümkün kılan iyilikseverliğin alması gibi. Führer’in konuşması zaten bir yalanken, hiçbir dinleyici o senfoninin gerçek bağlamını artık anlayamaz.” (Adorno ve Horkheimer, 2010: 212). Adorno’nun buradaki vurgusu, hakikatin kendi bağlamından kopartıldıktan sonra bir yalanın dolgu malzemesi haline gelebilmesine ilişkindir. Buradaki örnek, “hakikat” kavramının hasarlanmasının faili olarak onun ortadan kayboluşunu değil, tersine, hakikatin kendisinin, yalanın kurgu malzemesi olduğuna işaret etmektedir.

Hakikat tartışmalarının, Aydınlanma eleştirisi boyunca aldığı çeşitli formlar, özellikle 1980’li yılların sonunda ABD’deki neoliberal politikaların hüküm sürdüğü siyasi iklimde, yeni bir terimin ihtiyacını doğuracak biçimde şekillenmeye başlar. Tesich’in bu kavramı türetme gereksinimini oluşturan koşullar, öncesinden başlamıştı

ve özellikle ABD’de yaşanan siyasi gelişmelerdeki saklanamayan gerçekliklerin ortaya çıkış biçiminde görülüyordu. Örneğin, 1986 yılında Başkan Ronald Reagan’ın, İran’a silah satıldığını reddedikten sonra bu satışın kanıtlanmasına ilişkin kurduğu şu cümle, post-truth kavramını tam olarak karşılar nitelikteydi: “Kalbim ve en iyi niyetim halen bunun (yaptığım işin) doğru olduğunu söylüyor. Ancak gerçekler ve kanıtlar bana böyle olmadığını gösterdi.” (http-4). Eski ABD başkanlarından George W. Bush’un iletişim danışmanının, bir yazısından memnun kalmadığı köşe yazarı Ron Suskind’e verdiği cevap, yine “post-truth” kavramının, adı konmadan önce de politikacılar tarafından tarif edildiğine ilişkin çok belirgin bir örnektir:

Sizler gerçeklere tapan bir topluluksunuz. Gözlemlenebilen gerçeklere dayandırılan muhakemelerden bir sonuç çıkarmaya çalışıyorsunuz. Ama artık dünyada işler böyle yürümüyor. Biz bir imparatorluğuz ve bir imparatorluk olarak hareket ettiğimizde kendi gerçeğimizi yaratıyoruz. Siz o gerçeği etüt ederken, biz tekrar harekete geçiyoruz ve yeni gerçekler yaratıyoruz. Yani tarihin aktörü olan biziz. Dolayısıyla sizin göreviniz bundan böyle bizim yaptıklarımıza odaklanıp, etüt etmek olmalı! (http-5).

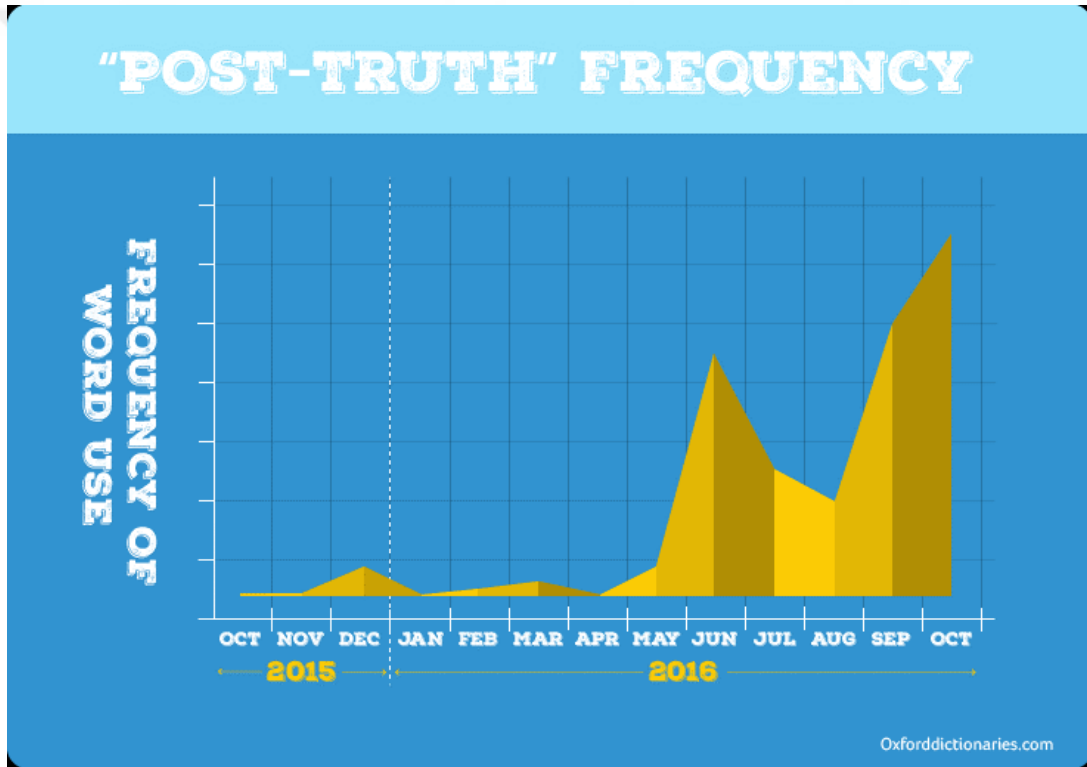
Post-truth, bir terim olarak 1992 yılında Steve Tesich tarafından, *The Nation* dergisinde yayınlanan bir makalede kullanıldı. Tesich, bu makalede ABD’nin Watergate Skandalı ve Vietnam Savaşı sırasında işlediği suçlarla ilgili gerçeklikleri göz ardı ettiğini, bu konudaki gerçekliğin bastırılmaya çalışıldığını yazdı. Bu bastırmaya ABD halkı da katılıyor ve körfez savaşına girmek için, hükümetten geçerli yalanlar bekliyordu. Tesich’in bu durumu anlatmak için kurduğu cümle, “Özgür insanlar olarak post-truth bir dünyada yaşamak istediğimize özgürce karar verdik.” (http-6) şeklindeydi. Tesich’in bu cümlede kurduğu özgürlük-gerçek ilişkisine ilişkin ironi, kavramı tam olarak “ideolojinin, bilmek değil yapmak düzeyinde” olduğuna dair Žižek’in vurgusunu hatırlatır niteliktedir. Buna yakın tarihlerde, bir başka gazeteci David Robert’in, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel iddiaları reddeden ABD’li siyasetçilerin söylemleri için de aynı kavramı kullanması (Özcan, 2018: 2) gibi örnekler oluşmaya başladı.

Fakat “post-truth” kavramının Batı alanyazınına girmesi ve yaygınlaşması, 2004 yılında Ralph Keyes’in, kavramı ilk kez bir kitapta başlık olarak kullanmasıyla gerçekleşti. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life* adlı kitabında Keyes, post-truth kavramına sosyolojik olarak yaklaşmış, ABD toplumunda giderek artan yalan söyleme oranının, gerçekliklerden kopmaya neden olacağı konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Keyes, post-truth çağında yalanın yeni bir

norm haline geldiğini ileri sürer. Ona göre, artık herhangi bir ABD’li, elle tutulur bir nedeni olmasa da yalan söyleyebilir. Keyes, bu aldatmaca oyunun Amerikan toplumunun derinlerine nüfus ettiğinden ve spor, sanat, siyaset gibi pek çok konuda etkisini arttıracığından söz etmiştir (Keyes, 2004’den akt. Şimşek, 2018).

Kavramın, Keyes’in kitabından 12 yıl sonra Oxford Sözlükleri tarafından “yılın kelimesi” seçilmesinin nedeni, o yıl içinde bu kavramın kullanım sayısındaki ani yükselişte görülebilir. Görsel 2.1.’de, “post-truth” kavramının, Ekim 2015 ile Ekim 2016 tarihleri arasında internetteki kullanım sıklığı görülmektedir.

Görsel 2.1. “Post-truth” kelimesinin, Ekim 2015-Ekim 2016 tarihleri arasındaki kullanım sıklığı⁶

Görsel 2.1.’de göze çarpan ani artış, Donald Trump’ın, kazandığı başkanlık seçimlerinden önceki yaklaşık 5 aylık sürece denk gelmektedir. Seçim propagandalarının yoğunlaştığı bu dönem, Trump’ın, rakibi Hillary Clinton’ı gerçek olmayan ve kaynaksız suçlamalara itibarsızlaştırdığı bir süreç olarak bilinmektedir. Bu süreçte Trump, Facebook ve Twitter gibi araçları etkin olarak kullanmış ve “Meksika sınırına duvar örülmesi”, “Müslümanların ülkeye girişini yasaklama” gibi popülist

⁶oxforddictionaries.com

vaadleri gündemde çok yer işgal etmiştir. Facebook ve Twitter üzerinden sahte hesap açarak gerçek olmayan bilgiler üreten yüz binlerce hesabın varlığı ve bunların paylaştığı bilgilerin doğruluğunu tespit edebilecek bir mekanizmanın olmayışı göz önüne alındığında, manipülatif bilgilerin uluslararası alanda yarattığı etki de anlaşılabilir (http-7). Örneğin ABD’de yapılan bir araştırmaya göre Trump konusunda Facebook ve diğer sosyal medya organları üzerinden yayınlanan yalan haberlerin okunma oranı, *Washington Post*’un okunma oranını geçmiştir (http-8).

Bu noktada, post-truth kavramının oluşmasında sosyal medyanın etkin rolüne dair verilere bakmak aydınlatıcı olacaktır. Yukarıda bahsedilen ve kavramı ABD seçimlerinden sonra gündeme taşıyan süreçte en etkin araç sosyal medya olmuştur. Facebook’un kurucusu Mark Zuckerberg, Facebook’un algoritmasını kullanarak Trump’ın oy artışına yardımcı olmakla suçlanmış, Zuckerberg ise kendilerinin bir medya kuruluşu değil, insanların birbiriyle iletişim kurup bilgi paylaşabileceği bir açık teknoloji platformu olması üzerinden savunma yapmıştır. Fakat, yazar Eli Pariser, *Ted Talks* konuşmalarından birinde bu durumu konu alır ve “filtre baloncuğu” kavramına vurgu yaparak, Facebook gibi platformların, Zuckerberg’in söylediği gibi tarafsız çalışmadığını ortaya koyar: “Ortada istenmeyen bir sonuç var. Bir filtre baloncuğunun içinde kısıtlı kaldık ve dünya görüşümüze karşı çıkacak ya da değiştirecek bilgiyle karşılaşmıyoruz.” Pariser’e göre internetten önce okuyucular habere sadece gazeteler aracılığıyla eşik bekçilerinin filtresinden sonra ulaşabiliyorken, internet ile birlikte eşik bekçileri ortadan kalmış ve bireyler daha özgür ve daha demokratik kullanıcılar haline gelebilmiştir. Fakat Pariser, algoritmaların opak yapısı yüzünden internetin, 1915’deki yıllardaki medya yapısına dönüştüğünü söyler: “Çünkü tercihlerimizin sonucu olarak karşımıza çıkan gönderilerin nasıl gerçekleştiği ve hangi tercihlerimiz yüzünden o gönderi ile karşılaştığımızı bilemiyoruz.” (http-9).

Bu noktada sosyal medya, “post-truth” kavramı için söz konusu olan iki uçlu yaklaşımların, yani bir yanda yalan haberlerdeki artışın ve bu haberlerin kontrol edilebilmesine ilişkin büyük zorlukların, öte yanda ise kullanıcının “hakikat seçimi” konusunun aynı anda gözlenebileceği bir düzlem oluşturur. Facebook’da kullanıcının karşısına çıkan haber akışının ya da internetin herhangi bir platformunda karşılaşılan gündem başlıklarının, siyasi bir seçimde seçmenlerin algısını kontrol edebilecek bir algoritmaya bağlı olması, bu sorunun, “yalan üreticisi” ayağına ilişkin net bir vurgu

taşıır. Ancak bu algoritma aynı zamanda, kullanıcının internette aradığı, takip ettiğı, yani eğilim gösterdiği haber odaklarına göre çalıştığı için, kullanıcının, bu “fıltre baloncuğunun” ya da içinde bulunduğı “yankı odasının” oluşmasındaki bir özne olması da “post-truth” kavramı üzerine dönen tartışmaların diğeri yönüdür.

İngiliz gazeteci Matthew D'ancona, 2017 yılında yazdığı *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back* adlı kitabında, post-truth kavramını ele alırken, iktidarların yalan üretim mekanizmasına değil, toplumların bu yalanları kabul ediş biçimine odaklanır. Yalanın insanlığın var olduğundan beri olduğunu anlatan D'ancona, yalanı kabul eden ABD toplumundaki sosyolojik değişimlere dikkat çeker. Post-truth dönemdeki yeni olan şey, inşaların gerçeklik algısına rasyonellikten ziyade duyguların yerleşmesidir (D'ancona, 2017'den akt. Şimşek, 2018: 3). İngiliz gazeteci Evan Davis ise, 2017 yılında yazdığı *Post-Truth: Why We Have Reached Peak Bullshit* adlı kitabında, post-truth dönemin oluşma koşullarını ve nedenlerini ayrıntısıyla inceler. Davis öncelikle yalan ve sahte haber olgusunun eski ve yeni halini karşılaştırır (Davis, 2017: 3-30). Daha sonra yeni yalan biçimlerinin oluşmasında, “gerçek” diye dayatılanın yapısal olarak bağlamsız olmasına dikkat çeker. Bu bağlamsızlık, olguların doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmasını engelleyen bir koşul yaratır. Davis de D'ancona gibi, yalanın tüketim sürecine odaklanarak, sosyolojik dönüşümleri ele alır ve toplumların algı ve inançlarındaki akıldışılığa vurgu yapar (2017: 121-158).

Northwestern ve Illinois üniversitelerinde öğretim üyesi olan iletişim profesörü Jason Harsin, özellikle 2010'lu yılların sonlarından itibaren post-truth kavramı üzerinde en çok kuramsal çalışma ve saha araştırması yapan kişilerden biridir. Harsin, post-truth'un köklerini Baudrillard ve Debord gibi, postmodernizmin başlangıcından itibaren gerçekliğin yok oluşuna ilişkin radikal eleştirilerde bulunan düşünürlerde görür. Baudrillard'ın “hiper-gerçeklik” kavramının ve Debord'un “insanların, ‘tekno-tüketimci’ birer imaj tüketicisine dönüştüğü” yolundaki görüşlerinin, post-truth kavramını en çok çağrıştıran kuramsal kökler olduğunu ileri sürer (Harsin, 2018: 5). Fakat Harsin'e göre bu yaklaşımlar, post-truth çağdaki “politik kutuplaşma”, “otorite-güven ilişkisi” ve “önyargı” gibi olguları açıklamakta yeterli değildirler. Harsin, Lyotard'ın ortaya koyduğu “gerçekliğin doğrulanabilirlik koşullarındaki parçalanmışlık” durumunun da “post-truth”un oluşma koşulu olmakta yetersiz olacağını, daha çok, gerçekliği dile getirenlere karşı olan güvensizliğin

toplumsallaştığını, verili tüm gerçeklik hikayelerinin, hiç olmadığı kadar şüphe götürür olduğunu söyler. Dolayısıyla, toplumların artık referans alabilecekleri kurumsal hiç bir söylem kalmamıştır (Harsin, 2018: 6).

Harsin'in, "post-truth" kavramına olan yaklaşım farklılıklarına ilişkin saptaması ise, bu tez çalışmasında ele alınmaya çalışılan yaklaşım farklılıklarına işaret edecek vurgular taşımaktadır. Harsin, Batı'daki post-truth çalışmalarında liberal-akademik yaklaşımlarla eleştirel yaklaşımların, keskin farklılıklar taşıdığını saptar. Liberal akademik çevrenin, post-truth çalışmalarında, "gerçek" in kaybolmasına yönelik bir panik havası ortaya koyduğunu ve bu yüzden gerçeklerin doğrulanabilmesine yönelik önerilerden ibaret bir alanyazın oluşturduklarını söyler. Diğer tarafta ise, "sahte demokratik" dönemlere duyulan nostalji duygusundan uzak duran, liberal demokrasiyi restore ederek düzeltme peşinde olan çalışmalardan kaçınan bir yaklaşım vardır. Eleştirel post-truth çalışmaları bu kavramı, artan neoliberal ekonomik eşitsizliklerin, post-sömürgecilikteki yükselişin, ekolojik sömürünün hızla sürmesinin ve erkek-egemenliğin geri dönüşünün yarattığı iklimin sonuçlarından biri olarak ele alma eğilimindedirler. Bu yüzden de eleştirel post-truth çalışmalarının ilerlediği çizgi, bu kavramın köklerini, 20. Yüzyılda oluşmaya başlayan kitlesel tüketim temelli kapitalist rejimde arayan bir çizgidir (Harsin, 2018: 25). Burada Harsin'in, akademik çevrelerdeki post-truth çalışmalarına ilişkin gözlemlediği ayrım, "anlam kaybı" nı oluşturan koşulların, hangi özne olduğuyla ilgili bir ayrımdır. Burada tarif edilen eleştirel çalışmaların yönü genel olarak Marksist kapitalizm eleştirilerine dahil görünmekteyse de, hem Harsin'in vurguları, hem de son dönemde yapılan çalışmalar, günümüzdeki sosyal ilişkilerin, toplum-iktidar ilişkisinin, "hakikat", "gerçek" ve "gerçeklik" kavramlarına yönelik toplumsal bakışı nasıl değiştirmekte olduğunu da göstermektedir.

2.4.1. Alanyazını oluşturan temel çalışmalar

Özellikle dijital platformların bilgi ve haber ekolojisindeki belirleyiciliğinin yükseldiği dönemde, post-truth düzleminde, manipülatif haberlerin tüketimiyle, bireyin tabi olduğu sosyal koşulların ilişkisini birlike inceleyen çalışmaların arttığı görülür. Lewandowsky ve arkadaşları, 2017 yılında yaptıkları bir çalışmayla, özellikle 2010 yılından itibaren post-truth zeminde yapılmış olan manipülasyon çalışmalarının bir analizini yaparlar. Bu çalışmalardan çıkarttıkları temel sonuç, bilgi kirliliği ve manipülatif haber sorununun çözümüne yönelecek her adımın, geniş bir sosyal, politik

ve teknolojik bağlam içinde atılması gerektiğine ilişkindir. Bu çalışmalarda öne çıkan unsurlar, sosyal sermayenin düşüşü, bilime olan güven kaybı, ekonomik eşitsizliğin yükselmesi ve kutuplaşmaların artmasıdır (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 353).

İnsanların bilime olan güvenlerinin düşmesiyle, haberlerin bilimsel nesnelliğine olan güvenin de azaldığını gösteren çok sayıdaki çalışmalardan öne çıkanları, aşı, iklim değişikliği gibi gündemlere ilişkin çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bir çok çalışmada, aşilarla otizm arasında bir ilişki olmadığının kanıtı olarak sunulan bir çok bilimsel açıklamaya rağmen (DeStefano ve Thompson, 2004; Godlee, Smith ve Marcovitch, 2011), özellikle İngiltere’de ailelerin büyük oranda çocuklarına aşı yaptırmak istemedikleri bulgulanmıştır (Larson, vd., 2011; Poland ve Spier, 2010; Ratzan, 2010). Benzer şekilde, 2012 yılında George Washington Üniversitesinde yapılan araştırma, iklim değişikliğinin bir tehlike olup olmadığına dair görüşleri belirlemek üzerine yapılmış ve eğitim seviyesi arttıkça, bu konudaki kutuplaşmanın sertleştiği ortaya çıkmıştır. Eğitim seviyesi düştükçe, bilgisi olmayanlar belirsizliklerini korumakta, eğitim seviyesi yükseldikçe, insanlar kendi inançlarına daha sıkı sarılmaktadırlar. Araştırmaya göre, daha “analitik” bakan Demokratlar, kendilerini iklim değişikliğinin bir sorun olduğuna dair ikna etmede başarılılarken, “analitik” Cumhuriyetçiler ise kendilerini iklim değişikliğinin bir sorun olmadığına ikna etmede daha başarılılar. (Kahan vd., 2012: 732). Bu konuda manipülatif haber sorununun bilgi eksikliğinden kaynaklanmadığına ilişkin, bulgularıyla bir adım daha ileri giden bir başka çalışmada ise insanlara iklim değişikliğine ilişkin doğru haberler verildiğinde, haberlerin kaynağı bilimsel bile olsa, bu haberler ideolojik olarak karşı kutuptan iletilindiğinde bu bilginin geçerliliğinin yitirildiği saptanmıştır (McCright, vd. 2016).

Özellikle politik bağlamdaki gündemlere ilişkin birçok araştırma, çoğu zaman bilginin nesnelliğinin oldukça etkisiz bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmalarda özellikle 2010 yılından itibaren, nesnel hakikatin manipülatif bilgilere karşı etkisini ölçebilmek için düzeltme (*fact-checking*) süreçlerinin kullanılmaya başlanması, manipülatif haber konusunu post-truth zeminine getiren kavramsallaştırmaları da alanyazına dahil etmiştir. Manipülatif bilginin düzeltilmesi kimi zaman yanlış inançların düzeltilmesinde rol oynayabildiği gibi, kimi zaman tam bir dirençle karşılaşmakta, bazen de ters etki yaparak insanların yanlış inançlarına daha sıkı sarılmasına neden olabilmektedir. İnsanların önceden edindiği yanlış inançlarının

düzeltilmeden sonra da aynı etkiyle devam etmesi, “devam eden etki” (*continued-influence effect*, (Johnson ve Seifert, 1994) olarak, etkinin ters yönde artması ise “geri tepme etkisi” (*backfire effect*, Nyhan ve Reifler, 2010) olarak kavramsallaşmıştır. Bu konudaki ilk kapsamlı araştırmayı yapan Nyhan ve Reifler’in çalışması (2010: 303-330), taraflara, inandıkları yanlış bilgiye ilişkin düzeltici bilgiler verildiğinde, var olan kutuplaşmanın daha da sertleştiğini ortaya koymuştur. Buna göre, manipüle olmaya ideolojik olarak yatkın olan insanlar, düzeltmenin neden yanlış olduğunu ortaya çıkarmak için çaba harcamakta ve sonuç olarak bu yalana daha büyük bir inançla bağlanmaktadır (Nyhan ve Reifler, 2010). Nyhan ve Reifler, bu etkiye “geri tepme etkisi” (*backfire effect*) adını verirler ve kavram, çalışmanın 2010 yılında yayınlanmasıyla birlikte alanyazına girer. “Geri tepme etkisi” kavramının alanyazına girdiği 2010 yılından sonra, özellikle iletişim, halka ilişkiler, psikoloji ve siyaset bilimi alanlarında bu konuda çok sayıda çalışma yapılmıştır (Peter ve Koch, 2016; Claus, Geyskens vd., 2012; Travors, Muis vd. 2016; Haglin, 2017 vd.). Bu çalışmaların bazıları geri tepme etkisinin sınırlarını araştırırken (Haglin, 2017), bazı çalışmalarda bu etkinin başka dinamiklere göre değişen kaygan etkisi (Wood ve Porter, 2018), psikoloji alanındaki çalışmalardaysa (Chan vd., 2017; Rich ve Zaragoza, 2015) doğru bilgiye karşı direnmenin algılama sürecine dönük dinamikleri incelenmiştir. Türkiye’deki Suriyeli göçmenlere ilişkin manipülatif haberlerdeki düzeltme sürecini inceleyen bir çalışmada da (Uluk, 2019), geri tepme etkisinin işlediği görülmüştür.

David McRaney (2011) bu etkiyi, post-truth kavramının işaret ettiği şekilde, doğru bilgiyle bireyin aydınlanması arasındaki çelişkiye vurgu yapacak şekilde açıklar: “İnançlara meydan okuyan doğru bilgiler, bireyin görüşlerini değiştirmeyi ve yeni bilgileri düşüncesine dahil etmeyi sağlaması gerekirken, geri tepme etkisi yoluyla mevcut inançları daha da güçlendirmektedir” (http-3). Castells de (2016: 207), insanların inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduklarını, elde ettikleri enformasyonu, kendi kanılarına uygun düşmediği takdirde kabullenmekte gönülsüz olduklarını vurgulayarak, doğru bilginin, hakikate dönüşmesi konusundaki yetersizliğine dikkat çeker.

İnsanları, tabi oldukları sosyal koşullar içinde ele alarak manipülatif haber sorununa somut çözüm arayan çalışmalar, bu konuda önemli ipuçları vermektedir. 2017 yılında yapılmış bir çalışmada, manipülatif bilgiye karşı sunulan düzeltmelerin

detaylandırılarak yapılmış olmasının, düzeltmenin etkisini yükselttiği ortaya konmuştur. Eğer yanlış bilgiyi sahiplenen kişi bu inancına ilişkin tutarlı sebepler üretiyorsa, düzeltmenin etkisi azalmaktadır (Chan vd., 2017). Lewandowsky ve arkadaşları (2017: 355), bir yanlış bilgiyi düzeltmenin etkili olabilmesi için iki temel koşulun gerçekleşmesi gerektiğini aktarırlar. İlk koşul, geri tepme etkisini kavramsallaştıran Nyhan ve Reifler’in, bir yıl sonra 2011 yılında yaptıkları bir başka çalışmanın bulgularındandır: Düzeltme süreci, bireyin dünya görüşüne meydan okuma niteliğinde bir içerik taşımamalıdır; dünya görüşleriyle bağdaştırılmadan ve teknik verilerle yapılan düzeltmeler daha başarılı sonuçlar doğurmaktadır. İkinci olarak, daha eski tarihli bazı psikoloji çalışmalarının, yanlış inanışların düzeltilmesine ilişkin ortaya koyduğu bulgulara dayanmaktadır. Örneğin, düzeltmenin etkili olabilmesi için, yanlış habere inanmış kişiye, bu yanlış inancının ilk etapta neden insanlar arasında bu kadar yaygınlaştığı açıklanmalı ve bunun alternatifi açıklamalar yapılmalıdır (Fein, McCloskey ve Tomlinson, 1997). Benzer şekilde, 1994 yılında yapılmış bir psikoloji çalışması da, insanların, rastgele karşılarına çıkan yanlış bilgilere değil, nedensel bir yapıya sahip yanlış bilgilere inanma eğiliminde olduklarını, bu yüzden de düzeltmenin de basitçe bilgiyi değiştirmek yerine akla yatkın neden-sonuç ilişkileri içinde sunulmasının daha çok işe yaradığı tespit edilmiştir (Johnson ve Seifert, 1994: 1420).

2.5. İnternet Çağında Bilgi-İnsan İlişkisi

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında, insanın tarih boyunca “hakikat” karışısında aldığı konum, “bilgi” ile kurduğu ilişkisi bağlamında, belli bir çizgide aktarılmaya çalışıldı. Bu çizgi en genel anlatımla, Aydınlanma’dan itibaren daha net biçimde oluşmaya başlayan ve insanın hakikate ya da gerçekliğe yaklaşma olanakları artıkça, Lacan’ın “travmatik gerçek” formülasyonu hatırlatır biçimde, onu çarpıtma eğilimlerinin de artmasına işaret eder. İnsanın bilgiyle olan ilişkisini yalnızca bu bağlamda ele almak psikolojinin ve psikanalizin konusu olacağından, bu ilişkide araç rolü üstlenen kavram ve olgular daha çok tarihsel bir iletişim çizgisinde ele alınmaya çalışılmaktadır. İnternet çağı da bu yüzden bu çizgide teknolojik bir belirlenim bağlamında ya da iletişimde bir kopuş noktası olarak değil, bu devamlılığın parçası olarak ele alınmalıdır.

Dijital ağların toplumsal yaşantıdaki etkisinin artmasıyla birlikte, insanın bilgiyle olan ilişkisini bu düzlemde ele alan kuramcılar ve araştırmalar da çoğalmaya

başlamıştır. Bilginin toplumsal yaşamın yeni belirleyici unsuru olduğunu savunarak yeni bir toplum biçimini haber veren Bell (*Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi*, 1973) ve Toffler (*Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century*, 1990) gibi gelecekçi kuramcılardan sonra, ağ toplumunun analizini çok boyutlu biçimde yapan Castells, Jan van Dijk gibi kuramcılar, insanın dijital çağda bilgiyle olan ilişkisinin bilişsel düzeydeki dönüşümlerine de kapsamlı olarak değinmişlerdir. Castells, *İletişim Gücü* (2013) kitabında ağların insan zihninde kurduğu iktidar biçimini ve zihnin bilgi aracılığıyla çerçevelenmesini ele alırken, van Dijk da (*Ağ Toplumu*, 2012) dijital ağ biçiminin, insanın bilişsel öğrenme biçimleri üzerinde yarattığı dönüşümlerden bahseder. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren, “sanal cemaatler”, “yankı odası etkisi” gibi kavramlar üzerinden insanın bilgiyle kuşatılmış bu ağ içindeki sosyal konumuna ilişkin sorgulamalar göze çarpmaya başlar. “Sanal cemaat” kavramının sahibi Rheingold 2002 yılında yazdığı *Smart Mobs: The Next Social Revolution* kitabında, dijital teknolojilerin insanın düşünme biçimi üzerinde yaptığı dönüşümleri inceler. Devamında post-truth çalışmalarına kadar uzanan ve merkezinde, insanın bilgi ile olan ilişkisinin dijital çağda kazandığı yeni boyutlara değinen çalışmalarda, bilginin hem üretim hem de tüketim süreçlerine odaklanılan yaklaşımlar göze çarpmaktadır.

Genel kavram olarak interneti ve onun tüm düzlemlerini bilgi kaynağı çerçevesinde sorgulamak yalnızca bu düzlemlerdeki bilginin doğruluğu-sahteliği ikileminde bir tartışmayla sınırlı değildir; “bilgi” kavramının uğradığı yapısal ve anlamsal dönüşümler, burdaki sorgulama girişiminin asıl dinamikleridir. Bu açıdan, internetin post-truth çalışmalarının merkezinde olmasının nedenlerinin daha net görülebilmesi için, onun teknik özelliklerinden, yarattığı iletişim koşullarına kadar incelemek yararlı olacaktır. Bu bölümde öncelikle bilginin uğradığı yapısal dönüşümlerin koşullarını yaratan teknolojik özelliklerden, bilgi kavramının dijital düzlemlerdeki kavramsal konumundan, insan ve dijital aracın bilişsel farklılıklarına bağlı olarak bilgi tüketimindeki dönüşümlerden ve internetin hem teknik hem de sosyal olarak oluşturduğu manipülatif niteliklerinden söz edilecektir.

2.5.1. İnternetin gelişim süreci ve işleyiş temelleri

1960’lardan itibaren başlayan bilgisayar ağlarına yönelik çalışmaların bir ürünü olan internet, teknolojik gelişmelerin rastlantısal bir sonucu olmadığını, dönemin gerekliliklerinin geliştirilmesinde rol oynadığını gösteren bir tarihe sahiptir. İnternet,

soğuk savaş döneminin askeri kaygılarının ve hedeflerinin, askeri kurumların ve bu kurumlarla işbirliği içinde çalışan araştırma kuruluşlarının dahil olduğu bir geliştirme sürecinin ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaşın uzay araştırmalarında rekabete uzanmasının sonucunda ortaya çıkmıştır (Dewdney ve Ride, 2006: 89). ABD'nin askeri bir birimi olan *İleri Savunma Programları Ajansı* (Defense Advanced Research Projects Agency-DARPA) tarafından, askeri birimler arasındaki iletişimin sağlanması amacıyla ARPA-NET adıyla 1983 yılında hayata geçirilmiştir (Geray, 2003: 21). Bu teknolojinin “internet” olarak anımaya başlaması ise 1990'da ARPANET'in NSFNET'e (National Science Foundation-NSF) devredilmesi sonrasında daha geniş bir kesime hizmet veren sivil bir altyapı haline gelmesiyle başlamıştır (Auter, 1998: 115-116).

İnternetin dijital bir medya biçimi olarak kullanıma girip, çok etkileşimli sosyal bir yapıya evrilmesinin biçimleri, “Web 1.0'dan Web 4.0'a uzanan bir isimlendirmeyeyle tarif edilir. Bu isimlendirmeler, internet üzerinde gelişen iletişimin sosyallik seviyelerine işaret eden teknolojik terimlerdir. 1994'den sonra gelişen Web 1.0, elektronik ortamdaki bilgi kaynaklarının, salt okunur bir biçimde bilgi sunduğu, etkileşimsiz bir medya aracıdır (Odabaşı vd., 2012: 90-91). Bu aracın temel amacı, kitleler için oluşturulan içeriklerin ulaştırılması ve bir kaynaktan bir çok kişiye yayın yapmaktır.

İnternet iletişiminin ilk sosyallik niteliği ise Web 2.0 ile gerçekleşmiştir. Web 2.0'ın gelişmesiyle, internet kullanıcılarının da etken olabildiği, karşılıklı etkileşimin gelişmeye başladığı bir dönem başladı. Web 2.0, kullanıcıların katılımı ile özelleşir. Daha önceki web sitelerinin aksine Web 2.0 uygulamalarında kullanıcılar, sistemi besleyen en önemli parçalardır. Dağıtık yapıya ve sistemlerin modüler olarak genişleyebilmesine olanak sağlayan belirli standartlar üzerine oturtulmuş Web 2.0 uygulamaları, kullanıcılara düşüncülerini paylaşabilecekleri, diğer bireyler ile iletişim kurabilecekleri sosyal bir ortam sunarlar. Web 2.0 uygulamalarında en önemli içerik sağlayıcılar kullanıcılar olduğundan, kullanıcıların üretilen içerikler üzerindeki etkisi büyüktür. Kullanıcılar üretilen tüm içeriklerden sorumludur (O'Reilly, 2007'den akt. Odabaşı vd. 2012: 91). Görsel 2.2.'de, Web 1.0 ve Web 2.0 kullanıcılarının farklılıkları görülmektedir.

Görsel 2.2. Web 1.0 ve Web 2.0 kullanıcılarının kullanım farklılıkları⁷

Kullanıcı 1.0	Kullanıcı 2.0
Sadece içerik araştırması yapar ve pasif okuyucudur	Aktif olarak çevrim içi içeriğin oluşturulmasına ve paylaşılmasına katkı sağlar
İçeriği sağlayan kişiye bağımlıdır, kendi fikirlerini ifade edemez	Fikirlerini beyan eder ve sunulan içeriği değiştirebilir
Genellikle ilk nesil ağ bağlantı cihazlara ile İnternet ortamına bağlanır	Genellikle yeni nesil geniş ağ İnternet bağlantıları hatta fiber optik kullanır.
Web sayfalarını olduğu gibi kullanır	Web sayfalarını ve içeriğini düzenler
E-PPosta ana iletişim aracıdır	Bire bir iletişim programları ana iletişim aracıdır
Ana erişim noktası bilgisayarlardır	Bir çok farklı cihazı kullanarak bağlantı sağlayabilir
İnternet ortamına zaman erişimli olarak bağlanır	Sürekli İnternet ortamına bağlıdır

Web 2.0 ile birlikte internetin sosyallik niteliği kazananmasıyla “sosyal medya” kavramı oluşmuştur. Sosyal medyayı oluşturan sosyal ağ siteleri, zorunlu bir sistem aracılığıyla genel bir profil oluşturmak için kişisel çalışmalara izin verir, diğer kullanıcıların bir listesini oluşturur ve bağlantıda olan kişilerin birbirleriyle paylaşımına olanak tanır ayrıca sistem sayesinde diğerleri tarafından yapılanları ve listedeki diğer insanların birbirlerini görmesini sınırlayabilecek olanakları tanır. Bu bağlantıların içeriği siteden siteye değişebilir (Boyd ve Ellison, 2007’den akt. Vural ve Bat, 2010: 3356).

Web 3.0 terimi ise ilk kez 2006 yılında gazeteci John Markoff tarafından *The New York Times* gazetesinde yer alan “Enterpreneurs See a Web Guided by Common Sense” makalesinde kullanılmıştır. Markoff, Web 3.0’ı, yeni nesil web olarak tanımlarken, yapay zeka yardımıyla cihazların akıllıca şeyler yapmaya başlayacağı bir dönemi haber verir (Uluk, 2018: 19). Web 3.0, “yapay zeka” niteliğiyle öncül teknolojilerinden ayrılır. Öğrenme, yapay zekâdaki en zorlu evrelerden biridir. Öğrenmenin ilk adımı, sistemin geliştirilmesidir. Belirli bir akıl yürütme sistemi ile tasarlanan yapı, geliştirilerek kullanıma açılır. İkinci adımda farklı kişiler tarafından kullanılan sistem tüm verileri toplar ve bunlar sonucunda ilişkiler kurarak öğrenir. Son

⁷<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/17527> (Erişim Tarihi: 20.02.2019).

aşamada ise öğrendiği bu yeni bilgileri, kendi gelişim sürecinde dahil eder ve yeniden kullanmaya başlar. Bu döngü artık hiçbir zaman sona ermeyecek bir öğrenme sürecinin başlangıcıdır. Web 3.0'ın en önemli özelliklerinden biri de ileriye dönük olmasıdır. Başka bir ifade ile yapay zekâ ve anlamsal web özelliklerinden faydalanarak geleceği tahmin edebilmesidir. Bu noktada geleceğe dair ulaşılabilecek öngörülerin kişiye özel tavsiyeler şeklinde verilmesi söz konusudur. Örneğin yüzlerce televizyon ve radyo kanalı, milyonlarca şarkı arasından kişinin ilgi alanlarının takibinin çok doğru bir şekilde gerçekleştirilip bir kişiselleştirme otomasyonunun sağlanması mümkündür (Aksu, Candan ve Çankaya, 2011, s. 137-141). Bu noktada internetin insan yapısı üzerindeki belirleyici rolüne ilişkin tartışmalar da ciddi boyutlara varmıştır. Yapay zekanın bu öğrenme sürecinin yalnızca kullanıcının kullanım isteklerine yönelik bir kolaylık sağlaması değil, aynı zamanda onu biçimlendirmesi de söz konusudur. Kroeker, Web 3.0 teknolojisi ile “kalabalığın gürültüsünün, kitlelerden gelen bilgiye” dönüşmesinin beklendiğini vurgular (2010'dan akt. Scovotti ve Jones, 2011: 7).

Web teknolojilerinin güncel olarak ulaştığı nokta ise Web 4.0'dır. Web 4.0, kullanılan internet platformlarındaki verilerin saklandığı ortamların fiziksel sürücülerden *bulut* (cloud) depolama alanlarına dönüşmesini ifade eder. iCloud, Google Drive, Dropbox, SkyDrive, Yandex.Disk gibi önce gelen bulut teknolojileri, kullanıcının kendi bilgisayar ya da mobil araçlarında veri depolamasına gerek bırakmayan, tüm kişisel verilerin ortak bir sanal diskte tutulduğu bir platformdur. Böylece kullanıcı kişisel verilerine her ortamdan ulaşabilmekte, dolaşımında olduğu sürede veri depolarını yanında götürmek zorunda kalmamaktadır. Tamamen sanallaşmış bir dijital ortamın, tüm kullanıcıların ortak veri deposu olarak da ifade edilebilecek olan bulut teknolojisi, sağlanan çok yüksek veri taşıma hızlarından ötürü, büyük bir hızla, fiziksel depolama platformlarının yerini almaktadır. Cıngı, (2015: 147), bu dönemde işletim sistemleri, kişisel bilgisayarlar, internete bağlanma, uygulama indirme ve isim/şifre ile güvenlik önlemlerinin yürütüldüğü dönemin kapanacağından; bunların yerine şu an çalışmaları yürütülen EyeOS, WebOS gibi tamamen web işletim sistemleri ve bulut teknolojileri üzerine kurulu, herkesin ve her şeyin zaten ağa bağlı olduğu, her türlü uygulamanın otomatik olarak çalıştığı ve her şeyin bir internet kimlik numarasının bulunduğu döneme geçileceğinden söz eder. Bu teknolojiye, kullanılan uygulamaların bile kişisel bilgisayar ya da diğer araçlar üzerinde kurulmasına gerek olmayacağından,

sadece veri hızının önem kazandığı ve “bilgisayar” kavramının anlamının tamamen değiştiği yeni bir bilişim çağından söz edilebilir. Bulut teknolojisi aynı zamanda “virüs”, “verilerin çalınması” gibi kavramları da anlamsız kılabilmektedir; çünkü kişisel veriler artık zaten şirketlerin depolarında yer almaktadır.

2.5.2. İnternetin “veri”, “enformasyon” ve “bilgi” kavramsallaştırmaları içindeki konumu

İnternetin, her türden bilgiye erişebilme olanaklarını neredeyse sınırsız ölçülerde arttırdığı, günümüzde neredeyse genel-geçer bir kabul haline gelmiştir. Ancak bu kabulü gözden geçirmek için bu platformu öncelikle “veri” (data), “enformasyon” (information), “bilgi” (knowledge), gibi kavramların farklılıklarını hesaba katarak ele almak sağlıklı bir değerlendirme için gereklidir.

Kalseth ve Cummings’e göre “veri, özetleme, düzeltme, hesaplama, sınıflandırma ve içerik işlemleri aracılığıyla değer eklenmesiyle enformasyona dönüştürülmektedir. Veri, yorumsuz ve içeriksiz şekiller ve/veya olgulardır.” (akt. Yılmaz, 2009: 98). Buna göre “veri”, işlenmemiş ham enformasyon ve bilgidir; enformasyon ise bağlam kazandırılmış veridir. Gürdal (2000: 3) iletişim boyutuyla düşünüldüğünde enformasyonu, “alıcıda şüpheyi indirgeyen ve onun üzerinde etki bırakan bilgi ve bu nitelikleri taşıyan bilginin uygun bir kanal aracılığıyla iletimi eylemi” olarak tanımlar. Nitekim Ackoff, veri ve enformasyon arasındaki farklılıkların, onların yararlılıkları ve işlevsellikleriyle ilgili olduğunu söyler; enformasyon, ne kadar, ne zaman, nerede, ne ve kim gibi sözcüklerle başlayan soruların yanıtlarındaki somut betimlemelerden oluşturulur (akt. Yılmaz, 2009: 99).

Enformasyon ile bilgi arasındaki kavramsal farkı ise o bilgiyi işleyecek olan bireyin zihnindeki rasyonel süreç oluşturur. Veriyi enformasyon haline getiren onun işlenmesiyle, enformasyonu bilgi haline getiren de onun insan tarafından öğütülüp kendi işlevselliği içinde ona anlam kazandırmasıdır. Enformasyonu işleyen, onu kullanacak olan birey olmak zorunda değildir; dışsal bir araç tarafından işlenip sistemleştirilebilir ancak birey için bilginin anlamı, onun birikim bakış açısı ve deneyimleri doğrultusunda işlenen bir süreç işaret eder. Davenport ve Prusak (2001: 27) bilgiyi, “belli bir düzen içindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün, yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya

getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimdir. Bilgi bilenlerin beyinlerinde ortaya çıkar ve orada uygulamaya geçirilir.” şeklinde açıklar.

Bu kavramsal çerçevede ele alındığında internetin, sosyal medyanın ya da herhangi bir iletişim aracının taşıdığı verilere ve enformasyon çeşitliliklerine “bilgi” denmesi, sorgulanabilir bir kavram kargaşası olarak ele alınabilir durumdadır. İnternette gerçekten de sınırsız denilebilecek bir veri akışı olsa da, bunun kullanıcı için bilgiye dönüşmesi sürecindeki dinamikleri gözlemek önemlidir. İnternetteki verilerin işlenip enformasyona dönüştürülmesi ve kullanıcının önüne gelmesi sürecindeki işleyiş kullanıcının tamamen kendi dinamiklerini katarak ürettiği bir süreçten çok, internetteki kişiselleştirme ve haber seçme algoritmalarının işlediği bir süreçtir.

Bu noktada ufak ölçekte de olsa bir senteze varmak için şu vurguya bakmak önemli olacaktır. Rigel (2002’den akt. Cansever, 2016: 48), bilgi elde etmek için araştırma yapmanın gerekli olduğunu, enformasyonun ise ihtiyacımız olmadan geldiğini vurgular. Bu vurgu insanın internetle olan bilişsel ilişkisiyle tamamen örtüşen bir vurgudur. Aynı ayrımı benzer şekilde “Bilgi, enformasyonun bir biçimidir ve sadece bireylerin zihinlerinde vardır. Bilgi, öznel (subjektif) bir oluşumdur; bir kişiden diğerine doğrudan doğruya transfer olunamaz veya iletilemez.” (Yılmaz, 2009: 100). Buna göre bilgi, insan ile veriler arasındaki iletişimin bir ürünüdür, enformasyon ise birey için üçüncü bir tarafın veri işlemesine işaret eder. Bu iletişimde araya giren üçüncü öge olan enformasyon, bireyin adına veriyi işleyen bir ögedir ve özellikle de iletişim ağları ve medya tarihi boyunca ortaya çıkmış bir kavram olduğu düşünüldüğünde internetin genel olarak veri ile kullanıcı arasında bir “enformasyon üretici” olduğu düşünülebilir. Bu enformasyon, algoritmaların kendi oluşturulma amaçlarına uygun biçimde işlenmiş veri paketleridir. Sınırsız veri bombardımanıyla karşı karşıya kalan kullanıcıya, bu veri bombardımanıyla başa çıkma çözümü üreten mekanizma bu yüzden bir aracı tarafından oluşturulmuştur. Aynı durum sosyal medyada bir adım daha ileri bir tartışmayı getirir: Kroeker’ın vurgusu hatırlanacak olursa (Scovotti ve Jones, 2011: 7), web 3.0.’ın, özellikle yapay zekanın devreye girmesiyle “kalabalığın gürültüsünün, kitlelerden gelen bilgeliğe dönüşmesi” niteliği, sosyal medyanın yarattığı bilgi akışının kaynağını tarif eder. Burada artık verileri işleyen dışsal bir algoritmaya gerek yoktur; algoritma, “kalabalığın gürültüsünü”, analiz ederek, “genel kanı”yı yaratır ve bir bilgi biçimi olarak her bireyin karşısına getirir. Bu noktada sorun internetteki yanlış ve manipülatif

haber kaynaklarına dair bir sorun değildir; her bireyin ihtiyaç duyduğu “çoğunluğun sesi”, yeterli azınlıkların sesinin bir araya getirilmiş hali olarak sunulabilmektedir. Bu durum da, yukarıda kavramsal olarak özgün nitelikleri belirtilerek tanımlanmış olan “bilgi” kavramının, sosyal medyadaki “bilgi akışı” kavrayışından çok farklı olduğunu gösterir. Bilginin epistemolojik tarifine göre, verilerin hedefe ulaştığında, yani insanın zihnine eriştiğinde, bilişsel bir sürece girdiği ve “bakış açısı”, “birikim” ve “deneyim” gibi kategoriler eşliğinde anlam kazandığı anlaşılmaktadır. Oysa sosyal medyadaki süreç, kişisel deneyimi ve birikimi ezecek bir genel kanı yaratmakta ve veriyi işleyip bilgiye dönüştürme işlemi, bireyin kendi deneyimiyle işleme potansiyelini sekteye uğratarak onu pasif kılmaktadır. Bu sorgulamalar, insanın bilişsel süreci ile sosyal medyadaki bilgilenme süreci karşılaştırdığında netlik kazanacaktır.

2.5.3. İnternetin bilgi kaynağı olarak bilişsel düzeydeki konumu

Jan van Dijk (2018), *Ağ Toplumu*’nda insan zihninin fiziksel yaşantıdaki bilgiyi işleyiş süreciyle internetle iletişimi sırasındaki işleyiş sürecini karşılaştırarak, yukarıda sözü edilen bilgi tartışmalarına bilimsel bir zemin arayışına girer. Dijk bu noktada eleştirmenlerin, pozitivist bir yaklaşım da olsa, daha bilimsel bir eleştirel seviyeye varabilmek için bilişsel psikolojiye başvurmaları gerektiğini söyler (Dijk, 2018: 335-336). Buna göre insan zihninin bilgiyi işleme süreciyle bilgisayar ortamı işleyiş süreci arasındaki farklar beş noktada incelenebilir. Bunlar tablo 2.1.’de gösterilmiştir.

Tablo 2.1. İnsan ve bilgisayar/ortam işlemleri arasındaki temel farklar (Dijk, 2018)

İnsan işleyişi (biliş)	Bilgisayar/Ortam işleyişi
• Durum-bağımlı • Bütünsel deneyim • Esnek şema • Edimsel ve akılsal öğrenme • Sosyal iletişim yoluyla öğrenme	• Bağımsız • Ayrı ve ardışık algı ve biliş • Sabit şema • Akılsal öğrenme • Teknik iletişim yoluyla öğrenme

Öğrenmenin durum-bağımlı işleyişi, insan zihninin sosyal deneyimle kazanmış olduğu bir niteliktir. Suchman (1987’den akt. Dijk, 2018: 338-339), insanlar arasındaki etkileşimin, bu etkileşime giren tarafların karşılıklı anlaşabilirliğini varsaymakta olduğunu ve bunun karşılıklı bir işbirliğine dayalı olduğunu söyler. Yüzyüze iletişimin faydası, olası anlaşmazlıklara karşı zorlukları tespit edip kaynaklar yaratabilmesidir.

İnsan iletişimi bir “deneyimler ve durumlar” arka planına sahiptir bradan beslenir. Dijital ortamda ise birey ekipman ve yazılımların eğilimlerini (türetilmiş niyetlilik) kısmen anlamaktadır. Dijital ortam, iletişim sırasında çıkacak olan aksaklıkları giderecek ve hatta fark edecek durumda değildir. Her ne kadar yapay zeka çalışmaları bu eksiklikleri gidermek üzerine çalışıyor olsa da, yapay zekanın yüzyüze iletişimdeki gibi bireysel değil, aynı anda çok sayıda kişiyi “gözlemleyerek” etkileşime geçtiklerini yorumlama yeteneği, insanlar arası iletişimin potansiyelinden çok uzaktır (Dijk, 2018: 338-339).

Bütünsel deneyim ise, insan deneyimlerinin çoğunun başat niteliğidir; sürekli değişen bağlamlarda algı, yorumlama ve etkileşim yapabilme yeteneğidir ve insanın yaşamsal deneyimleriyle oluşur. İnsanlar bir görüşü, aynı anda bir çok şemayı kullanarak (uzam ve zamanın simgelerini kapsayan) elde eder (Dijk, 2018: 340). Coolen bu niteliği somut bir örneklerle anlatır: “Fiziksel koşulları nedeniyle insanlar, özel yönlerine girmeden önce, tüm dahili ilişkileriyle birlite bütünü gözlemler. Örneğin insanın yüzündeki –gözler gibi- belirli detayları fark etmeden, bir arkadaşımızın yüzünü gördüğümüzde onu tanırız.” (1986’dan akt. Dijk, 2018: 340). Oysa dijital ortamlarda birbirini ardına parça parça gelen enformasyona dayalı atomize bir algılama biçimi vardır. Bu verilerin bölük pörçük iletimi algoritmalar tarafından adım adım işlenir ve böylece algı ve biliş ayrılmış olur (Dijk, 2018: 340). Vurgulamak gerekir ki buradaki fark yalnızca teknik bir işleyiş farkı değildir; aracın insanın algılama biçiminde yol açtığı dönüşümler söz konusudur. Bu durumun önemi, iletişim biçimi bu şekilde değişen insanın, bilgiyi elde etmek için fiziksel dünyayı deneyimleme ihtiyacı duymamaya başlamasıdır. Bu durumdaki birey için elde ettiği bilginin bir bağlamı olması zorunluluğu ortadan kalkar. Böylece bağlamsız enformasyon, bilgi biçiminde görünmeye başlar ve buradaki olası tehlike, artık bilgiye erişme sorununun ortadan kalkmasına dair bir yanılsama olduğu için, edindiği bilgiyle kodlanan insanın tüm davranışlarının birer tercih gibi görünüyör olmasıdır.

İnsan zihni ile dijital ortamların bilgi işleme süreçlerindeki bir diğer fark da, Edelman’ın (1991) “zihinsel şemalar” kategorisidir. “Şema, duyularımızla elde ettiğimiz enformasyonu kabul eder ve bu enformasyon tarafından değişime uğrar. Daha fazla enformasyon sunan hareketleri ve açıklayıcı faaliyetleri yönlendirir ve sonuçta elde edilen bu daha çoks ayıdaki enformasyon da yine bu şemaları değiştirir (akt. Dijk,

2018: 342). Dijk, şemaların bu bağlamda sabit olmadıklarını ama istikrarlı olduklarını, insanın yaratıcı düşünebilmelerinin ve öğrenebilmelerinin bu sayede olduğunu söyler. Öte yandan bilgisayarın öğrenme şemaları sabittir. Tüm gelişmeler rağmen biçimlendirme, standartlaştırma ve otomatikleştirme, dijital araçların en önemli yorumlama niteliğidir (2018: 342).

İnsan beyni sadece akılla değil, içgüdü ve duygularla da işlemektedir. Dijk, bu konuda yapılan çalışmalarda, insanın duygular olmadan düşünemediklerini ortaya koyduğunu belirtir. Hatta tüm memelilerde görülen edimsel öğrenme, insanların akılla öğrenme durumlarına baskın çıkar. Edimsel öğrenme, ödüllendirilen davranış tekrarlandığında ya da cezalandırılan davranış tekrarlanmadığında ortaya çıkar. Doğrudan sonuçlar ve hemen verilen tepkilerle ilgilidir ve kısa dönemli öğrenme şeklidir. Dijital ortamdaki öğrenme şekli ise sadece akılsal olduğu için burada uzun vadede ortaya çıkan sonuçlara göre hüküm ve yargılara varılır ve planlamanın temeli burada yatmaktadır (Dijk, 2018: 343-344). Bu nokta da, özellikle yapay zekanın akılsal öğrenme biçiminin kullanıcının duygusal-akılsal öğrenme biçimiyle sürekli bir karşılıklı etkileşim içinde olduğu hesaba katılırsa, negatif bir diyalektik duruma işaret eder. Dijital ortam ve insan arasındaki öğrenme biçimleri arasındaki fark yalnızca teknolojik bir yetersizlik sorunu ve bunun yarattığı eksilikler değildir; çünkü insan hem duygusal/edimsel hem de akılsal öğrendiği için aygıtın akılsal bilgi işleyiş biçimine uyum gösterme eğilimi gösterir. Bu da aygıtın bilgi olarak kodladığı her enformasyonun uzun vadede insan tarafından kabulü anlamına gelir.

İnsanın insanla olan iletişimindeki biliş süreciyle, yani sosyal öğrenme süreciyle, insan-dijital ortam arasındaki biliş süreci arasındaki belki de en önemli farklardan biri, sosyal öğrenme biçimindeki oluşan dönüşüme ilişkindir. Van Dijk (2018: 344-345) bu konuyu yalnızca teknik bir düzeyde ele alır ve insanlar arasındaki sosyal iletişimde dilin doğrudanlığı, dijital aygıtla olan iletişimde ise teknik tasarımdaki doğrudanlık niteliklerine değinir. Oysa Saussure, Jacobson gibi yapısalci dilbilimcilere göre de, dili düşüncesinin temeline alan Lacan için de, Frankfurt Okulu'nun birçok vurgusunda görüldüğü üzere de dilin kendisi zaten bir dolayımıdır. Lacan (1997: 1-8), dilin, toplumsalın alanı olarak insanın imge dünyasının indirgenmiş hali olduğunu, öznenin de gerçek arzularıyla arasında oluşturduğu mesafenin, tıpkı bilinçdışı gibi dil aracılığıyla meydana geldiğini anlatır. Žižek de (2011: 246-247) bunu açıklarken gerçeğin, dil

öncesi bir konumda olduğunu, bu yüzden de toplumsal alandaki gerçeklik kurgusunun, imgesel gerçekliğin yalnızca “simgeleştirilebilen” kadarı olduğunu vurgular. Yani dil insanın imgesel dünyasının, gerçek ifade ihtiyacının simgeler aracılığıyla indirgenmiş halidir. O yüzden Benjamin ve Adorno gibi kültür eleştirmenleri sanat ve edebiyattaki zenginliğin, dilin dolayimleri sayesinde oluştuğunu söyler. Bu açıdan bakıldığında dijital ortamın dolayimli dili, yalnızca teknik bir süreçtir; ifadeleri sayısal verilere dönüştürüp alıcıya ulaştığı noktada tekrar deşifre eder. Buradaki sorun, Dijk’in ortaya koyduğu farkın tersi bir sorun olduğunu da ortaya koyar: dijital ortamın dilsel tasarımı, sosyal öğrenmeyle karşılaştırıldığında, dolayimliliğinden ötürü değil, indirgemeci dolaysızlığından ötürü sorunlu görünmektedir. Twitter’ın karakter sınırlaması, beğeni ifadeleri ya da emojiler buna uygun örneklerdir. Sosyal medyanın kestirmeci ifade alanı, belli sayıdaki ifade biçimlerinin çiziminden ibarettir. Burada dijital aygıt insanı, ifadesini az sayıdaki ifade simgesinden biriyle ortaya koymaya zorlar. Bu noktada insanın sosyal bilişini oluşturan tüm birikimi hiçe sayılmaktadır. Bu sosyal birikim, hem duygusal hem akılsal olarak insan dilini kullanarak ve bu dilin yaratıcı özelliklerinin sınırlarını zorlayarak en doğru ifadeyi bulma eğilimini içerir. Dijital ortamın dolaysız indirgemeci tasarımı bunu engelleyecek yapıdadır.

Bilişsel süreçlere ilişkin Van Dijk’in vurguladığı bu farklılıklar, internetin bir bilgi kaynağı olarak konumunu ontolojik bir düzlemde değerlendirebilme olanağı sunar. Bu noktalar ışığında değerlendirildiğinde, bilgi çağı adlandırmasının temel dinamiklerinden olan internet ağlarının taşıdığı bilgi biçiminin, doğruluğu ve yanlışlığının ötesinde, yapısına ilişkin bir sorgulama olanağı oluşur. Bu da internet çağının bir kavramı olan “post-truth”u, “hakikat” ve “gerçek” kavramlarının uğradığı yapısal dönüşümleri, bilginin uğradığı yapısal dönüşümler eşliğinde ele alarak tartışma olanağı sağlar.

2.5.4. Manipülasyon aracı olarak internet

İnternetin ve sosyal medyanın manipülatif potansiyeline ilişkin çalışmaların konusu genellikle, yukarıda açıklandığı şekliyle yalnızca bilgi işleme sürecinin doğasına ilişkin değil, aynı zamanda doğrudan “gerçeğin çarpıtılması”na da ilişkindir. Gerçeğin çarpıtılması ise “yalan”, “sahte”, “manipülatif” gibi, birbirinden farklı anlamlar taşıyan biçimler alabilmektedir. “Yalan” kelimesinin TDK Güncel Türkçe Sözlüğü’ndeki karşılığı “doğru olmayan, “gerçeğe uymayan”, “uydurma” kelimeleridir. “Sahte”

kelimesi ise yine TDK'da “Bir şeyin aslına benzetilerek yapılan, düzme, düzmece şeklinde açıklanır. Bu açıklamalara bakıldığında, “yalan” bir ifadenin, hiç yoktan ortaya çıkabileceği, çarpıtılacak bir doğrunun olmasını gerektirmediği anlamı çıkar. Hiç var olmayan bir bilgiyi yalan olarak üretmek mümkündür. “Sahte” kelimesi ise üzerinde değişiklik yapılacak bir “aslı” varlığını gerektirir. İnternette ve sosyal medyada, yukarıdaki kavramların hepsine karşılık gelen kullanım biçimlerine rastlanabiliyor olsa da, bu çalışmada “çarpıtılan gerçekler”e ilişkin bir araştırma yapıldığı için, söz konusu edilen durumlar için “sahte” kelimesi, “yalan” kelimesinden daha uygundur. Fakat “sahte” kelimesinin de, internet ve sosyal medyadaki “gerçeği çarpıtıcı” kullanımları tam karşılayamadığı nokta, “yönlendirici” olma niteliğidir. Sahte bir haber, bilgi ya da ifade, inandırıcı ve yönlendirici olmayabilir; bu o sahteliğin niteliğine, gündemle olan ilişkisine ve ideolojik konumuna bağlıdır.

“Manipülasyon” kelimesi ise internet düzlemlerindeki gerçeğin çarpıtılması durumlarına dair daha kapsayıcı bir anlam taşır. Manipülasyon, yine TDK'da “yönlendirme” ve “seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme.” biçiminde açıklanmaktadır. “Manipüle” kelimesi köken olarak Fransızca'dan Türkçe'ye 19. yüzyılda geçmiştir ve manipüler, yani “elle düzenlemek, ayarlamak” anlamlarında türemiştir (http-10). Kökünde el aletleri için kullanılan bu terim siyasette, “ele alarak yönetme, yönlendirme” gibi bir anlama kavuşmuştur. Özünde, halihazırda bir bilgi olması ve bu bilginin amaca uygun biçimde eksiltip ekleme yapılması yoluyla insanları yönlendirme anlamı taşıyor olması, burada ele alınan bağlam çerçevesi için en uygun terim olarak seçilmiştir.

Schiller (1993: 19), manipülasyonu açıklarken onun beş temel mite dayandığını söyler: Bireysellik ve kişisel tercih miti, yansızlık miti, değişmeyen insan tabiatı miti, sosyal çatışmanın var olmadığı miti ve medya pluralizmi miti. Bunların mit olarak vurgulanmasının nedeni, manipülasyonun, bu kavramları gerçek olmayacak biçimde tam da tersiyle özdeşleştirmesidir. Örneğin bunlardan “bireysellik ve kişisel tercih” miti, manipülasyon kavramıyla çok tezat olan, ancak manipülatörlerin en çok kullandığı “özgürlük” kavramına işaret etmektedir. Özgürlük kavramı demokrasinin asli unsuru olmakla beraber manipülasyonun üzerine inşa edildiği en temel kavramlardan birisidir. İnternetin manipülatif özelliği, yönlendirilmiş ve yapılandırılmış sınırlı tercihlerin, kullanıcıya “bilgi edinme özgürlüğü” olarak sunabilmesinde yatar.

Manipülasyon, bu çalışmanın bütününde vurgulandığı gibi, yalnızca gerçeğin teknik bir süreçle çarpıtılmasının tek taraflı bir boyutu olarak ele alınmamaktadır. Dijital ortamın manipülatif etkisi, kullanıcının farklı seviyelerdeki dönüşümünü sağlayarak da oluşur. Gramsci'nin “hegemonya” ve “üretilmiş rıza” kavramlarını hatırlatır biçimde, bir süre sonra toplumsal hegamonik ilişkilerin bireyde oluşturduğu dönüşümün, araçlarda da kendini göstermeye başladığı, gözlenebilir durumdadır. Bu açıdan internetin bu manipülasyon boyutlarına değinmek daha açıcı olabilir.

2.5.4.1. İnternette “kişiyeye özel haber” algoritması

Haberin kişiselleştirilmesi, kavramsal olarak aslında geleneksel medyanın da niteliklerindendir. Medyada içeriklerin kişiselleştirilmesi esasen gazetecilik tarihinde uzun bir geçmişe dayanır. Ulusal basılı gazetelerin yerel baskıları, kişiselleştirilmiş haberin en eski örnekleri olarak kabul edilmektedir (Narin, 2018: 235). Örneğin büyük gazetelerin, İstanbul ve Anadolu baskılarının, hatta İzmir ve Ankara için ayrı baskılarının olması, o bölgelerde yaşayanlara göre içeriğin yeniden düzenlenmiş bir biçimde baskıya hazırlanmasıdır. Ancak haberde kişiselleştirmenin, medyanın başat niteliklerinden biri haline gelmesi, dijital platformların medyanın önemli bir parçası olmasıyla, dijital algoritmalar aracılığıyla gerçekleşmiştir. İnternetteki kişiselleştirme mekanizmasını inceleyebilmek için öncelikle bu mekanizmayı oluşturan üç önemli etkiyi gözden geçirmek gerekir: Yankı odaları, filtre balonları ve siberbalkanizasyon.

2.5.4.1.1. Yankı odası etkisi

Yankı odası etkisi, internetteki enformasyonun nasıl partizanca görüşlere dönüştüğünü ve böylelikle oluşan önyargıların, yanlış bilginin kaynağını sorgulamaktan çok onu pekiştirme yönünde işlev gördüğünü açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Bu vurgusuyla “yankı odası” kavramı, enformasyonun internetteki aktörler tarafından yorumlanıp yayıldığı bir sosyal medya formasyonu olarak tarif edilir (Jasny, Waggle ve Fisher, 2015: 782). Yankı odası etkisine göre, internet siteleri kullanıcıların istemedikleri mesajları filtrelemelerine ve kendi yankı odalarını kurmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece kullanıcılar homojen gruplar oluşturarak, yalnızca kendi görüşlerine uygun bilgi kaynaklarını ve hesaplarını takip etmektedir (Colleoni, Rozza ve Arvidsson, 2014: 319). Bu da kullanıcıların sadece benzer görüşteki insanlarla daha çok iletişimde olduğu ve “genel algı” olarak kodladığı görüşlerin aslında yaratılmış bir “çoğunluk yanılsaması” olduğu bir sanal toplulukta hissetmesini getirir. Sunstein (akt.

Dijk, 2018: 321), yankı odası etkisini, “İnternette insanların sadece kendileriyle aynı fikirleri aradığı ve aynı fikirlere sahip olanları dinlediği” bir durum olarak tarif eder. Narin (2018: 240), yankı odası etkisinin, kişinin bir yandan kendi mevcut dünya görüşünü güçlendirirken öte yandan bu görüşü daha doğru ve evrensel olarak kabul etmesi yanılsamasına neden olduğunu söyler. Bu anlamda yankı odaları, var olan görüşlerin pekiştirilmesini sağlar, görüşe ait inancı güçlendirir, aksi olabilecek görüşlere yer vermez. Sonuç olarak birbirini tekrar eden iletilerin sınırlı ama geniş bir alan, kullanıcıların kişisel yankı odalarını oluşturur (Uluk, 2018: 31).

2.5.4.1.2. Filtre balonları

“Filtre balonu” terimi, ilk kez Eli Pariser’in⁸ 2011 yılında yaptığı bir TEDx konuşmasında kullanılmıştır (http-11). Pariser bu terimi yankı odası etkisinde olduğu gibi, çevrimiçi kişiselleştirmenin insanları çeşitli bakış açıları veya içeriklerden etkili bir şekilde izole etme potansiyelini tanımlamak için kullanmıştır (Hess, 2017’den akt. Narin, 2018: 241). Filtre balonları, kullanıcının etrafını saran bir dizi veri kümesinden oluşur ve bu kümeler, kullanıcının ağdaki tercihleri ve yaptıklarıyla şekillenir (Uluk, 2018: 30). Böylece kullanıcı tanımlanmış bir veri kümesi olarak ağa sunulur. Pariser filtre balonlarının üç özelliğinden bahseder (2011’den akt. Dijk, 2018: 321):

- 1- Belirlenen bir balonda yalnızca siz varsınızdır,
- 2- Bu balonun ne olduğunu ve neyden oluştuğunu siz göremezsiniz,
- 3- Bu balonun içinde yer almak tamamen sizin seçiminiz değildir.

Filtre balonlarının özelliklerinden biri, tam olarak şeffaf olmamasıdır ve bu üç nitelik bunun bir sonucudur. Kullanıcılar kendileri adına gerçekleştirilen kişiselleştirilmiş filtrelemenin farkında olmayabilir ve bu nedenle neler kaçırdıklarını veya diğer insanların gördüklerinden çok farklı şeyler gördüklerini bile bilmiyor olabilir (Resnick vd. 2013’den akt. Narin, 2018: 241). Pariser bu durumu şu şekilde ifade eder: “Örneğin popüler arama motoru Google, bize kim olduğumuzu düşündüğü veya aramalarımızda neden o sonuçları bize gösterdiğini açıklamamaktadır. Kullanıcılar haklarındaki varsayımların doğru veya yanlış olup olmadığını bilmedikleri gibi kendileri hakkında varsayımlar oluşturulduğunun farkında bile olmayabilir” (akt. Narin, 2018: 241). 2015 yılında ABD’de yapılan bir araştırmada, Facebook kullanıcılarının

⁸Eli Pariser, teknolojinin ve medyanın demokrasiye hizmet etmesini sağlamaya odaklanan bir yazar, aktivist ve girişimcidir.

%62,5 oranında, Facebook'taki algoritmaların varlığından habersiz olduğu ortaya çıkmıştır (Eslami, Rickman vd. 2015: 153). “Google arama motoru, filtre balonlarını en yoğun kullanan platformlardan biridir. Buradaki aramalarda aynı anahtar kelimeyi kullanan iki kişiye farklı arama sonuçları çıkabilmektedir ve bu durum, medyadaki eşik bekçilerinin yerini, algoritmaların alması olarak yorumlanabilir” (Uluk, 2018: 31). Kavram, aşırı kişiselleştirmenin neden olduğu tehlikeli algı sorunlarına vurgu yapan bir kavramdır. Maccatrozzo, sanal ortamdaki bu kişiselleştirme filtrelerinin, kullanıcının profilleriyle uyummayan içerikleri uzak tutarak görünmez engeller oluşturduğunu söyler ve bu durumu gündelik hayata ilişkin bir örnekle açıklar: “Bir kitapçıda kitap satın aldığınızda düşünün. Kitap kapaklarının dikkatinizi çekmesini sağlayan rafların etrafında gezinirsiniz. Şans eseri baktığınız rafta ilginç bir kitap buldunuz mu? Bu beklenmeyen bir karşılaşmadır. Filtre balonu nedeniyle aramazken bulunan ya da mutlu kaza olarak nitelenen (serendipity) bilgi ortadan kalkmaktadır” (akt. Narin, 2018: 241).

Görüleceği üzere yankı odası etkisi ile filtre balonu kavramları, aynı kişiselleştirme algoritmasının doğurduğu sonuçlardır. Yalnızca kavramsal konum olarak farklılardır; filtre balonları, kullanıcının bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendini ağa tanıtmasında kullanılan algoritmayı eleştirmek için Paisier tarafından ortaya konulup eleştirel söylemlerde kullanıma girmişken yankı odası etkisi de bu kişiselleştirme sürecinin oluşturduğu bir sonucu tanımlar. Bu kavramlar, yukarıda da vurgulandığı gibi kullanıcıyı, çok büyük bir ağın içinde genelin kendisi gibi düşündüğü yanılsaması içinde tutulmasını anlatan eleştirel kavramlardır. Bu etkilerin, kullanıcıları farklı fikirlerden izole ettiği ve kendi inanç ve düşünme biçimlerini tartışmadan uzak tuttuğu için, yanlış inanç ve bakış açılarının düzeltilme olanaklarını ortadan kaldırması gibi bir tehlikeyi doğurduğu söylenebilir.

2.5.4.1.3. Siberbalkanizasyon

“Siberbalkanizasyon” terimi, “siber” ve “bölünmüş kültürler, diller ve dinler tarihi ile Güneydoğu Avrupa'da siyasi bir bölge olan Balkanlar”ın birleştirilmesinden oluşmaktadır (Narin, 2018: 242). Kavram bu haliyle, dijital platformlardaki siyasi bölünme, kutuplaşma ve gruplaşmayı anlatır. Siberbalkanlaşma terimi, ilk olarak, sanal alanın özel ilgi gruplarına bölünmesini tanımlamak için van Alstyne ve Brynjolfsson'un çalışmasında (1996) tanımlanmıştır. Daha sonra siyasi bağlam içine “insanların sadece kendileriyle aynı düşünen diğerlerini aradıkları ve dolayısıyla ideolojik muhalefetten,

alternatif anlayışlardan ve rahatsız edici tartışmalardan uzaklaştığı" bir çevrimiçi fenomen olarak tartışmaya açılmıştır (akt. Narin, 2018: 242). Bu noktada kavramın, yankı odası etkisinin siyasi bağlamdaki karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Kavram internetin benzer çıkar ve fikirlere sahip küçük gruplara bölünmesini anlatmaktadır. Sonuç olarak grup, dışarıdakilere veya çelişkili görüşlere sahip kişilere karşı dar görüşlü bir yaklaşım sergilemektedir. Grup kimliğinin giderek diğer kimliklerden önemli hale gelmesi sebebiyle, grup içi ve grup dışı ayrımı giderek güçlenmektedir. Sustain, kendi kendini tecrit eden kullanıcıların oluşturduğu kültürel balkanizasyona neden olabilmekte olduğunu vurgular. Siberbalkanlaşma, son dönemde ideoloji boyutunda dünya çapında ortaya çıkmaktadır. İyi gelişmiş bilgi teknolojileri, seçimler ve sivil hareketlere sahip toplumlarda güç kayması ve özellikle seçim dönemlerindeki çevrimiçi çatışmalar siberbalkanlaşmayı keskinleştirmektedir (Narin, 2018: 242).

Siberbalkanlaşma terimi, görüldüğü gibi filtre balonları aracılığıyla oluşan yankı odası etkisinin, bilginin gerçekliğinin en çok önem taşıdığı alanlardan biri olan siyasi inanç konusuna ilişkin bir karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bilginin, özellikle siyasi inançların oluşmasında ve sürdürülmesindeki etkisi düşünüldüğünde, bu kavram post-truth tartışmalarında da önemli bir yer teşkil eder. Yukarıda kısaca özetlenen ve internetteki kişiselleştirme sürecini anlatan terimler, görüldüğü üzere bu kişiselleştirme süreçlerinin, halihazırda var olan toplumsal zaafılara karşılık gelecek şekilde tamamlayıcı bir unsur olarak işlediğine yönelik eleştirilerin cisimleştiği terimler olarak görülmektedir. Post-truth tartışmasını, “hakikate ulaşamamak” düzleminden “hakikatın ötesine geçme” düzlemine taşıyabilmek için, internet çağındaki insan-bilgi ilişkisine dair eleştirileri de “bilgiye erişememe” sorununun sınırlarının ötesine taşımak gerekir. Kişiselleştirilme algoritmalarına yönelik bu eleştirilerin özünde görünen temel etken, bilginin, insanın içinde bulunduğu somut toplumsal koşulların yarattığı sosyal-psikolojik ihtiyaçlara karşılık gelecek şekilde biçimlendirilmekte olmasıdır.

2.5.4.2. *İnternette sanal cemaatler ve “dijital mahalle baskısı”*

“Mahalle baskısı” terimi, Türk sosyolog Şerif Mardin tarafından ilk olarak *Religion, Society and Modernity in Turkey* (2006) adlı kitabı üzerine 2 Mayıs 2007 tarihinde gazeteci Ruşen Çakır’la gerçekleştirilen bir röportajda kullanılmıştır (Çakır,

2008: 17). Kavram bu tarihten sonra Türkiye'nin gündemine oturmuş ve bu kavram üzerinden günümüz Türkiye'sinin siyasi yapısı irdelenmeye başlanmıştır (Çetin, 2010: 85). Mardin bu kavramı "mahalle havası", "mahalle İslam'ı" gibi farklı şekillerde de kullanmış ve en kestirme tabiriyle, küçük çevrelerin birey üzerindeki baskısının etkilerine değinmiştir. Emre Kongar (2010'dan akt. Çetin, 2010: 85), Mardin'in "Mahalle baskısı", "Mahalle havası", "Mahalle İslam'ı" dediği olgu, bireyi biçimlendiren, onun tutum ve davranışlarını belirleyen, sosyal psikolojinin "Grup dinamiği" alanına giren ünlü "grup baskısı" kavramının, tüm ilişkileri de kapsayarak topluma egemen olması, bireyleri ve toplumu belli bir yöne sevk etmesi" olarak açıklar. Ahmet İnel ise Çakır ve Bozan'la yaptıkları bir röportajda mahalle baskısının toplumun aykırı olana göz baskısı, bakma baskısı, ayıplama, sözle kınama, gözle dışlama baskısı olduğunu ifade etmektedir (Çakır ve Bozan, 2009: 155).

Çetin (2010: 83-85), mahalle baskısı kavramını anlamak için Mardin'in geleneklerle ilgili temel görüşlerini de anlamak gerektiğini söyler. Mardin, "gelenek" kavramını irdelerken Robert Redfield'in sınıflandırmasını kullanmıştır. Buna göre gelenekler küçük gelenek ve büyük gelenek olarak ikiye ayrılır. Kültürün ana gövdesi bu iki gelenek biçimiyle biçimlenir. "Küçük gelenek, kırsal bir hayat yaşayan ve tarımla geçinen insanların kültüründen büyük gelenek ise başta yönetici sınıf olmak üzere şehirde yaşayan insanların kültüründen müteşekkildir." (Mardin, 2008: 22). Mardin'e göre Türk küçük toplumu cemaat niteliği taşıdığı için bu toplumda 'normlardan sapmalara karşı hoşgörü' yok denecek kadar azdır (Mardin, 2008: 185). Mardin bu saptamasını tarihsel bulgulara dayanarak açıklar. Bu konuyla ilgili çarpıcı bir örnek, Türkiye'nin güneyinde yapılmış bir incelemede göze çarpar. Antalya yakınlarındaki bir köyün sakinleri, köy dışından birinin köyden toprak satın almasına hiçbir itirazlarının olmayacağını, ancak öncelikle "mahalli adetleri" öğrenmeleri şartıyla toprağı işlemelerine izin vereceklerini ısrarla dile getirmişlerdir (Çetin, 2018: 84). Türk küçük toplumu cemaat niteliği taşıdığı için bu toplumda normlardan sapmalara karşı hoşgörü yok denecek kadar azdır (Mardin, 2008: 185).

Mardin'in, mahalle baskısını "büyük gelenek" diye tanımladığı daha sistematik baskı aygıtlarından ayırt ederek "küçük gelenek" ile bağdaştırması ve bunu toplumdaki "cemaat" biçimindeki yapılarla ilişkilendirmesi, Howard Rheingold (1987), Castells (1996), Jan van Dijk (2001) gibi bir çok düşünürün ağ toplumunun niteliklerinden biri

olarak tanımladığı “sanal cemaatler” ile bir çok noktada bağdaştırılabilir özellikler taşımaktadır. Rheingold, “sanal cemaat” (virtual community) kavramını ilk defa 1987’de yayımladığı *Virtual Communities: Exchanging Ideas through Computer Bulletin Boards* isimli makalesinde, “yüz yüze iletişim kurma imkanı bulamayan, düşünce ve fikirlerini, BBS’ler veya benzeri dijital ağlar üzerinden paylaşan kullanıcı topluluklarını” ifade etmek için kullanmıştır (Haberli, 2012: 123-124).

Castells de, ampirik internet araştırmacısı Barry Wellman’ın sanal cemaatlerle fiziksel cemaatleri karşılaştırdığı noktaya dikkat çeker (2008: 477-478):

Wellman’ın dikkat çektiği kilit nokta, “sanal cemaatler”in “fiziksel cemaatler”e karşıt olmadığıdır. Belli kuralları ve dinamikleri olan, başka cemaat biçimleriyle etkileşim içinde olan farklı cemaat biçimleridir. Ayrıca, eleştirel sosyal bilimciler, genelde muhtemelen kırsal kesimde varolmayan, ileri, sanayileşmiş ülkelerde de kaybolmuş sıkı sıkıya bağlı, belli bir mekanda bulunan, bir aidiyet ve destek kültürüne sahip pastoral bir cemaat mefhumuna örtüllü olarak göndermede bulunur.

Castells, bu anlamda sanal cemaatlerdeki bireylerin arasındaki bağın gücüne dikkat çeker ve bağları zayıf olan kullanıcılar arasında bile karşılıklı destekleyiciliğe ilişkin sağlam kanıtlar olduğunu söyler. Buna göre sanal bağlar, bağları giderek uzamsal olarak dağıldığından çok sınırlı sosyal hayatlar yaşayacak olan insanlara toplumsal bağlar kurma fırsatı tanır ve bu cemaatlerde hoşla gitmeyen bir cümlemin bile bireyin tamamen dışlanmasına yol açtığını vurgulayarak burada da mahalle baskısının işlemeye devam ettiğine işaret eder (2008: 475-479). Castells’in sanal cemaatlere verdiği örnekler çoğunlukla inanç ve politik temellidir. Köktenci Hristiyan gruplar, ABD’deki milisler ve Meksika’da Zapatistalar, sanal cemaatleşmeyi yoğunlukla kullanan gruplardır (2008: 483-484). Castells, bu gruplardaki iç baskının ve dışlama mekanizmalarının ağ vasıtasıyla da bir toplumsal hakimiyet oluşturduğunu belirtir: “Toplumsal hakimiyetin farklı zamansal ve uzamsal çerçevelerde, işlevlerin ve insanların seçici bir biçimde kapsanması ya da dışlanmasıyla icra edildiğini savunuyorum” (Castells, 2008: 577).

Mardin’in, Yeni Osmanlı’nın ideologlarından Ali Suavi’nin anlayışına dair verdiği örnek, büyük geleneğe, yani devlete ait sistematik baskının, küçük fiziksel ağlar aracılığıyla topluma yayılma biçimini gösterir niteliktedir: “Hakikati bulma için istişare, ama ‘genel irade’nin tezahürüne karşı da tam bir itaat.” (Mardin, 2008: 185). Bu alıntındaki “hakikati bulma” ile “genel irade” arasındaki gerilim, “çoğunlukla aynı

görüŖte olma baskısı” ile “sorgulayıcı olma” arasındaki gerilime denk düşer ve bu gerilimde oluşan baskının, ağlar aracılığıyla yaygınlaşmasını işaret eder. Bu özellikleriyle yukarıda yapılan tespitler, toplumsal yaşamdaki fiziksel ağların baskıcı niteliğinin, ağ toplumundaki yeni sosyallik biçiminde de yine ağdaki cemaatler üzerinden işlediğini vurgulamaktadır. Dijital ağların, fiziksel gruplara oranla çok daha geniş kitleleri bir araya getirmesi ise bu cemaatleşmeye ve oluşan grup içi baskılara engel değildir; bunun nedeni de yine bu bölümde açıklandığı gibi, kişiselleştirme algoritmalarının yarattığı gruplaşmalardır. Bunlar bir arada değerlendirildiğinde, sosyalliğin dijitalleşmesinin, sosyal yapının iyileşmesi üzerinde belirleyici bir rol oynamadığı, verili sosyal koşulları, olduğu biçimiyle dijital ağlara aktarmanın yolları olarak işlev gördüğüne dair sorgulamalara açık bir durum olduğu görülebilir. Buradan çıkarsanacak bir “dijital mahalle baskısı” kavramı da bu bağlamda ele alınabilir.

2.5.4.3. İnternet ve “dijital suskunluk sarmalı”

Suskunluk sarmalı kuramı, Elisabeth Noelle-Neumann’ın 1974 yılında *The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion* (Suskunluk Sarmalı: Bir Kamuoyu Kuramı) başlığıyla yayınlanan makalesiyle alanyazına girmiştir. Neumann, kanaatlerinin başkaları tarafından paylaşıldığına inanan kişilerin, bir dışlanma korkusu olmadan bu kanaatlerini açıklama eğilimi gösterdiklerini söyler. Ancak dışlanma korkusu, insanlar arasındaki suskunluk sarmalı sürecini harekete geçiren temel güçtür. Buna göre insanlar, çevrelerindeki toplumsal görüşlerin neler olduğunu gözlemlerler; hangi görüşlerin kabul gördüğünü, hangilerinin görmediğini saptarlar ve buna göre düşüncelerini açıklamak ve saklamak arasında seçimler yaparlar (Noelle-Neumann, 1998: 32). Bu durum da toplumdaki çoğunluk kanaatlerinin sürekli olarak güçlenmesine neden olmaktadır.

İnsanların, genel kanıyı takip etmekte kullandıkları en önemli araç ise medyadır. Noelle-Neumann (1998: 228-229), tartışmalı bir konu hakkında azınlığın ve çoğunluğun görece gücünün, medya tarafından çarpıtılmış olarak görüldüğünü, egemen medya hangi kesimin sesini daha güçlü biçimde temsil ediyorsa insanların da buna göre konuşma ve susma eğiliminde olduklarını söyler. Buradaki “konuşma ve susma” eylemlerini Neumann, yalnızca kelimelerle sınırlamaz: “Yakaya rozet takılması, arabaya bir çıkartma yapıştırılması konuşmaktır; bir görüşe sahip olmamıza rağmen bunları yapmamaksa susmaktır. (...) 1960’larda bir erkeğin saçını uzatması

konusmaktı.” (Noele-Neumann, 1998: 49-50). Suskunluk sarmalı kuramı yalnızca siyasi tutumlara ilişkin değildir; “moda” der, Noele-Neumann, “yeniyken insanın dışlanmadan açıkça gösterebileceği, bir süre sonra da dışlanmamak için açıkça göstermek zorunda olduğu davranış biçimidir (Noele-Neumann, 1998: 140).

Bu suskunluğa “sarmal” niteliği veren ise, insanların genel kanıyı değerlendirmek için medyanın referans alınmasının yarattığı döngüden kaynaklanır. Medya, bir kesimin gücünü olduğundan daha az ya da çok gösterebilir. Bu kesim de bunu takip ederek olduklarından daha sessiz ya da daha güçlü davranabilirler. Neumann bu noktayı işaret edecek şekilde, 1965 Almanya seçimlerini örnek verir (1991’den akt. Pehlivan, 2019: 117): Hristiyan Demokratların ve Sosyal Demokratların oyları eşit gibi görünürken, üstelik kimin kazanacağına yönelik beklentiler de aşağı yukarı birbirine yakinken; seçimlere iki ay kala Hristiyan Demokratların kazanacağına yönelik beklenti artar ve seçim söz konusu partinin zaferiyle sonuçlanır. Burada gerçekleşen Noelle-Neumann’a göre, kazanması beklenen tarafı destekleyenlerin daha güvenli olması, fikirlerini daha rahat ifade etmesi ve dolayısıyla Hristiyan Demokratların daha fazla görünürlük kazanmasıdır. Eş zamanlı olarak, Sosyal Demokratları destekleyenler sessizleşmiş, kendilerini daha az ifade etmiş ve giderek daha az görünür olarak oy kaybetmiştir (akt. Pehlivan, 2019: 116).

İlk bakışta suskunluk sarmalı teorisi mahalle baskısı kavramına çok benzer görünmekteyse de, baskının oluştuğu toplumsal ölçek ve yapı bağlamında ciddi bir fark vardır. Mahalle baskısı, daha önce de vurgulandığı gibi, “küçük gelenek” olarak tanımlanan ve kendi tercihi ya da dışsal dinamiklerce fikirsel ortaklıkların kurulmuş olduğu gruplaşmalar içinde gerçekleşen bir “iç baskı” biçimi olarak kavramsallaştırılır. Suskunluk sarmalı kuramı ise, Neumann’ın ifadesiyle (1998: 234), “sadece birbirini tanıyan gruplar değil, toplumun, ortak uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamak ve toplumdan ihraç etmekle tehdit ettiği, (...) bireylerin de dışlanma korkusuna sahip olduğu görüşünden hareket eder.” Şerif Mardin’in “küçük ve büyük gelenek” sınıflandırması hatırlanacak olursa, yukarıda aktarıldığı üzere küçük gelenek yapısının baskı biçimi “mahalle baskısı”na, “büyük gelenek” yapısının kapsayıcı baskı biçimin ise “suskunluk sarmalı kuramına” uygun izdüşümler yarattığı söylenebilir.

Bu ayrımı elde tutarak, suskunluk sarmalının etkilerini dijital ortamda gözlemlemek mümkündür. Bireyin, geniş ölçekli bir toplumsal ağ içinde düşüncelerini

ifade etme biçimlerini belirleyen çoğunluk algısı, sosyal ağın yapısı bakımından büyük gelenek etkisine uygun düşecek bir öge olarak ele almaya uygundur. Nitekim dijital platformlar üzerine, doğrudan “suskunluk sarmalı” adıyla olmasa da, bu etkiyi araştıran çok sayıda çalışma yapılmıştır. Asuman Kutlu (2018: 52-53), konuya ilişkin en geniş kapsamlı çalışmanın 2014 yılında 1801 katılımcı ile PEW Araştırma Merkezi tarafından yapıldığını aktarır. Bu araştırma, Edward Snowden’ın 2013 yılında ABD’de Ulusal Güvenlik Dairesi NSA’ya ait gizli belgeleri ifşa ettiği olay üzerinedir. Snowden’ın sızdırdığı belgelerin yüzde biri kadarı, The Guardian ve The Washington Post tarafından yayınlanmıştır. Bu belgelerde bir çok devletin yasadışı telefon dinlemelerinden üst düzey devlet yetkililerinin terör örgütleriyle kurduğu çıkar ilişkilerine kadar birçok büyük suçtan bahsedilmektedir. Snowden ABD mahkemelerince casusluk suçlamasıyla suçlanmakta ve 2013’den beri Rusya’da yaşamaktadır. Bu olay, Snowden’ın hem yasa dışı işleri ifşa etmesi hem de devlet tarafından yaptığı ifşanın yasadışı ilan edilmesi açısından, suskunluk sarmalının dijital platformdaki geçerliliğinin araştırılması açısından birçok uygunluk taşımaktadır. NSA belgeleriyle ilgili olarak sosyal medyada paylaşım yapmak ABD’de yasak değildir. PEW’in yaptığı araştırmada (Kutlu, 2018: 52-53), katılımcıların sadece %42’si Facebook ya da Twitter hesaplarından konuya ilişkin paylaşım yapabileceğini belirtmiştir. Konu hakkındaki görüşlerinin yakın çevresi tarafından paylaşıldığını düşünen kişilerin görüşlerini diğer kişilerle paylaşmaya daha eğilimli olduğu saptanırken, bu durumun sosyal medya için de geçerli olduğu görülmüştür. Diğer taraftan sosyal medya arkadaşlarının ve takipçilerinin Snowden olayına ilişkin görüşlerini paylaşmadığını düşünen katılımcıların hem gerçek hayatta, hem de sosyal medyada daha fazla otosansür uygulama eğiliminde olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla araştırma sosyal medyanın, Snowden-NSA olayını tartışmak istemeyenler için alternatif bir tartışma platformu sunmadığını, alanyazında suskunluk sarmalına ilişkin yapılan çalışmaların bulgularının sosyal medya kullanıcıları için de geçerli olduğu sonucu çıkmıştır.

Yine ABD’de Facebook özelinde yapılan bir çalışma (Lang, 2014’den akt. Kutlu), suskunluk sarmalının sadece yüzyüze iletişimde değil, yeni medyada oluşan iletişim ortamlarında da oluştuğunu gösterirken, dışlanma tehdidi ve kamuoyunda oluşan düşünce ikliminin dışında kalma algısının sosyal ağlarda düşüncelerin ifade

edilmesinin önemli bir belirleyicisi olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre düşüncelerinin kamuoyu tarafından paylaşıldığını düşünen kişiler daha az dışlanma tehdidi hissederek düşüncelerini Facebook'ta daha fazla ifade etme eğilimindedir. Bu çalışmalara ilişkin dikkat edilmesi gereken nokta, suskun kalma eğilimini oluşturan etkenin yasadışılık olmadığı ve çalışmaların bunu gözetererek yapılmış olmasıdır.

Liu ve Fahmy tarafından yapılmış bir araştırmada ise (2011: 54), bireylerin dışlanma korkusunu, internette, fiziksel ortamda olduklarından daha az hissettiklerini ortaya koymuştur. Ancak, internette daha az sosyal kontrol ihtiyacı duymalarına ve daha az dışlanma korkusu duymalarına rağmen, iletişimde oldukları topluluklarda baskın fikirlerin karşısında konumlanacak bir düşüncüyü ifade etme söz konusu olduğunda, olası eleştirilerden ve olumsuz cevaplardan çekindikleri için kendilerini ifade etmekte cesaretsiz davrandıkları ortaya çıkmıştır.

Güney Kore'deki gazetecilerin Twitter kullanımı üzerine yapılmış bir başka araştırma, gazetecilerin, hükümetin performansı hakkında Twitter'daki hakim görüş kendi görüşlerinin karşındaysa, değerlendirmelerini açıklama konusunda daha çekingen davrandıklarını ve daha az haber yaptıklarını ortaya koymuştur (Lee ve Kim, 2014: 275). Benzer şekilde, Twitter üzerine yapılmış bir başka çalışmada, kullanıcıların, kendi görüşlerinin çoğunluk tarafından bir çok kez onaylandığını gördüklerinde düşüncelerini açıkça ifade edebildikleri göstermiştir. Ancak bu durumda kullanıcıların, yalnızca çoğunluğun oluşturduğu bir ağ içinde olduklarında açık sözlü olabildikleri, küçük gruplar içindeyken aynı açık sözlülüğü gösteremedikleri ortaya çıkmıştır (Miyata, Yamamoto vd. 2015: 1137-1138).

Konuyla ilgili olarak Türkiye'deki son çalışmalardan biri Bahar Pehlivan tarafından (2019), Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları için suskunluk sarmalının işleyip işlemediğini görmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarından biri, %70 civarındaki kullanıcının, "Eğer bir düşüncemi toplum içerisinde söyleyemiyorsam, sosyal medyada da dile getirmeyi tercih etmem." demiş olmasıdır. Bu cevabı verenlerin içinde kadınların anlamlı biçimde erkeklerden fazla olması da yine toplumsal boyuttaki baskı mekanizmasının dijital ortamda da sürdüğünü göstermektedir (Pehlivan, 2019: 121). Elbette bu çalışmalar "suskunluk sarmalı" bağlamında değerlendirilirken, araştırmanın yapıldığı ülkedeki yasal kaygı oluşturacak dinamiklerin de hesaba

katılması gerekir, çünkü gerek suskunluk sarmalının gerekse mahalle baskısının özünde bulunan düşünce, insanların kendi aralarında oluşan baskı mekanizmalarıdır.

Bu bölümde ele alınan incelemelere bakıldığında, gerek “dijital mahalle baskısı” kavramının gerekse “dijital suskunluk sarmalı” kavramının, geleneksel biçimlerindeki işleyişlerinin dijital platformlardaki sosyalleşme biçimlerindeki karşılıkları olarak değerlendirilebileceği sonucuna varılabilir. Bu iki yaklaşım arasındaki en temel fark, “dijital mahalle baskısı” kavramının temelindeki etkinin, kişiselleştirme algoritmalarının daha çok rol oynaması olduğu değerlendirilebilir. Bu algoritmalar filtre balonları sayesinde yankı odası etkisi yaratmakta ve sanal cemaatleri oluşturmaktadır. Sanal cemaatler de mahalle baskısının dijital ağlardaki karşılığı olarak ele alınmıştır. “Dijital suskunluk sarmalı” ise Mardin’in, Rheingold’un “büyük gelenek” kavramı üzerine kurduğu büyük ölçekli toplumsal baskı mekanizmalarının dijital ağlardaki karşılığına işaret eder. Burada kişiselleştirmeden çok toplumsal kaygıların dijital ağdaki devanlılığı söz konusudur.

İnternetin ve özellikle sosyal medya platformlarının, dijital çağın egemen iletişim araçlarından birine dönüşmekte olduğu düşünüldüğünde, elbette yalnızca bu iki kuramın değil, geleneksel iletişim kuramlarının birçoğunun dijital iletişim ortamlarında da geçerli olacağı beklemek olağandır. Ancak kitle iletişiminde ilişkin bu iki yaklaşımın, özellikle bu çalışmanın bağlamındaki önemi, bu iki geleneksel yaklaşımın dijital ağlarda da bir karşılığı olup olmadığının araştırılmasını gerekli kılar: Bütün dünyayı birbirine bağlayan bir enformasyon ağının başat iletişim aracı haline gelmekte oluşu, her türlü bilgiye çok hızlı biçimde ulaşabilme olanaklarının ortaya çıkması, toplumsal yaşantılardaki sosyal sorunların sebeplerinin sorgulandığı düzlemlere ilişkin yeni açılımlar yaratmaktadır. Mahalle baskısı ve suskunluk sarmalı gibi yaklaşımların mantığının dayandığı birçok sınırlılığın, liberal yaklaşımların ileri sürdüğü gibi, dijital ağların yarattığı olanaklarla ortadan kalkacağı tezine karşı, bu değerlendirmelerin göz önünde bulundurulması önemlidir. Vurgulamak gerekir ki, bu tür toplumsal baskı mekanizmalarının dijital ağlardaki geçerliliği ölçülürken, yasadışılık, fişlenme gibi tehlikelere dayalı kaygıların dışarıda bırakılması gerekir. Çünkü insanın bilgiyle ve hakikatle olan ilişkisi bağlamındaki çalışmalar, bu ilişkiyi görünür kılacak koşullara ihtiyaç duyar.

2.6. Dünyada ve Türkiye’de Göç Olgusu

Birçok sosyolojik kavram için söylenebilir olsa da, göç ve göçmenlik kavramları gerçekten de insanlık tarihi kadar eski kavramlardır. İnsanlar ve hatta en genel anlamıyla ele alınacak olursa hayvanlar, ilk çağlardan beri birçok farklı nedenle coğrafi olarak çeşitli mesafeler içinde yer değiştirmiş, bu yer değiştirmelere bağlı olarak da tarih boyunca farklı demografik özelliklere sahip farklı topluluk ve yaşam biçimleri oluşmuştur. Yine her sosyolojik kavram gibi göç ve göçmenlik de, ancak ele alınacağı bağlam içerisinde tanımlanıp incelendiğinde o bağlam içerisindeki yeri kavranmış olur.

Dünyada göçün çok yoğunlaştığı tarihsel dönemler ve bölgeler olmuştur ve özellikle böyle dönemlerde göçün oluşturduğu etkiler, sosyal bilimlerin hemen her alanında izlenebilecek büyük dönüşümler yaratmıştır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl da, birkaç on yıl öncesinden başlamak suretiyle bu yoğun göç dönemlerinin olduğu dönemlerden biri haline gelmiştir. Özellikle Ortadoğu’da bir süredir zincirleme olarak devam eden ve geleneksel savaş kalıplarının ötesine geçen savaş biçimlerinin, çatışmaların ve çalkantıların meydana getirdiği göç dalgaları, başta Türkiye olmak üzere dünyanın her yanına yayılmaktadır. Ortadoğu ile Batı arasındaki en belirgin geçiş noktası olan Türkiye, hem bu yoğun göçün geçiş alanı olarak hem de hedef noktası olarak bu göçlerden, tarihindeki en büyük etkilenmelerinden birini yaşamakta, en sert demografik dönüşümlere sahne olmaktadır. Türkiye’de yaşanan bu derin göç krizinin yarattığı etkilerin, hemen her sosyal alanda olduğu gibi, genel olarak medyada, özel olarak da sosyal medyadaki izlerini sürmek, bu çalışmanın konusu bağlamında önemlidir. Bu açıdan, göç olgusunu, bu çalışmanın bağlamı çerçevesinde kavramsal olarak ele alıp, sosyal medyadaki algılama biçimlerine doğru daraltan bir araştırma, bu bölümün izleği olmuştur.

2.6.1. Kavramsal çerçeve

Göç olgusunun ve buna bağlı sınıflandırmaların sağlıklı araştırılabilmesi için öncelikle, “göç”, “göçmen”, “iltica”, “sığınmacı” ve “mülteci” gibi kavramların kavramsal olarak yerine oturtulması gerekir. Örneğin S. Çağlayan (2006: 68), “göç” ve “göçmen” ifadesinin “iltica”, “mülteci” ve “sığınmacı” gibi kavramlarla karıştırılmaması gerektiğini, göç ve göçmen kavramlarının daha kapsayıcı olduğunu vurgular. Bu kavramların her biri, ulusal ve uluslararası hukuk kurumları tarafından düzenlenmiş

farklı hukuki durumlara tabi olmakla birlikte sosyal belirlenimler açısından da farklılıklar taşır.

2.6.1.1. Göç ve göçmen

Genel olarak göç; ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa ve orta vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal bir yer değiştirme hareketi iken (Yalçın, 2004: 13) göçmenlik, çok sayıda toplumsal ve bireysel sorunu içinde barındıran bir olgudur (Lordoğlu, 2010: 89). Bu açıdan göç, sadece yerinden ayrılmış birey veya kitleleri değil, içine dâhil olunan toplumu ve toplumsal yapıyı da etkilemektedir. Dolayısıyla göçmenler ile göç alan ülke insanların kaynaşması ve belli bir düzeyde uyumun, koordinasyonun sağlanması, hem bir yönetim hem de evrensel ilkeleri içine alan çok yönlü bir meseledir. Nitekim göç eden kitlelerin geldiği yerlerde yaşadığı şartların hakim toplumsal, siyasal ve ekonomik şartları içeren düzen tarafından istismara açık, dezavantajlı bir gruba oluşturduğu görülmektedir. Bunun bir örneğini ise göçmen işgücünün genelde ağır çalışma koşullarının olduğu vasıfsız işlerde istihdam edilmesi oluşturmaktadır (Toksöz, 2007: 135).

Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) tanımına göre ise;

Göç: Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir (IOM, 2013: 35).

Göçmen: Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir 'göçmen' tanımı bulunmamaktadır. Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve 'kişisel uygunluk' sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar. Bu tanım kapsamında, turist veya işadamı statüsüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler göçmen olarak

değerlendirilmemektedir. Ancak yaygın kullanım, tarım ürünlerinin ekimi veya hasadı için kısa sürelerde seyahat eden mevsimsel tarım işçileri gibi kısa dönemli göçmenlerin bazı türlerini de kapsar (IOM, 2013: 37).

2.6.1.2. Mülteci ve sığınmacı

“Mülteci” ve “sığınmacı” kavramları, hukuki statüye bağlı olarak ayırt edilen kavramlardır. Göç eden kişinin, göç ettiği ülkedeki göç kanunlarına ve kişinin bu kanunlardaki kriterlere uygunluğu, çeşitli göçmen statüleri yaratır. Mülteci Hukuku’nun temel belgesi, 1951 yılında hazırlanan ve BM tarafından kabul edilen *Cenevre Sözleşmesi*’dir. Bu sözleşmede “mülteci” kavramı şu şekilde tanımlanır:

İrki, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs(lar) mültecidir (IOM, 2013: 65).

Mültecilik ve sığınmacılık kavramları iç içe geçmiş kavramlar gibi gözükse de statü olarak farklı durumları tanımlarlar. Sığınmacı; mülteci statüsüne girmek için yapmış olduğu başvurusu karara bağlanmamış olan kişileri ifade etmektedir. Ülkelerini çeşitli nedenlerden dolayı terk ettikten sonra, başka bir ülkede mülteci statüsüne başvuran ancak başvurusu henüz karara bağlanmayan kişilerdir. Sığınmacının bu başvurusu onaylanırsa mülteci statüsüne geçmiş olacaktır. Kararın olumsuz sonuçlanması durumunda ise ülkede kalmaları için haklı bir sebep bulunmuyorsa ülkeden ayrılması istenir ya da sınır dışı edilirler (Çiçekli, 2007: 239).

Kendi vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye sığınan kişinin sığınmacı statüsünden mülteci statüsüne geçebilmesi için belli şartların oluşmuş olması gerekir. Öncelikle bu kişilerin mülteci statüsünde olmak için yabancı olma koşuluna sahip olmak ve ülkesinde korunmadan yararlanma ihtimalinin olmaması gerekmektedir. Burada istisnai bir durum olarak “vatansız kişiler”in durumu ayrı bir düzenlemeyle tanımlanmıştır. Buna göre vatansız kişiler de yabancı sayılırlar (Altınşık ve Yıldırım, 2002: 9-10).

Mülteci başvurusunda bulunmak için gerekli nedenler, yine Cenevre Sözleşmesi'ne göre “korku ve zulüm oluşturan nedenler, insanların ırkı, inanmış olduğu din, sahip olduğu milliyet, siyasi düşünce ile belirli bir sosyal gruba ait olunması nedeniyle kişilerin özgürlüklerinin ve yaşamlarının tehdit altında olması” şeklinde düzenlenmiştir (UNCHCR, 2019: 66-86). Bireyin mülteci statüsünü elde ettiği koşullar bittiğinde ve kişinin kendi ülkesine gitmesini engelleyen neden ortadan kalktığında, ilgili kişiye sözleşmenin hükümlerinin uygulanmayacağı belirtilmiştir (Odman, 1996: 153-154).

Çiçekli (2007: 266-272), mülteci statüsünü sona erdiren nedenler ile mülteci statüsü dışında bıraktıran nedenleri birbirinden ayıran temel farkın, kazanılmış bir hakkın sözleşmede belirtilen şartların oluşmamasından dolayı sona ermesi ile kişilerin mülteci statüsü kazanması şartlarını elde edememiş olması olarak ayırt eder. Aynı şekilde mülteci statüsünün sona ermesi ile mülteci statüsünün iptal edilmesi de farklı anlam ifade etmektedir. Mülteci statüsünün iptal edilebilmesi için Cenevre Sözleşmesi'nde ağır nitelikteki suçları işleyen kişilerin mülteci statüsü dışında kalmaları veya bu mülteci hakkı elde etmişlerse de bunun iptal edilmesi gerekmektedir.

2.6.2. Göç türleri

Göç kavramı, farklı dinamiklere göre farklı sınıflandırmalara ayrılrsa da temel olarak ulusal sınırlar bağlamında ve gönüllülük/zorunluluk karşıtlığına göre sınıflandırılır. Buna göre göçler, iç ve dış göç (ulusal ve uluslararası göç), gönüllü ve zorunlu göç olarak sınıflandırılır. İç göç, bir ülkenin kendi sınırları içinde belirli bir bölgeden başka bölgeye gerçekleştirilen nüfus hareketidir (Sağlam, 2006: 34). Bu göç türü genellikle köyden kasaba ve şehirlere, az gelişmiş şehirlerden gelişmiş şehirlere doğru gerçekleşir. Balcıoğlu (2007: 17), iç göçün en büyük nedenlerinin kırsal alanlarda yeterli iş imkanlarının olmayışı ve arazi bölünmüşlüğüne getirdiği tedirginlik olduğunu belirtir. Tekeli, (1998: 9), iç göçün tanımına bakıldığında bunun her üretim düzeninde geçerli bir tanımlama gibi görüldüğünü, ancak pratikte böyle olmadığını vurgular: “Dikkatle okunduğunda bu tanımın daha çok modern sanayi toplumları için geçerli olduğu anlaşılır. Tarım toplumlarında insanlar toprağa bağlı oldukları için nüfusun yer değiştirmesi bireyin kendi iradesiyle olmaz.”

Dış göç ise genel itibariyle ülke sınırlarını aşarak iç göçe göre daha uzun süreli ya da devamlı olabilecek şekilde gerçekleşen yer değişiklik olarak tanımlanır. Dış göçün nedenleri arasında siyasi nedenler olabileceği gibi ekonomik ya da sosyal nedenler de olabilmektedir. Dış göç ya da uluslararası göç, IOM'un tanımına göre, "Kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutlak olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları, dolayısıyla, uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur" (IOM, 2013: 88). Cenevre Kongresi, göçleri sürelerine göre de sınıflandırır: Süresi 1 (bir) yıl ve daha fazla olan göçlere "sürekli göç" 1 (bir) yıldan daha az süreyi kapsayan göçler ise "geçici göç" olarak tanımlanmıştır (Özdal, 2018: 10-11).

Zorunlu göç, ekonomik iyileşmeye ya da refah artışına yönelik tercihlerden çok, savaş, çatışma ya da siyasi tehditler gibi yaşamsal zorunlulukları kapsayan bir tanımlamadır. Castles ve Miller (2008: 32), en az gelişmiş ülkelerden zengin ülkelere göç edenlerin nadiren en yoksul kişiler olduğunu, göç edenlerin daha çok ekonomik ve sosyal değişim içerisindeki bölgelerde yaşayan orta sınıftan oluştuğunu belirtir. Buna göre zorunlu göçmenlerin çoğu ilk sığınma yeri ve kendileri de genellikle yoksul ve sıklıkla ekonomik olarak istikrarsız olan komşu ülkelerde kalırlar. İleride daha iyi ekonomik ve sosyal fırsatlar sunan ülkelere göç ise sadece küçük bir azınlık için mümkündür (Castles – Miller, 2008: 44).

Gönüllü göçte ise yaşamsal zorunluluklardan öte, ekonomik ya da kültürel iyileşmeye ulaşma amacı söz konusudur. Özcan (2016: 194), gönüllü göçün tanımını en sade haliyle, "göçmenlerin iradesinin belirleyici etken olduğu göç tipi" olarak belirtir. Bu yer değişikliği köyden kente olabileceği kentten kente ya da ülkeden ülkeye olabilmektedir. Yaşam koşullarının daha iyi olduğu, yasalarının, rejiminin güçlü olduğu ülkeler karar kılmada oldukça etkindir. Tüm bu imkanlar değerlendirildiğinde bireylerin daha iyi şartlar altında yaşaya bilmeleri için yaptıkları göçe gönüllü göç denilmektedir. Benzer bir deyişle, gönüllü göçte belirleyici faktör bireyin kendi içyapılarından ortaya çıkmakta ve göç kararı vermeleri ile sonuçlanmaktadır (Yalçın, 2004: 15).

2.6.3. Göç kuramları

Ravenstein'in "Göç Kanunları", 19. yüzyılın sonunda yazılmış olmasına rağmen, ilk sistemli göç kuramı olmasına ek olarak, kendisinden sonra oluşturulan tüm göç kuramlarına temel teşkil etmiş olması bakımından önem taşıyan bir kuramdır. Ravenstein, 1871 ve 1881 İngiltere süfus sayımı istatistikleri üzerine bir çalışma yaparak yedi tane göç kanunu saptamıştır. Ravenstein'in bu kanunlarını önemli kılan en temel niteliği, bilinen ilk göç çalışması olması ardından gelecek göç kuramları ve modellerine öncülük etmiş olmasıdır (Yalçın, 2004: 22). Çağlayan (2006: 72), Ravenstein'in göç kanunları, dönemine ait ekonomik belirlenim temelli bilgiler vermekle birlikte, günümüzdeki çok etmenli ve daha kompleks göç olgusunun anlaşılması noktasında eksik ve yetersiz kalmakta olduğunu söyler. Castells ve Miller de (1998), bu teorinin tarihsel olmadığını (ahistorical) ve bireysel tercihlere dayandığını vurgulamışlardır. Çünkü onlara göre Ravenstein'in teorisinin temeli, göçmenlerin gidecekleri yer konusunda rasyonel olarak yaptıkları bir maliyet-kazanç hesabına dayanmasıdır.

"İtme ve Çekme" kuramının yaratıcısı Everett Lee, 1966 yılında *Bir Göç Teorisi* (*A Theory of Migration*) adıyla yayınladığı makalesinde Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunarak bir saptama yapmaktadır. Bu çerçevede Lee ilk olarak göçlerin karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve bunun için de göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış, analizine temel oluşturacak dört temel faktör belirlemiştir. Bunlar:

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler,
2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler,
3. İşe karışan engeller,
4. Bireysel faktörler (Yalçın, 2004: 30).

Çağlayan (2006: 72-73), Lee'nin kendi kuramına ait olarak belirlediği bu faktörlerin, itme çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini oluşturduğunu söyler. İtme ve çekme kuramına göre, hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır. Buradan hareketle, bir yapı olarak sosyal alan içerisinde itmeye neden olan olumsuz faktörler ve çekmeye neden olan olumlu faktörler, hayli çok ve

birbirinden farklıdır. Çünkü kuramın temel yapısı itibarıyla, itme ve çekme faktörleri kişisel ve görelidir. Dolayısıyla kişisel düzlemde göç için avantajları ve dezavantajları belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik faktörlerin değerlendirilmesi, itme çekme kuramı için çok önemlidir. William Petersen ise ilkel, zoraki ve yönlendirilmiş, serbest, kitlesel göç olarak dört ayrı grupta inceleme yapmakta, bu sınıflandırmayı da itici ve çekici faktörler bakımından yapmaktadır. Petersen, insanların iradesi ile göç etmesi arasındaki ilişkilere bakmaktadır (Çağlayan, 2006: 75).

Kesişen fırsatlar kuramı ile 1940 yılında Stouffer göçün yönünü belirleyen etmenlere dikkat çekerek, katedilecek mesafenin, aşılması gereken ulus-devlet sınırlarının ile ulaşılabilecek yerdeki imkanların miktarının belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir. Stouffer, Marx'ın yedek işçi ordusu tanımını referans alarak göç edilecek yerin iş imkanlarına göre göç aldığına dikkat çekmektedir (Yalçın, 2004: 47).

Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi bir çok düşünür tarafından “Merkez Çevre Kuramı” olarak adlandırılan kuramda ise göç, merkez ve çevre olarak ekonomik temelde ikiye bölünmüş dünyada, merkez ülkeleri ve çevre ülkeleri arasındaki ekonomik bağımlılığa göre göç yaşanmaktadır. Kapitalist ekonomik bağlar ile ulus-devlet temelli bir kuram olduğunu söylemek mümkündür (Çağlayan, 2006: 78).

Thomas Faist ise göç olgusunu “Göç Sistemleri Kuramı” ile makro bakıştan ziyade mikro temelli ele alarak *göçmene* dikkat çekmiştir (Samsun ve Mebrek, 2018: 42). Bu kurama göre iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluştururlar. Bu ilişki ve ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasındaki göç ve göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen, göç sistemleri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler (Çağlayan, 2006: 82). Göç sistemleri kuramı, çok uzun yıllara dayanan göçler için tarihsel bir perspektif koymakla birlikte göçmenin göç ile ilişkisini ve göçmenliğinin içeriğini de belirleme noktasında analiz imkanı ve açılım yaratabilmektedir (Çağlayan, 2006: 82).

Göç olgusuna disiplinlerarası ve çok boyutlu yaklaşan “İlişkiler Ağı Kuramı”nın temelini ise göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağların varlığı ve bu ağların, süregiden karşılıklı göçler üzerine olan etkisi oluşturmaktadır. ilişkiler ağı kuramı, göçmen üzerinden göçü anlamaya çalışarak diğer kuram ve modellerden bir farklılık ortaya koymaktadır. Bu farklılığın en temel nedeni, diğer kuram ve modellerde göç içerisinde kaybolan ve pek üzerinde durulmayan göçmeni yani bireyi ön plana çıkarmasıdır. Bu yaklaşım, yapılacak olan analizde sadece yapısal etkenleri göç nedeni olarak değerlendirmekle kalmamayı, bireysel etkenleri de göç nedeni olarak analize katmayı mümkün kılmaktadır.

2.6.4. Uluslararası Hukuki Çerçeve ve Kurumlar

Dünyada göçü yönetebilmek için devletlerin yapmış oldukları antlaşmalar tek başına yeterli değildir. Bu nedenle uluslararası örgütler de göç ile ilgili çalışma yapmaktadırlar. Bu bölümde, dünyadaki üç önemli göç kurumundan kısaca bahsedilmiştir

2.6.4.1. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan ağır tahribatın sonucunda 3 Aralık 1949 tarihinde BM Genel Kurulu’nun kararıyla kurulmuştur. Bu karar gereğince de 1 Ocak 1951 yılı itibarıyla Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi’nin kurulması uygun bulunmuştur. BMMYK’nın görev ve sorumlukları sadece mülteci statüsü elde eden insanları kapsamaz. İltica başvurusunda bulunmuş ve henüz başvurusu karara bağlanmamış sığınmacılar da BMMYK koruma ve yardımlarından faydalanabilir. Çünkü mülteci statüsü verilmesine ilişkin hukuki süreçlerin yerine gelmesi zaman gerektiren bir süreçtir (Uzun, 2016: 60-85).

2.6.4.2. Uluslararası Çalışma Örgütü

Uluslararası Çalışma Örgütü yasa dışı göçü önlemek için sempozyum ve konferanslar düzenleyerek iş birliği oluşturmaya çalışmaktadır. Örgütün yapmış olduğu çalışmalarda:

- Göç baskısı ve buna bağlı olarak oluşan yapısal değişimi,

- Göç veren ve göç alan ülkelerde uygulanması için tavsiye niteliğinde olacak sosyal politikaları,
- İşçi standartları oluşturma ve bu hakları ön plana çıkarmaktadır (Özdal, 2018: 52).

2.6.4.3. Uluslararası Göç Örgütü

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Belçika ve ABD'nin öncülüğünde 1951 yılında "Geçici Hükümetlerarası Avrupa'da Göç Komitesi" olarak kurulmuştur. İlk olarak örgütün ismi "Hükümetlerarası Avrupa Göç Komitesi" sonrasında "Hükümetlerarası Avrupa Göç Komitesi" olarak değişmiş sonrasında çalışma alanı genişleyerek 39 ülkenin üye olduğu "Uluslararası Göç Örgütü" (IOM) olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Söz konusu örgütün faaliyetleri arasında aşağıda belirtilen 4 ana programı bulunmaktadır (Özdal, 2018: 53).

- 1- İnsani göç,
- 2- Gelişme için göç,
- 3- Teknik iş birliği,
- 4-Göç tartışması araştırma ve bilgi.

Söz konusu dört ana program doğrultusunda, IOM'un strateji odakları şunlardır: Yardıma ihtiyacı olan göçmenlere güvenilir hizmet sunmak, uluslararası iş birlikleri yapmak, göçmenlerin insan haklarına uygun şekilde muamele görmesini sağlamak, göçle ilgili araştırmalar yapmak, göçün kök nedenlerine ilişkin analiz yapmak, yerinden edinmiş kişilerin geri dönüşünü kolaylaştıracak iş birlikleri içinde bulunmak ve göçmen kaçakçılığıyla ilgili hukuka uygun bir şekilde mücadele etme programları oluşturarak IOM göçü etkin bir şekilde yönetimini sağlamaktadır (http-12).

2.6.5. Suriye iç savaşı ve büyük göç dalgası

Türkiye, Cumhuriyet tarihi boyunca dış göç almış bir ülkedir. 1922 yılında itibaren, belli tarihsel dönemlerde bu göç yoğunlaşmış, en çok göç alınan tarihsel süreçler, diğer ülkelerdeki savaflara ve iç kargaşalara bağlı olarak oluşmuştur. Türkiye'deki ilk büyük göç dalgası, 1922-1938 yılları arasında, 1923 yılında *Lozan Barış Antlaşması* kapsamında Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi kapsamında olmuş ve Yunanistan'dan Türkiye'ye 384 bin kişi göç etmiştir. Aynı tarihler, "soydaşlık" yasasına eklenen bir madde ile Balkanlar'dan Türkiye'ye giriş yapan 800

bin kişilik bir göç dalgasına tanık olmuştur. Bundan sonra uzun süre büyük çapta göç almayan Türkiye, 1989 yılında Bulgaristan’da Türklere yapılan baskılardan sonra 345 bin civarındaki Bulgaristan Türkünün Türkiye’ye gelmesiyle tarihindeki üçüncü büyük göçü almıştır. Türkiye’nin aldığı en büyük göçlerden biri ise I. Körfez Savaşı sırasında gerçekleşmiş ve yaklaşık 467 bin kişi Türkiye’ye girmiştir. Fakat Türkiye, cumhuriyet tarihindeki en büyük göçü, 2011-2019 yılları arasında Suriye’de yaşanan iç karışıklıklar sırasında almıştır. Bu tarihler arasında yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli göçmen Türkiye’ye gelmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’ye gelen toplam göçmen sayısı 6.5 Milyon civarındadır. Bu sayısının yarısından fazlasının son 10 yılda Suriye’den geldiği düşünüldüğünde, bu büyük göç dalgasının etkilerinin boyutu da görülebilir.⁹

Suriye iç savaşı, 2010 yılında Tunus’ta ortaya çıkan, hemen hemen tüm Ortadoğu’ya yayılan ve Batılı söylemlerde “Arap Baharı” olarak tanımlanan zincirleme toplumsal çalkantıların devamında ortaya çıkmış ve bu süreçteki en uzun süren iç savaş olma niteliği kazanmıştır. Ortadoğu’daki bu toplumsal hareketlenme ve isyanlar, Suriye’de 2011 yılı başlarında etkili olmaya başlamış ve kısa zamanda çok sayıda örgütün, çok sayıda ülkenin dolaylı ve doğrudan katılımı ile tam bir kaos halini almıştır. 2020 yılı itibarıyla onuncu yılına giren iç savaş hızını biraz olsun kaybetse de, ülkedeki ve bölgedeki kargaşa sürmektedir.

İngiltere merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi’nin hazırlamış olduğu rapora göre 2018 yılının Mart ayı itibarıyla 106 bini sivil olmak üzere 353 bin 900 kişi ölmüştür. Ancak raporda kaybolan ve öldüğü tahmin edilen yaklaşık 100 bin ölüm, belgelenemediği için bu sayıya dahil edilmediği açıklanmıştır. 1,5 milyon kişi ise engelli olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Savaştan önce hayatına normal şekilde devam eden en az 6,1 milyon insan evlerinden olmuş ve bunun 5,6 milyonu da ülkesini terk ederek başka devlete sığınmak için kendine alternatifler aramıştır (http-13).

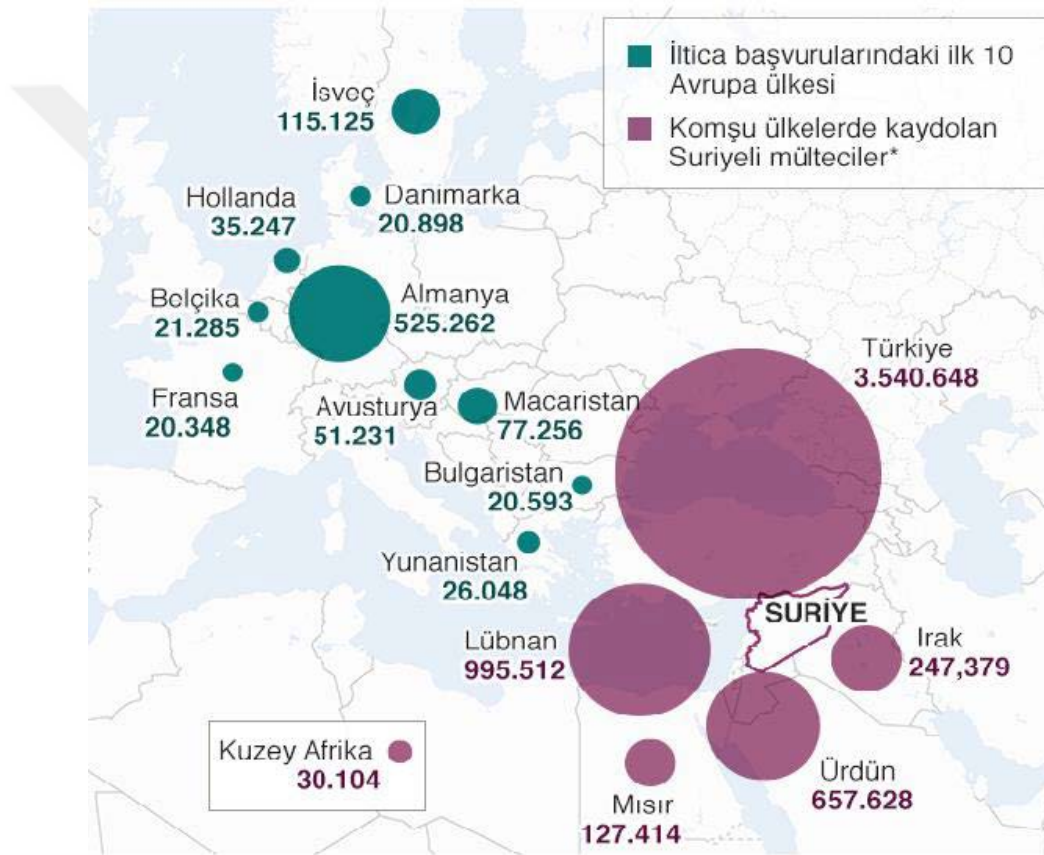
2.6.5.1. Suriye’li göçmenlerin dünyadaki ve Türkiye’deki durumu

Savaş sonrası ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Suriyelilere ilişkin olarak, T.C. İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi başkanlığının Aralık 2021 verilerine göre ülke

⁹Veriler T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nden alınmıştır. <https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi> (Erişim Tarihi: 20.07.2020).

dağılımında ilk sırada 3.736.760 kişi ile Türkiye yer almaktadır.¹⁰ Görsel 2.3.'de iltica başvurusu yapan ve diğer statülerde göçmen olarak yer alan Suriyelilerin ülkelere göre dağılımı görülmektedir. Buna göre Türkiye'den sonra, ikinci olarak 995.512 kişi ile Lübnan ve üçüncü olarak da Ürdün, en çok Suriyeli göçü alan ülkelerdir. Görselde Suriyelilerin iltica başvurusu yaptığı ilk on Avrupa ülkesine bakıldığında 525.262 kişi ile en çok Almanya'ya sonrasında ise İsveç'e iltica başvurusunda bulundukları görülmektedir.

Görsel 2.3. Suriyelilerin iltica başvurusu yaptığı AB üyesi devletlerin dağılımı¹¹

Buradaki verilerde de görüldüğü gibi, bu göç dalgası en çok Türkiye'yi etkilemiştir. BMMYK'nın verilerine göre 6,5 milyondan fazla Suriyeli'nin 3,6 milyonu Türkiye'de yaşamaktadır (http-14). Suriyeli göçmenlerin göç hareketlerine ve genel bölgesel dağılımına bakıldığında, 7 yıl içinde 13 Milyon Suriyelinin evini terk ettiği, bunun ortalama yarısının ülke içinde yer değiştirdiği, yurt dışına çıkabilen 7 Milyon civarı

¹⁰<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

¹¹Kaynak: UNHCR Şubat 2018 verileri. BBC <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>

Suriyelinin 5 milyon kadarı komşu ülkelerde, 1 Milyon kadarının da Avrupa’da olduğu görülmektedir. Bunların dağılımı ise 7 Mart 2020’de güncellenen verilere göre; ortalama olarak Türkiye’de 3 milyon 400 bin, Lübnan’da 1 milyon, Ürdün’de 660 bin, Irak’ta 250 bin şeklindedir. Avrupa’ya gidenler ise; Almanya’da 530 bin, İsveç’de 110 bin, Avusturya’da 50 bin kadardır. Bunun dışında Kanada’ya 52 bin, ABD’ye ise 21 bin kişi yerleşmiştir (http-15).

Bu grafikte dikkat çeken nokta, Türkiye’ye ve bazı diğer ülkelere “kaydolan” Suriyelilerle Avrupa’ya “iltica başvurusu yapan” Suriyelilerin dağılımlarındaki farklılıktır. Örneğin yaklaşık 3.7 Milyon Suriyeli ile Türkiye en çok göçmene ev sahipliği yaptığı halde en çok iltica başvurusu yapılan ülke yaklaşık 500 bin göçmen ile Almanyadır. Bunun nedeni, Türkiye’deki Suriyelilerin mülteci olma hakkının olmaması, T.C. devletinin Suriyelileri özel bir statü olan “Geçici Koruma Statüsü”ne almış olmasıdır.

2.6.5.2. Türkiye’de göçmenlerin hukuki statüleri

Türkiye, dünyadaki temel göç sözleşmesi olan 1951 tarihli “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü”ne “coğrafi çekince” belirtmiş ve Avrupa’dan gelenlere mülteci statüsü tanırken, Avrupa dışından gelenlere, üçüncü ülkeye çıkana kadar sığınma hakkı tanımıştır (Samsun ve Mebrek, 2018: 45). Buna göre 22 Ekim 2014 tarihinde Geçici *Koruma Yönetmeliği*’ni kabul etmiştir. Böylece Türkiye’deki Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na göre Türkiye’ye gelen yabancılara dört çeşit uluslararası koruma statüsü bulunmaktadır: Mülteci, sığınmacı ve şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma.

6458 numaralı kanunda yer alan 91. Maddeye göre ikamet ettiği ülkeden ayrılmaya zorlanmış ve geri dönme imkânı olmayan aynı zamanda acil ve geçici koruma bulabilmek için Türkiye’nin sınırlarına girmiş olan yabancılara *geçici koruma* statüsü verilebilmektedir (http-16). Buna göre aslında Türkiye’deki Avrupa dışından gelen göçmenler için mülteci statüsü bulunmamaktadır. Bu yüzden de Türkiye’deki Suriyeliler için “mülteci” tanımlanması tam olarak doğru değildir. Bunun yerine “geçici koruma statüsündeki Suriyeliler” kavramı kullanılmalıdır. Nitekim resmi açıklamalarda Suriyeliler için “misafir edildiklerini belirtiyor olmasının nedeni budur. Bu statüdeki göçmenler, sağlık, eğitim, barınma gibi temel hizmet alımı konularında mültecilerle

hemen hemen aynı haklara sahip olsalar da, vatandaşlık elde etmedikleri için, kriz süreci sona erdiğinde ülkelerine geri gönderilme olanağını sağlamaktadır. *İkincil koruma* statüsü ise geçici korumaya benzetmekle birlikte tek farkı geçici koruma statüsündeki kitlesellik vurgusudur.

Şartlı mülteci statüsü ise Göç İdaresi'nin tanımında şu şekilde yer alır:

Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye'de kalmasına izin verilir (http-17).

Bu statünün belirleyici özelliği ise diğer statülerdeki gibi Avrupa dışından gelip ülkesine geri dönme koşulları olmayanların, üçüncü bir ülkeye iltica başvurusu yaparak kabul edilmelerine kadar verilen bir hak olmasıdır. YUKK'nun geçici koruma başlıklı 91. maddesi doğrultusunda 2014 yılında 6883 no'lu "Geçici Koruma Yönetmeliği" (GKY) kabul edilmiştir. Bu yönetmeliğe göre, Suriyeliler için geçici korunan statüsü tanımlanmıştır. Geçici koruma sağlanan Suriyeliler mültecilik gibi uluslararası koruma statülerinden birini doğrudan elde etmiş sayılmamaktadır (GKY, md. 7/3). Ayrıca aynı yönetmeliğin 16. maddesinde geçici koruma kapsamında olanların uluslararası koruma başvurularının geçici koruma tedbirlerinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi gerekçesiyle işleme konulmayacağı belirtilmektedir. Bu durumda siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle kendi ülkelerine dönme ihtimali olmayan Suriyeliler için Türkiye'de geçici koruma aldıktan sonra başka bir ülkeye gitme şansları da bulunmamakta ve bu anlamda Türkiye'de sıkışıp kalmaktadırlar (Adar, 2018: 18).

2.6.5.3. Türkiye'deki Suriyelilerin dağılımı

Suriye'deki iç savaş sırasında Türkiye'ye ilk toplu göç, Hatay'ın Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü Sınır Kapısından 29 Nisan 2011 tarihinde 252 kişilik bir grupla olmuştur (Erdoğan, 2015: 317). Bu tarihten itibaren TC devleti, Suriyeli göçmenler için "açık kapı" politikası benimseyeceğini ve kritik eşiğin 100 bin kişi olacağını belirtmişse de, 3.6 Milyonu bulan Suriyeli göçmen sayısı, Türkiye toplumunu, tarihinde

hiç olmadığı şiddette ve çok farklı boyutlarda etkilemiştir. Açık kapı politikasıyla Suriyeli göçmenlerin yaşamsal ihtiyaçlarının sağlanması ve geri göndermeme ilkesi uygulayan Türkiye, 2021 yılı itibarıyla 3,7 milyondan fazla Suriyeliyi, geçici koruma statüsünde barındırmaktadır (http-18).

Suriye’den gelenler önce *Geçici Barınma Merkezleri*’nde barınmakta, daha sonra topluma karışmaktadırlar. Doğal olarak geçen zaman içinde, bu göçmenlerin çok azı bu barınma merkezlerinde barınmaktadırlar. Bunlar çalışma izni alamamış kişilerden oluşur. Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin geçici barınma merkezlerindeki durumlarını gösteren veriler, görsel 2.4.’de gösterilmiştir.

Görsel 2.4. Geçici barınma merkezi içinde ve dışında kalan Suriyeliler¹²

Görsel 2.5.’de ise, 2011-2021 yılları arasında Türkiye’ye gelen ve geçici koruma kapsamına alınan Suriyeli göçmenlerin sayılarındaki artış görülmektedir.

Görsel 2.5. Yıllara göre geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı¹³

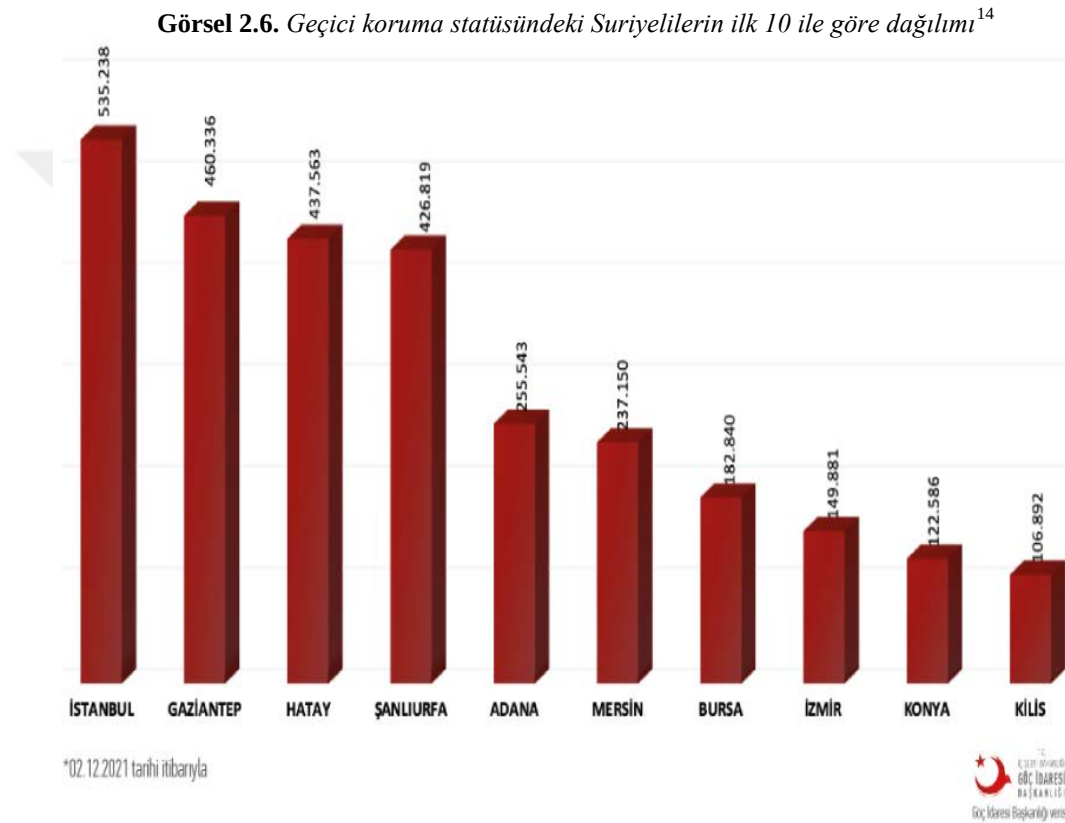

¹²Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 1.07.2020)

¹³Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 1.07.2021)

Görsel 2.5.'de de görüldüğü gibi, Türkiye'ye gelen Suriyeli sayısı en sert artışını 2011-2018 yılları arasında yaşamış ve 2018'den itibaren 3,7 Milyon civarında dengelenmiştir. Bu göçmenler önce sınır illerine yerleşmiş, daha sonra daha çok iş imkanının olduğu büyük kentlere göçmüşlerdir.

Görsel 2.6.'da ise, Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin en çok bulundukları iller gösterilmektedir.

Görsel 2.6.'ya bakıldığında dikkat çekici bir dağılım göze çarpmaktadır. Sanayisi ve iş olanaklarıyla en ilerideki il olan İstanbul 535 bin ile en çok Suriyeliye ev sahipliği yaparken, Bursa, Kocaeli gibi diğer sanayi kentlerinde ve Ankara, Antalya gibi büyük kentlerde oranlı bir dağılım gözükmemektedir. İstanbul'dan sonra 400 bini aşan Suriyeli sayılarıyla Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay göze çarpmaktadır.

¹⁴Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 8. 12. 2021)

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin, Türkiye’deki 81 ildeki dağılımları ise görsel 2.7.’de gösterilmiştir. Burada Suriyelilerin illerdeki sayıları ve illerin nüfuslarına göre olan oranları da belirtilmiştir.

Görsel 2.7. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin illere göre dağılımı¹⁵

ÜLKEMİZDE BULUNAN GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN İLLERE GÖRE DAĞILIMLARI (02.12.2021 itibarıyla)									
NO	İLLER	KAYIT EDİLEN SURİYELİ	İL NÜFUS	KAYITLI SURİYELİ NÜFUSU İLE İL NÜFUSUNUN KARŞILAŞTIRILMA YÜZDESİ	İL SIRA	İLLER	KAYIT EDİLEN SURİYELİ	İL NÜFUS	KAYITLI SURİYELİ NÜFUSU İLE İL NÜFUSUNUN KARŞILAŞTIRILMA YÜZDESİ
TOPLAM		3.736.760	82.280.952	4,54%	TOPLAM		3.736.760	82.280.952	4,54%
1	ADANA	255.543	2.244.740	11,38%	42	KAHRAMANMARAŞ	95.094	1.364.173	8,22%
2	ADYAMAN	22.864	631.039	3,62%	43	KARABÜK	1.334	234.171	0,57%
3	AFYONKARAHİSAR	12.336	725.813	1,70%	44	KARAMAN	822	251.791	0,33%
4	AĞRI	1.279	534.586	0,24%	45	NARİ	195	283.159	0,07%
5	AKSARAY	3.895	408.201	0,95%	46	KASTAMONU	2.851	370.459	0,77%
6	AMASYA	1.074	331.263	0,32%	47	KAYSERİ	82.542	1.402.941	5,88%
7	ANKARA	102.151	5.506.786	1,86%	48	KIRIKKALE	1.951	270.486	0,72%
8	ANTALYA	3.683	2.454.014	0,15%	49	KIRKLARELİ	1.012	359.249	0,28%
9	ARDAHAN	119	95.910	0,12%	50	KIRŞEHİR	1.852	229.516	0,81%
10	ARTVİN	50	168.860	0,03%	51	KİLİS	106.892	141.454	75,57%
11	AYDIN	8.326	1.108.754	0,75%	52	KOCAELİ	56.208	1.983.504	2,83%
12	BALIKESİR	5.007	1.229.782	0,41%	53	KONYA	122.586	2.224.384	5,51%
13	BARTIN	253	197.422	0,13%	54	KÜTAHYA	1.949	567.438	0,34%
14	BATMAN	15.995	619.021	2,58%	55	MALATYA	31.946	801.767	3,98%
15	BAYBURT	35	81.372	0,04%	56	MANİSA	14.177	1.402.166	0,98%
16	BİLECİK	624	215.480	0,29%	57	MARDİN	91.258	851.922	10,71%
17	BİNGÖL	1.093	281.433	0,39%	58	MERSİN	237.150	1.839.975	12,89%
18	BİTLİS	1.241	350.663	0,35%	59	MUĞLA	11.507	981.159	1,17%
19	BOLU	4.405	304.628	1,45%	60	MUŞ	1.607	410.692	0,39%
20	BURDUR	8.499	262.897	3,23%	61	NEVŞEHİR	13.027	296.226	4,40%
21	BURSA	182.840	3.057.247	5,98%	62	NİĞDE	6.722	358.036	1,88%
22	ÇANAKKALE	5.181	536.513	0,97%	63	ORDU	957	754.282	0,13%
23	ÇANKIRI	804	186.603	0,43%	64	OSMANİYE	45.774	547.923	8,35%
24	ÇORUM	3.410	519.193	0,66%	65	RİZE	1.187	342.769	0,35%
25	DENİZLİ	13.919	1.628.170	1,35%	66	SAKARYA	15.843	1.017.864	1,56%
26	DIYARBAKIR	24.220	1.782.256	1,36%	67	SAMSUN	8.791	1.327.875	0,66%
27	DÜZCE	1.721	389.471	0,44%	68	SIIRT	4.726	330.374	1,43%
28	EDİRNE	1.089	402.237	0,27%	69	SİNOP	235	214.076	0,11%
29	ELAZIĞ	12.915	585.450	2,21%	70	SİVAS	3.573	629.795	0,57%
30	ERZİNCAN	121	231.126	0,05%	71	ŞANLIURFA	426.819	2.308.013	20,25%
31	ERZURUM	1.155	753.742	0,15%	72	ŞİRNAK	14.920	536.990	2,78%
32	ESKİŞEHİR	5.928	865.311	0,69%	73	TEHRİDAG	12.528	1.074.136	1,17%
33	GAZİANTEP	460.336	2.085.795	22,07%	74	TOKAT	1.188	591.518	0,20%
34	GİRESUN	271	443.544	0,06%	75	TRABZON	3.612	799.276	0,45%
35	GÜMÜŞHANE	126	139.712	0,09%	76	TUNCULİ	43	83.157	0,05%
36	HAKKARİ	5.115	279.858	1,83%	77	UŞAK	3.055	361.541	0,84%
37	HATAY	437.563	1.654.907	26,44%	78	VAN	2.195	1.145.179	0,19%
38	IĞDIR	77	200.635	0,04%	79	YALOVA	3.932	253.124	1,55%
39	ISPARTA	7.780	431.143	1,80%	80	YOZGAT	5.218	409.249	1,28%
40	İSTANBUL	535.238	15.011.868	3,57%	81	ZONGULDAK	720	586.358	0,12%
41	İZMİR	149.881	4.365.022	3,43%					

¹⁵<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 06.12.2021).

Görsel 2.7.'de, tüm illerdeki verilere bakıldığında, il nüfusuna oranla en yüksek Suriyelinin yaşadığı ilin, %75 gibi açık bir farkla Kilis olduğu görülür. Başka bir deyişle Kilis halkının 4'te 3'ü Suriyeli göçmenlerden oluşmaktadır. Yüzde 26'lık oranla Hatay ikinci sırada, yüzde 22'lik oranıyla ise Gaziantep, üçüncü sıradaki iller olarak görünmektedir. Nüfusa oranla en az Suriyeli göçmeni barındıran illerse, yüzde 0.03 ile Artvin, yüzde 0.04 ile Iğdır ve Bayburt'tur.

Görsel 2.8.'de yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında ise, Türkiye'deki Suriyelilerin yarısından fazlasının erkek olduğu ve toplam göçmen sayısının yaklaşık 3'de birinin 10 yaş altı çocuklar olduğu görülmektedir.

Görsel 2.8. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımı¹⁶

**GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURIYELİLERİN
YAŞ VE CİNSİYET DAĞILIMI**

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.934.173	1.657.719	3.591.892
0-4	255.069	246.283	501.352
5-9	282.099	258.763	540.862
10-14	202.409	182.469	384.878
15-18	140.257	116.660	256.917
19-24	284.336	211.364	495.700
25-29	200.436	145.997	346.433
30-34	157.567	114.486	272.053
35-39	117.697	95.779	213.476
40-44	84.136	74.898	159.034
45-49	59.279	56.453	115.732
50-54	49.397	48.499	97.896
55-59	37.634	37.662	75.296
60-64	28.197	29.166	57.363
65-69	20.254	20.597	40.851
70-74	7.716	8.666	16.382
75-79	3.762	4.660	8.422
80-84	2.184	2.901	5.085
85-89	1.076	1.505	2.581
90+	668	911	1.579

*25.06.2020 itibarıyla

¹⁶<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

Görsel 2.8.'de, yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında ise, Türkiye'deki Suriyelilerin yarısından fazlasının erkek olduğu ve toplam göçmen sayısının yaklaşık 3'de birinin 10 yaş altı çocuklar olduğu görülmektedir. Bu verilere ek olarak, MEB verilerine göre Türkiye'de geçici koruma statüsündeki 684.919 Suriyeli göçmen öğrenci vardır. 2018-2019 öğretim yılında üniversitelerde ise yaklaşık 20 bin Suriyeli öğrenci kayıt yaptırmıştır (http-19).

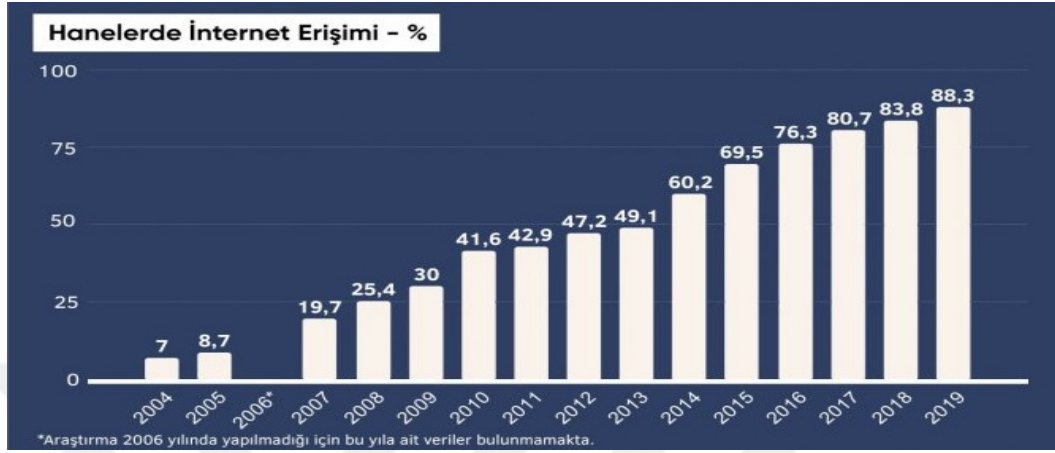
Özellikle Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin haklarına ilişkin asılsız söylentiler düşünüldüğünde bu verileri şu şekilde yorumlamak aydınlatıcı olur: Türkiye'deki en yoğun ve yabancı nüfusu Suriyelilerden oluştuğu halde, Türkiye'deki yabancı öğrencilerin yaklaşık %13'ü Suriyelidir. Öğrenci ikamet izni olan Suriye'li öğrenciler ise, toplam Suriyeli nüfusunun yaklaşık binde biri kadardır.

2.6.6. Manipülatif haber konusunda Türkiye'nin durumu ve Suriyeli göçmenler

Dijital iletişim teknolojilerinin gelişme süreciyle birlikte, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de internet platformları, haberciliğin çeşitli biçimlerinin yer aldığı bir zemine dönüşmüştür. Haber takibi, gittikçe yükselen oranlarda dijital ortamlar üzerinden yapılmakta, haber kaynakları ve biçimleri çok farklı yapılar şeklinde olabilmektedir. İnternet haberciliğinin çok sayıda biçimi olmakla birlikte en genel sınıflandırmayla, geleneksel medya kuruluşlarının internet siteleriyle, yalnızca internette var olan haber siteleri olarak başlıklandırılabilir (Çevikel, 2004'den akt. Uluk, 2018: 55). Bu haber sitelerinin bir kısmı geleneksel gazetecilik ilkelerine göre haber yaparlarken, “kopyala-yapıştır” biçiminde yapılan haber biçimlerine de çok sık rastlanmaktadır. Sosyal medya ise, haber kaynaklarının hesaplarının takibi ve paylaşımı ile yine çok kullanılan haber takibi platformları olarak kullanılmaktadır. Aydoğan (2013: 39), Türkiye'deki internet gazetelerinin işlevleri üzerinden hazırladığı çalışmasında, internetin haber kaynağı olarak çok kullanılmakta oluşunun nedenlerinin, arşiv olanağı, fazla miktarda görsel, ek olarak video, yorum, sosyal medyada paylaşılabilme, bilgiye hızlı ve zaman-mekândan bağımsız ulaşabilme gibi olanaklar olduğunu belirtir. Aynı zamanda internet gazeteciliğinin anında yayın yapabilme olanağı sunmasının, güncellenebilir olmasının ve ücretsiz kullanılmasının mesajın denetlenmesini, düzeltilmesini, alınmasını daha kolay hale getirdiği ve geri beslemenin mesaj kadar önemli hale geldiği ortaya konmuştur (Korkmaz, 2011: 18).

Görsel 2.9.'da, *dogrulukpayi.com*¹⁷ sitesinin TÜİK verilerine dayanarak verdiği, Türkiye'de yıllara göre değişen, hanelerin internete erişim oranları yer almaktadır.

Görsel 2.9. Türkiye'de yıllara göre hanelerdeki internet erişimi¹⁸

Görsel 2.9.'daki bilgilere göre 2004 yılında Türkiye'de hanelerin %7'sinde internet erişimi varken, 2019 yılında bu oran %88,3 olmuştur. Görsel 2.10.'da ise, 2019 yılı itibarıyla, Türkiye'de internetin hangi amaçlarla kullanıldıkları, oranlarına göre gösterilmektedir.

Görsel 2.10. Türkiye'de bireylerin interneti kullanma amaçları¹⁹

Amaç	Söz Konusu Amaç İçin İnterneti Kullanan Kişilerin Oranı
Mesajlaşma	%93,9
Telefon ya da video görüşme	%82,7
Sosyal medya kullanımı	%81,4
Müzik dinlemek	%71,5
Çevrimiçi haber okuma	%69,8
Sağlıkla ilgili bilgi arama	%69,3

¹⁷*dogrulukpayi.com*, internetteki bilgilerin doğruluk kontrollerini yapmak amacıyla, 2014 yılında kurulmuş olan, Türkiye'nin ilk doğrulama platformudur.

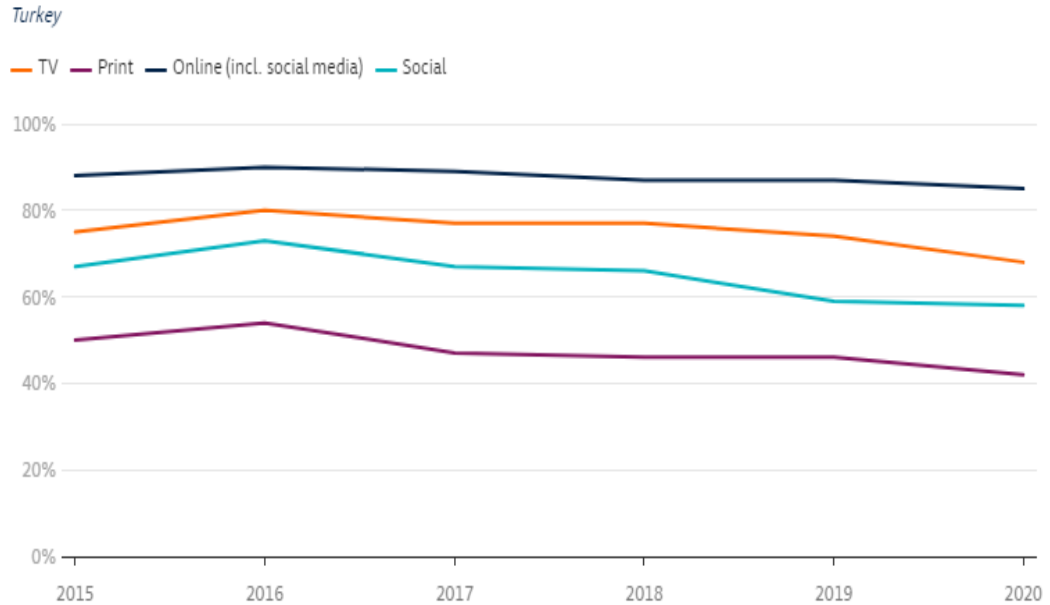
¹⁸Kaynak: <https://www.dogrulukpayi.com> (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

¹⁹Kaynak: <https://www.dogrulukpayi.com> (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

Görsel 2.10.’daki verilerde “sosyal medya kullanımı” ve “çevrimiçi haber okuma” oranlarının birbirinden bağımsız olmadığı, kullanıcıların interneti en çok ne için kullandıklarına ilişkin veriler olduğu düşünüldüğünde, haber sitelerindeki linklerin sosyal medyadaki paylaşım sıklığı da hesaba katıldığında, internetin bilgi ve haber dolaşımında ne kadar etken bir rol oynadığı tahmin edilebilir. İnternetin bilgi dolaşımı üzerindeki etkin rolünü görebilmek için, yalnızca internet kullanımının kendi içindeki kullanım oranlarına değil, tüm haber medya araçları içindeki kullanım istatistiklerine de bakmak aydınlatıcı olur. Her yıl dünyada dijital haber raporunu yayınlayan Reuters Dijital Gazetecilik Enstitüsü’nün (Reuters Institute For the Study of Journalism) 2020 raporuna göre Türkiye’de haber takibinde sosyal medyayı da içerecek şekilde internet ağlarının kullanımının, yaklaşık %90 gibi yüksek bir oranla, televizyondan yapılan haber takibinden yaklaşık %20 kadar, yazılı basındansa %40 daha fazla olduğu, görsel 2.11.’da görülmektedir (http-21).

Görsel 2.11. Türkiye’de haber kaynağı olarak kullanılan platformlar²⁰

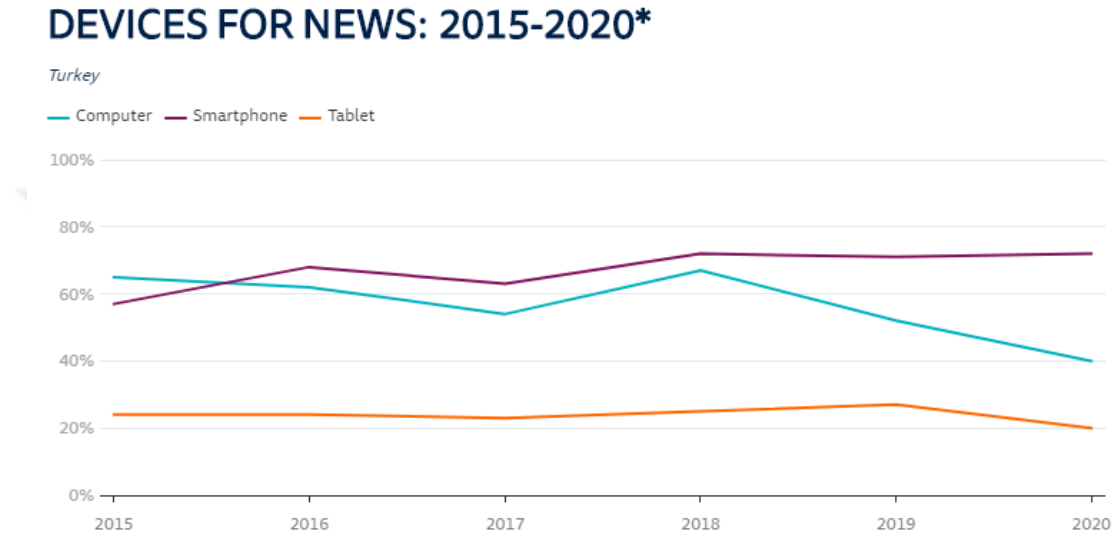
SOURCES OF NEWS: 2015-2020

²⁰Kaynak: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/> (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

Görsel 2.12’de, kullanıcıların internetten haber takibinde kullandığı araçlara bakıldığında ise 2015 yılının sonlarından itibaren akıllı telefon kullanımının, bilgisayar kullanımının önüne geçtiği görülmektedir. Tabloda göze çarpan bir diğer veri ise, 2018 yılından itibaren bilgisayar kullanımının anlamlı bir biçimde azaldığına ilişkindir. Bu da insanların haber takibindeki biçim değişikliğine işaret eder.

Görsel 2.12. Türkiye’de haber takibinde kullanılan dijital araçlar²¹

Teyit.org sitesinin 2018 yılında haber tüketimi üzerine Türkiye çapında 1500 kişiyle yaptığı bir çalışmanın sonuçları, insanların haber takibinde, tüm medya araçları içinde %38,5 oranla her zaman mesajlaşma uygulamalarını, ardından da %31,8 ile her zaman sosyal medyayı kullandıklarını göstermektedir. Her iki oran, % 24 oranda kullanılan internetteki haber sitelerinden yüksektir. Haber takibinde her zaman televizyonu kullananların oranı ise %17,5’dir. İnternetteki haber siteleri, hem geleneksel medya kurumlarının internetteki uygulamalarını, hem de sadece internette yer alan haber sitelerini içermektedir. Bu durumda sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarının, internet haber sitelerinden daha çok kullanılıyor olması, insanların haber takibindeki tercihlerinin internete kaymasının yalnızca kullanılan araçlarla ilgili değil, haber biçimlerindeki dönüşümle de ilişkili olduğunu gösterir. Bu çalışmanın bulguları, görsel 2.13.’de görülebilir.

²¹Kaynak: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/> (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

Görsel 2.13. Türkiye’de medya türüne göre haber kaynaklarını kullanım sıklığı²²

	Hiç	Nadiren	Ara sıra	Sık sık	Her zaman
Basılı medya	31,7	29,5	22,9	10,1	5,8
Görsel medya	8,6	20,4	26,0	27,6	17,5
Çevrimiçi medya ve haber uygulamaları	10,7	12,3	21,8	31,2	24
Sosyal medya	7,8	10,7	16,4	33,2	31,8
Mesajlaşma uygulamaları	8,8	9,3	15,3	28	38,5

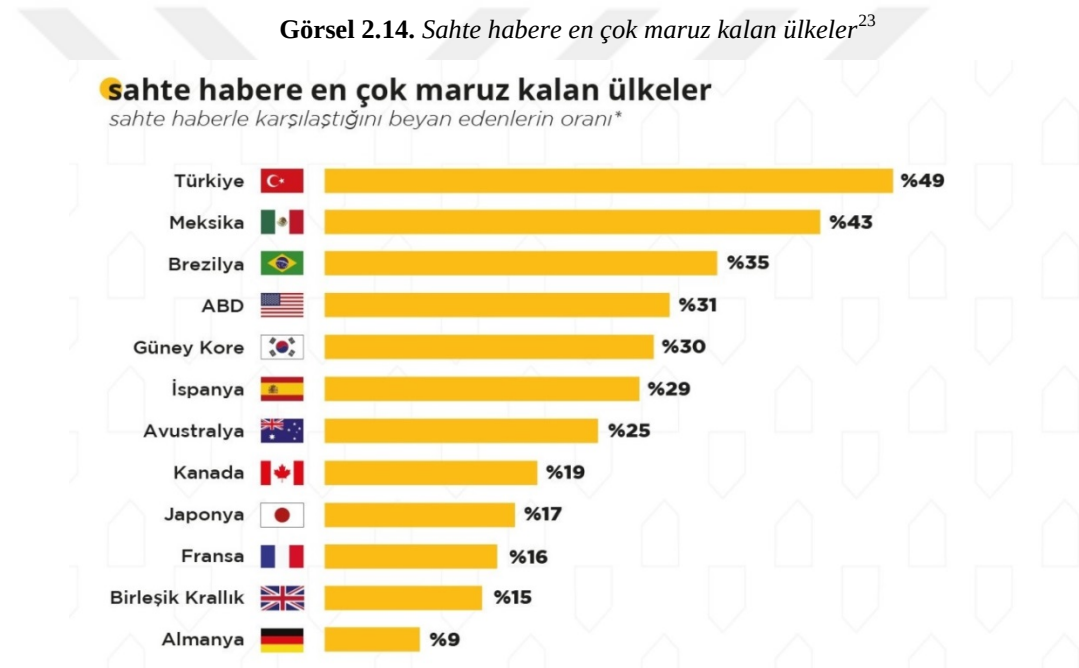
Bu verilere bakarak, Türkiye’de insanların haber takibini en çok internetten yaptıkları ve bu oranın %90 civarında olmasının, toplumun haberleri takip etme konusunda oldukça etken olduğu somut olarak söylenebilir. Haber takibinde en çok kullanılan aracın akıllı telefonlar olması ve internetin geleneksel basılı ve görsel medyadan çok daha fazla rağbet görmesininse, yukarıda da belirtildiği gibi, internetin hızlılık, hareket halindelik, etkileşimlilik ve çoklu metin gibi nitelikleriyle ilişkisinin kurulabileceği gibi, yankı odası etkisi ve filtre balonları gibi internet algoritmasının yarattığı etkilerle de ilişkisi kurulabilir. İnternet platformlarının haber takibi için bu kadar yoğun kullanılıyor olması, doğal olarak manipülatif haberlerin etkisi konusunu oldukça önemli kılmaktadır.

Yankı odası ve filtre balonları sayesinde insanların daha çok görmek istedikleri haberlerle karşılaşılıyor olması, karşılaşılan haberin yalan olmasına rağmen aynı insanlar arasında tekrarlanarak dolaşıma sokulması için uygun bir zemin yaratabilir. N. Kavaklı, sosyal medyanın yalan haberlerin yayılımına hız ve artış katmasının yanı sıra yarattığı filtre baloncukları ve yankı odaları ile de manipülatif bilginin güç kazanmasının altyapısını hazırlamakla sorumlu olduğunu söyler: “Algoritmanın filtrelediği içerikler tek yönlü olduğu için ortaya çıkan filtre baloncuğu nedeniyle kullanıcılar çoğunlukla zaman tünellerinde kendi görüşlerine uygun içeriklerle karşılaşmaktadırlar. Bunun sonucunda karşıt ya da farklı fikirlerden haberdar olmaları güçleşmektedir” (Kavaklı, 2019: 668-669). Yankı odalarında paylaşılan bir haber yanlış olsa dahi o haberi paylaşan kişiyle benzer eğilimde olan diğer kişilerin bu haberi doğru kabul etme olasılığı yüksek olmaktadır. Diğer yandan kullanıcıların doğru olmayan bilgileri ya da

²²Kaynak: <https://teyit.org/wp-content/uploads/2019/01/medya-kullanimi-ve-haber-tuketimi-teyit-ocak-2019.pdf> (Erişim Tarihi: (07.07.2020).

kişisel görüşlerini herhangi bir doğrulama süzgeciyle karşılaşmadan rahatlıkla paylaşabilmesi sosyal medyanın duyguların ya da inançların hakikat üzerinde hâkimiyet kurmasının yanı sıra, doğru olmayan enformasyonun etkisini büyütmesiyle kamuoyunu yanlış yönlendirilmesine yol açabilmektedir (Flaxman vd.’den akt. Kavaklı, 2018: 669).

Nitekim dünyada olduğu gibi Türkiye’de de internetteki manipülatif haber konusu ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Görsel 2.14’de görülen, Reuters’ın 2018 Dijital Haber Raporu’nun Türkiye için sonuçları bu açıdan çarpıcıdır (http-23). Rapora göre 37 ülke arasında yapılan araştırmada, internetteki manipülasyona en çok maruz kalanların, Türkiye’de olduğu görülmektedir.

Reuters Dijital Gazetecilik Enstitüsü’nün 2020 raporu ise Türkiye’de internetten haber takibi yapan kullanıcıların haberlere güveni konusunda çarpıcı sonuçlar vermektedir. Rapora göre Türkiye’deki kullanıcılar, internetteki haberlere %55 oranında güvenirken, kendi kullandıkları haber kaynaklarına %61 oranında güvenmektedirler. Bu veriler hem Türkiye’de internetteki haberlerin yarısına yakınına güvenilmediğini, hem de kullanıcıların kendi seçtikleri haber kaynaklarına duydukları güvenin, genel olarak haberlere duydukları güvenden yalnızca %6 oranında yüksek olduğunu göstermektedir.

²³Kaynak: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/> (Erişim Tarihi: (07.07.2020).

Görsel 2.15.'de ise Türkiye'de haber takibi için en çok kullanılan sosyal medya platformunun Facebook olduğu görülmektedir. Buradaki verilere bakıldığında, haber takibinde görsel içerikli platformların kullanılmasındaki yükseliş dikkat çekmektedir. Yapı olarak görsel içeriklerin daha yoğun olduğu Youtube ve Instagram'ın, metin içerikli Twitter'dan daha fazla haber okuma amaçlı kullanıldığı ve bir önceki seneye göre en yüksek kullanım artışının Instagram'da, en yüksek kullanım düşüş oranının da Youtube ve Twitter'da olduğu görülmektedir.

Görsel 2.15. Türkiye'de en çok haber takibi yapılan sosyal medya platformları²⁴

TOP SOCIAL MEDIA AND MESSAGING

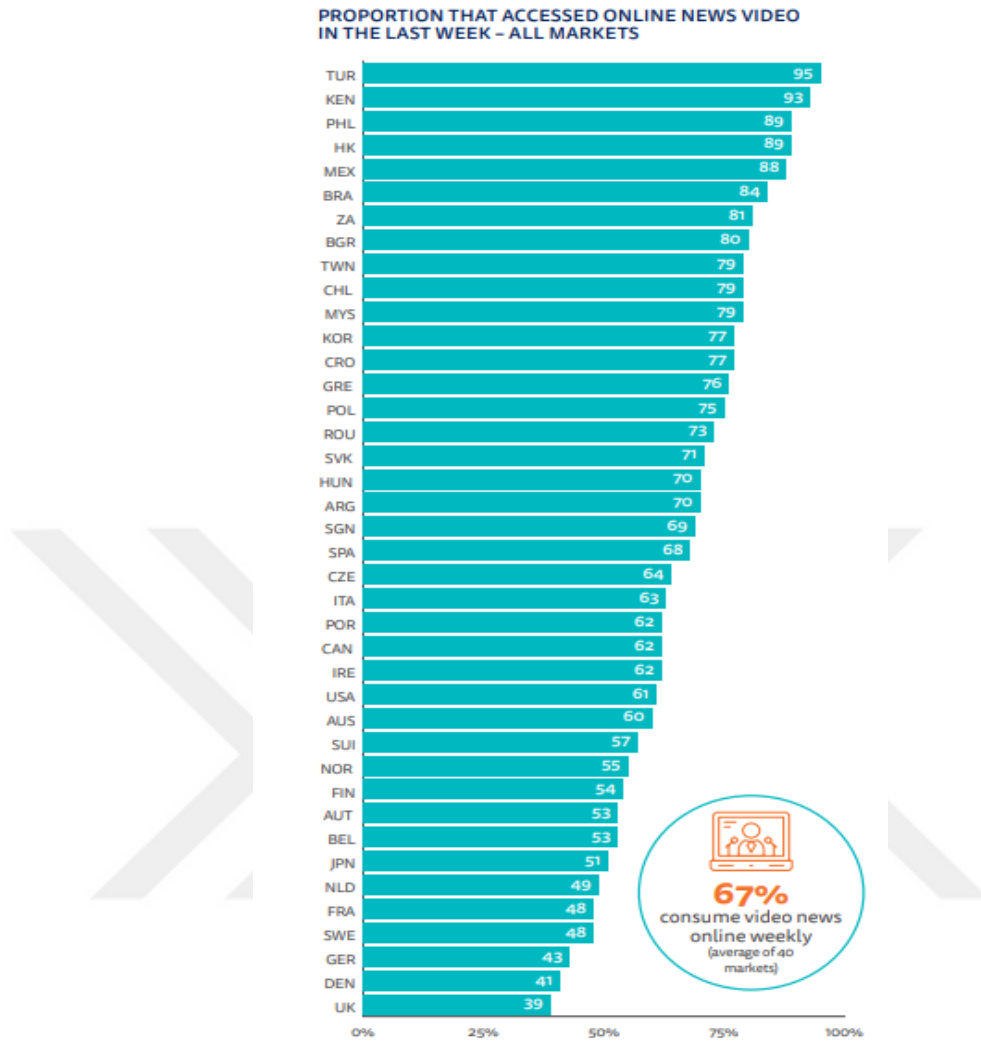
Turkey

Rank	Brand	For news	For any purpose
1	Facebook	49% (+2)	67%
2	YouTube	45% (-4)	71%
3	Instagram	41% (+8)	66%
4	WhatsApp	31% (-2)	67%
5	Twitter	30% (-3)	44%
6	FB Messenger	10% (-)	32%

Tandoc ve arkadaşları (2017: 144-145), manipülatif haberlerin üretilip yayılmasında görsellerin gititkçe artan bir etkisi olduğundan bahsederler; fotoğraf ve videolarda oynama yapılmasını sağlayan gelişkin uygulamaların ve birikimin oluşmuş olması, görsel içerikleri en kolay manipüle edilen ve doğrulanmasını zorlaştıran içerikler haline getirmektedir. Nelson ve Park, manipülatif haberler üzerine yaptıkları bir çalışmada (2015), sahte haberlerde kullanılan videoların çoğu zaman reklam ve halka ilişkiler ajansları tarafından üretilip medyada yaydıklarını ortaya koymuştur. Bu video-haberler, kullanıcıların inançlarını, haberin aslından bağımsız olarak değiştirip dönüştürebilmektedir (akt. Tandoc vd. 2017: 145). Görsel 2.16.'da, 40 ülke arasında yapılan araştırmada, haber takibinde görsel içeriklerin en çok kullanan ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Birbirini bu bağlamda tamamlayan her iki grafik, manipülatif haberlerin yayılmasında görsel içeriklerin etkisine de işaret etmektedir.

²⁴Kaynak: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/> (Erişim Tarihi: (07.07.2020)).

Görsel 2.16. Ülkelere göre haber takibinde görsel içeriklerin kullanılması²⁵

Yukarıdaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de toplumun bilgi alışverişi ve haber takibi konusunda medyayı nasıl kullandığına ve genel olarak medya araçlarının, özellikle de dijital platformların, haberlerin güvenilirliği çerçevesindeki durumuna ilişkin genel bir çerçeve çıkartılabilir. Görüldüğü kadarıyla Türkiye’de insanların genel olarak güncel haberlere yönelik ilgisi yüksektir ve haber takibi konusunda en çok kullanılan ortam, dijital platformlardır. Mobil iletişim araçları, en çok kullanılan araçlar olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel medya araçları içindeyse gazete kullanımının %20 gibi oldukça düşük düzeylerde kalması, bu gazetelerin dijital ortamda da haber kaynağı olarak yer alıyor olması ile birlikte değerlendirilmelidir. Benzer şekilde büyük ulusal televizyon kanallarının da internet siteleri olmakla birlikte, haber

²⁵Kaynak: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/> (Erişim Tarihi: (07.07.2020)).

takibinde sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarından daha az kullanılmaktadır. Bu veriler, insanların haber takibinde hem dijital iletişim araçlarına daha çok yöneldiğini, hem de haberin biçimi ve seçimi konusunda da büyük bir dönüşüm yaşanmakta olduğunu göstermektedir.

Verilere bakıldığında manipülatif haberler konusunda Türkiye'nin, yüksek düzeyde sorun yaşayan ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Daha önce vurgulandığı gibi, bunun en net gözüken nedenlerinden birinin, haber takibinde sosyal medyanın kullanılıyor olmakta aranabileceği çıkarsanabilir. Bunun nedeni de sosyal medya algoritmalarının sağladığı kapalı devre ağlardır. Somut bir veri olarak da 2018 yılında Türkiye'nin en çok yalan habere maruz kalan ülke olması ve aynı zamanda Türkiye'de en çok haber takibinin sosyal medya üzerinden yapılıyor olması anlamlı bir ilişki kurulmasını sağlayabilir. Türkiye'nin aynı zamanda 2020 yılı itibarıyla %95 gibi yüksek bir oranla en çok görsel içerikli haber takibi yapan ülke olması, görsel içeriklerin doğruluğunun kontrol ve teyit edilebilmesindeki güçlüğü de hesaba katmayı gerektirmektedir. Türkiye'de manipülatif haber ekolojisinin doğurduğu somut sonuçlardan biri ise, insanların en çok kullandıkları haber kaynağına büyük oranda güvenmediklerine ilişkindir. Yaklaşık %90 oranda kullanılan dijital haber kaynaklarına, kullanıcıların yaklaşık yarısı güvenmemektedirler. Aynı zamanda bu kullancılar, kendi seçtiği kullandıkları haber kaynaklarına bile ancak %61 oranında güvenmektedirler. Bu da Türkiye'deki kullancıların yarısından fazlasının, yalan ya da sahte olduğunu bildikleri halde bu haber kaynaklarını takip ettiklerini göstermektedir.

Gerek geleneksel medyadaki, gerekse dijital medyadaki manipülatif haber ve bilgi ekolojisini belirleyen en önemli etkenlerden birinin, gündem olan konular ve gündemleşmenin yoğunluğu olduğu düşünüldüğünde Türkiye'deki Suriyeli göçmenler konusunun da, ilk göç dalgasının gerçekleştiği 2011 yılından beri (Erdoğan, 2015: 317) gündemi yoğun şekilde belirlemesi ve manipülatif haber ekolojisinin de bu süreçte oluşması doğal olarak beklendiği bir durumdur. Yukarıda belirtilen veriler elbette manipülatif haberlerin gerek dünyada gerekse Türkiye'de yüksek düzeylere erişmiş olmasının nedenlerine dair doğrudan bilgi veremez; manipülatif haberlerin kim tarafından ve ne amaçla üretilip yayıldığına dair doğrudan veriler elde etmek akademik çalışmalardan beklenen bir amaç olmamakla birlikte, manipülatif haberlerin yayılabilmesinin koşullarını, veriler eşliğinde ilişkilendirerek sonuç arayan bir çok

akademik araştırma mevcuttur. Bu yayılıma, yalnızca Türkiye’deki ekonomik yetersizliklere neden aramak amaçlı popülist kaygılar yol açabileceği gibi, nefret söylemlerini ve nefret suçlarını meşrulaştırmak için uygun zeminler arama kaygısı da bu manipülatif haber ekolojisinin temelinde aranabilir. Ancak yapılmış bir çok çalışma, daha genel perspektifte, göçmenler hakkındaki haberlerin biçiminin temelinde ideolojik ve siyasi eğilimler olduğunu ortaya koymuştur. Her gündemde olduğu gibi, göçmenler konusunda da haberlerin siyasi ve ideolojik sunum biçimlerinde farklılığın, manipülatif haberlerin failliği ile ilişkisin kurmak bilimsel bir yaklaşım olmamakla birlikte manipülatif haber ekolojisine uygun koşulların saptanmasında, sosyal bilimsel bir perspektifte fikir verecek ilişkiler kurulması sağlanabilir.

Türkiye’de, Suriyeli göçmenlerin medyadaki temsili üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak geleneksel medya üzerine yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlı olanlardan biri, Murat Erdoğan’ın “Türkiye’de Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” (2015) adlı çalışmasıdır. Çalışmada 2011-2014 yılları arasında basılmış olan 21 ulusal gazete ve 56 yerel gazete taranmış ve Suriyeli göçmenlere ilişkin haberler incelenmiştir. Erdoğan’ın ulaştığı sonuçlara göre, “yerel medya doğal olarak konuya daha yakın durmuş, ama onlar da haber-olay merkezli bir yaklaşımı tercih etmişlerdir. Ulusal medyada ise hükümete yakın-karşı olmakla orantılı Suriyeliler konusundaki haberlerin önceliğini belirlemiştir” (Erdoğan, 2015: 46). Konuya ilişkin haberlerdeki kutuplaşmanın yarattığı dile bakıldığında ise, göçmenlerin “bir yandan zavallı, güçsüz, problemli ve yoksul insanlar; diğer yandan kaçak, suçlu, hırsız, katil, asi, tecavüzcü, suç işleme potansiyeli olan, ülkeye maddi yük ve sıkıntı veren insanlar olarak işlenmekte ve kamuoyunun algısı da bu yönde şekillendirilmekte” olduğu görülmektedir (Erdoğan, 2015: 46). Ayrıca göçmenlerin mağduriyetleri ve göçmenlere yapılan yardımlar genel olarak gazetelerde daha fazla habere konu olurken; Türkiye için yarattıkları/yaratabilecekleri sorunların ya azınlıkta ya da belirli gazetelerde göze çarpacak derecede fazlalıkta haber konusu haline getirildiği anlaşılmaktadır (Erdoğan, 2015: 46).

Göker ve Keskin’in (2015: 241) araştırmalarında Suriyeli haberlerinin % 39 oranında siyasi % 45 oranında toplumsal içeriğe sahip olduğu, ekonomik içerikli haberlerin ise sadece % 11 olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre aa akım haber gazetelerinde yer alan haber başlıklarının ortak noktasını kategorize etme ve yaftalama oluşturmaktadır. Haberlerde temsil edilen aktörler, yasal statüleri olan “mülteci” ya da

“sığınmacı” yerine genel olarak “Suriyeli” olarak tanımlanmıştır. Toplumsal bağlamda olumsuz ve küçümseyici bir anlam karşılığı bulan bu söylem ile aktörlerin asıl kimlikleri göz ardı edilerek etnik ve edilgen kimlikleri ön plana çıkarılmıştır (Göker ve Keskin, 2015: 247).

Doğanay ve Keneş’in, Suriyelilerin Türkiye’ye toplu olarak girmeye başladıkları 2011 ile 2014 yılları arasındaki gazetelerdeki ayrımcı söylemlerin incelediği “Yazılı Basında Suriyeli ‘Mülteciler’: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gereçeklerinin İnşası” (2016) başlıklı çalışmasında ise Türkiye’deki Suriyeli göçmenlere ilişkin gazete haberlerinde, ayrımcılığın duygusal inşasının dört temel unsur üzerine kurulu olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan ilki, Suriyeli göçmenlerin varlığını bir “tehdit” olarak çerçeveleyen haber ve yazılarda, bu tehdit algısı hükümetin dış politikasını eleştirmenin bir aracı olarak da kullanılırken, sığınmacılar getirdikleri ekonomik yük ve güvenlik sorunu ile ilişkilendirilmektedir. İkinci olarak, hükümetin açık kapı politikasını açıkça ya da örtük biçimde onaylayan bir söylem içinde bile, Suriyelilerin Türkiye’deki varlığı, hak ihlalleri ve/veya meselenin insani boyutu göz önüne alınmaksızın, harcanan paralar, yapılan yardımların miktarı ve mültecilerin sayısına yapılan vurgularla “nesnelleştirilmektedir”. Üçüncü olarak göçmenlerin varlığı, kentlerdeki “aşırı görünürlüğüne” yönelik tepkileri “duygusallaştıran” bir söylemsel olarak ortaya çıkmakta, soruna karşı “vicdani çözümler” ileri sürülmekte, ancak sorunun toplumsal-politik nedenlerine veya sonuçlarına yönelik herhangi bir ima dahi, bu haberlerin kurduğu çerçeve içinde yer bulamamaktadır. Son olarak da Suriyeli göçmenleri “savaş kaçkını”, “terörist” olarak niteleyen, “korkak”, “pis”, “hain”, “hırsız”, “bedavacı”, “cahil” gibi olumsuz yaftalamalarla hedef gösteren “ırkçı” söylemin yeniden üretildiği tespit edilmiştir (Doğanay ve Keneş, 2016: 177-178).

Boztepe (2017), Suriyeli göçmenlerin ulusal televizyon kanallarındaki temsilini incelemiş ve haber biçiminin, kanalların ideolojik duruşlarında göre biçimlenebildiği gibi, kanalların devlet/hükümetle, sermaye sahipleriyle ilişkilerinin de haber dilini etkilediği sonucuna varmıştır. Örneğin Kanal 7’nin göçmen sorununa dini referanslarla yaklaştığı ve hükümetin göçmenlere sahip çıktığını savunan, Halk TV’nin ise sorunun iyi yönetilemediği ve sorunun büyüdüğüne ilişkin haberlere ağırlık verdiği sonucu çıkmıştır. Büyük sermaye gruplarına ait, popüler ulusal medyanın özelliklerini taşıyan televizyon kanalları Show TV ve Kanal D’de mülteciler, egemen ideolojinin dışına

çıkmayan bir habercilik anlayışıyla temsil edilmiştir. Üretilen söylemler, kamuoyunda mültecilerle ilgili var olan genel söylemlerle paraleldir. İki kanalın ayrıca, emeğin serbestçe dolaşımına karşı olan, sermaye sınıfının çıkarlarını gözetken “yeni liberal” ideolojiyle uyumlu söylemler geliştirdiği saptanmıştır (Boztepe, 2017: 116-117).

Yukarıda bahsedilen çalışmalar her ne kadar, Suriyeli göçmenler hakkındaki manipülatif haberlerin üretim ve dolaşımındaki temel dinamikler açısından fikir verici sonuçlar ortaya koysa da, doğrudan Suriyeli göçmenlerle ilişkili dijital medyadaki manipülatif haberleri konu alan çalışmalar ise oldukça azdır. Bu konuda 2020 yılı itibarıyla tek sistemli çalışma, *teyit.org* doğrulama platformu tarafından yapılmaktadır. *Teyit.org*, *dogrulukpayi.com* ile birlikte Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı üyesi olan Türkiye kökenli ikinci doğrulama platformudur. *Teyit.org* doğrulama platformu, 2016 yılında kurulmuş olan ve internetteki bilgilerin doğruluklarını teyit ederek bilgi kirliliğini önleme amacı taşıyan bir kar amacı gütmeyen kuruluştur. Bu platform, internetteki bilgileri dört aşamalı sistemle teyit etmektedir. Yapılan araştırma sonucunda bilgiler, “doğru”, “yanlış”, “karma” ve “belirsiz” etiketleriyle adlandırılarak kullanıcıların açık erişimine sunulmaktadır (Uluk: 2018: 105-107). *Teyit.org*, “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan yanlış bilgiler” başlıklı araştırmasında (http-24), sosyal medyada yer alan ve kendilerine ihbar olarak gönderilen haberleri incelemekte ve resmi kurumlar aracılığıyla bu bilgilerin doğruluğunu kontrol etmektedir. Sosyal medyada Suriyeli göçmenler hakkında en çok rastlanan manipülatif haberler, 2019 yılındaki güncellemeyle 34 başlık altında incelenmiş ve yanlışlıkları en az iki delil aracılığıyla ortaya konmuştur. Bu haberlerin hepsi, görsel içerikli haberlerdir. Görsellerin bir kısmı başka olaylarla ve ilgisiz kişilerle ilgili olduğu halde Suriyeli göçmenlere ilişkin haberlere iliştilmiş, bir kısmı da üzerinde oynama yapılarak manüple edilmiştir. *Teyit.org*’un bu verileri üzerine yapılan bir incelemeye göre (Taş, O ve Taş, T., 2018) manipülatif haberler iki temaya ayrılacak biçimde dağılmıştır: İlk temayı oluşturan haberler, Suriyeli göçmenlerin, kendilerine sağlanan ekonomik ve sosyal ayrıcalıklar sayesinde, sıradan yurttaşlardan esirgenen düzeyde bir refaha kavuştukları kanaatini yaygınlaştırma amacına yöneliktir. İkinci temayı oluşturan haberlerde ise Suriyeliler şiddet eylemleriyle ilişkilendirilerek kamu güvenliğine tehdit unsuru olarak tanımlanmaktadır (Taş, O. ve Taş, T., 2018: 198-199).

Görüldüğü üzere, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de dijital medyadaki manipülatif haber ve bilgi sorunu yüksek seviyelerdedir. Suriyeli göçmenler sorunu ise, Türkiye’nin tarihinde en uzun süre ve en yoğun biçimde gündem olmuş konulardan biri olarak, bu manipülatif haber ekolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalar, bu manipülatif haber ve bilgilerin ideolojik, siyasi ve diğer sosyal bağlamlarına ilişkin bilgiler vermekte, toplumun içsel dinamiklerine bağlı olarak sosyal eğilimleriyle ilişkili biçimde ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bu bölümde ele alınan bilgiler ve çalışmalar göstermektedir ki, Suriyeli göçmenlere ilişkin hem geleneksel hem de dijital medyada ortaya çıkan manipülatif haber ve bilgilerin var olma koşulları, hem dijital medya platformlarının teknik özelliklerinin yarattığı manipülatif koşullarla, hem de konunun siyasi, ideolojik, ekonomik ve diğer toplumsal bağlamlarıyla ilişkili olarak oluşmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, çalışmanın araştırma kısmında kullanılan yöntem, araştırmanın desenlenmesi, örneklemin oluşturulması, verilerin toplanma şekli ve çözümlenme süreçleri anlatılmıştır.

3.1. Araştırma Deseni

Sosyal medya kullanıcılarının bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarının, manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışma, araştırma safhalarının yapısal niteliklerine uygun olarak, nitel araştırma paradigması içinde yapılmıştır. Çalışmanın sorunu ve amaçları, çok boyutlu sosyal dinamiklerin göz önünde bulundurulmasını ve bulguların aynı zeminde bütüncül bir biçimde yorumlanabilmesini gerektirdiği için, yapılan araştırmalarda nitel paradigmaya bağlı kalınmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 39). John Creswell nitel araştırmanın, özellikle kompleks bir konuya ayrıntılı bir anlayış getirmek için uygun bir yöntem olduğunu vurgular. Buna göre araştırmalarda nitel yaklaşım, alanyazında önceden belirlenmiş bilgileri kullanmak veya diğer araştırma sonuçlarına güvenmek yerine, bir sorunu keşfetmek için en iyi olanaklara sahiptir (Creswell, 2016: 48).

Bu bağlamda araştırmada, amacına uygun bir biçimde desenlenmesi amacıyla, nitel bir araştırma desenleme yöntemi olan “durum çalışması” (case study) kullanılmış ve “iç içe geçmiş tek durum desenlemesi” ile desenlenmiştir. Durum çalışması araştırması, araştırmacının gerçek yaşam, güncel ve sınırlı bir durum ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlı durumlar hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-işitsel materyaller ve dokümanlar...) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2016: 97). Robert Yin durum çalışmasını, “güncel bir olgu konusunda, kendi gerçekliği bağlamında, özellikle olgu ile bağlam arasındaki sınırlar açıkça belli değilken yapılan ampirik bir sorgulama” olarak tanımlar. Bu yüzden durum çalışması araştırmasında konunun bağlamı ve bu bağlamın çalışılan durumla olan ilişkisi, karmaşık koşulların durumunu anlamak için çok önemlidir (Yin, 2017: 4). Baxter ve Jack’e göre (2008) durum çalışmasını, araştırma kapsamında ele

alınan bir fenomenin “birden fazla mercek” incelenmesi gibi düşünmek mümkündür. Bu durum, araştırmacıya fenomenin farklı yönlerini ortaya çıkarabilme ve anlamlandırabilme olanağı sunmaktadır (akt. Ateş, 2020: 103).

Durum çalışmaları, iki nitelik üzerinden iki ayrı sınıflandırma biçiminde çeşitlendirilebilir. Öncelikle araştırmanın tek bir durum üzerine ya da birbirini destekleyecek şekilde seçilmiş birden çok durum üzerine yapılıp yapılmayacağına karar verilir. Çalışmanın tekli ya da çoklu olmasının yanısıra, bir durumun anlaşılabilmesi için tek bir veri seti kullanılarak tek boyutlu bir ilişkinin kurulması ya da örneklemin birden çok veri toplama tekniğiyle çözümlemesine göre “bütüncül” ya da “iç içe geçmiş” desenlemeler ortaya çıkar (Yin, 2017: 7-9). Bu tez çalışmasının araştırmasında, sosyal medyadaki manipülasyon sorunu, “post-truth” kavramının ortaya koyduğu anlayış zemininde ele alınmış ve manipülasyonun, metinle kullanıcı arasındaki iletişim süreci, post-truth zeminde değerlendirilecek bir durum olarak tanımlanmıştır. Bu durumu inceleyebilmek ve anlamlandırabilmek içinse, birden çok veri toplama tekniğiyle elde edilmiş olan veriler birden çok ilişki biçimi oluşturacak biçimde desenlenmiştir. Bunun için, manipülatif metinlerin inşasında kullanılan toplumsal ve ideolojik faktörleri gösteren veriler, kullanıcıların bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarıyla olan ilişkileri içinde ayrı ayrı ele alınmış, elde edilen bulgular, araştırılan durumu anlamlandırabilecek biçimde organize edilerek, tek bir durumun açıklamasını sağlayabilecek sonuçlara ulaşılmak istenmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Creswell, bir durum çalışmasının en ayırt edici niteliğinin, derinlemesine bir anlayış sunma amacını taşıması olduğunu vurgular. Bunu gerçekleştirebilmek içinse, mülakatlardan gözlemlere, dökümanlardan analizlere ve raporlara kadar birçok veri çeşidinin toplanabileceğini söyler (Creswell, 2016: 98). Bu çalışma için de iki farklı nitel veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan biri eleştirel söylem analizi, diğeri ise yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmedir.

Derinlemesine görüşme, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan ve Siedman’a göre bir hipotezi test etmekten çok, insanların deneyimlerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını anlamaya çalışmayı amaçlayan bir tekniktir (1991’den akt. Türnüklü, 2000). Schofield ise görüşme tekniğinin kullanılma amacının, çalışılan

örneklemeden elde edilen bilginin örneklemin temsil ettiği evrene genellemek olmadığını, tersine çalışılan kişilere benzer ya da aynı özellik gösteren kişilere genellemek olduğunu vurgular (1990'dan akt. Törnükü, 2000). Derinlemesine görüşme tekniği, sorulacak soruların sabitliğine göre yapısal olarak üç biçimde yapılabilir: Yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme. Yarı-yapılandırılmış görüşme, araştırmaya görece esneklik kazandırılması gereken durumlarda başvurulmuş bir yapıdadır. Bu esnekliğin sağlanması için, görüşmecilere sorulacak sorular önceden belirlenmiş de olsa, görüşmenin ilerlemesine göre değişikliklerin gösterilebildiği, karşılıklı konuşmalar şeklinde ilerleyen bir yol izlenir (Finn ve White, 2000'den akt. Bahar, 2003). Bu çalışmada, görüşülen kişilerin toplumsal ve ideolojik yaklaşımları gibi konularda hassas veriler elde edilmesi için görüşmenin samimi bir ortamda gerçekleşmesi önemlidir. Bu yüzden, görüşme sorularının, görüşmenin doğal seyri içinde şekillenebilmesi amacıyla, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmaktadır.

Görüşmeciler, tezin araştırma yapısına uygun olması açısından maksimum çeşitlilik örneklemeyle belirlenmiştir. Maksimum çeşitlilik örneklemede, varyasyonların anahtar boyutlarını tanımlayarak ve birbirinden mümkün olduğunca farklı olan vakaları bularak maksimum bir varyasyon örneği oluşturulur. Maksimum çeşitlilik örnekleminin kullanılmasıyla çeşitli bağlamlarda farklı paydaşların deneyimlerini elde etmek hedeflenmektedir. Farklı çalışma tasarımlarının bir fenomenin farklı yönlerini aydınlattığını varsayarak, çeşitli boyutlarda çalışma tasarımlarında farklılık gösteren çalışmaları sentezleyerek fenomenin bütüncül bir anlayışını oluşturmak için maksimum varyasyon örnekleme kullanılabılır (Suri, 2011'den akt. Yağar ve Dökme, 2018: 5). Bu çalışmada görüşme yapılan kişiler için de, eğitim seviyesi, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü gibi faktörlerin belirleyiciliğini en aza indirmek ve çalışmanın hedefi doğrultusunda belirlenmiş olguya dönük sonuçlara ulaşabilmek için maksimum çeşitlilikte örneklem seçimi tercih edilmiştir. Görüşmeci sayısının "50" olarak belirlenmesi, çalışmanın ampirik niteliğinin bir gereksinimi olarak ortaya çıkmıştır. Hem görüşmeciler üzerinden bulgulanmak istenen bireysel ve toplumsal yaklaşımların, hem de oluşması beklenen ideolojik kutuplaşmanın, bir denge oluşturacak sayıya ulaşabilmesi için, görüşmeci sayısı çalışmanın seyrine göre belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılmış olan diğer veri toplama aracı ise, eleştirel söylem analizidir. Söylem analizi, en basit tanımıyla, dilin incelenmesidir ve söylemin, metin ve bağlamı kullanarak gerçekliği nasıl inşa ettiğini keşfetmeyi amaçlayan bir araştırma tekniğidir (Phillips ve Hardy, 2002: 3). Parker (1992: 6), söylem analizinin, toplumsal olarak ortaya çıkan doğruların, değerlerin, gerçeklerin, gücün ve fikirlerin nasıl ortaya çıktığını, devam ettirildiğini, paylaşıldığını, çatışmalarını ve nasıl değerlendirildiğini araştıran bir yöntem olduğunu söyler. Temeli dilbilimsel çalışmalara dayanan söylem analizi, yöntem olarak disiplinlerarası bir faaliyettir ve metinle, onun sosyolojik, psikolojik veya politik ardağını eş zamanlı olarak ele alma olanağına sahiptir (Fairclough, 1992:193). Eleştirel söylem analizi ise, söylem analizi yönteminin, ideolojik ya da politik bir çözümleme yapma amaçlı kullanılması yöntemidir (Çelik ve Ekşi, 2008: 110). Eleştirel söylem analizinde söylemin ele alınışının belirli temel ilkeleri vardır. Öncelikle söylem, sosyal sorunlara işaret eder ve bu yüzden toplumu ve kültürü oluşturur. Söylem aynı zamanda ideolojik bir yapı olarak ele alınır ve metin ile toplum arasında aracılık işlevine sahiptir (Fairclough ve Wodak 1997: 271-280).

Eleştirel söylem analizinin ideolojik çözümleyici niteliğine de vurgu yapan Teun van Dijk (2001), kendi yaklaşımını “sosyo-bilişsel söylem analizi” olarak tarif eder. Buna göre, esas ilgi odağı “söylem, biliş ve toplum” üçgenidir. Bu yaklaşım, söylemin yerel ve genel bağlamlarının anlaşılmasına yardımcı olur. Ancak van Dijk’a göre bütünlüklü bir eleştirel söylem analizi yalnızca bağlamla sınırlı kalmamalı, çeşitli söylem yapılarını ve düzeylerini de analize dahil etmelidir. Söylemin dilbilimsel, görsel, işitsel, sentaktik, semantik, stilistik, retoriksel, pragmatik ve etkileşimsel yapı ve düzeyleri vardır; bu nedenle “tam” bir söylem analizinin bütün bu yapı ve düzeylerle de ilgilenmesi gerekir (akt. Şah, 2020: 217). Van Dijk’ın geliştirdiği eleştirel söylem analizi, haber metinlerinde yer alan ideolojik unsurların belirlenen dilsel yapılar içerisine yerleştirildiği ve bir bakışta görünemeyeceği noktasından hareket etmekte ve ideolojik unsurların ancak eleştirel söylem analizi ile ortaya konabileceğini vurgulamaktadır. Haber söylemindeki ideolojik pratiklerin ortaya konulmasıyla toplumsal eşitsizliklerin nasıl yeniden üretildiği de ortaya konulabilmektedir (Özer, 2008: 400).

Bu çalışmada, metinle kullanıcı arasında, çeşitli sosyal boyutlar bağlamında ilişkiler aranmakta olduğu için, van Dijk’ın eleştirel söylem analizi modeli, metinle

kullanıcı arasındaki iletişim sürecinin bir parçası olarak metinlerin analizleri için uygun görülmüştür. Burada yapılan araştırmada, metinle alıcı arasındaki iletişim sürecinin bir ayağını oluşturan metinlerin inşasında, van Dijk'ın dikkat çektiği biçimde, yeniden üretilen ideolojik unsurların ve bu unsurların, içinde yer aldıkları dilsel ve biçimsel yapıların çözümlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda yine van Dijk'ın vurguladığı biçimde, metinlerin sosyal bağlamlarının yanısıra, sentaktik, semantik, retorik gibi katmanları da bu analizin kapsamında ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada çözümlenmiş olan metinlerin hem sosyal medyada yer alan ve tam olarak haber metni niteliği taşımayan yapılarından dolayı, hem de bu metinlerin manipülatif metinler olmasından dolayı, van Dijk'ın haber metinlerinin analizi için kurmuş olduğu analiz modeli, belli biçimlerde uyarlanarak kullanılmıştır. Tablo 3.1.'de, van Dijk'ın, haber metinlerinin eleştirel söylem analizi için kurmuş olduğu model görülmektedir.

Tablo 3.1. *Van Dijk'ın, haber metinleri için eleştirel söylem analizi modeli*²⁶

A) MAKRO YAPI	
1. Tematik Yapı	
a. Başlıklar	
b. Haber Girişi	
1. Spotlar	
2. Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi olarak alınabilir.	
c. Fotoğraf	
2. Şematik Yapı	
a. Durum	
1. Ana olayın sunumu	
2. Sonuçlar	
3. Ardalan Bilgisi	
4. Bağlam Bilgisi	
b. Yorum	
1. Haber kaynakları	
2. Tarafların Yorumları	
B) MİKRO YAPI	
1. Sentantik Çözümleme	
a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması	
b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması	
2. Bölgesel Uyum	
a. Nedensel İlişki	
b. İşlevsel İlişki	
c. Referansal İlişki	
3. Sözcük Seçimleri	
4. Haber Retoriği	
a. Fotoğraf	
b. İnandırıcı Bilgiler	
c. Görgü Tanıklarının İfadeleri	

²⁶Özer, 2011: 85.

Tablo 3.1.’deki söylem analizi modeli, daha çok geleneksel medyadaki haber metinleri için geçerlidir. Bu çalışmada analiz edilen metinlerin niteliğinden dolayı, bu modelin sosyal medya metinlerine uygulanabilir bir biçimi araştırılmıştır. Bu kapsamda, modelin yalnızca Twitter platformu için uyarlanmış olan biçimi elde edilmiştir. Prof. Dr. Günseli Bayraktutan tarafından Twitter’a uyarlanan model, tablo 3.2’de yer almaktadır.

Tablo 3.2. *Van Dijk’ın söylem analizi modelinin Twitter için uyarlanmış biçimi*²⁷

A- MAKRO YAPI 1. Tematik Yapı a. Paylaşılan gönderinin metni b. Gönderinin görseli (eğer varsa tweet ile paylaşılan görsel) c. Etiket/ler (tweetler taranırken kullanılan anahtar kelimeler) 2. Şematik Yapı a. Durum 1. Gönderinin anlatım dili (tweet içeriğinin anlatım dili) 2. Arda alan bilgisi (tweet içeriğinin ardındaki ideolojik, toplumsal ve sosyal kodlar) 3. Bağlam bilgisi (tweet içerisindeki söylemin oluşmasına etken olan olay veya konu) b. Yorum 1. Haber kaynakları 2. Olay taraflarının olaya getirdikleri yorumlar B- MİKRO YAPI 1. Sentaktik Çözümleme a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması 2. Bölgesel Uyum (Ard arda gelen cümlelerin ve cümlelerin bölümlerinin birbiri ile olan ilişkisi) a. Nedensel ilişki (cümle içindeki nedensel bağlar) b. İşlevsel ilişki (genel ifadeli bir cümlenin, sonraki cümlede açıklanması durumu) c. Referansal ilişki: (bir cümlede yer alan kavramla, sonraki cümle arasındaki kayıp bağların kurulup kurulmaması) 3. Sözcük seçimleri (Tweet içeriğindeki metafor, metonim, yananlam, düzdeğişmece vb. unsurlar) 4. Haber retoriği a. Fotoğraf: Söylemi pekiştiren, güçlendirip destekleyen bir göreve sahiptir. b. İnandırıcı bilgiler c. Görgü tanıklarının ifadeleri
--

²⁷Bayraktutan, 2015: 65.

Twitter için uyarlanmış olan söylem analizi modeli, bu çalışmada analiz edilecek metinler için tam bir uygunluk sağlamadığından dolayı, bu model araştırmacı tarafından, genel olarak tüm sosyal medya metinleri için ve manipülatif metinlere de uygulanacak biçimde uyarlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan söylem analizi modeli, tablo 3.3’de sunulmuştur.

Tablo 3.3. *Van Dijk’in söylem analizi modelinin, sosyal medya için uyarlanmış biçimi*

A- MAKRO YAPI 1. Tematik Yapı - Paylaşılan gönderinin metni, konusu ve temasını oluşturan olay - Paylaşımın yer aldığı sosyal medya platformu, paylaşımcının hesap adı, etkileşim sayısı, varsa başlık olarak kullanılan ifade - Metinde bilgi eksiltimi, genelleme, hedef gösterme gibi unsurların olup olmadığı - Eğer varsa, gönderinin görseline ait bilgiler 2. Şematik Yapı - Durum: - Gönderinin anlatım dili, belli bir yaklaşıma, ideolojiye işaret ediyor mu? - Ardalan bilgisi: Metnin temasını oluşturan olayın sosyal ve tarihsel arka planı - Bağlam bilgisi: Metnin temasını oluşturan olayın sosyal, tarihsel, ideolojik bağlamları - Referanslara ve kaynaklara bağlı ilişkiler, yorumlar: Kullanılan bilgiye referans ve kaynak oluşturacak unsurlar var mı, metinde ne şekilde yer almışlar? Metin, doğrudan ya da dolaylı yorum içeriyor mu? B. MİKRO YAPI 1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri Cümle yapılarının aktif/pasif, basit/karmaşık olması ve sözcük seçimleri, ideolojik bir anlam yaratıyor mu? 2. Bölgesel Uyum (Anlamsal iç tutarlılık) - Nedensel ilişki: Kullanılan ifadeler arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmuş mu? İlişkilerin kurulup kurulmaması, anlam yaratmaya yönelik mi? - İşlevsel ilişki: Kullanılan ifadeler arasında, gerektirme ilişkileri var mı? İlişkilerin olup olmaması bir anlam yaratıyor mu? 3. Retorik Yapı: (Metnin söylem yapısını oluşturan unsurlar) - Görseller: Metinde görsel kullanılmışsa, söylemle ilişkisi nasıl oluşturulmuş? - Detaylar: Metinde, sayısal detaylar, olaya ait ayrıntılar yer alıyor mu, etkileri nasıl? - Metinde yer alan olaya şahit gösterilen kişi ya da kişiler var mı, ne şekilde kullanılmış?

Tablo 3.3'deki şablon kullanılarak, araştırmanın ilk veri setini oluşturan metinler, eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu veri seti, *teyit.org* adlı doğrulama platformunun yapmış olduğu ve “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan yanlış bilgiler” (2017) başlıklı çalışmasından seçilmiş olan altı adet manipülatif metinden oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda, bu altı manipülatif metnin her birinin teması, manipülasyonların hangi toplumsal olguların üzerine inşa edildikleri ve hangi toplumsal dinamiklerin sömürülmesinin hedeflenmiş olduğuna ilişkin veriler elde edilmiştir. Daha sonra, çalışmanın ikinci veri setini oluşturmak için, söylem analizlerinden elde edilmiş olan veriler kullanılarak bir görüşme metni oluşturulmuştur. Görüşme metni jüri üyelerine gönderilmiş, üzerinde çalışıldıktan sonra iki kişi ile soruların çalışıp çalışmadığı kontrol edilmiş ve etik kurul onayı almıştır. Bu görüşme metni üç temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, söz konusu altı metin görüşmecilere sunulmuş ve “doğru” ya da “yanlış” seçeneklerinden birini işaretlemeleri, böylece metinlerin doğru olup olmadıklarına ilişkin tahminlerini belirtmeleri istenmiştir. Görüşmenin ikinci kısmında ise görüşmecilere, bu seçenekleri neden işaretledikleri doğrudan sorulmuştur. Burada görüşmecilerin, metinlerin içeriklerine dair nasıl akıl yürüttüklerine, tercihlerini yaparken metindeki kaynakları, metinlerin gramatik ve biçimsel özelliklerini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bilgiler vermeleri istenmiştir. Görüşmenin üçüncü kısmında ise bu doğrudanlığın yerine dolaylımlar konularak, görüşmecilerin toplumsal sorunlara yaklaşımları ile bu metinleri değerlendirmeleri arasındaki ilişkilere dair nitel veriler elde edilmek istenmiştir. Bunun için, söylem analiziyle elde edilmiş olan altı toplumsal temaya dair, Suriyelilerle ilişki kurulmadan, genel bir toplumsal çerçevede altı temel soru hazırlanmış ve bu altı soru, görüşmecilerin bu temalara ilişkin bireysel ve toplumsal yaklaşımlarını ortaya koyacak biçimde çeşitlendirilmiştir. Böylece, görüşmecilerin bu altı toplumsal konuya dair bireysel olarak sorun yaşayıp yaşamadıkları, toplumsal olarak bu konulara nasıl yaklaştıkları incelenmiş, bu veriler çerçevesinde, aynı altı temaya dayalı olarak inşa edilmiş olan manipülatif metinleri değerlendirme biçimleriyle bu konulara gösterdikleri bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlar arasındaki ilişki araştırılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, çalışma kapsamında eleştirel söylem analizi ve görüşme teknikleriyle elde edilmiş olan bulgular sunulmuştur. Kullanılmış olan her iki veri toplama tekniğiyle elde edilmiş olan bulgular, ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

4.1. Eleştirel Söylem Analizi Bulguları

Bu bölümde, teması Türkiye’de yaşamakta olan Suriyeli göçmenler olan ve *teyit.org* sitesinin 2017 yılında yapmış olduğu “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan yanlış bilgiler” başlıklı çalışmasından seçilmiş olan altı adet manipülatif sosyal medya metni, eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu altı metin, paylaşıldığı tarihlerde uzun süre ve yoğun bir şekilde sosyal medya gündeminde yer almış, oldukça yüksek etkileşim sayılarına sahip manipülatif içeriklerdir. Yüksek etkileşim sayıları, bu metinlerin oluşturmuş olduğu manüpülasyonun, sosyal medya kullancıları arasında ciddi bir oranda karşılık bulduğunu göstermektedir. Bu anlamıyla burada seçilmiş olan metinler, toplumsal karşılığı olan manipülasyon temsilleri olarak değerlendirilebilir. Bu metinlerin analizlerinde, kurgulanmış olan manipülatif yapıların, hangi toplumsal dinamiklere dayalı olarak inşa edildikleri ve toplumda ne şekilde karşılık buldukları araştırılmıştır. Teun van Dijk, söylemin sosyal ve bilişsel boyutlarının, söylemin yerel ve genel bağlamlarının anlaşılmasını sağladığını söyler. Buna göre bağlam, hem öznel zihinsel temsillere, hem de bireylerin sosyal temsillerine dayanır, yani kişisel ve sosyal biliş birlikte iş görürler ve ne biliş, ne de söylem, toplumun dışında olan bir şey değildir (van Dijk, 2009’dan akt. Şah, 2020: 217).

Van Dijk’ın bu yaklaşımı, yalnızca söylem ve iktidar arasındaki doğrudan ilişkiyi değil, iktidardaki ideolojik yaklaşımların söylemin içinde birbirleriyle olan ilişkilerini de vurgulayan bir yaklaşımdır. Söz konusu metinler manipülatif metinler olduğunda, manipülasyonun toplumda bulduğu karşılığın, hangi iktidar söylemlerinin, ne şekilde kullanılarak oluştuğu da, söylem analizinin ortaya koymaya çalıştığı gerçekler arasındadır. Burada analiz edilen manipülatif metinlerde de, Suriyeli göçmenlere ilişkin manipülasyonların, alıcıyla hangi ideolojik noktalarda buluşacak şekilde kurgulandığı incelenmiştir. Böylece manipülatif bilgilerin hangi toplumsal bağlamlarda kurgulandığı, hangi sosyal dinamiklerden beslenecek biçimde işlerlik kazandığı ve böylece sosyal medya kullanıcıları arasında nasıl karşılık bulduğu

araştırılmıştır. Altı metnin teması da Suriyeli göçmenler hakkında olmakla beraber, her bir metnin, bu temaları hangi verili toplumsal dinamikler üzerinden oluşturduğu ve Suriyeli göçmenler konusunu bu toplumsal dinamiklerle nasıl ilişkilendirdiği irdelenmiştir.

4.1.1. Birinci metnin eleştirel söylem analizi

Son dakika... İçişleri Bakanlığı'ndan yasak geldi Suriyeliler açıklaması Suriyeliler hakkında sosyal Medyada video resim haber paylaşımlar 3 yıla kadar hapis ile yargılanacaktır sayın halkımıza duyurulur ..

A) Makro Yapı:

1. Tematik Yapı:

Metnin İçeriği

Son dakika... İçişleri bakanlığı'ndan yasak geldi Suriyeliler açıklaması Suriyeliler hakkında sosyal Medyada video resim haber paylaşımlar 3 yıla kadar hapis ile yargılanacaktır sayın halkımıza duyurulur ..

Sonradan eklenen yorum metni:

Dün gece bu paylaşımı yapınca bu haberin yalan olduğunu böyle bir şey olamayacağını söyleyen onlarca yorum ve mesaj aldık. Bizi yalancı olmakla suçlayanlar linki okusun.

Linkte halkı sokağa çağdırmaktan bahsediyor ancak gerçekte öyle olmadığını hepimiz biliyoruz...

İlgili gönderi, Facebook üzerinde, “Bağdat Caddesi Forumu” isimli hesap adıyla 5 Temmuz 2017 tarihinde paylaşılmıştır. Gönderinin temasını, sosyal medya paylaşımlarına verilmekte olan cezalara bir örnek olarak verilen manipülatif bir kurgu haber oluşturmaktadır. Haberin içeriği, Türkiye’de yaşayan Suriyeliler’e ilişkin sosyal medyada paylaşım yapanlara 3 yıla kadar ceza verileceğine dair İçişleri Bakanlığı tarafından yapıldığı öne sürülen açıklamadır. Kurgulanmış olan haberin içeriğinde, haberin etkisini arttırmak amacıyla bilgi eksilimine gidilmiştir. Suriyelilere ilişkin ne türde paylaşımların cezalandırılacağına değinilmemiş, böylece sosyal medyada Suriyelilerden bahsetmenin bile yasaklanmış olduğuna işaret edilmiştir. Aynı zamanda “Suriyeliler” kelimesiyle bir genelleme yapılmış, göçmen olmayan Suriyeliler ya da Suriyeli olmayan diğer göçmenler hakkındaki bilgi paylaşımlarının da bu yasağın çerçevesinde olabileceği gibi bir belirsizlik oluşmuştur. Böyle bir belirsizlik de, genel olarak temkinli olma ihtiyacı yaratarak, yasağın caydırıcı etkisini arttıracak bir nitelik yaratmıştır. Paylaşım, *teyit.org* sitesi tarafından değerlendirilmeye alındığı tarih itibarıyla 3.112 kere paylaşılmış, 1.600 kere de beğenilmiştir. Haberin girişi, “son dakika” vurgusu ile verilerek dikkat çekici bir nitelik kazanmıştır. Habere ilişkin kaynaktan alıntılandığı öne sürülen metnin sonunda da CNN Türk haber sitesine ait bir kaynak linki verilmiştir.

Hesap sahibi, paylaşımından sonraki gün kendi paylaşımının altına bir ileti daha yazmış ve bu haberin yalan olduğuna dair birçok mesaj aldığını söyleyerek bir kez daha, bu sefer başka bir kaynak link vermiştir. Bu ikinci linkteki haber, “Suriyeli tweetlerine gözaltı” başlığı taşımaktadır. Ancak bu haberin linkine tıklandığında, bahsi geçen gözaltının, sosyal medyadan, göçmenlere karşı halkı sokağa çağırarak bir gruba yapıldığı görülmektedir. Hesap sahibi buna değinmiş, “linkte halkı sokağa çağdırmaktan bahsediyor ama öyle olmadığını hepimiz biliyoruz” cümlesini yazmış, kendi vermiş olduğu haber kaynağındaki bilginin de güvenilir olmadığını ileri sürerek, gözaltı olayı hakkında bakanlığın halkı kandırdığı imasında bulunmuştur. Hesap sahibi kurgulanmış olduğu haber metnine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın bir fotoğrafını da eklemiş ve haberin inandırıcılığını arttırmayı hedeflemiştir.

2. Şematik Yapı:

Durum

Gönderinin anlatım dili, dikkat çekici ve uyarıcı bir son dakika gelişmesine uygun şekilde oluşturulmuştur. Son cümle dışında nesnel ifadeler kullanılmış ve haberin özeti gerçekmiş gibi aktarılmıştır. Metnin sonuna ise “suriyeliler haklıdır, Türk halkı suçludur ...!” şeklinde bir yorum cümlesi eklenerek, burada hedeflenen manipülasyon, bir eziklik duygusu sömürüsüyle desteklenmeye çalışılmıştır.

Haber kurgusuna konu olan olayın ardalanında iki ayrı olgu vardır. Bunlardan ilki, 2011-2019 yılları arasında Suriye’deki iç savaştan Türkiye’ye göç eden ve sayıları resmi verilere göre 3,7 Milyon civarında olan göçmenler ve bu büyük göçün Türkiye’de yarattığı sosyolojik ve sosyo-psikolojik etkilerdir.²⁸ Sosyal ve sosyo-ekonomik sorunların halihazırda var olduğu Türkiye’de bu kadar kısa sürede bu kadar göçmenin gelmiş olmasının, hem sorunları matematiksel olarak arttıracığı hem de zaten yaşanmakta olan sorunların sorumluluğunun yabancılara yüklenmesi gibi tipik zenofobik eğilimleri yükselteceği, açık olan potansiyel sonuçlardır. Suriye’deki iç savaşın çok boyutu olmuş ve bu savaşa dışarıdan müdahalede bulunan çok sayıda ülke olmuştur. Türkiye de, bu iç savaşa en doğrudan müdahil olmuş ülkelerden biridir. Bu süreç mevcut hükümet sırasında olduğu için de muhalefet partilerinin ve onların konsolide etmiş olduğu toplumsal kesimlerin bir bölümünün, yaşadıkları sosyal ve sosyo-ekonomik sorunları Suriyeli göçmenlere yüklerken, bunun siyasi sorumluluğunu da mevcut hükümete atfetmekte oldukları gözlenebilmektedir. Bu yaklaşımın, muhalif medya yayınlarında çokça temsiliyet bulduğu görülmektedir. Nitekim burada analizi yapılmakta olan manipülatif haber kurgularının hepsinin, hesap adları ve haber metinlerinin analizlerinden yola çıkarak, seküler ve modernist özneler tarafından yapıldığı, ya da en azından öyle gösterildiği göze çarpmaktadır. Oysa yabancı düşmanlığının, daha çok sağ ve muhafazakar, kapalı toplumsal yapıların ve kesimlerin göstereceği bir davranış biçimi olduğu düşünüldüğünde, buradaki manipülasyonun aynı zamanda siyasi bir amaç güttüğü de çıkarsanabilir.

Bu haber kurgusundaki ikinci ardaan bilgisi ise, özellikle bir süredir yoğunlaşan sosyal medya yasaklarına ilişkindir. Türkiye’de sosyal medya paylaşımlarına ilişkin

²⁸Veriler T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nden alınmıştır. <https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi> (Erişim Tarihi: 08.12.2021).

yapılan kovuşturma ve soruşturmalar, Cumhuriyet tarihinin açık ara en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Sadece 2020 yılı içerisinde sosyal medyadaki paylaşımlara yönelik olarak “Cumhurbaşkanı’na hakaret” gerekçesiyle yapılan kovuşturma sayısı en az 36 bin’dir. Bu sayının yüksekliğini daha iyi anlayabilmek için daha önceki hükümet dönemlerindeki benzer kovuşturma sayılara bakmak yararlı olacaktır. Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığı döneminde “medya yoluyla cumhurbaşkanına hakaret” kovuşturma sayısı 340, Turgut Özal döneminde 207, Süleyman Demirel döneminde 158, Ahmet Necdet Sezer döneminde 163, Abdullah Gül döneminde ise 848’dir. Bu sayılar, tüm cumhurbaşkanlığı süresince yapılan kovuşturma sayılarıdır (http-25). 36 bin sayısının ise yalnızca bir yıl içinde ve sadece “cumhurbaşkanına hakaret” başlığı altında yapılmış soruşturma ve kovuşturmalara ait olduğu düşünüldüğünde, bu süreçteki yükseliş daha net fark edilecektir. Bu örnekteki haber kurgusunda, “Suriyeli paylaşımına 3 yıl hapis” temasıyla bu iki ardaan bilgisi kullanılmış ve manipölasyon, zamanın ruhuna uygun bir şekilde kurgulanmıştır. Haber metninin inandırıcı olmasını sağlayan nitelikler bir ölçüde, kurgu olayın ardaanındaki bu iki dinamiktir.

Metinde ileri sürölen olayın ve metnin özündeki uyarının, hem ifade özgürlüğünün yok olması hem de toplumsal iradenin hiçe sayılması bağlamında öne çıkan nitelikleri vardır. Metinde, bu bağlamlar verilmeyerek bir anlam yaratılmıştır. Hükümetin, toplumu ilgilendiren bir konuda aldığı kararların eleştirilemez olmasına yönelik vurgu, aynı zamanda bu konuda toplumsal tepkinin büyük olduğu iması da taşır. Çünkü metne göre İçişleri Bakanlığı Suriyeliler hakkında herhangi bir şekilde paylaşım yapmayı yasaklama ihtiyacı duyduğuna göre, bu konuda büyük bir eleştiri yoğunluğu olduğu varsayılmıştır. Sansür gereksinimi, yasağın bağlamıdır. Metinde bu bağlamların doğrudan kurulmamış olması, Suriyeli göçünün yaratmış olduğu memnuniyetsizliği verili olarak kabul eder. Böylece manipölasyonun belli bir inandırıcılığa ulaşması, gerçek nedenlere bağıllığı üzerinden mümkün kılınmıştır. Metinde sadece genel bir yasaktan bahsedilmiş, Suriyeliler hakkında neden paylaşım yapma ihtiyacı olduğuna dair ve bunun neden yasaklandığına dair, dolayısıyla bu yasağın neye sebep olabileceğine ya da neyi engelleyeceğine ilişkin bilgilere gerek duyulmamıştır. Bu da, olayın büyük bir toplumsal sorunu verili kıldığını kabul eden bir bağlamda sunulmuş olması anlamına gelir. Türkiye’de yaşanan iki sorun, yani sosyo-ekonomik sorunların yüksek olduğu bir süreçte büyük bir göç dalgasının gerçekleşmiş olması ve sosyal

medyadaki ifade özgürlüğü kısıtlamasının artıyor olması sorunları, buradaki manipülatif haberin dayandığı somut toplumsal bağlamlardır. Manipülasyonun inandırıcı olması, bağlamındaki gerçekliklere dayandırılmıştır.

Referansal ve Kaynağa Bağlı İlişkiler, Yorumlar

Haber kaynağı olarak iki haber sitesinin linki kullanılmıştır. Bunlardan biri, ilk paylaşımda kaynak olarak kullanılan ve ulusal bir medya kuruluşu olan CNN Türk’e aittir. Ancak metin yazarı bu paylaşımın altına ikinci bir paylaşım yaparak bir başka kaynağı kaynak olarak gösterme ihtiyacı duymuştur. Bunun nedenini de, ilk paylaşımındaki habere inanmayan çok sayıda insan olduğu şeklinde belirtmiştir. Bu da, manipülasyona karşı direnç gösteren insanlara bu iddiasının doğruluğunda ısrar etmekte ve referanslarını sağlamlaştırma ihtiyacı duymakta olduğu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda CNN Türk’e ait kaynak linkinin, haberin kurgusunu desteklemediğini gösterir. İkinci kaynak linki ise yine haberi tam olarak desteklememekte ve metin yazarı bunu metninde belirterek, ortada bir manipülasyon olduğunu ileri sürmektedir. Burada ima ettiği manipülasyon, verdiği kaynağa değil, İçişleri Bakanlığı’nın verdiği bilgiye atfedilmiştir. “Böyle olmadığını hepimiz biliyoruz” cümlesi, zaten medyada yer alan haberlerin, ancak onlara verilen bilginin güvenilirliği ölçüsünde güvenilir olabileceği iması taşımaktadır. Bu açıdan, bu haber metni aynı zamanda insanların ancak kendi güvendikleri haber kaynaklarına yönelmeleri gerektiğine dair bir ima da içermektedir. Yazarın kendi iddiasını destekleyecek tam bir kaynak bulamamış olması ve “biz gerçekte ne olduğunu biliyoruz” vurgusu, aynı zamanda sözü geçen yasağın da sosyal medyaya yönelik olması, tam olarak sosyal medyaya atfedilen niteliklerden biri olan ve hakikate yönelik güvensizliğin arttığı bir dönemde herkesin kendi çabasıyla, kendi hakikatlerini aramakta olduğuna, yani medyanın parçalanmışlığına ilişkin bir duruma da işaret eder. Bu parçalanmışlık, alanyazında da belirtilmiş olduğu gibi, post-truth çağını meydana getiren bir unsur olarak, internet çağında medyanın hızlı bir biçimde parçalanmış olması durumuna ilişkin Lewandowski ve arkadaşlarının ortaya koyduğu vurguyu hatırlatır niteliktedir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 353). Yazar burada kaynak olarak kullandığı linklerden çok, halihazırda bilmiş olduğu bilgilerin doğruluğunu ve buna inananların kendi bildiklerine inanmaları gerektiğini vurgulayarak, Castells’in de (2016: 207) vurguladığı biçimde “insanların inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduğu” tezine dayanacak nitelikte bir çağrı

yapmaktadır. Bu metinde geçtiği biçimde, kullanıcıların sosyal medyada kendi hakikatlerini belirlerken oluşan yönelim, aynı zamanda medyanın kutuplaşmalara bağlı parçalanmışlığına ilişkin Bauman ve Lyon'un (2013: 14) vurgusunu da hatırlatır bir niteliktedir: “Sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın bir sonucudur.”

B) Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri:

Metinde genel olarak nesnel bir dil kullanılmış, basit cümlelerle, son dakika elde edilmiş bir gelişmenin özeti geçilmiş gibi görünen bir yapı kullanılmıştır. Noktalama işaretleri neredeyse hiç kullanılmamışsa da ilk haber metni beş cümleden oluşmaktadır ve cümlelerdeki hatalar ve özensiz yapı, bir son dakika gelişmesini aceleyle sosyal medyadan duyurma amacını taşıyormuş gibi bir görüntü yaratmıştır. Haberin tamamen manipülatif olduğu düşünüldüğünde, haberin yazarının, habere bir inandırıcılık iliştiirmek için bunu yaptığı çıkarsanabilir. Bu aynı zamanda okuyucuların bu tür gramatik yapıdaki haberleri daha inandırıcı bulduğuna dair bir öngörü de ortaya koymaktadır. Cümleler basit ve vurguludur. Metnin sonuna eklenen iki cümleden biri olan “sayın halkımıza duyurulur ..” ifadesi, yalnızca belli bir ideolojik inanca sahip kesime değil, tüm topluma yapılmakta olan bir haksızlığı dile getiren ve “sayın” ifadesiyle de bu haksızlığa karşı halkına sahip çıkan bir algı oluşturmuştur. Son cümle olan “suriyeliler haklıdır, Türk halkı suçludur ..!!” ise, ironik bir yapıdadır ve bu ironi, haklı ve haksız olduğunu düşündüğü tarafların, hükümetin gözünde tersine çevrilmiş olduğunu ifade etmektedir. “Türk” kelimesi, doğru olarak büyük harfle başladığı halde “suriyeli” kelimesinin küçük harfle başlaması, kavramsal olarak aynı kategoride olmalarına rağmen, yazarın birini diğerinden düşük gördüğüne dair yorumlanabilir.

2. Bölgesel Uyum (Anlamsal İç Tutarlılık):

İlk haber metninde, bilgi aktarımı yapısından dolayı, son cümle dışında cümleler arasında nedensel ilişki aranacak bir durum yoktur. “Suriyeliler hakkında sosyal medyada video resim haber paylaşanlar 3 yıla kadar hapisle yargılanacaktır” cümlesi ile yazarın kendi yorumu olan sonraki cümle, “suriyeliler haklıdır Türk halkı suçludur” cümlesi arasında ise açık bir nedensellik ilişkisi eksikliği vardır. Haber doğru bile olsa, böyle bir cezai yaptırımın, Suriyeliler’i haklı, Türkler’i haksız kılmayacağı açıktır. Bu açık nedensellik eksikliği, yazarın ve ona göre hitap ettiği okuyucuların, hükümetin

gözündeki yerini anlatmaktadır. Böyle bir nedensel bağ kurmaya ihtiyaç duyulmadan bu çıkarımın yapılması, hükümet için Suriyeliler'in Türkler'den zaten daha değerli olduğuna dair bir ima taşır. Bu da ancak Türkiye'deki Suriyelilere atfedilen ideolojik ve siyasi kimlik ile hükümetin ideolojik ve siyasi kimliğini birbirine yakın gösterme niyetiyle açıklanabilir.

Habere ertesi gün eklenen ikinci metinde ise, bu habere inanmayanlara yönelik açıklamada, bazı cümleler arasında referansa dayalı ve işlevsel ilişkiler bilinçli olarak bozulmuştur. "Bizi yalancı olmakla suçlayanlar linki okusun" ve ardından gelen "Linkte halkı sokağa çağırmaktan bahsediyor ancak öyle olmadığını hepimiz biliyoruz..." cümleleri arasında çelişki yaratılmıştır. "Bunun doğru olmadığını hepimiz biliyoruz" ifadesinin gerekçesi haber metninde verilmemiştir. Önceki cümlede kaynak bir link, haberin doğruluğuna referans olarak gösterilmiş ama sonraki cümlede linkteki bilginin çarpıtılmış olduğu ileri sürülmüştür. Bu çelişkiden çıkarsanabilecek olan, yazarın, ileri sürdüğü haberin doğru olduğu ve haber sitelerinde bir şekilde kendini gösterdiği ancak bunun bazı baskılar sebebiyle ancak çarpıtılarak verilebilmiş olduğunun ileri sürmesidir. Bu da gerçekliğe ulaşmak için haber kaynaklarını takip etmenin yetersiz olduğunu, halihazırda inandığı gerçekliğe uygun bilgilerin doğru kabul edilmesi gerektiğini işaret eden bir yorumlama biçimi olarak ele alınabilir. Yine burada kullanılan güvensizlik vurguları, Harsin'in (2018:6), post-truth bir zemini oluşturan toplumsal dinamiklerden biri olarak ortaya koyduğu referans yoksunluğu gerçeğini çağırıştırır niteliktedir. Harsin, gerçekliği dile getirenlere karşı olan güvensizliğin toplumsallaştığını, verili tüm gerçeklik hikayelerinin, hiç olmadığı kadar şüphe götürür olduğunu söyler. Dolayısıyla, toplumların artık referans alabilecekleri kurumsal hiç bir söylem kalmamıştır. Bu metinde de referans olarak kullanılmış olan iki kaynak linki olmasına rağmen metnin yazarı, okuyucusunu kendi bildikleri çerçevesinde bir değerlendirme yapmaya çağırmaktadır.

3. Retorik:

Metinde, haber kurgusunun inandırıcılığını arttıracak biçimde görsel ve sayısal veri ile ayrıntılar kullanılan bir söylem oluşturulmuştur. Görsel, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bir fotoğrafıdır. Fotoğrafta Erdoğan, mikrofonlar önünde bir açıklama yapar halledir ve sağ elini kaldırdığı, işaret parmağıyla bir konuya işaret ettiği görülmektedir. Paylaşım yasağı kararının İçişleri Bakanlığı tarafından açıklandığı

belirtilmiş olmasına rağmen, haberde bu fotoğrafın kullanılmış olması, okuyucunun, her türlü yasak kararını Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın aldığını düşündüğünün varsayılmış olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim haberi kurgulayanın böyle bir varsayımı olmasaydı, İçişleri Bakanı'nın fotoğrafını koyması beklenirdi. Aynı zamanda fotoğrafta Erdoğan'ın eliyle işaret ediyor olması, ona karar verici bir otorite simgesi atfettiğini de çağırıştırır niteliktedir. Görselin böyle bir bağlamda kullanılmış olması, metin yazarının hedef kitlesini belirli bir siyasi çerçeve içinde belirlemiş olduğunu ve bu çerçeve içindeki muhalif kesimin, ifade özgürlüğüne yönelik herhangi bir yasak kararının doğruluğuna, çok sorgulamadan inanacağı varsayımında bulunduğunu göstermektedir.

Bunun dışında, fotoğrafta arkada görünen büyük Türkiye Cumhuriyeti bayrağı ve arka fondaki desenler, açıklamanın herhangi bir yerden değil, resmi bir kurumdan, muhtemelen Cumhurbaşkanlığı Sarayı'ndan yapıldığını işaret etmektedir. Fotoğraftaki netlik ayarları, açısı ve renk doygunluğu da, profesyonel bir fotoğrafın seçildiğini, böylece açıklamaya bir ciddiyet kazandırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Sözü geçen paylaşım yasağının kapsamı, "paylaşım yapmak" gibi genelleyici bir ifadeyle verilmemiş, "video, resim ve haber paylaşımları" şeklinde ayrıntılandırılmıştır. Bu da, haberin bir bilgi aktarımı gibi görünmesine yardımcı olan bir retoriktir. Bunun yanında, cezai yaptırımın 3 yıl olacağının belirtilmiş olması da, sayısal bir veri kullanılarak, bu bilginin, kaynağından aktarıldığını gösteren bir imaj yaratmıştır.

4.1.2. İkinci metnin eleştirel söylem analizi

A) Makro Yapı:

1. Tematik Yapı

Metnin İçeriği

Suriyeliler Tecavüz Edip Öldürdü.. Bursa’da dün gece 2 Suriyeli,iş çıkışı evine giden Serpil Yıldırım’ı kaçırp Tecavüz ettikten sonra öldürdü. Erikli mahallesin de yakalanan Katiller Tutuklandı.

İlgili gönderi, bir Facebook sayfasından, “Tcvatanim” hesap adıyla paylaşılmış, manipülatif bir tecavüz ve cinayet haberi kurgusudur. Gönderinin temasını, Suriyeliler tarafından kaçırılıp tecavüz edilen ve öldürülen bir Türk kadın oluşturmaktadır. Haber metni, “Suriyeliler Tecavüz Edip Öldürdü...” başlık cümlesiyle başlamakta ve ardından olayın Bursa’da, paylaşım tarihinden bir gün öncesinde olduğu belirtilmiştir. Habere referans olarak gerçekten öldürülmüş bir kadının fotoğrafı kullanılmıştır. Fotoğraf, burada bahsi geçtiği şekilde değil, başka bir yılda, boşandığı eşi tarafından öldürülmüş olan Türkiye vatandaşı bir kadına aittir. Gönderinin yazarı, gerçek bir maktulün fotoğrafını, oldukça rahatsız edici bir biçimde Suriyeli göçmenlere ilişkin bir manipölasyonu yapabilmek adına paylaşmıştır. Bu gönderi, değerlendirilmeye alındığı güne kadar 1.200 kez beğenilmiş, 1.649 kez de diğer kullanıcılar tarafından paylaşılmıştır.

Metinde “Suriyeliler” kelimesiyle genelleme yapılmıştır. Bu genelleme iki yönden ele alınabilir. Türkiye’de Suriyeli göçmenler dışında çok sayıda iş insanı Suriyeli ya da farklı konumlarda olan ve göçmen olmayan Suriyeli vardır. Bu ifadeyle metnin yazarı, kaçırma, tecavüz ve cinayet suçlarını işleyenleri belli bir milli kimliğe sahip insanlar olarak tanımlamıştır. Böylece olaya karşı oluşması beklenen tepkinin yalnızca Suriyeli göçmenlere karşı değil, Suriyeli olan herkese karşı oluşması söz konusudur. Genellemenin ikinci yönü ise, haberin manipülatif niteliği gözardı edildiğinde de buradaki suçun milli kimlikten bağımsız bir niteliği olmasına rağmen bunun belirtilmiş olmasıdır. Bir kadına tecavüz edip öldürmek gibi bir suçun herhangi bir coğrafyada herhangi bir milli kimlikle ilişkisi olamayacağı halde, bu vurgulanmıştır. Bu vurgu, örneğin Türk düşmanı bir Alman gazetesinde yer alan bir hırsızlık haberinin, “bir ev soyuldu” yerine “Türkler evi soydu” şeklinde vermesiyle benzeştirildiğinde daha

iyi anlaşılabilir. Büyük suçların faillerini yalnızca milli kimlikleri üzerinden tanıtarak, buradaki manipülasyonun ırkçı bir temel üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Gönderi metninde kısmi bilgi eksiltimi vardır. Maktulün adı, soyadı ve işten çıktığında, evine giderken olayın gerçekleştiğine dair bilgiler verilirken, suçluların sadece milli kimliklerine değinilmiş, yakalanmış oldukları belirtilmesine rağmen kimliklerine, yaşlarına ya da onları tanımlayacak nitelikte diğer bilgilere yer verilmemiştir. Gönderinin temasını öz olarak, çalışan bir kadının işten eve dönerken tecavüz edilip öldürülmesi ve bunun, ülkedeki Suriyeliler tarafından yapılmış olması, böylece halihazırda var olan ve özellikle kadınlar için geçerli olan güvensizlik ortamının temsili bir faili olarak bir “öteki”nin gösterilmesi oluşturmaktadır.

Bu noktalar birlikte ele alındığında, paylaşımın temasını, genel olarak şiddet, özel olarak kadın cinayetleri oluşturmakta ve bu tema, Suriyeli göçmenlere atfedilen bir şiddet ve güvenlik sorunu potansiyeli teması ile birleştirilmektedir.

2. Şematik Yapı:

Durum

Gönderi metni, bir haber metni biçiminde aktarılmış cümlelerden oluşmaktadır. Doğrudan yorum cümleleri yoktur. Kısa ve öz biçimde bir olayın ayrıntılarına değinilmiş ve nesnel görünen bir üslup kullanılmıştır. Ancak bu nesnel görünüm, manipülasyonun oluşturulmasına hizmet edecek biçimde kullanılmaktadır. Metinde maktulün adı, soyadı ve suçun işlendiği şehir yanlış biçimde verilmiş, böylece haberin gerçek haline erişilmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Metinde aynı zamanda katillerin, Bursa’nın Erikli mahallesinde yakalandığı belirtilerek, bu ayrıntılı bilgilendirmeye manipülasyonun inandırıcı olması hedeflenmiştir. Yine bir başka ayrıntı da, maktulün işten çıkıp eve dönerken kaçırıldığına ilişkindir. Bu da yine ülkede kadınların yaşadığı güvensizlik ortamının nedenini suistimal edecek biçimde bir üslup oluşturmaktadır.

Buradaki kurgu haberin ardaında yine toplumsal ve kronik bir sorun, bir dış düşman olarak konumlandırılan Suriyeli göçmenlerle ilişkilendirilecek biçimde yer almaktadır. Ardaında yatan temel olgu, Türkiye’de yüksek oranlarda seyreden ve gittikçe artan kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddettir. Özellikle son on yıl içinde

düzenli bir biçimde artan kadın cinayetleri, görsel 4.1.'de görülebileceği gibi, 2018 yılından itibaren yıllık 400'ün üzerine çıkarak zirve yapmıştır (http-26).

Görsel 4.1. Türkiye’de 2008-2020 yılları arasında işlenen kadın cinayetleri sayısı²⁹

Kadın Cinayetleri Sayısı			
Yıllar	Bianet	Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu	Anıt Savaş
2008			66
2009	198		125
2010	217		203
2011	257		129
2012	165	210	145
2013	214	237	231
2014	281	294	290
2015	284	303	293
2016	261	328	289
2017	290	349	350
2018	255	404	405
2019	328	418	421
2020	284	405	408

Kaynak: [Anıt Savaş](#), [Bianet](#), [KCD Platformu](#)

Görsel 4.1.'de görüleceği üzere 2008-2020 yılları arasında Türkiye’de en az 2996 kadın öldürülmüştür. Yukarıdaki grafiğin sınırlarının dışında çıktığında da örneğin Türkiye’de düzenli olarak yükselen bir suç eğrisi görülür. Adalet Bakanlığı, Türkiye’de kadınlara yönelik cinayet oranının 2002 ile 2009 yılları arasında da yüzde 1.400 artış gösterdiğini açıklamıştır (akt. Gazioğlu, E., 2013: 90). Yıllara göre gerçekleşen artış, vaka sayısındaki reel artış olarak yorumlanabileceği gibi, cinayetlerin görünürlüğünün yükselmesinin de bu sayılara yansımış olabileceği hesaba katılabilir. Tüm ülkelerde kronik bir sorun olan kadına yönelik şiddet ve özellikle kadın cinayetleri elbette yalnızca son on yıldaki artışıyla değil, tarihsel dinamikleriyle de düşünülmelidir. Bu dinamikler yalnızca Türkiye’de ve ataerkil kültürün görece baskın olduğu toplumlarda değil, tarihsel olarak her coğrafyada da işler durumda olmuştur. 1921-1988 yılları arasında Kanada’da işlenen cinayetler üzerine kaleme aldıkları makalelerinde Rosemary Gartner ve Bill McCarthy, mevcut cinayet istatistiklerinin toplumsal cinsiyet bağlamında pek farklılaşmadığı tespitinde bulunmuş, kadın ve erkeklerin benzer dönemlerde, benzer nedenlerle öldürüldüğünü ortaya koymuşlardır. Bunun yanında Gartner ve McCarthy, istatistiklerin sağladığı buna benzer verilerin sadece Kanada

²⁹<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-kadin-cinayetleri> (Erişim Tarihi: 14.04.2021)

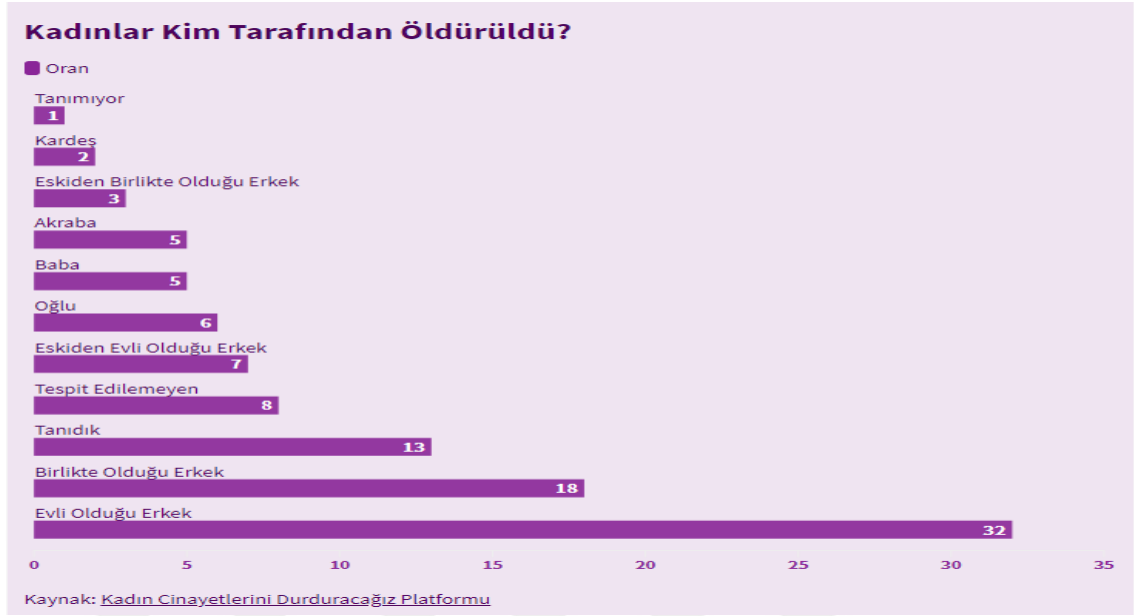
özelinde değil, dünya çapında da sorgulanması gerektiğini savunmuşlardır (Gartner ve McCarthy, 1991'den akt. Gazioğlu, E., 2013: 91).

Her ne kadar Türkiye'de kadın cinayetleri her zaman yüksek oranlarda gerçekleşmiş olsa da, özellikle bu konuda çalışan kadın örgütleri sayesinde kadın cinayetlerinin medyadaki görünürlüğünde de ciddi bir artış olmuştur. Bu da kamuoyunda dikkatlerin bu konuya yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Buradaki kurgu haberin böyle bir kamuoyu ilgisi yoğunluğu sürecinde paylaşılmış olması da tüm bu ardaları kullanmasını sağlamıştır. Hemen her gün haber bültenlerinde kadın cinayeti haberlerinin verildiği bir süreçte, Suriyeli göçmenler üzerinden bu konuda manipülatif bir haber yapmak, toplumsal bir sorunun sorumlusu olarak ötekini işaret etme niyetini göstermektedir. Bu bağlamda bu kurgu haberin oluşturulmasında, diğer örneklerle ortak biçimde Suriyeli göçmenlere karşı oluşan potansiyel tepkileri, Türkiye'nin kronik sorunlarını kapsayacak biçimde genişletme hedefi görülmektedir. Ancak bu hedefe ulaşılabilmesini sağlayan temel unsur, bu çalışmada öne çıkarılmaya çalışıldığı gibi, manipülasyonun karşılık bulmasını sağlayan ideolojik çağrıdır. Bu çağrı okuyucuya, toplumsal suçluluk duygusunu bertaraf etme olanağı tanıyan bir çağrı olma özelliği taşımaktadır. Bu yanıyla ele alındığında metin, "insanların bilgiyi değerlendirirken tabi oldukları sosyal, ideolojik ve ekonomik koşulların" belirleyiciliğine yapılan vurguları doğrulayan bir niteliğe sahiptir (Kahan vd., 2012: 732; Castells, 2016: 207; McCright vd. 2016).

Aynı zamanda toplumsal bir sorunun kendi bağlamından kopartılacak biçimde manipüle edilmesiyle, alıcı, Sloterdijk'ın "sinik özne" kavramını çağrıştıracak biçimde, müdahale edemediği bir sorunun yaratacağı potansiyel tepki ve duygularını, başka bir bağlamda yeniden inşa etme olanağına kavuşmaktadır. Bu da yine Davis'in (2017: 3-30), post-truth çağda hakikatin bağlamından kopartılmasına yaptığı vurguya bi zemin sunmaktadır.

Görsel 4.2.'de, Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun 2020 yılı raporunda, öldürülen kadınların faillerinin oranları görülmektedir. Bu grafiğe göre, öldürülmüş olan kadınların ağırlıklı bir çoğunluğu maktulün eşi, eski eşi, sevgilisi ya da ailesi tarafından öldürülmüştür.

Görsel 4.2. Türkiye’de 2020 yılında öldürülen kadınların failleri³⁰

Gerek bu verilere, gerekse İçişleri Bakanlığı’nın raporlarına bakıldığında Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye geldiği savaş yılları içerisinde, TC. vatandaşı bir kadının Suriyeli biri tarafından öldürüldüğüne ya da tecavüz edildiğine ilişkin somut hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buna bağlı olarak da Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de bu türde suçlar işlediğine ilişkin ne bir medya gündemi, ne de kamuoyu gündemi oluşmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bu paylaşımın bağlamı, iki farklı sorunu birbirisiyle ilişkilendirmek üzerinden kurulmuştur. Ülkedeki göçmen sayısındaki hızlı artışın neden olabileceği sorunların adının doğru ve dayanaklı biçimde kurulmamış olması, bu olgunun popülist bir biçimde suistimal edilmesi, her iki toplumsal olguyu da bulundukları bağlamdan çıkartmaktadır. Bu noktada Davis’in, manipülasyonu post-truth zeminde ele alırken, gerçeğin eski ve yeni halini karşılaştırdığı noktayı hatırlamak, bu metindeki temaların bağlamlarından kopartılmasındaki egemen ideolojiyi fark etmek açısından yararlı olacaktır. Davis (2017, 3-30), günümüzde gerçek diye dayatılanın yapısal olarak bağlamsız olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamsızlık, olguların doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmasını engelleyen bir koşul yaratır. Bu açıdan ele alındığında ise, buradaki manipülasyon, toplumsal bir sorun olan kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet olgusunu bağlamsız bırakarak, toplumdaki egemen toplumsal cinsiyet ideolojisine hizmet eden bir yapıya kavuşmuştur.

³⁰<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-kadin-cinayetleri> (Erişim Tarihi: 14.04.2021)

Bu metnin ortaya koyduğu şey aynı zamanda, manipölasyon ihtiyacının işaret ettiği bir başka durumdur. Bu da, göçmen sayısının artışından rahatsızlık duyanların, bu rahatsızlıklarının hesabını soramamakta olduğu varsayımıyla, ancak geniş kitlelerin diğer rahatsızlıklarının suistimali şeklinde sunulmuş olmasıdır. Paylaşım metnindeki manipölasyonun bu bağlamı iki ayrı suistimal durumunu beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi, toplumsal ve kronik bir sorun olan kadın cinayetlerinin yaratmakta olduğu toplumsal suçluluk duygusundan kurtulmak için korkunç bir örnek üzerinden manipölasyon yapılarak suçu bir “öteki” olan Suriyelilere atmak şeklinde gerçekleşmiştir. Bir diğer suistimal ise, Suriyeli göçmenlerin varlığından duyulan potansiyel rahatsızlığın nedenlerini somutlaştırmak için gerekli olan şeffaf yönetim anlayışını zorlamaktansa, gerçek dışı yakıştırmalarla bu olguyu marjinalize etmek biçiminde gerçekleşmiştir.

Referansa ve Kaynağa Bağlı İlişkiler, Yorumlar

Paylaşım metninde herhangi bir kaynak bilgisi verilmemiştir. Metin, bir haber metni gibi, nesnel cümlelerle doğrudan haber aktarımı biçiminde kurulmuş ve burada kullanılan bilgiler, olayın referans bilgileri olarak kullanılmıştır. Maktulün ismi, olayın geçtiği şehir ve katillerin yakalandığı ilçenin adı manipölatif olarak metne eklenmiş ve refere edilen bu bilgilerle habere gerçekçilik kazandırılmaya çalışılmıştır. Söz edilen olay, Türkiye’de ciddi boyutlarda olan kadın cinayetleri sorununa refere edilmiş ve Suriyeli göçmenler hakkındaki potansiyel korkular yine buradaki kurgunun referansları olarak kullanılmıştır.

B) Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri:

Metin, başlık işlevi gören bir cümle, olayı anlatan bir cümle ve katillerin yakalandığını anlatan bir sonuç cümlesinden oluşmaktadır. “Suriyeliler tecavüz edip öldürdü...” cümlesi aktif yapıdadır ve bu şekilde olayın merkezine gramatik anlam bakımından maktul değil, Suriyeli katiller yerleşmiştir. Yalnızca dört kelimedenden oluşan bu cümlede hem tecavüz hem öldürme fiilleri art arda kullanılmış ve maktule ait hiç bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu şekliyle oldukça sert ve tepki çekici kılınan cümle, aynı zamanda suçun kime karşı ve nasıl işlendiğine değinmeyerek doğrudan bir “Suriyeli tehdidi” algısı yaratmaktadır. İkinci cümle de aktif yapıyla benzer bir gramatik anlam yaratmaktadır ve bu şekilde algının önceliği özneye çekilmektedir. Bu cümlede suç, üç

ayrı eylemle belirtilmiştir: kaçırmak, tecavüz etmek ve öldürmek. Böylece tek cümlede “Suriyeliler” öznesi, bir kadına yapılabilecek en ağır kötülükleri yapmış olmakla tanımlanabilmiştir. Suriyelilerin işlediği suçları anlatan ilk iki cümle aktifken, yakalanıp tutuklandıklarını ifade eden son cümle pasif yapıdadır. Paylaşımın metninde –di’li geçmiş zaman kullanılarak, kurgu haberin ilk ağızdan aktarımı yapılmış gibi gösterilmiştir. Metinde, başlık görevi gören ilk cümlelerin dışında, üç kelimenin baş harfleri, hatalı biçimde büyük yazılmıştır: “Tecavüz”, “Katiller” ve “Yakalandı”. Burada da metin yazarının fazlasıyla vurgulamak istediği noktaları, dilbilgisi kuralları içinde kalarak vurgulayamasa da, bu şekilde dikkatleri çekmek istediği çıkarsanabilir.

2. Bölgesel Uyum:

Metinde olayı özetleyen başlık cümlesi dışında yalnızca suçu bildiren ve ardından suçluların yakalandığını ifade eden iki cümle olduğundan dolayı bu cümleler arasında nedensel bir ilişki söz konusu değildir. Ancak tecavüz ve cinayetin bildirildiği cümlelerin kendi içinde alt metinsel olarak bir nedensel ilişki iması olduğu düşünülebilir. “İç çıkışı evine giden Serpil Yıldırım’ı kaçırpı tecavüz edip öldürdüler” ifadesinde, maktulün başına gelenlerin, gece iş çıkışı gerçekleştiği belirtilmekte, bu da sosyal yaşantının kadınlar için zaten güvensiz olduğu gerçeğinin, başına gelenlerin nedeni olarak gösterilmektedir. Buradaki tehlike ise bir dış tehdit olan “Suriyeliler” olarak gösterilmiştir. Haberin tamamen kurgusal olduğu düşünüldüğünde, bu ayrıntının kurgulanmış olması, Suriyeli göçmenlerle kadınların sosyal yaşamdaki tekinsizliği arasında bir nedensellik bağı olarak göze çarpmaktadır.

3. Retorik:

Paylaşım metninde haber görseli olarak, burada anlatılan olay kurgusuyla ilgisi olmayan, gerçek bir kurbanın görseli paylaşılmıştır. Görsel, kurgu haberde anlatılan olayı destekleyecek ve manipülasyonun etkisini arttıracak şekilde kullanılmıştır. Fotoğrafi kullanılan maktul, 2013 yılında İstanbul’da, boşandığı eski eşi tarafından öldürülen bir kadına aittir. Bu olayda bir tecavüz yoktur, Gülşan Sarcan isimli kadın, eski eşi tarafından TEM otoyolunda öldürülmüş ve yol kenarına atılmıştır. Bu sırada maktulün giysileri sıyrılmış ve bu da fotoğrafa sansürlü bir biçimde yansımıştır. Bu görseli manipülasyona alet eden kullanıcı, bu niteliğinden dolayı bunu bir tecavüz ve cinayet olayı olarak kurgulamıştır. Bu da onun, Suriyelilere yüklemek istediği suçun boyutunu daha korkunç hale getirmek amacıyla bu fotoğrafı araştırarak özellikle seçmiş

olduğunu göstermektedir. Bu noktada, manipölasyonun aldatıcı ve hedef şaşırtıcı niteliklerine ek olarak başka bir niteliğı daha ortaya konmuştur: Paylaşımın, belli bir amaca yönelik kurgulandığı düşünöldüğünde, milli kimlikler üzerinden bir tutum sergilenmek istenmiştir. Böyle olduğı halde paylaşımıcı, Suriyeli kimliğini kötüleyebilmek adına, kendi milli kimliğinden bir maktulün fotoğrafının bilinçli olarak binlerce kez paylaşılmasını sağlayarak hem o şahsın hem de yakınlarının tekrar tekrar rencide olmasına neden olarak, temelde böyle bir kaygı duymadığını da ortaya koymaktadır. Maktule yapılan bu saygısızlık, manipölasyonu gerçekleştiren kişinin sadece siyasi bir amaç güttüğünün işareti olarak okunabilir.

Bunun dışında metinde suçluların sayısı ve maktulün gece işten çıkıp eve giderken öldürölmüş olması gibi ayrıntılar kullanılmıştır. Ayrıca katillerin de “Erikli Mahallesi’nde” yakalandığı ifade edilmiştir. Bu ayrıntılarla, nesnel bir haber dili kurgulanmıştır. Metnin söylemindeki bu nesnel biçim, işlendiğı öne sürölen suçların ağırlığına dayanarak, herhangi bir yorum cümlesi ekleme ihtiyacı duyulmamasını sağlamış, böylece haber kurgusunun alıcıda yaratması beklenen duyguların şiddeti ile yetinilmiştir. Bu açıdan bakıldığında metindeki retorik, aslında benzeri hiç yaşanmamış bir olayı, sık rastlanan bir suç haberi biçiminde sunan bir haber aktarım diline uygun biçimde oluşturulmaktadır.

4.1.3. Üçüncü metnin eleştirel söylem analizi

#HAYIR
VAY ANASINI !!!
Cumartesi istanbul
Ikeadaydim.Önümüzde kasa
kuyruğunda bir Türk aile ve onun
önünde Suriyeli bir aile vardı.Ve bu
aile 758 tı lik alışveriş yapmışlar
ve kasiyer rakamı söyledi.Adam
cebinden AKKART çıkardı ve
hesap 379 tıye düştü ve aynı kartla
ödemeyi yaptı.Unuttum yazmayı
arkadaşlar kimlik kontrolü içinde
TC cüzdanı çıkardı.İnsanlar bir
anda kasiyere dönüp nedir bu
dediler ve suriyelilere verilen özel
AKkart olduğunu ve %50 indirimli
olduğunu söyledi ve kasiyeri
dinleyen herkesin ağzından aynı
anda koro gibi kadınlı erkekli ha
si..tir kelimesi çıktı ve bir anda
herkes birbirinden özür dilemeye
başladı.Benimde ağzımdan kaçtı
tabii ki aynı kelime
Akın Tunç

09:34 ✓

A) Makro Yapı:

1. Tematik yapı:

Metnin İçeriği

#HAYIR

VAY ANASINI !!!

Cumartesi İstanbul Ikeadaydım. Önümüzde kasa kuyruğunda bir Türk aile ve onun önünde Suriyeli bir aile vardı. Ve bu aile 758 tl lik alışveriş yapmışlar ve kasiyer rakamı söyledi. Adam cebinden AKKART çıkardı ve hesap 379 tlye düştü ve aynı kartla ödemeyi yaptı. Unuttum yazmayı arkadaşlar kimlik kontrolü içinde TC cüzdanı çıkardı. İnsanlar bir anda kasiyere dönüp nedir bu dediler ve suriyelilere verilen özel AKkart olduğunu ve %50 indirimli olduğunu söyledi ve kasiyeri dinleyen herkesin ağzından aynı anda koro gibi ha si..tir kelimesi çıktı ve bir anda herkes birbirinden özür dilemeye başladı. Benimde ağzımdan kaçtı tabii ki aynı kelime

Akın Tunç

İlgili gönderi, Akın Tunç adıyla, WhatsApp uygulaması üzerinden paylaşılmış bir manipülatif bilgidir. Gönderinin etkileşim sayısı, bir telefon uygulaması olan WhatsApp'ın doğası gereği görülememekte, ancak *teyit.org* tarafından, Suriyeli göçmenler hakkında sosyal medyada en çok rastlanan manipülatif haberler derlemesinde yer almaktadır. Gönderinin temasını, Suriyelilere yapıldığı ileri sürülen bir ekonomik yardım ayrıcalığı örneği oluşturmaktadır. Kurgulanmış olan içeriğe göre Suriyelilere verilen “akkart” adlı bir alışveriş kartı sayesinde alışverişlerde yüzde 50 indirip uygulanmaktadır. Metinde paylaşımcı, bir yapı-market zinciri olan Ikea'nın İstanbul'daki bir şubesinde bir grup insanla birlikte, doğrudan şahit olduğunu ileri sürdüğü bir olayı anlatmıştır. Olaya göre söz konusu kişi kasa önünde ödeme yapmak için sıra beklerken, Suriyeli bir ailenin, yaptıkları alışverişini %50 indirimli ödediğine şahit olmuştur. Metnin içeriği, şahit olunduğu ileri sürülen bu kurgu olayın anlatımı ve buna şahit olan diğer insanların tepkisinin aktarımından oluşmaktadır. Metin, büyük harfle yazılmış “HAYIR” kelimesi ile etiketlenmiş ve hemen ardından gelen ve yine büyük harflerle yazılmış olan “VAY ANASINI !!!” şeklinde argo içeren bir ünlem cümlesiyle çok şaşırtıcı bir olaya şahit olunduğunu gösteren çarpıcı bir vurgu kazanmıştır. Metnin temasını oluşturan olay, “Suriyeli bir aile” ifadesiyle, dolaylı bir

genelleme içermektedir. Aktarılan olay yalnızca şahit olunan tekil bir olayı değil, bu örnek üzerinden Türkiye’deki tüm Suriyelilere verilmiş olabilecek bir ekonomik ayrıcalığı vurgulamak üzerine kurgulanmıştır. Nitekim metnin devamında akkartın Suriyelilere verilen bir kart olduğunun ve aynı zamanda “TC cüzdanı” ile beraber kullanıldığının fark edildiğinin belirtilmiş olması, aynı zamanda Türkiye’deki Suriyelilere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verilmiş olduğunun fark edildiği bir olaya şahit olunduğunu anlatan bir söylem oluşturmuştur. Aynı zamanda, gönderinin yazarı, olayı şahit olduğu şekliyle sırayla ve birebir anlatırken, önünde Türk bir aile olduğunu, onların önünde de Suriyeli bir aile olduğunu söylerken, onların milliyetine dair hiç bir veriden bahsetmemektedir. Ailenin Türk olmadığını fark etmesi mümkünse de, tam olarak nereli olduklarını anlamaları için bir göstergeye gerek olduğu açıktır. Bu bilgi eksiltimi, yazarın kafasındaki kurguyu çok düşünmeden aktarırken aynı zamanda yabancı görünen herkesi, dönemin bağlamına dayalı olarak Suriyeli olarak yaftaladığını da göstermektedir. Genel hatlarıyla bu gönderi, Türkiye’deki Suriyelilere ilişkin iki temayı öne çıkartarak kurgulanmıştır. Bunlardan biri Türkiye’deki Suriyelilere alışverişlerde yüzde 50 indirim sağlayan bir indirim kartı, diğeri de Suriyeli göçmenlerin bir kısmına ya da hepsine T.C. nüfus cüzdanı verilmiş olduğudur.

2. Şematik Yapı:

Durum

Gönderinin anlatım dili, şahsen şahit olunmuş bir olayın, ayrıntılarıyla anlatılması biçiminde oluşturulmuştur. Olay kurgu bir sahneleme niteliğine sahiptir; olayın asıl konusuna doğrudan bağlı olmayan ayrıntılara da metinde yer verilmiş, böylece tamamen kurgudan oluşan bir olayın inandırıcılığını arttırmak hedeflenmiştir. Metnin dili aynı zamanda argo ifadeler de içeren ve sokak ağzı deninebilecek bir yapıya sahiptir. Bu da yine bu metinde kurgulanmaya çalışılan manipülasyonun etkisini arttıracak biçimde kullanılmıştır: Suriyelilerin, %50 indirimli bir alışveriş kartı kullandığının fark edilmesi üzerine oradaki herkesin ağzından kaçtığı söylenen küfür ve sonrasında herkesin birbirinden özür dilemesi gibi bir ayrıntının kurgulanmış olması, metin yazarının, olayın asıl temasına, yani Suriyelilere yapılan bu ayrıcalığa karşı oluşması gerektiğini düşündüğü büyük tepkiyi vurgulama amacını güttüğüne işaret etmektedir. Gönderi, kasa önündeki sıralama, Suriyeli ailenin alışveriş tutarı ve indirimden sonra tam olarak ne kadarlık bir hesap çıktığı gibi ayrıntıların hepsini,

doğrudan şahit olunmuş bir biçimde içermektedir. Anlatım dili hem bu ayrıntılarla hem de olay sırasında oluşan tepkinin, herkesin ağzından kaçan küfürlü bir tepki olarak betimlenmesiyle, şahit olunmuş haksız bir durumun şaşkınlığına uygun biçimde oluşturulmuştur.

Gönderinin ardalanında, Türkiye’ye gelen Suriyeli göçmenlerin sayısı yükseldikçe, sosyal medyada özellikle onlara verildiği ileri sürülen ekonomik desteklerle ilgili oluşan manipülatif haber ekolojisi ve bunun altyapısını oluşturan sosyo-ekonomik koşullar vardır. *teyit.org* sitesinin derlediği, Türkiye’deki Suriyeli göçmenlere dair sosyal medyada en çok rastlanan manipülatif haberlerin yaklaşık olarak yarısı, Suriyelilere verildiği iddia edilen ekonomik ayrıcalıklara ilişkindir. Burada sözü geçen ve alışveriş indirimi sağlayan “akkart” gibi, aylık 930 TL yüklenen, Suriyelilere özel “Kızılaykart” olduğuna, Suriyeli göçmenlerin elektrik faturalarını indirimli ödediğine, telefon görüşmelerinin ücretsiz olduğuna ilişkin yayılan haberler, son on yıl içinde yaygın biçimde dolaşıma girmiş ve bunları sosyal medyada yayan çok sayıda insan olmuştur. Bu bilgi tamamen kurgu da olsa, burada bahsedilen ardalan bilgisine yer verilmemiştir. Ardalandaki bu olgu, metnin manipülatif yapısına inandırıcılık katacak bir işlev görmektedir. Metin yazarı sıkça dolaşımda olan bu manipülatif bilgilerin bir benzeri olacak biçimde bir kurgu haberi dolaşıma sokmuştur.

Buradaki olgunun ardalanında yer alan ekonomik vurgulu manipülatif yoğunluğun bağlamı, sosyo-ekonomik koşullar olarak göze çarpmaktadır. Yalnızca Türkiye’de değil, yoğun göçmen akışının olduğu her ülkede, toplumsal kesimler, halihazırda yaşamakta oldukları ekonomik ve sosyo-ekonomik sorunların nedeni olarak göçmenleri görme eğilimi göstermektedirler. Yakushko (2008’den akt. Aydın, 2019: 34), göçmen karşıtlığının genellikle ekonomik ve politik istikrarsızlığın bulunduğu dönemlerle ilişkilendirmenin mümkün olduğunu söyler. Çünkü ekonomik dengesizlik bireyleri kendi ülkelerinin dışında ekonomik olarak güçlü olan ülkelere göç etmeye zorlamakta, bireyler daha iyi yaşam şartlarına sahip olmak için ülkelerini terk etmektedirler. Göç edilen ülkedeki bireyler ise ekonomik kaynakların ve imkanların göçten olumsuz etkileneceği düşüncesiyle yeni gelen kişileri tehdit olarak görebilmektedirler.

Ekonomik boyut, göçmen karşıtı tutumların temel sebeplerinden yalnızca biridir. Doğanay ve Keneş, Suriyelilerin Türkiye’ye toplu olarak girmeye başladıkları 2011 ile

2014 yılları arasında gazetelerdeki ayrımcı söylemleri inceledikleri çalışmalarında, ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin nasıl inşa edildiğini inceleyerek bunları dört temel unsur altında toplarlar: Ekonomik yük, güvenlik sorunu, göçmenlerin kentlerdeki “aşırı görünürlüğü” ve doğrudan ırkçı söylemler (Doğanay ve Keneş, 2016: 177-178). Bu temel unsurlardan ekonomik boyut, bu örnekteki haber kurgusunun temel bağlamıdır. Ancak hem bu metinde hem de Suriyeli göçmenleri konu edinen diğer manipülatif metinlerde, yalnızca ekonomik boyutun değil, burada bahsedilen dört temel unsurun da manipülasyonun inşasında kullanıldığı görülmektedir. Bu dört unsurun ilk üç tanesi; “ekonomik yük”, “güvenlik sorunu” ve “aşırı görünürlük”, aynı zamanda, sonrasında gelen ırkçı söylemlerin de nedenini oluşturmaktadır. Metin yazarının, hedef kitlesinin mağduriyet yaşamakta olduğu konuları manipülasyonun inşasında kullanmış olması, onlara bu mağduriyetlerin nedenlerini sistem dışında bir ötekine yükleme ve zenofobik eğilimleri besleyerek bunlardan beslenme olanağı sunmaktadır. Bu da Žižek’in bu durumun net bir ifadesi olarak ifade ettiği, “artık bireyler, ideolojik gözlükle gerçeklik arasındaki mesafeyi bilmektedirler ama bu gözlüğü takmak için nedenler yaratmaktadırlar” (2011: 44) savını hatırlatan bir niteliktir. Bu metinden, alıcının manipülasyona inanmak için nedenler yarattığı doğrudan çıkarsanamasa da, metin yazarının okuyucuya böyle bir çağrıda bulunduğu görülebilmektedir.

Ancak metinde yalnızca bağlamı bu olan bir manipülasyon kurgulanmamış, aynı zamanda Suriyelilerin gizliden gizliye vatandaşlık almakta oldukları ima edilerek, milliyet duygusuna ilişkin bir tehdit unsuru olarak da yansıtılmıştır. Bu bağlam da, metnin şu cümlesinde ortaya çıkar: “Unuttum yazmayı arkadaşlar, kimlik kontrolü için de T.C. cüzdanı çıkarttı”. Gönderinin yazarı bu cümlede, indirim kartının ancak T.C. nüfus cüzdanına sahip olan Suriyeliler tarafından kullanılabildiği bilgisi ortaya atılmıştır. Böylece sık sık gündeme gelen ve Suriyelilere T.C. vatandaşlığı verildiğine ilişkin söylentilerin toplumda oluşturduğu şüpheler de buradaki manipülatif bilgide işlevsel bir rol oynamıştır. Manipülasyonun bu bağlamı ise, özellikle seçimlerden önce gündeme yoğun olarak geldiği şekliyle, Suriyelilere gerçekten kısmi olarak da olsa vatandaşlık verilip verilmediğinin, veriliyorsa hangi koşullarda ve ne kadarına verildiğinin genel olarak toplum tarafından bilinmiyor olması gerçeğine dayalıdır. Bu

belirsizliğin yaratmış olduğu toplumsal şüphe ve güvensizlik, bu durumu, manipülasyonun oluşturulması için işlevsel hale getirmiştir.

Referansal ve Kaynağa Bağlı İlişkiler, Yorumlar

Gönderi metninde bilginin kaynağı olarak hem olayın doğrudan şahidi olduğunu ileri süren metin yazarı, hem de kasa sırasında bekleyenler ve kasiyer gösterilmiştir. Kurgulanan olayın çarpıcılığını oluşturan veriler, yani hesabın 758 TL’den 379 TL’ye düştüğünün görülmesi, şahitlik ettiğini ileri süren kişiyle söz konusu aile arasında bir aile daha olmasına rağmen tüm ayrıntılarıyla görülmüş gibi aktarılmıştır. Bilginin kaynağı, aynı zamanda bu mesafeden, söz konusu kişinin cebinden çıkarttığı kartın üzerinde “akkart” yazdığını da görmüş olduğunu ileri sürmektedir. Ortaya çıkan durum ise gönderiye göre olaya şahitlik eden tüm müşteriler tarafından aynı şekilde yorumlanmış ve hep bir ağızdan küfürli bir şaşkınlık ifadesi göstermişlerdir. Bu küfürli tepkinin “kadınlı erkekli” tüm müşteriler tarafından gösterildiğinin yazılmış olması, olayın ne kadar şaşkınlık verici olduğunu anlatan bir vurguya sahiptir. Ardından herkesin birbirinden özür dilemeye başlamış olması da, normal şartlar altında göstermeyecekleri bir tepkiyi gösterme durumunda kaldıklarına işaret ederek, olayın çarpıcılığını pekiştirme amacını ortaya koymaktadır.

B) Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri:

Gönderi metni, görgü tanıklığı yapılan bir olayı anlamak için tarafların karşılıklı soru ve cevaplarının oluşturduğu bir hikayeleştirme biçimindedir. Hikayenin merkezindeki Suriyeli ailenin hiç bir ifadesi metinde yer almamış, olayı anlatan kişi, şahit olan müşteriler ve kasiyer arasında geçen karşılıklı soru ve cevap cümleleriyle hikaye kurulmuştur. böylece olayın nesnesi Suriyeli aile ve öznelere, bu nesnenin durumunu inceleyen görgü tanıkları olarak hikayede yer almıştır. Bu cümleler aktif ve basit yapıdadır. Olayda söz konusu olan indirim kartına verilen isim siyasi bir çağrışım yapacak şekilde “akkart” olarak seçilmiştir. Bu isim metinde iki yerde geçmekte, ilkinde tamamı büyük harflerle “AKKART” olarak, ikincisinde ise ilk iki harfi büyük şekilde “AKkart” olarak yazılmaktadır. Bu da, kartın, mevcut hükümetteki siyasi parti olan AKP’yi çağrıştıracak bir nitelikte olmasını sağlamaktadır. İkinci kullanımda “özel” sözcüğü kullanılarak “suriyelilere özel AKkart” ifadesinin kullanılmış olması da bu çağrışımla birlikte düşünüldüğünde, AKP’nin, Suriyelilere bir ayrıcalık tanıırken indirim

kartına da partinin imzasını atmış olduğuna işaret edecek bir vurgunun tasarlanmış olduğu görülmektedir.

2. Bölgesel Uyum:

Metin, tanık olunan bir olayın hikayeleştirilmesi biçiminde gelişme gösteren ve buna uygun olarak cümleler arasında nedensel ve işlevsel ilişkilerin kurulduğu bir yapıdadır. Suriyeli ailenin “akkart” sayesinde %50 indirimli hesap ödediğinin öğrenildiğini anlatan cümlelerden sonra insanların gösterdiği tepkiyi anlatan cümleler kurulmuş ve bu iki durum arasında hem nedensel hem de işlevsel ilişki yaratılmıştır. Tepkinin nedeni şaşkınlık, şaşkınlığın nedeni ise Suriyeli ailenin sahip olduğu indirim kartıdır. Şok etkisiyle herkesin ağzından aynı anda kaçan argo tepkiden sonra herkesin özür dilediğini anlatan cümle arasında ise anlam yaratan bir nedensel ilişki vardır. Bu nedensellik, metnin ileri sürdüğü haksızlığın boyutunu anlatacak bir anlam yaratmıştır. Hemen sonrasında herkesin toparlanıp özür dileyecek bir medenilikte olmasına rağmen bu ağızdan kaçan tepkinin oluşması, ancak tanık olunan olayın şaşırtıcılığının boyutuyla ilişkilendirilebilir.

3. Retorik:

Metnin retorik, haberin inandırıcılığını destekleyecek sayısal ifadelerin ve tanıklıkların kullanıldığı bir söylem biçimine sahiptir. Tanık olunduğu ileri sürülen olayda Suriyeli ailenin alışveriş tutarının 758 TL olması, indirim kartıyla bunun 379 TL'ye düşmüş olması, kimlik kontrolü yapıldığının ileri sürülmüş olması, olay kurgusunun gerçekçiliğine katkıda bulunan sayısal ifadeleri ve ayrıntıları oluşturmaktadır. Bu veriler, yaşandığı ileri sürülen olaya birebir ve yakından tanıklık edildiği algısını yaratmaktadır. Bunun dışında olay mahallinde bulunduğu ileri sürülen kişilerin ayrıntılı verilmiş olması da aynı şekilde gerçeklik yaratan söylem unsurlarıdır. Kasa kuyruğundaki kişiler, “önümüzde bir Türk aile ve onun önünde Suriyeli bir aile vardı” şeklinde tarif edilmiştir. İndirimin nasıl mümkün olduğunu soran insanlar ve cevabın verilmesi için kasiyer karakterinin kullanılmış olması da, olayın bir tanıklık söylemiyle aktarılmasını sağlayan ayrıntılardır. Bu söylem biçimi sayesinde olayı anlatan kişi, hem kasiyeri hem de kasa kuyruğunda bekleyen diğer kişileri tanık olarak kullanmış ve kurgu hikayenin retorikini bu tanıklıklar üzerinden oluşturmuştur. Olayın büyük ölçüde tanıklıklar üzerinden oluşturulmasının nedeninin, ileri sürülen şeyin

spesifik ve inandırıcılık için desteklenmeye ihtiyaç olunan bir manipölasyon olmasından ileri geldiği çıkarsanabilir.

4.1.4. Dördüncü metnin eleştirel söylem analizi

A) Makro Yapı:

1. Tematik Yapı:

Metnin İçeriği

ÖSYM tarafından dün açıklanan verilere göre 131.746 Suriyeli genç, üniversitelere yerleştirdi. Ayda 800 TL öğrenim yardımı alacak Suriyeliler herhangi bir sınava girmeden kura sistemi ile yerleştirildiler. Suriyelilerin en çok tercih ettiği bölümler; Tıp, Diş Hekimliği, Avukatlık, Bilgisayar Mühendisliği ve Makine Mühendisliği

ODTÜ'ye yerleşen Suriyelilerden Ahmet Zevati; "Sınav olsaydı da biz başarılı olurduk. Yeni hedefim çapraz geçiş ile Oxford Üniversitesi'ne gitmek" dedi.

"Suriye Vatandaşlık Bürosu" adlı hesap adıyla Facebook üzerinden paylaşılmış olan bu gönderinin temasını, ÖSYM tarafından açıklandığı ileri sürülen, 130 binden fazla Suriyeli göçmenin sınavsız olarak Türkiye'deki üniversitelere yerleştirildiği iddiası oluşturmaktadır. Paylaşım metni, değerlendirilmeye alındığı tarihe kadar 693 kez beğeni almış ve 68 kez tekrar paylaşılmıştır. Metnin teması öz olarak, Türkiye'deki üniversite okumak isteyen insanlara yapılan bir haksızlığı içermektedir. Tamamen

kurgusal ve gerçek dışı olan bu bilgi metni, üniversiteye yerleşenlerden birinden yapılmış gibi gösterilen bir alıntıyla bitirilmiştir. Metinde vurgulanan bir diğer unsur da, sınavsız yerleşen Suriyeli göçmenlerin en çok “Tıp, Diş Hekimliği, Avukatlık, Bilgisayar Mühendisliği ve Makine Mühendisliği” bölümlerini seçmiş olmalarıdır. Böylece haber metninin teması, Türkiye’de en çok girilmek istendiği varsayılan bölümlere sınavsız giren Suriyelilerden söz ederek yapılan bir duygu sömürsünü de içerecek biçimde yapılandırılmıştır. Paylaşım sahibinin hesap adı olan “Suriye Vatandaşlık Bürosu”, aldatıcı bir biçimde resmi bir kurumun hesabı gibi oluşturulmuş ve yanına da bir Suriye bayrağı eklenmiştir. Bu yalnızca bir aldatma işlevi görmemekte, aynı zamanda bayrağıyla birlikte Suriyeliler adına açılmış sosyal medya hesaplarıyla, bir “Suriyelilik” imgesinin artık Türkiye’de kurumsallaşmaya başladığı kaygısını da göstermektedir.

Metinde, kurayla üniversitelere yerleştirildiği iddia edilen Suriyelilerin hangi kriterlere göre ve hangi oranda yerleştirildiğine ilişkin bilgi eksiltimi yapılmıştır. En çok tercih edilen bölümlerden söz edilen cümle ise, her adayın istediği bölüme girebildiğine ilişkin genel bir kanı oluşturmaktadır. Gönderiye eklenen görsel ise, Ortadoğululara benzeyen gençlerden oluşan bir grubun, bir sınıfta oturur haldeki fotoğrafıdır. Bu fotoğrafın seçimi de, üniversitelerde Suriyeli göçmenlerin yoğunluklu bir biçimde vereceği görüntüyü gösterme niyetini gösterebilecek bir seçimdir. Metnin sonuna eklenen alıntıda ise, ODTÜ’ye yerleştiği belirtilen bir Suriyeli gencin, sonraki amacını “çapraz geçişle Oxford Üniversitesi’ne gitmek” olarak tanımladığı görülmektedir. YÖK’ün Önlisans ve Lisans düzeyindeki programlar arası geçişleri düzenleyen yönetmeliğinde veya literatürde böyle bir terim olmamasına rağmen bu cümlenin kurulmuş olmasının işlevi de, yine metindeki ana temayı destekleyecek biçimde, Türkiye’deki gençlerin bu konudaki eksiklik duygularını sömürecek biçimde bir özenme duygusu yaratmasıdır.

2. Şematik Yapı:

Durum

Gönderide, resmi bir kurumun açıklamasının doğrudan aktarımına uygun bir üslup kullanılmıştır. Sayısal veriler ve kullanılan ayrıntılar, metnin gerçekliğinin

kurulmasına ve inandırıcılığın artmasına hizmet edecek bir nitelik taşımaktadır. Bu nitelikleriyle metin, nesnel bir üsluptadır.

Paylaşımın manipülatif yönünün işleme, konunun ardalanındaki yoğun manipülasyonlarla ve topluma atfedilen güven eksikliğiyle ilişkilidir. Türkiye’ye Suriyeli göçünün yoğunlaştığı yıllar içerisinde, buna benzer biçimde kamuoyunda ve sosyal medyada yer almış olan çok sayıda “kayıрма” haberi bulunmaktadır. Türkiye vatandaşlarına verilmeyen hakların Suriyeli göçmenlere verildiğine ilişkin paylaşılan bilgilerin varlığı da yine ardalandaki şeffaflık eksikliğiyle ilişkilendirilebilir. Türkiye’de yabancı uyruklu kişilerin üniversiteye giriş sınavı olan YÖS, kanunca düzenlenmiş olup, gerekli koşullar ÖSYM’nin ilgili yönetmeliğinde³¹ yer almaktadır. Suriyeli göçmenler de üniversitelere yerleşme konusunda diğer yabancı uyruklularla aynı koşullara sahiptir. Koşulları kurumsal olarak belirlenmiş olan bir konuda kurgulanan bu tip bir manipülasyonun toplumda karşılık bulacağı beklentisi, Suriyeli göçmenlerle ilgili uygulamaların, şeffaf olmayan ve yasal olmayacak biçimde gerçekleştirildiğine yönelik toplumda oluştuğu varsayılan kanıyla ilişkilendirilebilir.

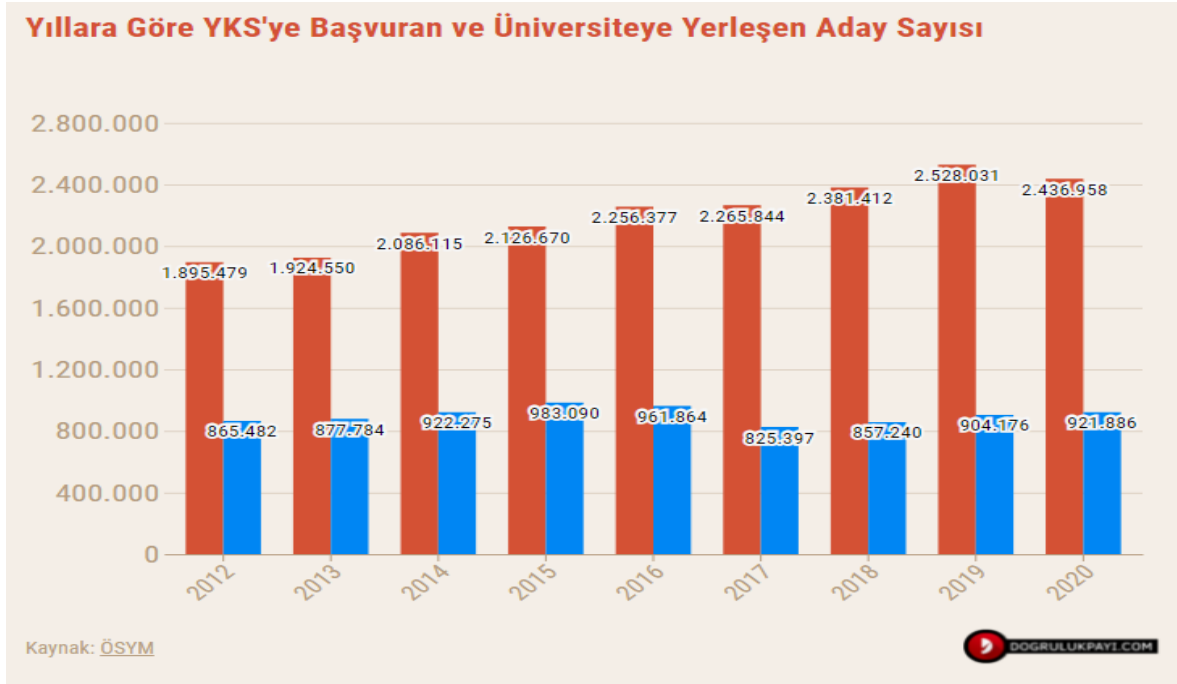
Paylaşımın konusunun bağlam bilgisi ise, manipülatif bir metin olduğu için, inandırıcılık beklentisini oluşturan ve toplumsal olarak eksikliği duyulan olguyla ilişkilidir. Türkiye’de gençlerin üniversite eğitimi konusunda fırsat eşitsizliği yaşamakta olduğu gerçeği, bu manipülasyonun inandırıcı olması beklentisini oluşturan bir etken olarak değerlendirilebilir.

Görsel 4.3.’de görülebileceği gibi, ÖSYM’nin verilerine göre Türkiye’de sınava giren öğrencilerin ortalama %35’i üniversitelere yerleşebilmektedir.³² Grafiğe bakıldığında, 2012 ve 2020 yılları arasında üniversite sınavına girenlerin içinde yerleşenlerin oranı gittikçe azalmakta olduğu görülmektedir.

³¹<https://www.osym.gov.tr/TR,4661/basvurma-kosullari.html>

³²<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/universiteye-yerlesme-oranlari-nasil-degisti#:~:text=%C3%96SYM%2C%20her%20sene%20yerle%C5%9Ftirmelerin%20ard%C4%B1ndan,y%C4%B1l%C4%B1nda%20%63%2C2%20seviyesindeydi.>

Görsel 4.3. Türkiye’de, 2012-2020 yılları arasında üniversitelere yerleşme oranları³³

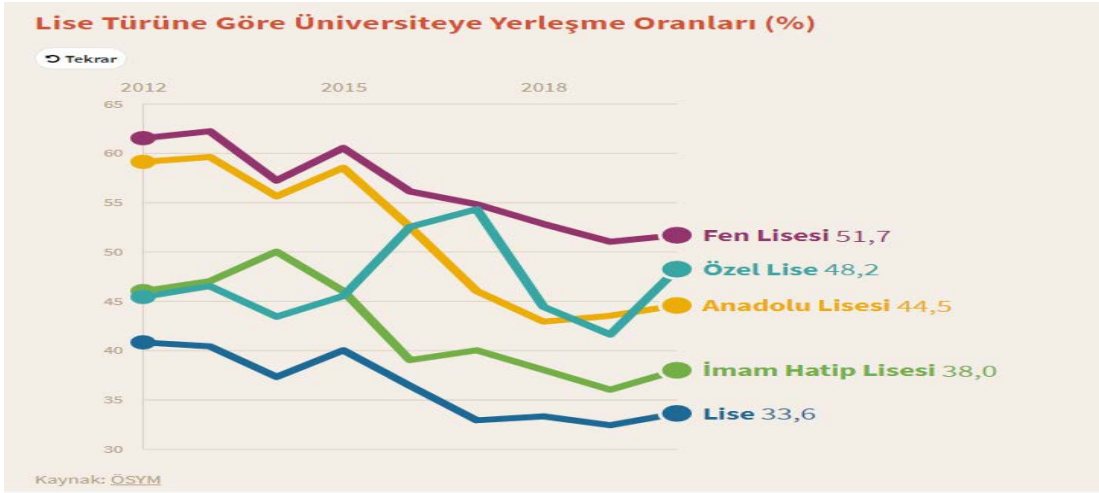

Bu azalmada etkili olan bir gösterge olarak, üniversiteye yerleşme sınavına giren öğrenci sayısının da her geçen yıl artmakta olduğu görülmektedir. Grafikte, dokuz yıl içinde üniversiteye yerleşen kişi sayısı yaklaşık olarak aynı olmasına rağmen, sınava giren öğrenci sayısında yaklaşık %40’lık bir artış gözlenmektedir.

Görsel 4.4.’de ise üniversiteye yerleşme oranlarının, en iyi eğitim veren lise türlerinden olan Fen Liseleri mezunlarında %51’e, Anadolu Liseleri mezunlarında ise %44’e kadar düşmüş olduğu görülmektedir. Fen Liseleri mezunlarındaki düşüş, 2012 yılından 2020 yılına kadar yaklaşık %10’luk bir seviyede gerçekleşirken, Anadolu Liseleri’nde aynı süreç içindeki düşüş %15 civarındadır. Düz liselerde ve İmam Hatip Liseleri’nde ise düşüş oranları yaklaşık olarak %7 civarındadır.

³³<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/universiteye-yerlesme-oranlari-nasil-degisti> (Erişim Tarihi: 22.04.2021)

Görsel 4.4. Türkiye’de 2012-2020 yılları arasında, lise türlerine göre üniversiteye yerleşme oranları³⁴

Saha araştırmalarının gösterdiği sonuçlara göre, gençlerin üniversitelere yerleşebilmesini etkileyen en önemli unsurlardan biri, sahip oldukları ekonomik koşullardır (Engin-Demir, 2009; Demir, Kılıç ve Ünal, 2010; Akar, 2010; Caner ve Okten, 2013). Ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarıyla, adayların üniversiteye giriş başarısı arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmadan, örnek olması açısından eşit ağırlık puan türündeki başarı oranlarına bakıldığında, dershaneye gidenlerin, gitmeyenlere göre eşit ağırlık puan türünde başarılı olma olasılığının 7,660 kat daha fazla olduğu, evde bilgisayara sahip olanların, olmayanlara göre 1,389 kat; çekirdek aileye sahip olanların, olmayanlara göre 1,864 kat daha başarılı oldukları görülmektedir (Çağlar ve Çiftçi, 2014). 2019 yılında yapılmış bir başka saha çalışması ise, babası ilkokulu bitirmemiş çocuklardan kendileri üniversite mezunu olanların oranı sadece %3 iken babası üniversite mezunu olan çocuklarda bu oranın %72 seviyesinde olduğunu ortaya koymuştur (Aydemir ve Yazıcı, 2019).

Bu verilerin ortaya koyduğu durum, özellikle revaçta olan ve daha iyi bir gelecek olanağı sunan tıp, hukuk ve mühendislik bölümlerine yerleşmenin çok daha az adayın elde edebileceği bir başarı olduğu gerçeğiyle birlikte değerlendirildiğinde, bu paylaşım metninde hedeflenen manipülatif sömürü daha net görülecektir. Metinde yer alan ve “Suriyelilerin en çok tercih ettiği bölümlerin, Tıp, Diş Hekimliği, Avukatlık, Bilgisayar Mühendisliği ve Makine Mühendisliği” olduğunu vurgulayan cümle, bu

³⁴<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/universiteye-yerlesme-oranlari-nasil-degisti> (Erişim Tarihi: 22.04.2021)

bölgümlere hiçbir sınava tabi olmadan girdikleri düşünöldüğünde, belli bir eksiklik duyğusunun hedeflendiğı ve manipölasyonun bu bağlamda kurulduğı görölabilir.

Referansa ve Kaynağı Bağı İlişkiler, Yorumlar

Metinde haber kaynağı olarak ÖSYM gösterilmiştir. Bu şekilde, haberin konu edildiğı bilginin, ilgili resmi kurumdan aktarıldığı yanılısaması yaratılmıştır. Bununla birlikte, sınavsız bir şekilde ODTÜ'ye yerleştirildiğı belirtilen bir Suriyeli göçmenin söylediklerinden yapılan alıntı da habere referans olarak kullanılmıştır. Bu kişiyeye atfedilen cümle, “Sınav olsaydı da biz başarılı olurduk. Yeni hedefim çapraz geçiş ile Oxford Üniversitesi'ne gitmek” şeklindedir. Burada metin yazarı, Türkiye'deki Suriyeli göçmen algısına ilişkin bir yorumda bulunmuştur: Manipölasyon, üniversitelere sınavsız yerleşmek gibi bir haksızlık teması üzerine kurulu olmasına rağmen “sınav olsaydı da biz başarılı olurduk” ifadesinin eklenme ihtiyacı, “öteki”ne atfedilen ve her şekilde ev sahibi için tehlike arz eden bir tehdit olma niteliğidir. “Öteki”nin bu bağlamda tanımlanması benzer söylemlerde genel olarak hem ona karşı bir korku hem de kendine karşı bir aşağılama içerir. Yabancıların, ucuza ve her koşulda çalışmaya razı olarak yerlilerin işlerini ellerinden alması gibi genelgeçer söylemler, genellikle aynı zamanda “bizimkiler kahvelerde boş boş otururken” özeleştirisiyle birlikte kurulurlar. Böylece eksikliği duyulan bir durumun sorumluluğı büyük ölçüde ötekine, kısmen de kendine yüklenirken, haksızlığın ekonomik ve siyasi bağamları görünmez kılınır. Buradaki örnekte de Suriye'den ODTÜ'ye, oradan da Oxford'a geçmesi söz konusu olan göçmenlere, “çapraz geçiş” gibi, toplumun ne olduğunu bilmediğı hakların atfedildiğı, üstelik bu “öteki”nin, başarılı olmak için özel haklara ihtiyacı bile olmadığı, sınava da girseler başarılı olacakları gibi elit nitelikler atfedilmiştir. Buradaki metne referans olan yapısal olgu, manipölasyonun işlerlik kazanması için nedensel bir yapıya olan gereksinimdir. Johnson ve Seifert'in (1994: 1420) yaptıkları çalışmada ortaya konduğu gibi, insanlar rastgele karşılarına çıkan yanlış bilgilere değil, nedensel bir yapıya sahip yanlış bilgilere inanma eğilimindedirler. Burada da inandırıcılık beklentisini oluşturan şey, hedef kitlenin maruz kaldığı koşulların nedeni olarak sunulan bir dış etken söz konusudur. Bu şekilde metin yazarı alıcıya sinik bir tavır dayatarak, toplumsal bir eksikliğin karşısına mutlak başarısıyla sorumlu gösterdiği Suriyeli göçmenleri koymuştur.

B) Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri:

Metinde Suriyeli gençlerin üniversitelere yerleştirilmesine ilişkin cümleler pasif cümle yapısıyla kurulmuş ve cümlenin öznesi olarak bir devlet kurumu olan ÖSYM kullanılmıştır. ODTÜ'ye yerleştirildiği belirtilen kişinin Oxford'a "çapraz geçişle gitmek istediğini" ifade ettiği cümledeki "çapraz geçiş" kavramı, ilgili literatürde olmayan, ancak metindeki manipülasyonun hedefi bağlamında belli bir anlama işaret eden bir sözcüktür; Suriyeli göçmenlerin hızlı ve kolay bir şekilde en kötü koşullardan en iyi koşullara doğru yol alabildiğine ilişkin bir algı manipülasyonuna işaret etmektedir. ODTÜ'ye yerleştiği belirtilen kişinin "sınav olmasaydı da biz başarılı olurduk" ifadesinde, öznenin kendisinden "biz" diye söz etmesi de yine metnin özündeki algı manipülasyonuna uygun işlev görmektedir. Konuşturulan kişi, sınav olsaydı da yerleştirilen 131 bin göçmenin başarılı olacağını ileri sürmektedir. Metindeki örnek kişinin bu kadar kalabalık bir kesimin başarısı adına konuşturulması, okuyucu için, Suriyeli gençlerin çok iyi eğitim sahibi olduklarını gibi bir algı yaratma işlevi görmektedir. Burada da yine bir eziklik duygusu sömürüsü, manipülasyonun dinamiklerinden biri olarak görülmektedir.

2. Bölgesel Uyum:

Metnin, resmi bir kurumun yapmış olduğu açıklamanın aktarılması biçiminde başlayan cümlelerinin arasında nedensel ve işlevsel ilişkiler görülmektedir. Suriyeli gençler sınavsız üniversiteye yerleştirildiklerinden ötürü, tercih ettikleri bölümler de en çok talep edilen, en iyi bölümler olarak sunulmuştur. ODTÜ'ye yerleştiği ifade edilen kişinin iki cümlesi arasında da yine nedensel ve işlevsel ilişki mevcuttur. Kişi, sınav olsaydı da başarılı olacağını ileri sürdüğünden, sonraki aşamada Oxford Üniversitesi gibi bir üniversiteye geçmeyi amaçlayabilmektedir. Bu nedensel ve işlevsel ilişkiler, metnin bir bütün olarak, Türkiye'deki Suriyeli göçmenleri üstün ve dolayısıyla Türkiye vatandaşı gençler için tehlikeli gösterme işlevi görmesine yardımcı olmaktadır.

3. Retorik:

Metinde inandırıcılığı arttıracak biçimde, verilere dayalı bir retorik kullanılmıştır. Sınavsız üniversitelere yerleşen Suriyeli göçmen sayısı, 131.746 gibi bir kesinlikle verilmiş ve bilginin resmi bir kurumdan alındığı imajı yaratılmıştır.

Üniversitelere yerleşen Suriyelilere aylık 800 TL burs verileceği de yine aynı söylem biçimine uygun bir ifadedir. Metin bir bütün olarak, ayrıntılarıyla aktarılan resmi bir bilgi aktarımı biçimine sahiptir. Üniversitelere yerleşenlerin en çok tercih ettiği bölümlerin sayılmasının yanında, yerleşenlerden birinin adı ve soyadıyla belirtilip, onun ağzından ifadelerle yer verilmiş olması da kurgu haberin inandırıcılığını arttıracak unsurlardır. “Ahmet Zevat” adıyla tanımlanan kişi, haberin bir tanığı olarak haber metninde yer almıştır.

Kullanılan fotoğraf, metinde verilen bilgiye doğrudan tanıklık eden bir görsel değil, verilen bilginin olası sonucuna ilişkin kurulmuş bir kompozisyon işlevi görmektedir. Fotoğrafta, bir odada oturmuş, Ortadoğuluya benzeyen bir grup genç erkek görülmektedir. Oturdıkları odanın bir derslik, oturanların da öğrenci olduklarına ilişkin bir algı, ancak metinle birlikte ele alındığında oluşabilir. Bu şekilde oluşan bir algı ise, Suriyelilere özel sınıfların söz konusu olmadığı düşünüldüğünde, onların üniversitelerde oluşturacakları yoğunluğu anlatan bir kompozisyon yaratacak biçimde oluşturulmuştur. Bir bütün olarak metnindeki retorik, belli bir konudaki manipülasyonu destekleyecek bir tutarlılıkta oluşturulduğundan dolayı, bu fotoğrafın haber kurgusu için seçilmiş olması da, burada bahsedilen olayın sonuçlarına dair bir uyarı niteliği taşımaktadır. Kısa bir süre içinde en az 3,5 milyon Suriyeli göçmenin geldiği Türkiye’de 130 bin civarı Suriyelinin bir seferde üniversitelere sınavsız yerleştirilmiş olduğunun ileri sürülmesi, bu görselin aracılığıyla, durumun sonuçlarına ilişkin bir kaygıyı temsil edecek nitelik kazanmaktadır.

4.1.5. Beşinci metnin eleştirel söylem analizi

A) Makro Yapı:

1. Tematik Yapı:

Metnin İçeriği

Ekrem İmamoğlu “70 yaşında vatandaşım pazarda limon satacak. 20 yaşında Suriyeli genç belediyeden yardım alıp, sahilde nargile içecek. Yok öyle artık o devir bitti” dedi. Başkanımıza destek vermeye hazır mıyız?
@ekrem_imamoglu @ugurdundarsozcu

İlgili gönderi, 10 Temmuz 2019 tarihinde, Murat Kurt hesap adıyla Twitter üzerinden paylaşılmıştır. Gönderinin konusu, bir toplantıda Ekrem İmamoğlu’nun Suriyeli göçmenlerle ilgili olarak ifade ettiği öne sürülen cümlelerdir. İmamoğlu’nun, İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanı seçildikten sonraki ilk meclis oturumu Youtube kanalından canlı yayınlanmış ve Murat Kurt hesap adlı Twitter kullanıcısı, bu meclis oturumuna atfen İmamoğlu’nun, “70 yaşında vatandaşım pazarda limon satacak. 20 yaşında Suriyeli genç belediyeden yardım alıp, sahilde nargile içecek. Yok öyle artık o devir bitti” cümlelerini söylediğini belirtmiştir. Tamamen manipülatif olan bu paylaşım, *teyit.org* sitesi tarafından değerlendirmeye alındığı tarihe kadar 2.600 kez paylaşılmış, 23 bin kez beğeni almıştır. Gönderide, Ekrem İmamoğlu ve Uğur Dündar’ın gerçek Twitter hesapları etiketlenmiştir. Gönderi metni, İmamoğlu’na atfedilen bu cümleler ve bu alıntının sonuna eklenen, “Başkanımıza destek vermeye hazır mıyız?” cümlesinden oluşmaktadır. Bu manipülatif metnin teması, özünde Türkiye’deki ekonomik eşitsizliğin boyutudur, ancak metin yazarı bu temayı oluşturmak için, fakir Türkiye vatandaşları ile rahat Suriyeli göçmenleri karşılaştıracak bir kompozisyon çizmiştir. Bu karşılaştırmada 70 yaşında olmasına rağmen çalışmak zorunda kalan Türkiye vatandaşlarıyla 20 yaşında sahilde nargile içen ve bunu belediyeden “haksız olarak” aldığı yardım parasıyla yapabilen Suriyeli göçmen örnekleri kullanılmıştır. Bu örneklerin verilmesinde kısmi bir bilgi eksiltimi vardır. “Sahilde nargile içen Suriyeli” imgesi, yine aynı dönemde sosyal medyada çok paylaşılan ve *Korkusuz* gazetesinin ilk sayfasında da yer alan bir başka manipülatif paylaşıma gönderme olarak kullanılmıştır. Söz konusu paylaşımda bir genç denizin içinde kurulmuş bir masada nargile içmektedir, ancak içen kişinin bir Türkiye vatandaşı olduğu anlaşılmıştır. Metindeki örneklendirmenin bu paylaşıma atıfla yapılmış olması, devam etmekte olan tepkileri tekrar kullanma işlevi görmektedir.

“70 yaşında vatandaşım pazarda limon satacak” ifadesi ise bir genelleme olarak kullanılmış, yaşlandıklarında bile geçinebilmek için çalışmak zorunda kalan kalabalık bir kesimi temsil etmek için seçilmiştir. “Pazarda limon satmak” ifadesi, aynı zamanda bir deyim olarak kullanılmakta, ekonomik ihtiyaçlarını minimum düzeyde karşılayabilmek için herkesin yapabileceği bir iş anlamı taşımaktadır. Metinde, 70 yaşındaki vatandaşın bile bu şekilde çalışmak durumunda olması örneği üzerinden, ülkedeki ekonomik durum ifade edilmek istenmiştir. Ancak metin yazarı bu kurgusal haberin temasını oluştururken, bu olumsuz durumu, ülke genelinde bir ekonomik eşitsizlik üzerinden değil, Türkiye vatandaşlarıyla Suriyeli göçmenleri karşı karşıya konumlandırmak üzerinden vurgulamak istemiştir.

Paylaşımda kullanılan görselde ise Ekrem İmamoğlu ve gazeteci Uğur Dündar’ın karşılıklı olarak oturdukları bir fotoğraf kullanılmıştır. Ancak metinde ileri sürülen iddiada Uğur Dündar’ın bir yeri yoktur. İmamoğlu’na atfedilen ifadelerin, nerede ve hangi konuşması sırasında edildiği metinde belirtilmemiş, ancak bu metin, İmamoğlu’nun belediye başkanı seçildikten sonraki ilk meclis toplantısındaki konuşmasının ertesi günü paylaşılmıştır. Uğur Dündar’ın, içerikle bir ilişkisi olmadığı halde görselde kullanılmış olması da gönderinin temasını şekillendiren bir unsur işlevi görmektedir. Dündar’ın, haksızlıklara karşı mücadele eden bir gazeteci olarak oluşmuş olan imajı burada metnin temasını belirginleştirmek için kullanılmış ve İmamoğlu’nun seçimleri kazanmasıyla, İstanbul özelinde, süregiden haksızlıklara karşı doğru bir başlangıcın kompozisyonu olarak yerleştirilmiştir.

2. Şematik yapı

Durum

Metinde kendisine atfedilen ifadelerdeki üslup, İmamoğlu’nun, haklı olduğunu düşündüğü bir konuda konuşurken sahip olduğu kendine güvenli üsluba benzer biçimde oluşturulmuştur. Bu cümlelerdeki anlatım dili, ifade edilen haksızlığa emin bir biçimde karşı koyan ve kararını net olarak ortaya koyan birinin söylem biçimine uygun olarak oluşturulmuştur. Bu üslup, metnin inandırıcılığına katkıda bulunan bir biçime sahiptir. Alıntı cümlelerinin sonuna gelen “Başkanımıza destek vermeye hazır mıyız?” cümlesi ise, İmamoğlu’na oy vermiş olan belirli bir siyasi kesim adına kurulmuş bir cümledir. Bu cümledeki ifade aynı zamanda, hitap edilen kesim adına bir coşkuyu ve kutlu bir

başlangıcı müjdeleyen bir üsluptadır. Bu niteliğiyle metin, “yankı odası” etkisinin tipik bir temsilini kurmaktadır. “İnternetteki enformasyonun nasıl partizanca görüşlere dönüştüğünü ve böylelikle oluşan önyargıların, yanlış bilginin kaynağını sorgulamaktan çok onu pekiştirme yönünde işlev gördüğünü açıklamak için kullanılan bir kavram” (Colleoni, Rozza ve Arvidsson, 2014: 319) olarak tarif edilebilecek olan yankı odası etkisi, burada metin yazarı tarafından bu işlevi gerçekleştirecek biçimde kullanılmakta ve hitap ettiği kesimi, belli bir ideolojik görüşteki sanal bir cemaat olarak konsolide etmeye çalışmaktadır.

Metinde öne çıkan vurgunun bağlamı, Türkiye’deki ekonomik eşitsizlikler ve buna bağlı sosyal sorunlardır. Metindeki manipülasyon, bu ekonomik eşitsizlik olgusu bağlamında kurgulanmış, ancak eşitsizliği vurgulamak için kullanılan karşılaştırma, konunun belirgin toplumsal tarafları arasında değil, Türkiye vatandaşlığı ve Suriyeli göçmen olgusu arasında yapılmıştır. Bilginin aldatıcı olmasının yanında manipülatif ve yönlendirici olması da bu şekilde mümkün olabilmektedir. 70 yaşında çalışmak zorunda kalmakla, tatilde keyif yapabilme imgeleri üzerinden, halihazırda var olan ekonomik eşitsizlik vurgulanmaktadır.

2020 yılında Türkiye’deki gelir tablosu dağılımı dilimlerinin gösterildiği, görsel 4.5. incelendiğinde, bu eşitsizliğin Suriyeli göçmenlerle anlamlı bir ilişki kurulamayacak ölçüde toplumsal ve somut verilere dayanmış olduğu görülebilmektedir.

Görsel 4.5. Türkiye’de 2020 yılı gelir dağılımı tablosu³⁵

Sıralı yüzde 20’lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabılır fert gelirinin dağılımı (%), 2011-2020

Anket yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Gelir referans yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (En düşük)	5,8	5,9	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9
İkinci yüzde 20	10,6	10,6	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,3	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9
Dördüncü yüzde 20	21,7	21,7	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1
Son yüzde 20 (En yüksek)	46,7	46,6	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

³⁵Kaynak: TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2020-37404> (Erişim Tarihi: 9.12.2021).

Görsel 4.5.'de görüleceği üzere, TÜİK'in 2020 yılı verilerine göre Türkiye'deki en zengin %20'lik kesim, toplam gelirin yaklaşık yarısına sahiptir. Görsel 4.6.'da ise, Avrupa İstatistik Ofisi EUROSTAT'ın, 2020 yılı için Avrupa ülkelerini aynı verilere göre sıraladığı tablo görülmektedir. Burada Türkiye'nin, 2020 yılı için, gelir eşitsizliğinde Avrupa'da birinci sıraya yerleştiği görülmektedir (http-27).

Görsel 4.6. Avrupa ülkelerinin 2020 yılı gelir dağılımı sıralaması³⁶

Yüksek düzeydeki gelir eşitsizliği, doğal olarak sosyal yaşantıda çok sayıda simgesel temsil biçiminde görüntü verebilir. Toplumun bir kısmı zor şartlarda çalışırken ve tatil yapma olanağı bulamazken bir kısmının eğleniyor, tatil yapıyor olması, bu imgelerin yan yana getirilmesiyle, bir gerçekliğin temsiline dönüşebilir. Bu metinde de bu iki imge karşılaştırılmış, ancak denizde nargile içine kişi, gelir eşitsizliği tablosunda yeri olmayan bir kimlikle sunulmuştur. Böylece bu toplumsal eşitsizliğin yaratmış olduğu toplumsal haksızlık duygusunun yönü, bir dış unsur olarak Suriyeli göçmenlere

³⁶<https://tr.euronews.com/2019/07/20/turkiye-gelir-dagilim-esitsizliginde-avrupa-ikincisi-nufusun-yuzde-20-si-kazancin-yarisini>

yöneltilmeye çalışılmıştır. Bu durum hem ulusal bir sorunun failini bir dış unsur olarak tanımlayarak zenofobik bir etki yaratma, hem de ciddi boyuttaki bir toplumsal sorunun somut dinamiklerini görmezden gelme işlevi görmektedir.

Bu manipölasyonun ardalanındaysa, genel olarak göçmenlere yönelik paylaşılan çok sayıda olumsuz haber olmasının yanısıra, özel olarak metinde geçen “sahilde nargile içen Suriyeli” imgesi vardır. Aynı tarihlerde sosyal medyada sıkça paylaşılan bir başka manipölatif haberde bir genç erkeğin denizde nargile içerken çekilmiş bir fotoğrafı yer almıştır.

Görsel 4.7. “Korkusuz” gazetesinin 24 Temmuz 2019 tarihli sayısının kapağı³⁷

Burada “Suriyeliler Türkiye’de denizin keyfini böyle çıkarıyor” cümlesiyle verilen fotoğraftaki kişinin ise bir Türkiye vatandaşı olduğu, yine *teyit.org* sitesi tarafından doğrulanmıştır. Bu manipölatif haber sosyal medyada çok paylaşılmış ve o tarihlerde gündem olmuştur. Buradaki manipölatif haber de ardalanında bir başka manipölatif haber olan bu paylaşımın gündemde olmasının yaratmış olduğu tepkileri kullanmıştır. Bu şekilde, konu edilen gelir eşitsizliğinin bağlamı da manipüle edilmektedir. Gelir eşitsizliğinin temsili olarak kullanılan “sahilde nargile içme” imgesi, eşitsizliğin gerçek boyutunu görünmez kılan bir temsil olmakla birlikte, bu eşitsizliğin tarafı olarak Suriyeli göçmenleri göstermek de konunun dinamiklerini yanlış ve eksik

³⁷ <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-igili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi> (Erişim Tarihi: 5.05.2020)

biçimde tarif etmektedir. Bu şekilde metin, bağlamı olan gelir eşitsizliği konusunu da manipüle ederek, tepkileri somut ekonomik sistemden, Suriyeli göçmenler meselesine yöneltme işlevi görmektedir.

Referansa ve Kaynağa Bağlı ilişkiler, Yorumlar

Metinde ileri sürülen bilginin referansı olarak, tamamen Ekrem İmamoğlu kullanılmıştır. Metnin son cümlesi dışında tamamı, İmamoğlu'nun ağzından yapılmış gibi görünen aktarmalardır. İletinin sonuna ise İmamoğlu ve Dünder'in gerçek Twitter hesapları etiketlenmiş, böylece her iki kişi de metne referans olarak kullanılmıştır. Twitter'de bir twitte etiketlenen kişiler, söz konusu twiti görebilmektedirler. Bu özellik kullanılarak, bu twitte İmamoğlu'na atfedilen sözlere hem kendisinin, hem de Dünder'in şahit koşulduğu görülmektedir. Söz konusu cümlelerin, İmamoğlu'nun ilk meclis toplantısındaki konuşmasına atfedildiği göz önüne alındığında, kurmaca haber aynı zamanda kendi yorumu da getirmiş olmaktadır: Özellikle içerikte yer almamasına karşın, Dünder'in etiketlenerek şahit koşulması ve görselde kullanılmış olması, İstanbul'da kazanılmış ve belli bir siyasi kesime atfedilen başarıya işaret etmektedir. Bu arzulanan başarıyla birlikte, süregiden haksız ve hukuksuz uygulamalara, İstanbul özelinde, son verilmeye başlanacaktır. Bu yorumdaki haksızlık imgesi ise, Suriyeli göçmenler üzerinden kurulmuştur. İmamoğlu'ndan beklenen şeyin, derin ekonomik eşitsizliğe karşı Suriyeli göçmenler üzerinden bir düzenleme yapması olduğu, bu manipülatif kompozisyonun çıkartılabilecek bir yorumdur.

B) Mikro Yapı:

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri

Metinde İmamoğlu'na atfedilen cümlelerdeki “70 yaşında pazarda limon satmak” ifadesi, sembolik bir yapıdadır. “Pazarda limon satmak” ifadesi bir deyim olarak, çalışma olanaklarının en az olduğu koşullarda bile geçinebilmek için yapılabilecek bir iş anlamı taşır. Deyimin bu metinde geçtiği cümlede de, “70 yaşındaki vatandaş” öznesi kullanılmış ve çalışma olanaklarının düşük olduğu ama buna rağmen çalışmak zorunda olunduğu bir durum anlatılmıştır. Sonraki ifadede geçen “nargile içen 20 yaşındaki Suriyeli genç” öznesi ise, genel olarak keyif yapan Suriyeli gençleri simgelemektedir. İmamoğlu'nun, bu iki durumu karşılaştırdıktan sonra söylediği ileri sürülen “Yok öyle artık o devir bitti” cümlesinin ise “devir” sözcüğüyle ilişkili olarak, ideolojik bir ima içerdiği de görülmektedir. Ekrem İmamoğlu, yaklaşık 15 yıl sonra

İstanbul’da sosyal demokrat bir partiden belediye başkanı seçilmiştir. Ondan önceki 15 yıl boyunca İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlarının, mevcut muhafazakar parti olan AKP’den olduğu düşünüldüğünde, metin yazarının, belediyedeki bu el değiştirmeyi, “bir devrin bitişi” olarak yorumlamış olduğu çıkarsanabilir. Suriyeli gençlerin belediyeden yardım alarak çalışmaya bile gerek duymadan keyif sürdüğü ileri sürülen ifadeler, “o devir artık bitti” ile bitmektedir. Burada AKP’li belediyeler ile Suriyeli göçmenler arasında bir ilişki kurulduğu ve ekonomik temelli haksızlıkların, vatandaşlarla göçmenler arasındaki bir karşılaştırmaya indirgendiği, gelecek olan devirde ise bu haksızlığın son bulacağı işaret edilmektedir.

2. Bölgesel Uyum

Metinde geçen ilk iki cümle arasında işlevsel bir ilişki vardır. Pazarda limon satan yaşlı vatandaşlar ile sahilde nargile içen genç Suriyeliler ifadeleri ard arda gelmiş ve kendiliğinden ortaya çıkan anlamı dolayısıyla ayrı bir yorum cümlesine gerek duyulmamıştır. Bu karşılaştırmının ortaya koyduğu anlam, iki cümlelerin işlevsel olarak birbiriyle olan ilişkiyle oluşmaktadır. Ancak bu iki cümle arasında nedensel ilişki eksikliği vardır. Yaşlı vatandaşların çalışmak zorunda kalmasının nedeni Suriyeli göçmenler olmadığı gibi, belediyeden yardım alma konusunda genel bir haksız uygulama olsa bile, metinde bu haksızlığın, Suriyeli göçmenlerle Türkiye vatandaşları arasındaki bir haksızlık olduğunu belirten bir bilgi verilmemiştir. Okuyucuya hitap eden son cümle olan “Başkanımıza destek vermeye hazır mıyız?” cümlesi ile İmamoğlu’dan alıntılanmış cümleler arasında ise nedensel bir ilişki kurulmuştur. Bu nedensellik, İmamoğlu’nun Suriyeli göçmenlere haksız yere verilen yardım paralarını keserek bu konuda adaleti sağlayacak olmasından ötürü ona destek olmaya davet etme şeklinde kurulmuştur.

3. Retorik

Metin, son cümle dışında doğrudan aktarım biçimindedir. Aktarım biçimindeki kısmın retorik, yargı içeren konuşma biçimine uygun biçimde kurgulanmıştır. Bu cümlelerde belli bir durumun geçmişi tanımlanmış ve bu konuda bundan sonrası için yapılacak olanlar hakkında bir karar dile getirilmiştir. Bu yapı, net ve kararlı ifadelerle kurularak, sözlerin atfedildiği İmamoğlu’nun söylem biçimine benzer biçimde sunulmuştur. Metinde aynı zamanda belli bir durumu anlatmak için spesifik bir örnek

kullanılmış ve bu da metne, söylemin doğrudan aktarım olduğuna ilişkin ikna edici bir nitelik kazandırmıştır.

Metinde kullanılan fotoğraf ise, manipülasyonun hedef kitlesini belirginleştirecek bir işleve sahiptir. Fotoğrafta Ekrem İmamoğlu ve Uğur Dündar'ın, karşılıklı oturdukları ve bir görüşme öncesinde ya da sonrasında gülümseyerek poz verdikleri görülmektedir. Metinde geçen ve İmamoğlu'nun söylediği belirtilen sözlerin nerede ve ne zaman söylendiği metinde belirtilmemiş, ancak bu fotoğrafla birlikte değerlendirildiğinde, bu sözlerin, Dündar'la yapılan bir görüşme sırasında söylenmiş olduğu algısı oluşturulmuştur. Nitekim metinde Dündar'dan ayrıca bahsedilmemiştir. Fotoğraf bu şekilde metnin tamamlayıcı bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu işlevi gerçekleştirmek için Uğur Dündar'ın seçilmiş olması ise, her ikisini belli bir ideolojik çerçeve içerisinde sunarak, söz konusu söylemin meşruluğunu güçlendirme işlevi görmektedir. Uğur Dündar'ın, haksızlıkların peşinde koşan deneyimli gazeteci imajı, bu metinde haksızlık olarak vurgulanan konunun vurgusunu güçlendirmektedir. Böylece metnin retorik, hitap ettiği kesimi belli bir bakış açısı içerisinde sınırlayan ve gelir eşitsizliği konusunu belirli bir ideolojik çerçevede konumlandıran bir biçim almıştır.

4.1.6. Altıncı metnin eleştirel söylem analizi

A) Makro Yapı:

1. Tematik Yapı:

Metnin İçeriği

Suriyeliler ücretsiz sağlık hizmeti alırken...

Hatta tüp bebek yaparken...

Bedavaya aldıkları ilaçları hastane kapısında satarken...

Türk vatandaşları sigorta borcunu ödeyemezse bırakın tedaviyi, muayene bile edilmiyor!

Bu gönderi, 3 Ocak 2020 tarihinde, Sözcü gazetesi yazarı Murat Muratoğlu tarafından, gazetede bir makalesinin linki olarak Twitter’da paylaşılmıştır. Gönderi metni, söz konusu makalenin linki ve bu makalenin konusuna ilişkin dört vurgulu cümleden oluşmaktadır. Metnin temasını, sağlık hizmetleri konusunda Türkiye’nin kendi vatandaşlarına verilmeyen bazı hakların Suriyeli göçmenlere verildiği iddiası oluşturmaktadır. Metindeki bu iddia, sağlık hizmetlerine ulaşma konusunda Türk vatandaşlarıyla Suriyeli göçmenleri karşılaştıran cümlelerden oluşmaktadır. İlk üç cümlede, Suriyeli göçmenlere verilen haklar; ücretsiz sağlık hizmeti almak, ücretsiz tüp bebek edinebilmek ve ücretsiz ilaç almak olarak sıralanmıştır. Bu cümelerin ardından, temayı oluşturan adaletsizlik durumu, bir karşılaştırma yapılarak oluşturulur: Göçmenlere bu hakları veren devletin, kendi vatandaşlarına, sigortasını ödeyemediğinde muayene olma hakkı bile tanımadığı ifade edilmiştir. Böylece metnin teması temelde sağlık hizmetlerine erişim adaletsizliği olarak belirginleşmiş, ancak bu adaletsizlik, “Türkler ve Suriyeliler” karşılaştırması üzerinden özelleştirilmiştir.

Metni oluşturan dört cümlelerin ilk üçünde, Suriyelilere ücretsiz verildiği iddia edilen sağlık hizmetleri sıralanmakta, ancak burada bilgi eksilimine gidilmektedir. Gerek twitteki metinde, gerekse paylaşılan linkteki makalede, Suriyeli göçmenlerin sahip olduğu ileri sürülen haklara ilişkin bir bilgi verilmemiştir. Metinde ileri sürülen iddialara ilişkin yapılan bilgi eksilimi, bu iddiaların bilinen, genelgeçer bilgiler gibi görülmesini sağlamıştır. Metinde aynı cümlelerde genellemeler de vardır. Özellikle üçüncü cümlede “Bedavaya aldıkları ilaçları hastane kapısında satarken...” ifadesi, spesifik bir durumu tanımlamaktadır. Cümle, ilaçları bedavaya aldıkları için hastane önünde satan göçmenlerden bahsetmekte ve böylece, bunun bir rutin olarak işlemekte

olduğu anlamı üretilmektedir. Oysa ne twit metninde ne de referansı olan makalede, bu durumun ne sıklıkta ve nerelerde görüldüğü, örnek bir olaya rastlanıp rastlanılmadığı anlatılmaktadır. Hastanelerin önünde ilaç satmak, kaçak yollarla elde edilmiş ya da kullanılmayan ilaçların satılması şeklinde olabileceği gibi, bulunamayan ilaçların karaborsa olarak satılması biçiminde de mümkün olabilmektedir. Böyle bir durum varsa bile bunun Suriyeli göçmenlere dair bir durum olup olmadığına ilişkin bir belirsizlik, bu metindeki genellemelerle bir yargı biçimine dönüşmüştür.

Metnin son cümlesi ise Türkiye’deki sağlık sisteminde geçerli olan bir uygulamadan söz edilmiştir. Sigorta prim borcu olan vatandaşlar, borçlarını ödemedikleri sürece devlet hastanelerinden yararlanamazlar. Metinde eleştiri getirilen unsur bu uygulama olmakla birlikte, bu nokta kendi başına bir eleştiri noktası olarak ele alınmamış, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlandığı öne sürülen Suriyeli göçmenlerin de bu uygulamaya dahil olmamasına getirilen bir eleştiri üzerinden bir tema oluşturulmuştur.

2. Şematik yapı

Durum

Metnin manipülatif niteliği, bağlamındaki eleştirinin vurgusunu, sağlık sistemindeki olumsuzluklardan daha çok, Suriyeli göçmenlere yöneltmesinden kaynaklanmaktadır. Metindeki eleştirinin gerçek bağlamı, Türkiye’deki sağlık sisteminin, Genel Sağlık Sigortası (GSS) dolayısıyla, yoksul kesimi mağdur etmesidir. GSS, 18 yaşını bitirmiş her vatandaşın, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’ya ödemek zorunda olduğu primlerle yaptırdığı sağlık sigortasıdır. Çalışanların primleri, işyerleri tarafından yatırılırken, çalışmayanlar kendi primlerini kendileri yatırmak zorundalar. Çalışmayan kesimin yatıracığı primin miktarı ise, “gelir testi” ile belirlenmektedir. Türkiye’de, çalışmadığı için prim borcunu ödeyemeyen ya da sigortasız çalıştığı için primleri yatmamış olan kişi sayısı 2020 yılı itibarıyla 6 milyondur.³⁸ Bu da, 6 milyon işsiz ve dar gelirlinin, sağlık hizmetlerinden yararlanamadığını gösterir. Metin yazarı da bu noktayı son cümlesinde vurgulamıştır. “Türk vatandaşları sigorta borcunu ödeyemezse bırakın tedaviyi, muayene bile edilmiyor!” cümlesi, söz konusu 6 milyon vatandaşı ilgilendiren son derece ciddi bir

³⁸<https://www.birgun.net/haber/gss-magdurlari-hastane-kapisindan-donuyor-330920>

sorundur ve metin de bu sorunu, haberin bağlamı olarak ele almıştır. Ancak bu kadar ciddi boyutlarda olan bir durumu, dikkat çekilmesi gereken bir sorun olarak ele alabilmek için, yazar “ötekini” kullanmıştır. Bu durum, konunun bağlamı olan gerçek bir sorunun kendine ait dinamikleriyle ele alınmasını engelleyerek, Suriyeli göçmenlerin “kayırılması” durumunun bu bağlamın yerine geçmesine neden olmaktadır. Metnin oluşturduğu bu algı, haberdeki bilgiler doğru olsaydı da geçerli olacakken, tamamen manipülatif bir temele dayandırılmış olması, asıl sorunun, haber yalanlandığında ciddiyetini yitirme olanağı yaratmaktadır. Buradaki manipülasyon, sağlık hizmetlerindeki bir uygulamaya yönelik olması gereken eleştiriyi, bir dış unsura bağlayarak sinik bir tutumun oluşmasına yol açabilecek bir yapıdadır.

Metnin ardalanındaysa, hem ilk üç cümleden geçen iddalara dayalı olarak üretilen ve sosyal medyada sıklıkla dolaşıma giren manipülatif bilgiler, hem de devletin bu konudaki şeffaflık eksikliği yer almaktadır. Suriyeli göçmenlerin devlet hastanelerinde ücretsiz tedavi görebildiklerine ilişkin haberler, göç sürecinin başından beri dolaşıma sokulmaktadır. Ancak bu metnin manipülatif yönü, tam olarak “manipülasyon” kavramını karşılayacak bir nitelikte, bir durumu ele alıp yönlendirme niteliğindedir. Nitekim burada metin yazarı, hükümetin, sürdürüğü politikalarda ve uygulamalarda yeterince şeffaf olmaması durumunu kullanmaktadır. Metindeki cümlelerin iddialı bir yapıda olmasını sağlayan koşul, okuyucunun, bunların doğruluğuna ya da yanlışlığına ilişkin kesin bir kanıya varamayacak olduğuna olan varsayımdır. Nitekim Suriye’deki savaşın daha yoğun olduğu dönemlerde, Türkiye’deki hastanelerde, Türkiye’nin yasal olarak desteklediği bazı Suriyeli kişilerin tedavi gördüğüne ilişkin bir çok haber çıkmaktaydı. Ancak bu durumun hangi kriterlere tabi olduğu, kimlerin hangi durumlarda sağlık hizmetinden yararlanabildikleri açık ve net olarak kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Bu durumda metnin ardalanındaki bağlam, manipülasyona açık ve istismar edilebilir bir durum oluşturabilmektedir. Metin yazarı burada böyle spesifik bir durumu sorgulamamakta, sistematik olarak tüm Suriyeli göçmenlere tanınan haklardan söz etmektedir. Bu haklar, Türkiye vatandaşlarına tanınmadığı için de açık bir haksızlığı vurgulamaktadır. Böylece metin, hem daha genel bir sorunu çürütülebilir bir manipülasyonla zayıf hale getirmekte, hem de toplumdaki bilgi eksikliğinden yararlanarak, ardalandaki manipülasyonları, şeffaflık eksikliğine dayandırarak sorgulanamaz hale getirmektedir. Böylece okuyucu, kendisine

bildirilmeyen uygulamaların yarattığı şüpheden dolayı, bu manipölasyonu da kabul etme durumunda kalabilecektir.

Nitekim *teyit.org* tarafından yapılan incelemede, SGK'nın, hiç bir Suriyeli göçmenin sağlık masrafını karşılamadığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından, yalnızca bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunma hizmetleri ve acil sağlık hizmetleri kapsamındaki hizmetlerin karşılandığı, tüp bebek, protez ve bunun gibi, vatandaşlara katkı payıyla verilen hizmetlerin Suriyeli göçmenlere ücretsiz verilmediği ortaya konmuştur.³⁹

Referansa ve Kaynağa Bağlı ilişkiler, Yorumlar

Metin, verdiği bilginin referansı olarak, paylaşımını yapmış olduğu gazete makalesini vermiştir. Bu şekilde, metin yalnızca bir sosyal medya metni değil, aynı zamanda bilinen bir ulusal gazetede yayınlanmış bir makalenin Twitter'daki paylaşımı olarak sunulmaktadır. Bu da metinde ileri sürülen bilgilerin daha güvenilir görünmesini sağlayabilen bir referanstır.

Metinde, sağlık sistemine yönelik yapılan eleştiride, Suriyeli göçmenlere uygulandığı öne sürülen kayırmaya gönderme yapılmaktadır. Bu gönderme aynı zamanda mevcut hükümetin, bu göçmenlere, kendi vatandaşlarından daha çok değer verdiğine yönelik bir gönderme olma özelliği taşımaktadır. Metin yazarı bu şekilde, sağlık sistemine yönelttiği eleştiriye, Suriyeli göçmenler üzerinden yaptığı bir karşılaştırmayla birlikte yapılandırarak, hükümetin ideolojik tavrına ilişkin bir yorum da yapmış olmaktadır. Kendi başına toplumsal bir eleştiri konusu olabilecek bir olgu, hükümeti söz konusu göçmen kesimle ideolojik olarak özdeşlik kurma üzerinden tanımlama aracı olarak kullanılmıştır.

B) Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme ve Sözcük Seçimleri

Metin dört cümleden oluşmaktadır. Suriyeli göçmenlerin sahip oldukları sağlık hizmetlerini ifade eden ilk üç cümle aktif yapıda, Türkiye vatandaşlarının mağduriyetini ifade eden son cümle ise pasif yapıdadır. Bu yapısal farklılık, metnin teması üzerinden

³⁹http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/sb/saggel/belge/Av_Elif_Selen_AY.pdf

Suriyeli göçmenleri daha etkin göstermekte, Türkiye vatandaşlarının mağduriyetinin vurgusu ise güçlendirmektedir.

İlk üç cümle, “alırken...”, yaparken...” ve “satarken...” sözcükleri ile bitmektedir. Bu sözcükler, ifadeye kesinlik kazandırmakta ve edinilmiş bilgileri aktarmaktan çok, halihazırda bilinen gerçekleri ifade eden bir anlam yapısı oluşturmaktadır. “Bedavaya aldıkları ilaçları hastane kapısında satarken” cümlesi ise, Suriyeli göçmenlerin, ilaçlarını bedavaya almalarının yanında bunları kullanmadıkları da ifade etmektedir. Bu ifadedenin mantığı, aynı zamanda Suriyelilere, aldıkları ilaçları da kullanmayan, kendi sağlıklarını da çok düşünmeyen ya da daha geleneksel yaşayan bir kültürel kimlik atfedildiği de çıkarsanabilir.

2. Bölgesel Uyum

Metindeki ilk üç cümle, bir sıralama biçimindedir. Burada Suriyeli göçmenlerin haksız yere sahip oldukları ileri sürülen sağlık hizmeti hakları ile son cümle olan Türkiye vatandaşlarının aynı konudaki mağduriyetlerini anlatan ifade arasında işlevsel bir ilişki kurulmuştur. Bu işlev, haksız bir durumu anlatan karşılaştırma yapısını oluşturan bir işlevdir. Suriyelilere bu haklar tanınırken, kendi vatandaşlarını mağdur eden bir hükümetin eleştirisi yapabilmek için böyle bir karşılaştırma yapılmış ve metnin bu iki kısmı, bir çelişkiyi oluşturacak biçimde vurgulanmıştır. Burada yalnızca sağlık sistemindeki bir eksikliğin eleştiriliyor olmasıyla, Suriyeli göçmenler üzerinden bir karşılaştırma yapılması arasındaki fark, mevcut hükümeti ideolojik olarak da eleştirme işlevi oluşturmaktadır. Türkiye’de sağlık sisteminde böyle bir sorun varken, neden Suriyelilere bu konuda iltimas geçildiği sorgusu, bu karşılaştırmının oluşturduğu yapının bir sonucu olarak okunabilir.

İlk üç cümle ile son cümle arasında ise nedensel ilişki yoktur. Sigortasını ödeyemeyen vatandaşların muayene ve tedavi olamaması ile, Suriyelilerin bu hizmetlerden ücretsiz yararlanması, birbirini gerektiren koşullar değildir. Böyle bir nedensel ilişki eksiliği ile bu karşılaştırmının yapılmış olması, hükümetin sosyal devlet olarak eksik kaldığı bir noktayı vurgulamaktan çok, bu sorunun, Suriyeli göçmenlerin getirdiği ekonomik yük dolayısıyla oluştuğunu öne çıkartan bir anlam yaratmaktadır. Somut bir durumun eleştirisi, böyle bir karşılaştırmayla nedensel ilişki kurmadanyapıldığında, yaklaşık 6 milyon kişinin tedavi olamıyor olması gibi sosyal bir sorunun nedeni, kendi başına hükümetin sosyal politikalarında aranabilecekken, bu

eksiliğin nedeni devletin kaynak bulamıyor olmasıymış ve bunun nedeni de Suriyeli göçmenlerin getirdiği ekonomik yükümüş gibi bir anlam yaratılmış olmaktadır.

3. Retorik

Metnin retoriki, okuyucuya doğrudan hitap eden bir yapıdadır. “Bırakın tedaviyi, muayene bile edilmiyor!” ifadesinde, okuyucu doğrudan muhatap kılınmıştır. Bu doğrudanlık üzerinden, doğruluğu kesin gibi kurulan cümlelerle, bir bilgi aktarımından çok, okuyucu, haksız bir duruma şahitliğe çağrılmaktadır. Suriyelilere ilişkin ifadeler, üç spesifik örnek üzerinden aktarılmış, böylece vurgulanmak istenen durumun kesinliği söylem biçimi olarak kurulmuştur. “Hatta tüp bebek yaparken...” ifadesi, Suriyeli göçmenlerin sahip oldukları sağlık hizmeti haklarına ilişkin, edinilmiş spesifik bir bilgi olarak kullanılmış ve böylece metnin gerçekliği güçlendirilmiştir.

Metinde kullanılan görsel, metin yazarının, Sözcü gazetesindeki fotoğrafı ile gazetede makalenin başlığını içermektedir. Bu başlık, “Borcun varsa ölebilirsin kenarda!” cümlesidir. Bu cümle, işaret ettiği durum açısından somut bir duruma işaret etmenin yanında, cümle yapısı olarak doğrudan duygulara hitap eden bir yapıya sahiptir. Bir mağduriyet durumunu anlatmak için “kenarda ölmek” ifadesi kullanılmış ve bu şekilde bu kesimin, sahihsiz bırakıldığını, çaresizliğini ve umursanmadığını vurgulayan bir başlık oluşturulmuştur. Görselin içerdiği bu söylem biçimiyle birlikte ele alındığında, metin, ciddi boyutlardaki bir mağduriyet durumunu, Suriyeli göçmenler üzerinden bir karşılaştırma yaparak, okuyucunun acıma ve nefret duygularını aynı anda harekete geçirecek bir retorikle kurulmuştur.

4.1.7. Eleştirel söylem analizlerinin sonuçları

Yukarıda söylem analizleri yapılmış olan altı adet sosyal medya metninin ortak konusu, Türkiye’de yaşamakta olan Suriyeli göçmenlerdir. Bu altı metin de, Suriyeli göçmenleri hedef gösteren manipülatif bilgi metinleri olarak, sosyal medyada oldukça yaygın bir biçimde dolaşıma sokulmuşlardır. Medyada herhangi bir konuda yoğunluk ve çeşitlilik içeren manipülatif bilgi ekolojisinin varlığı, genellikle o konuyu besleyen sosyal ve toplumsal dinamikleri gerekli kılar. “Manipülasyon” kavramını “yalan”, “yanlış” gibi kavramlardan ayıran temel nitelik de, bu sosyal dinamiklerin kullanılabilir olması ve buna bağlı olarak verili ideolojik yönelimleri yönlendirebiliyor ve yeniden üretebiliyor olmasıdır. Burada ele alınmış olan çözümlemelerde de ortak konu ve bu

konu üzerinden oluşturulan temalar Suriyeli göçmenlerle ilişkili olsa da, çözümlemeler göstermiştir ki, her metinde, toplumsal ve sosyal niteliği olan kronikleşmiş sorunlar güçlü bir şekilde kullanılmış ve manipülasyon kurgusunun temel dinamiklerini oluşturmuşlardır. Bu noktada Lewandowski ve arkadaşlarının araştırmalarıyla ortaya koyduğu biçimde, bilgi kirliliği ve manipülatif haber sorununun çözümüne yönelecek her adımın, geniş bir sosyal, politik ve teknolojik bağlam içinde atılması gerekliliği de bu analizin sonuçlarıyla örtüşmektedir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 353).

Eleştirel söylem analizi yapılmış olan altı adet metnin her birinde, manipülasyonun farklı bir tema üzerine kurulmuş olduğu ve her temanın da farklı toplumsal sorunların yeniden üretilmesi ve bu sorunların yarattığı toplumsal mağduriyetlerin sömürülmesi üzerine inşa edildiği görülmüştür. Altı metindeki temaların sırasıyla, “ifade özgürlüğü sorunu”, “artan kadın cinayetleri”, “alım gücünün azalması”, “eğitimde fırsat eşitsizliği”, “gelir eşitsizliği” ve “sağlık hizmetlerinde sosyal devlet gereksinimi” sorunlarının üzerine inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bu sorunlar tarihsel nitelikte olabildikleri gibi, belirli bir süreçte yoğunlaşan ve gündemleşen konular da olabilmektedir. Ancak tüm bu manipülatif metinlerin ortak noktası, bu sosyal ve toplumsal sorunları, Suriyeli göçmenlerle ilişkilendirecek biçimde bir kurgunun oluşturulmuş olmasıdır. Bu analizlerin ortaya koyduğu iki temel dinamik vardır. Bunlardan ilki, Türkiye’ye kısa zaman içinde gerçekleşen yoğun göç dalgasının yaratmakta olduğu potansiyel sosyo-ekonomik sorunlar, tüm bu manipülasyonlarla kendi bağlamından kopartılarak, marjinalize edilmiş ve böylece bu konudaki gerçeklik, belli bir kesimin çürütülebilir argümanlarına indirgenmiştir. Yoğun göç dalgasının yaratacağı potansiyel sorunlar, Türkiye’de halihazırda var olan sosyo-ekonomik sorunların nedeni olarak gösterilmiş ve böylece kendi bağlamından kopartılmıştır. İkinci olarak ise, manipülasyonların mantığı, aynı şekilde ama bu sefer Türkiye’nin verili sorunlarını kendi bağlamlarından kopartmış, ancak bir dış tehdit yüzünden oluşan sorunlar gibi gösterilmiştir. Yukarıda sıralanan ve her biri oldukça belirgin ve tarihsel birer sorun olan konular, spesifik bir sorunla ilişkilendirilmiş ve böyle bu sorunları kendi iç dinamikleriyle sorgulama olanakları zayıflatılmıştır.

Bu tez çalışmasının özünde yer alan bağlam çerçevesinde ele alındığında ise, manipülasyonun işlerlik kazandığı, inandırıcılık olasılığının güçlendirildiği boyut ortaya çıkmaktadır. Her metin, alıcısının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sorunları yeniden

üretecek biçimde ve bu sorunların yaratmakta olduğu mağduriyetleri sömürecek şekilde inşa edilmiştir. Bu durum, manipülasyonların kendi başlarına değil, ancak belirli bir sorunsal zeminden beslenecek biçimde sunulduğunda işlerlik kazanabileceğini göstermektedir. Her metin, belirli bir mağduriyet ve eksiklik durumunu hedef almış ve bu mağduriyetlerin yarattığı duyguların sömürüsünü yapacak biçimde kurgulanmıştır. Aynı zamanda bu eksiklik duygularını yaşayan kesimler için, verilen bilgilerin tamamen mantıklı olması ve iyi kurgulanmış olması gerekmediği, metinlerin çok belirgin eksiklikler içerdiği ve buna rağmen çok sayıda paylaşıldığı ve etkileşim aldığı görülmektedir. Bu durum, manipülasyon ne kadar kötü kurgulanmış da olsa, alıcısında hedeflediği eksiklik duygusunun, geçici de olsa giderilme olanağı yaratmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu paylaşımların hepsi yalanlandıktan ve doğrusu ortaya çıktıktan sonra da tekrar paylaşılmaya devam etmiştir. Bu durum da, Castells'in, enformasyon-inanç ilişkisinde duyguların ve kanaatlerin rolüne ilişkin saptaması, yine bu analizlerin sonuçlarına ışık tutacak niteliktedir. Castells, insanların, inanmak istedikleri şeye inanma eğiliminde olduklarını, enformasyonu önceden benimsedikleri yargılara uyacak şekilde süzdüklerini vurgular. Buna göre, insanlar kanılarına uygun olmayan, inançlarına meydan okuyan olguları kabul etmekte isteksiz davranırlar (Castells, 2016: 207). Burada analiz edilen manipülatif metinler de, hedef kitlesinin halihazırda var olan ve sosyolojik dinamiklere bağlı olarak belirlenmiş olan kanılarını ve yargılarını hedef alacak biçimde inşa edilmiş ve alıcısında karşılık bulmuş metinlerdir.

Birinci metnin inandırıcı olma olanağını yaratan dinamik, halihazırda var olan ve sosyal medyada özgür ifade olanaklarının kısıtlanmakta olduğu, cezai yaptırımların caydırıcılığının yoğun olduğu bir dönem sorunudur. Bu sorunun yaratmakta olduğu korku ikliminin, herhangi bir konuda paylaşım yapmanın yasaklandığına inanılmasını kolaylaştıracağı varsayılmıştır. Ancak metin kendi içinde verdiği kaynakları da yalanlamaktadır. İkinci metinse, görünürlüğü gittikçe artmakta olan kadın cinayetleri sorununun kullanımı üzerine inşa edilmiştir. Kadınların bu konuda yaşadıkları kaygılara ve gerilim duygusuna belirgin bir hedef gösterme şeklinde kurgulanan metin, Suriyeli göçmenlerin böyle bir suçu işleyip işlemediğini sorgulama olasılığını zorlaştırmakta, böylece manipülasyon işlerlik kazanmaktadır. Öte yandan metinde gerçek bir maktülün fotoğrafı paylaşılmış ve olay yeri olaak spesifik bir mahalle adı verilmiştir. Üçüncü

metin ise alım gücü sorunu yaşayan kesimlere hitaben kurgulanmış ve “öteki” üzerinden özenme ve kıskançlık duyguları oluşturacak biçimde kurgulanmıştır. “Akkart” uygulamasının, Suriyeli göçmenlere T.C. kimliği verilmesini gerektirdiği bilgisi ise, manipülasyonu marjinalize etmiştir. Dördüncü metin, yüksek öğretimde fırsat eşitsizliği sorunundan beslenen bir manipülasyondur. Türkiye’de üniversiteye girebilmek uzun ve zorlu bir süreç gerektirirken ve sınava girenlerin yaklaşık %35’i üniversitelere yerleşebilirken, Suriyeli gençlerin sınavsız olarak ve en iyi bölümlere yerleştirildiğine yönelik kurgu haber, aynı zamanda onların “çapraz geçişle Oxford’a” gidebilecekleri bilgisiyle birlikte verilmiş ve böylece hedef kitleye, öfkesini yöneltebileceği, sistem dışı bir “öteki”ni imgeleme olanağı vermiştir. Böylece, eğitim hizmetlerinden eşit olanaklarda yararlanamayanların, sistemdeki hatalara yönelmekten daha kolay yönelebileceği bir unsur oluşturulmuştur. Beşinci metin, gelir eşitsizliğini simgeleyen göstergelerin marjinal bir örneği merkeze alınmış ve muhalif kesimin umut bağladığı simge isimler aracılığıyla bu adaletsizlik imgesine bir karşı çıkış söylemi oluşturulmuştur. Bu metinde, Türkiye’de belirgin bir somutlukta var olan gelir eşitsizliği ve onun sembolik göstergeleri, yüzeysel bir örneğe indirgenmiş ve köklü bir değişim umudu atfedilen bir isme, gelir eşitsizliğine sistematik bir çözüm yerine gerçek dışı bir çözüm olanağı atfedilmiştir. Böylece İmamoğlu’nun temsil ettiği ideolojik kesimin yönetici konumuna gelmesine yönelik beklenti, ekonomik sistemin değil, göçmen politikalarının değişmesi umuduyla sınırlandırılmıştır. Altıncı ve son metinde ise, Türkiye’de 6 milyon insanın sağlık hizmetlerinden yararlanamıyor olması gibi büyük bir sorunun sosyal temsili, Suriyeli göçmenlere verildiği öne sürülen ayrıcalıklar üzerinden kurulmuştur. Burada da sağlık hizmetlerindeki işleyişe yönelik temel bir eleştiri potansiyeli, yine “öteki”ne yönelik bir öfke ve kıskançlık duygusuna indirgenmiştir. Bu metindeki manipülasyon, sağlık hizmeti gibi temel bir insan hakkına erişim eksikliğini, o hakka sahip olduğu ileri sürüklene yönelik bir düşmanlık duygusuyla ilişkilendirerek, hedef kitle için sorgulaması daha kolay olan, sistem dışı bir unsuru hedef göstermektedir.

Görüleceği üzere, eleştirel söylem analizleri yapılan bu altı sosyal medya metninin manipülatif nitelikleri, belli bir ortaklık üzerinden inşa edilmiştir. Bu ortak nokta, manipülasyonun işlevinin, yalnızca alıcıyı aldatmak olmadığı, aynı zamanda onlara, sistemi eleştirmekten daha kolay bir eleştiri nesnesi sunma işlevi olduğudur.

Manipülasyonların hedef kitlesi, halihazırda mağduru oldukları sistematik sorunların tarihselliğini ve içsel dinamiklerini hedef almaktansa, toplumun, devletin ve ekonomik işleyişin dışında bir nesneyi hedef almaya davet edilmektedir. Buradaki manipülatif metinlerin sosyal medyadaki dolaşım sıklığı göz önüne alındığında ise, bu davetin görece yanıt bulduğu görülmektedir. Bu noktada, alanyazında da yer verildiği gibi, manipülasyon üzerine yapılan çalışmaların geniş bir sosyal ve politik çerçevede ele alınması gerektiğine ilişkin vurguları hatırlamak yerinde olacaktır. Bu vurgular, yapılmış bir çok çalışmanın ortaya koyduğu şekilde, bireylerin bilgiyi sınarken, tabi oldukları toplumsal yaşantılarındaki sosyal, ideolojik, ekonomik ve psikolojik koşulların belirleyiciliğinin ve bunlara bağlı kutuplaşmaların, bilginin nesnelliğinden daha etkili olabileceğini göstermektedir (Kahan vd., 2012: 732; Castells, 2016: 207; McCright vd. 2016; Lewandowsky vd., 2017: 353; Chan vd., 2017).

Bu analizler aynı zamanda, van Dijk’ın, söylem, biliş ve toplum üçgeniyle formülize etmiş olduğu söylem analizi yaklaşımının, bu üç dinamik arasındaki ilişkileri deşifre edecek biçimde, metinlerdeki ideolojik yapıyı gösterebildiğini de ortaya koymaktadır. Van Dijk’ın bu formülündeki “biliş” kavramı, bu çalışmada yapılan analizlerde, metinlerin inşa süreçlerinde kullanılmış olan bu toplumsal dinamiklerin, alıcının alımlamasında işlemesi beklenen bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır. Van Dijk’ın “biliş” kavramı bu noktada, hem kişisel hem de sosyal bilişi ifade eder; yani kişisel bilişe dâhil olan duygu ve değerlendirmeleri, zihinsel ve hafıza yapılarını içerdiği kadar, sosyal bilişe dâhil edilebilecek olan inançları, hedefleri ve temsilleri de içerir (Şah, 2020: 216). Van Dijk’ın vurguladığı biçimde sosyal temsiller, bireylerin zihinsel temsillerini de belirleyici bir biçimde ideolojik bir işlev görebilmektedir. Burada analiz edilmiş olan metinlerde de görülmektedir ki, söylemi oluşturan metinlerin ideolojik yapısı, metinle alıcı arasındaki sosyal ve toplumsal bağları öngörececek biçimde tasarlanmış ve bu açıdan, metinlerin sosyal bağlamları, söylemin inşasında güçlü bir biçimde kullanılmıştır.

Tablo 4.1.’de, yukarıda eleştirel söylem analizleri yapılmış olan altı manipülatif metnin, temel olarak hangi unsurların üzerlerine inşa edilmiş oldukları bilgisi yer almaktadır. Tabloda her metnin teması, metindeki manipülasyonun kurgulanmasında, alıcıyı inandırması beklenen unsurlar ve manipülasyonun inşasında sömürülmesi hedeflenmiş olan sosyal dinamikler yer almaktadır.

Tablo 4.1. Suriyeli göçmenler hakkındaki altı manipülatif metni oluşturan temel unsurlar

Metinler	Tema	İnandırıcılığı sağlayan unsurlar	Sömürülen sosyal dinamikler
1.Metin	Sosyal medyada, Suriyeli göçmenlere ilişkin paylaşım yasağı	- Sosyal medya paylaşımlarına verilen cezalar - Hükümetin, göç politikası hakkında yeterince şeffaf olmaması	- Sosyal medyayı kullanmaya yönelik oluşan korku - İfade özgürlüğünün kısıtlanmasına alışılması
2.Metin	Suriyeli göçmenlerin işlediği bir tecavüz ve cinayet suçu	- Toplumsal suçluluk duygusunu bir dış tehditle bastırma olanağı - Hali hazırdaki kadın cinayetlerinin yoğunluğu	Kadınların yaşadıkları kaygılar ve güvensizlik ortamı
3. metin	Suriyeli göçmenlere verilen, indirimli alışveriş kartı	Ekonomik sorunların sorumluluğunu göçmenlere yükleme olanağı	Ekonomik eşitsizlik, alım gücünün azalması
4.Metin	Suriyeli göçmenlerin üniversitelere sınavsız girmesi	Suriyeli göçmenlere ilişkin, hükümetin şeffaflık eksikliği	Yüksek öğretimde fırsat eşitsizliği, yerleşme oranlarının azalması
5.Metin	İmamoğlu'na atfedilen ve ekonomik eşitsizliği Suriyeli göçmenlerle ilişkilendiren sözler	İmamoğlu ve Dünder'a atfedilen ideolojik tutum	Yüksek düzeydeki gelir eşitsizliği, sosyal yaşantıdaki adaletsizlik imgeleri
6.Metin	Sağlık hizmetlerindeki eksikliklerin, Suriyeli göçmenlere verilen ayrıcalıklarla karşılaştırılması	Suriyeli göçmenlere sağlanan hizmetler konusunda şeffaflık eksikliği	Sağlık hizmetlerinde fırsat eşitsizliğinin yarattığı mağduriyetler, sosyal devlet gereksinimi

4.2. Görüşme Bulguları

Bu çalışmada uygulanan araştırmanın iki temel ayağından ilki, sosyal medyada yüksek etkileşim sayılarına sahip olan ve Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmenler hakkında üretilmiş altı adet manipülatif sosyal medya metninin eleştirel söylem analizinden oluşmaktadır. Bu analizler, bir önceki bölümde sunulmuş ve her metnin, hangi temel temalar üzerine inşa edilmiş olduğu, alıcıyı inandırması beklenen noktaların hangi unsurlara bağlı olduğu ve potansiyel manipülatif etkilerin, hangi sosyal dinamiklerin sömürülmesiyle gerçekleştiği ortaya konmuştur. Saha araştırmasının ikinci ayağı olan bu bölümde ise, bu altı metnin analiziyle elde edilmiş olan bulgulara dayanarak bir görüşme metni hazırlanmış ve metinlerde etkileşim sayısı olarak ortaya çıkan manipülatif etkinin, görüşmeciler üzerinde ne şekilde işlediğine ilişkin ayrıntılı, somut ve nitel veriler elde edilmek istenmiştir.

Bu görüşme metni üç temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, söz konusu altı metin görüşmecilere sunulmuş ve “doğru” ya da “yanlış” seçeneklerinden birini işaretlemeleri, böylece metinlerin doğru olup olmadıklarına ilişkin tahminlerini belirtmeleri istenmiştir. Görüşmenin ikinci kısmında ise görüşmecilere, bu seçenekleri neden işaretledikleri doğrudan sorulmuştur. Burada görüşmecilerin, metinlerin içeriklerine dair nasıl akıl yürüttüklerine, tercihlerini yaparken metindeki kaynakları, metinlerin gramatik ve biçimsel özelliklerini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin bilgiler vermeleri istenmiştir. Görüşmenin üçüncü kısmında ise bu doğrudanlığın yerine dolayimler konularak, görüşmecilerin toplumsal sorunlara yaklaşımları ile bu metinleri değerlendirmeleri arasındaki ilişkilere dair nitel veriler elde edilmek istenmiştir. Bunun için, söylem analiziyle elde edilmiş olan altı toplumsal temaya dair, Suriyelilerle ilişki kurulmadan, genel bir toplumsal çerçevede altı temel soru hazırlanmış ve bu altı soru, görüşmecilerin bu temalara ilişkin bireysel ve toplumsal yaklaşımlarını ortaya koyacak biçimde çeşitlendirilmiştir. Böylece, görüşmecilerin bu altı toplumsal konuya dair bireysel olarak sorun yaşayıp yaşamadıkları, toplumsal olarak bu konulara nasıl yaklaştıkları incelenmiş, bu veriler çerçevesinde, aynı altı temaya dayalı olarak inşa edilmiş olan manipülatif metinleri değerlendirme biçimleriyle bu konulara gösterdikleri yaklaşımlar arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Söylem analizleri ve derinlemesine görüşmelerle elde edilmiş olan veriler arasında yüksek çeşitlilikte ilişkiler kurmaya olanak veren bağlantılar görülmüş, ancak

bu tez çalışmasının amacı doğrultusunda bu ilişkiler iki temel başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan ilkinde, görüşmecilerden toplanan veriler eşliğinde, metinler tek tek değerlendirilmiş ve metinlerin, söylem analizinden elde edilmiş olan manipülatif öğeleri, pratikte sınanmıştır. Bu değerlendirmeler, “iç tutarlılık ilişkileri” başlığı altında sunulmuştur. İkinci değerlendirme sürecindeyse bu metinlere ilişkin toplam yanılgı sayıları üzerinden görüşmecilerin söz konusu temalara bağlı toplumsal yaklaşımları incelenmiş ve böylece görüşmecilerin toplumsal konulara yaklaşımları ile teması bu konulara dayalı olan metinleri değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu değerlendirme süreci ise “dış tutarlılık ilişkileri” başlığı altında sunulmuştur. Öz olarak ilk değerlendirmede görüşmeciler üzerinden metinler, ikincisinde ise metinler üzerinden görüşmeciler değerlendirilmiştir. Görüşme bulgularının bu şekilde iki yönlü değerlendirilmesi, bu çalışmanın nitel yönünü koruyarak sonuca ulaşma amacını gütmektedir. Analizi yapılmış olan metinlerin manipülatif etkileri, analiz kısmında yalnızca etkileşim sayıları veri olarak kabul edilmiş olduğu için, buradaki araştırmada, manipülasyonun hangi metinlerde ne şekilde işlediğine ilişkin somut veriler toplanmış, ardından da bu somut verilerin, görüşmecilerin hangi niteliklerine göre nasıl değerlendirildikleri incelenmiştir.

İç tutarlılık ilişkileri incelenirken, görüşmecilerin kendi içindeki farklılıklar gözetilmemiş, konulara bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımları ayırt edilmemiş, kendilerine manipülatif metinleri değerlendirmelerine dair yöneltilen doğrudan sorulara verdikleri cevaplarla, söylem analizinde ortaya çıkan nitelikler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Böylece analizlerden elde edilen teorik veriler, görüşmecilerle yapılan çalışmayla pratikte sınanmıştır. Görüşme metninin ilk iki kısmından elde edilen verilerle, analizlerden ortaya çıkan veriler karşılaştırılmış, böylece görüşmelerde hangi metinlerin daha çok manipülatif etkiye sahip olduğu ve bunların nedenleri, görüşmecilerin hangi unsurları nasıl değerlendirdikleri incelenmiştir. Bu şekilde metinlerin inandırıcı olan ya da olmayan yönleri, görüşmecilerin açıklamaları çerçevesinde ele alınmış ve bu niteliklerin, söylem analizinden çıkan sonuçlarla tutarlılıkları gözlenmiştir. Burada görüşmecilerin kendi içlerindeki yaklaşım farklılıklarının dışarıda bırakılmasının nedeni, toplumsal ve ideolojik yaklaşım farklılıklarının dışlanarak, metinlerdeki manipülatif unsurların kendi içindeki

ortaklıkları incelemektir. Bu şekilde bir metni inandırıcı bulan ve bulmayan kişilerin, aynı metin hakkında neler söylediği araştırılmıştır.

Dış tutarlılık ilişkilerinin değerlendirilmesi sürecinde ise, metinlerin tek tek incelenmesi yerine, görüşmecilerin genel olarak manipüle olma durumları ile onların toplumsal konulara olan yaklaşımları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bölümde aynı zamanda, görüşmecilerden istenen bireysel ve toplumsal öncelik sıralamaları ile yanıldıkları metinler karşılaştırılmış, bu iki veri arasında ilişkiler olup olmadığı incelenmiştir. Bu kısımda öz olarak, görüşmecilerin, hakkında en çok sorun yaşadıkları ya da duyarlı oldukları sorunlarla, yanıldıkları metinler arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

Görüşmecilerden elde edilen bulguların, yukarıda sözü edilmiş olan iki temel başlığından önce, görüşmecilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi demografik özellikleri aktarılmış ve bu demografik özelliklerin, manipülasyonlar karşısındaki durumları ile ilişkisi olup olmadığına değinilmiştir.

4.2.1. Görüşmecilerin demografik özellikleri

Bu çalışma kapsamında, maksimum örneklemeyle seçilmiş 50 kişiyle yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmecilerin 27'si erkek, 23'ü kadındır. Görüşmecilerin yaşları, 18 ile 69 arasında değişmektedir. Görüşmeciler eğitim durumlarına göre sınıflandırılığında ise dağılım, 1 adet ilkokul mezunu, 1 adet lise öğrencisi, 14 adet lise mezunu, 5 adet lisans öğrencisi, 3 adet MYO mezunu, 18 adet lisans mezunu, 8 adet de lisansüstü öğrencisi ve mezunu olarak görülmektedir. Bu 8 kişi, yüksek lisans ve doktora eğitimi alanlar ve bu seviyelerden mezun olanların toplam sayısıdır. Çalışma durumlarındaysa, işsizlerden ve öğrencilerden, memurlara, işçilere, hizmet sektöründekilere, emeklilere, üst düzey yöneticilere ve akademisyenlere kadar uzanan bir çeşitlilik görülmektedir. Görüşmecilerden 33 tanesi, ya kendileri ev sahibidir, ya da ev sahibi olan ailelerinin yanında kalmaktadır. 17 görüşmeciye kiralık evde kalmaktadır.

Tablo 4.2.'de, 50 görüşmecinin izni alınarak, görüşme isimleri, cinsiyetleri, yaşları, eğitim seviyeleri, çalışma durumları ve kaldıkları evlerin kira olup olmadıklarına ilişkin demografik özellikleri gösterilmiştir. Tabloda aynı zamanda her görüşmecinin, altı manipülatif metnin doğru olup olmadığına dair yaptıkları tahminleri

bulunmaktadır. Her görüşmecenin, hangi metinde yanılmış olduğu ve toplamda kaç metinde yanılmış olduğu, aynı zamanda her metin için de toplamdaki yanılığın sayısı, tabloda belirtilmiştir. Tabloda yer alan “Y” harfleri, görüşmecilerin yanıldıkları metinleri göstermektedir. Altı metnin altısında da yanılanlar için, “6” rakamları, hiç yanılmayanlar içinse “0” rakamları koyu renkle vurgulanmıştır. Metinlerin yer aldığı sütunların en altında ise, o metin için görüşmecilerin toplamda kaç kez yanılmış olduğu belirtilmiştir.

Tablo 4.2. Görüşmecilerin demografik özellikleri ve metinlerdeki yanılığın sayısı

Görüşmeci	İsim	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Ev sahibi/ Kiracı	1. metin	2. metin	3. metin	4. metin	5. metin	6. metin	Görüşmecenin Yanılığın Sayısı
1	Ahmet	Erkek	30	Lisans	memur	ev sahibi					Y		1
2	Ali B.	Erkek	38	Lisans	haritacı	kira		Y			Y	Y	3
3	Ali İ.	Erkek	20	Lise m.	işçi	kira						Y	1
4	Arzu	Kadın	29	Lisans	memur	kira		Y		Y	Y	Y	4
5	Atilay	Erkek	27	Lise m.	memur	kira					Y		1
6	Azra	Kadın	18	Lise ög.	öğrenci	ev sahibi		Y				Y	2
7	Bahar	Kadın	36	Lisans	roaster	kira	Y	Y	Y	Y	Y	Y	6
8	Barış	Erkek	47	Lisans	özel şirket	ev sahibi	Y	Y	Y	Y	Y	Y	6
9	Berk	Erkek	28	Lisans	kafe çalışanı	kira						Y	1
10	Cahide	Kadın	61	Lise m.	işletmeci	ev sahibi		Y					1
11	Can	Erkek	36	Lisans	işçi	ev sahibi				Y		Y	2
12	Cem	Erkek	46	Lise m.	memur	ev sahibi		Y	Y		Y	Y	4
13	Çağdaş	Erkek	37	Lisans	işletmeci	ev sahibi					Y	Y	2
14	Rafet	Erkek	34	Doktora	akademisyen	ev sahibi							0
15	Duygu	Kadın	33	Doktora	akademisyen	kira		Y					1
16	Ebru	Kadın	27	YL m.	işsiz	ev sahibi		Y					1
17	Egemen	Erkek	25	Lisans	öğrenci	ev sahibi			Y	Y	Y	Y	4
18	Ekin	Kadın	31	Lisans	işletmeci	kira		Y			Y		2
19	Emrah	Erkek	35	Doktora	akademisyen	kira					Y		1
20	Enes	Erkek	18	Lise m.	ÖSS hazırlık	ev sahibi		Y				Y	2
21	Engin	Erkek	38	MYO	memur	ev sahibi					Y		1
22	Esmâ	Kadın	22	Lisans	işsiz	ev sahibi		Y				Y	2
23	Ezel	Kadın	42	Lise m.	ev kadını	kira		Y			Y		2
24	Filiz	Kadın	50	Lise m.	işçi	ev sahibi		Y		Y			2
25	Gencer	Erkek	28	YL m.	işçi	kira					Y		1
26	Hamdi	Erkek	46	Lisans	yönetici	ev sahibi					Y		1
27	Hüseyin	Erkek	55	Lise m.	emekli işçi	ev sahibi					Y		1
28	İrem	Kadın	21	Lisans	işsiz	ev sahibi		Y			Y		2
29	İsmail	Erkek	18	Lisans	öğrenci	ev sahibi		Y	Y	Y	Y	Y	5
30	Kadir	Erkek	53	Lise m.	memur	ev sahibi		Y					1
31	Kadriye	Kadın	52	Lise m.	işçi	ev sahibi							0
32	Kübra	Kadın	26	Lisans	öğrenci	kira		Y		Y	Y		3
33	Meral	Kadın	28	Lisans	öğrenci	kira					Y		1
34	Mert	Erkek	24	Lisans	mühendis	kira		Y	Y		Y	Y	4
35	Mestan	Erkek	46	Doktora	akademisyen	ev sahibi							0
36	Metin	Erkek	51	Lisans	işçi	ev sahibi		Y	Y	Y	Y	Y	5
37	Murat	Erkek	51	Lise m.	kafe çalışanı	ev sahibi	Y	Y		Y	Y	Y	5
38	Mustafa	Erkek	69	Lisans	em. memur	ev sahibi		Y					1

Tablo 4.2. (Devam) *Görüşmecilerin demografik özellikleri ve metinlerdeki yanılı sayıları*

39	Nevin	Kadın	58	MYO	em. hemşire	ev sahibi		Y	Y	Y	Y	Y	5
40	Nilgün	Kadın	30	YL m.	işsiz	ev sahibi							0
41	Ömer	Erkek	38	Lise m.	işçi	kira		Y			Y		2
42	Pınar	Kadın	34	Lisans	mimar	ev sahibi				Y		Y	2
43	Sevim	Kadın	29	Lisans	pazarlama	kira							0
44	Sevinç S.	Kadın	62	İlkokul	ev kadını	ev sahibi							0
45	Sevinç O.	Kadın	35	Lisans	memur	ev sahibi		Y	Y	Y	Y	Y	5
46	Uğur	Erkek	31	MYO	imalatçı	ev sahibi		Y			Y		2
47	Umut	Erkek	18	Lise m.	ÖSS hazırlık	ev sahibi		Y	Y			Y	3
48	Zekiye	Kadın	63	Lisans	em.memur	ev sahibi	Y	Y		Y		Y	4
49	Zeynep	Kadın	25	YL öğ.	öğrenci	kira		Y			Y		2
50	Zuhal	Kadın	57	Lise m.	ev kadını	ev sahibi					Y		1
Toplam yanılı sayısı							4	29	10	14	29	22	

4.2.2. Görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile manipülatif metinleri değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler

Görüşmecilerin yaş, cinsiyet, çalışma durumu gibi demografik özellikleri ile manipülatif bilgileri değerlendirmeleri arasında bir ilişki aramak, bu çalışmanın amaçları doğrultusunda, çalışma kapsamında bulunmamaktadır. Ancak görüşmecilerin eğitim seviyelerini bu bağlamda ele almak, çalışmanın amacına hizmet etmesi açısından belli bir öneme sahiptir. Bu bölümde, görüşmecilerin manipülatif metinlerdeki yanılı payları ile, onların eğitim seviyeleri arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek için, sınırlı veriler eşliğinde ve nicel özellikli bir inceleme yapılmıştır. Dolayısıyla buradaki bulgular çalışmanın nitel yapısından dolayı evrene genellenemez ise de, sonraki nitel değerlendirmelerle birlikte ele alındığında çalışmaya katkı sağlayacak veriler bulundurmaktadır. Sorun ve amaç bölümlerinde vurgulandığı gibi, bu çalışmada, sosyal medyadaki manipülatif bilgilerin etkisini, kullanıcıların eğitim ve bilinç düzeyleri bağlamında değerlendirmenin yetersiz olabileceği savunulmakta ve manipülatif etkilerin, kullanıcıların toplumsal konulara yaklaşımlarıyla birlikte ele alınması gerektiği varsayılmaktadır. Bu açıdan, bu örneklem içinde, görüşmecilerin eğitim seviyeleri düştüğünde ya da yükseldiğinde, manipülatif metinler karşısındaki yanılı paylarında nasıl değişimler olduğuna ilişkin fikir vermesi açısından bu ilişkilere bakmak önem taşımaktadır. Aşağıda, görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile, manipülatif metinlerdeki yanılı sayılarını gösteren veriler sınıflandırılmıştır.

İlkokul mezunu görüşmeci sayısı 1’dir. Sevinç S. adlı görüşmeci, altı metnin hepsi için “yanlış” seçeneğini işaretlemiştir; yanlış sayısı “0”dır. Lise öğrencisi olan görüşmeci sayısı 1’dir. Azra adlı görüşmecinin yanlış olduğu metin sayısı 2’dir. Lise mezunu olan görüşmeci sayısı, 14’dür. Bu görüşmeciler ve yanlış sayıları, tablo 4.3.’de verilmiştir.

Tablo 4.3. Lise mezunu görüşmecilerin, metinlerdeki yanlış sayıları

Görüşmeciler	Yaş	Yanlış sayısı
Ali İ.	20	1
Atilay	27	1
Cahide	61	1
Cem	46	4
Enes	18	2
Ezel	42	2
Filiz	50	2
Hüseyin	55	1
Kadir	53	1
Kadriye	52	0
Murat	51	5
Ömer	38	2
Umut	18	3
Zuhal	57	1
Yanlış sayısı ortalaması		1,85

Tablo 4.3.’de görüldüğü üzere, lise mezunu olan görüşmeciler, 6 manipülatif metinde 1,85 ortalama yanlış göstermişlerdir. Görüşmecilerden 18 yaşındaki Enes ve Umut, liseyi yeni bitirmiş ve ÖSS sonucunu beklemekte olan görüşmecilerken, diğer görüşmeciler çalışma hayatında olan ya da emekli olmuş kişilerdir. Görüşmecilerden 3’ü, Meslek Yüksek Okulu (MYO) mezunudur. Bu 3 kişinin metinlerdeki yanlış sayıları da tablo 4.4’de yer almaktadır.

Tablo 4.4. MYO mezunu görüşmecilerin, metinlerdeki yanlış sayıları

Görüşmeciler	Yaş	Yanlış sayısı
Engin	38	1
Nevin	58	5
Uğur	31	2
Yanlış sayısı ortalaması		2,6

Görüşmecilerden 5 tanesi, lisans eğitimini sürdürmekte olan kişilerdir. Bu kişilerin metinlerdeki yanlış sayıları, tablo 4.5.'de verilmiştir:

Tablo 4.5. *Lisans öğrencisi olan görüşmecilerin, metinlerdeki yanlış sayıları*

Görüşmeciler	Yaş	Yanlış sayısı
Berk	28	1
Egemen	25	4
İsmail	18	5
Kübra	26	3
Meral	28	1
Yanlış sayısı ortalaması		2,8

Görüşmeciler içinde lisans mezunu olanların sayısı 18'dir. bu 18 kişinin manipülatif metinlerdeki yanlış sayıları da tablo 4.6'da sunulmuştur. Lisans mezunu olarak sınıflandırılan görüşmeciler, lisansüstü eğitim görmeyen kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 4.6. *Lisans mezunu olan görüşmecilerin, metinlerdeki yanlış sayıları*

Görüşmeciler	Yaş	Yanlış sayısı
Ahmet	30	1
Ali B.	38	3
Arzu	29	4
Bahar	36	6
Can	36	2
Çağdaş	37	2
Ekin	31	2
Esmâ	22	2
Hamdi	46	1
İrem	21	2
Mert	24	4
Metin	51	5
Mustafa	69	1
Pınar	34	2
Sevim	29	0
Sevinç O.	35	5
Zekiye	63	4
Yanlış sayısı ortalaması		2,9

Tablo 4.6.'da, lisans mezunlarının yanlışladıkları metin sayılarının 0'dan 6'ya kadar düzenli sayılabilecek bir dağılım içinde olduğu ve ortalama yanlış sayısının da,

aritmetik ortalamaya çok yakın olduğu görülmektedir. Tablo 4.7.'de ise, yüksek lisans ya da doktora eğitimini sürdürenlerden ve mezun olanlardan oluşan 8 görüşmeci yer almaktadır. Bunların içinde işsizler olduğu gibi, işçiler ve akademisyenler de bulunmaktadır. Bu eğitim grubundaki görüşmecilerin, diğer gruplarla karşılaştırıldığında, 0,75 ile oldukça düşük bir yanlışlık ortalamasına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4.7. *Lisansüstü öğrencisi ve lisansüstü mezunu olan görüşmecilerin, metinlerdeki yanlışlık sayıları*

Görüşmeciler	Yaş	Yanlışlık sayısı
Rafet	34	0
Duygu	33	1
Ebru	27	1
Emrah	35	1
Gencer	28	1
Mestan	46	0
Nilgün	30	0
Zeynep	25	2
Yanlışlık sayısı ortalaması		0,75

Yukarıda, eğitim durumlarına göre sınıflandırılmış olan görüşmeciler, kendi grupları içinde tablolaştırılmış ve altı manipülatif metin karşısındaki yanlışlık sayıları tek tek gösterilmiştir. Her tablonun sonunda da, o grupta yer alan eğitim seviyesi grubunun yanlışlık ortalaması belirtilmiştir. Bu verileri daha net görebilmek amacıyla eğitim seviyesi grupları ve yanlışlık ortalamalarından oluşturulmuş olan tablo 4.8.'de ise, görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile yanlışlık ortalamaları arasındaki sayısal ilişki, karşılaştırmalı olarak görülebilmektedir.

Tablo 4.8. *Görüşmecilerin, eğitim seviyelerine göre metinlerdeki yanlışlık ortalamaları*

Eğitim seviyesi	Kişi sayısı	Metinlerdeki yanlışlık ortalamaları
İlkokul mezunu	1	0
Lise öğrencisi	1	2
Lise mezunları	14	1,85
MYO mezunları	3	2,6
Lisans öğrencileri	5	2,8
Lisans mezunları	18	2,9
Lisansüstü öğrencileri ve mezunları	8	0,75

Burada sunulan tablolar incelendiğinde, eğitim seviyeleri ile manipülatif metinlere gösterilen yanlışlı sayıları arasında dikkat çekici ilişkiler görülebilmektedir. Bu bölümde, nitel bir araştırmanın içinde, sınırlı bir kapsamda kurulan nicel ilişkilerden, evrene genellenebilir hiç bir çıkarım yapılamayacak olmasının yanısıra, eğitim seviyelerine göre kişi sayılarındaki farklılıklar da doğrudan çıkarımlar yapmaya izin vermemektedir. Ancak burada görüşülen 50 kişi kapsamında anlam ifade eden verilerin ortaya çıkmış olması, bu kapsamda fikir verebilecek ve sonraki bölümlerdeki bulgular eşliğinde yorumlanabilecek sonuçlar gösterebilmektedir. Tablo 4.8 incelendiğinde, görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile manipülasyonlar karşısındaki yanlışlı payları arasında doğrusal bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu eğitim seviyesi grupları içinde istisnai özellik gösteren tek grup, lisansüstü eğitim grubudur. İlkokul mezunu ve lise öğrencisi olan görüşmeci sayıları 1 olduğu için bu seviyeler dışarıda bırakılırsa, diğer gruplar içinde yanlışlı ortalaması en düşük olan grup, 0,75 ile lisansüstü eğitim grubudur. Yalnızca bu veriye bakıldığında, manipülatif metinlere en az aldanan görüşmecilerin, en yüksek eğitim seviyesine ait olduğu gibi, sınırlı bir yorum yapılabilir. Ancak bu grubu istisna kılan nitelik, diğer tüm eğitim gruplarında, eğitim seviyesi yükseldikçe, yanlışlı ortalamasının yükselmekte olduğunu göze çarpmasıdır. Örneğin, tüm ortalamalara bakıldığında, en yüksek yanlışlı ortalamasının, 2,9 ile lisans mezunlarına ait olduğu görülmektedir. Bu gruptan sonraki en yüksek yanlışlı ortalamasını ise, buna çok yakın bir ortalama olan 2,8 ile lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Aynı şekilde, diğer gruplar için de, eğitim seviyesi düştükçe yanlışlı ortalamalarının da azaldığı görülmektedir. MYO mezunlarının yanlışlı ortalaması 2,6, lise mezunlarının yanlışlı ortalaması ise diğerleriyle açık fark oluşturacak biçimde 1,85'dir.

Eğitim seviyesi gruplarını kendi içinde gösteren tablolara bakıldığında ise, bir başka dikkat çekici nokta görülmektedir: Her gruptaki yanlışlı sayıları, yüksek çeşitlilik göstermektedir. Daha anlamlı olması açısından, en kalabalık iki grup olan lise mezunları ve lisans mezunları grupları incelendiğinde, yanlışlı sayılarının, 0'dan 6'ya kadar düzensiz ve yüksek çeşitlilik içeren bir dağılımda olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, grupların yanlışlı ortalamalarının, eğitim seviyesini temsil edecek bir homojenliğe dayalı olmadığını, belirli bir grubun, manipülasyonlar karşısındaki konumunun o grubun eğitim seviyesi tarafından belirlenmediğini gösterebilecek bir veridir. Bu da, aynı eğitim

seviyesine sahip görüşmecilerin, aynı manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerini farklılaştıran başka etkenleri incelemenin gerekli olduğunu işaret eden bir sonuçtur. Örneğin 50 görüşmeci içinde 6 metnin hepsinde yanılan yalnızca 2 kişi vardır ve bu iki kişi de, yanılğı ortalaması 2,9 olan lisans mezunları grubundadır. Bu iki kişiden biri özel bir şirkette yönetici, diğeri ise üçüncü nesil kahveci işletmecisidir (roaster). Bunu destekleyecek bir başka örnek de, metinlerdeki toplam yanılğı sayılarına bakıldığında görölmektedir. Bu 6 metin içinde, hakkında en az yanılğı gösterilmiş olan metin, sosyal medya ve ifade özgürlüğü temalı olan birinci metindir. Bu metin hakkında 50 görüşmeciden yalnızca 4 kişi yanılmış ve “doğru” seçeneğini işaretlemiştir. Bu 4 kişiden 3’ü lisans mezunu, 1’i ise lise mezunudur. İlkokul mezunu olan 1 görüşmeci olması, yorumlamak açısından çok yetersiz olsa da, bu 1 kişinin, 6 metinde hiç yanılmamış olması da, eğitim seviyeleri ile yanılğı payları arasındaki, genel olarak tutarsız olan bu ilişkiyi destekleyecek bir veri olarak okunabilir.

Görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile manipülatif metinleri değerlendirmeleri arasında sayısal boyutta kurulan ilişkilere bakıldığında, genel hatlarıyla tutarlı olmayan bir ilişki olduğu görölmektedir. Hem görüşmecilerin eğitim seviyeleri ile yanılğı oranları arasındaki tutarsız ilişkiler, hem de aynı eğitim seviyesindeki görüşmecilerin yanılğı sayılarındaki yüksek farklılıklar birlikte yorumlandığında elde edilen veriler, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerinde eğitim düzeyi dışında etkenler arama ihtiyacı doğurmaktadır.

4.2.3. Metinlerin iç tutarlılık ilişkileri

Bu bölümde, söylem analizleri yapılmış olan altı manipülatif metnin, görüşmeciler tarafından nasıl değerlendirildiklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Görüşmenin ilk bölümünde görüşmecilerden bu altı metnin doğru olup olmadıklarını tahmin etmeleri istenmiş ve ardından, bu tercihlerini yaparlarken nelere dikkat ettiklerine, tercihlerini belirleyen etkenlerin neler olduğuna ilişkin açıklamaları alınmıştır. Bu verilere bakılarak Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmenlere ilişkin sosyal medyadan seçilmiş olan bu altı metnin analizlerle elde edilmiş olan temaları ve her metin için görüşmecilerin toplam yanılğı sayıları, tablo 4.9.’da yer almaktadır.

Tabloya bakıldığında, görüşmecilerin en çok, kadın cinayeti konulu 2. metinde ve sosyo-ekonomik adaletsizlik konulu 5. metinde yanıldıkları görölmektedir. 50

görüşmeciden 29’u bu iki manipülatif metin için “doğru” seçeneğini işaretlemiştir. Bunun ardından 22 yanlışla sayısı ile sağlık sistemi temalı 6. metin ve 14 yanlışla sayısı ile yükseköğretim temalı olan 4. metin gelmektedir. Tabloda, sosyal medya ve ifade özgürlüğü temasına sahip olan 1. metnin ise 4 yanlışla sayısı ile oldukça düşük bir inandırıcılığa sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4.9. Görüşmecilerin, metinlerdeki toplam yanlış sayıları

Metinlerin sıralaması	Metnin konusu	Metinlerdeki toplam yanlış sayısı
1.metin	Sosyal medyada Suriyelilerle ilgili paylaşım yasağı iddiası.	4
2.metin	Suriyeli göçmenlerin işlediği ileri sürülen bir tecavüz ve cinayet suçu.	29
3.metin	Suriyeli göçmenlere verildiği ileri sürülen indirimli alışveriş kartı.	10
4.metin	Suriyeli göçmenlerin üniversitelere sınavsız girdiğinin öne sürülmesi.	14
5.metin	İmamoğlu’na atfedilen ve sosyo-ekonomik eşitsizliği Suriyeli göçmenlerle ilişkilendiren açıklamalar.	29
6.metin	Sağlık hizmetlerindeki eksikliklerin, Suriyeli göçmenlere verildiği öne sürülen ayrıcalıklarla karşılaştırılması.	22

Metinlerdeki toplam yanlış sayılarının hangi unsurlara göre değiştiğini, doğrudan görüşmecilerin açıklamalarına bakarak inceleyebilmek için, her metin, alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu sayede hem aynı metin için “doğru” ve “yanlış” şıklarının işaretleyenlerin o metine yönelik kendi aralarında ortaklaşan bakış açılarını, hem de aynı tercihi yapan görüşmecilerin birbirlerine göre farklılaşan yaklaşımlarını görebilme olanağı oluşmuştur. Metinler üzerinden bulguların incelendiği alt başlıkların altında, görüşme notları incelenirken göz önünde bulundurulması amacıyla her metin tekrar sunulmuştur.

4.2.3.1. Birinci metnin iç tutarlılık ilişkileri

Birinci metnin konusunu, Türkiye’de sosyal medya ve ifade özgürlüğü oluşturmaktadır. Bu metni görüşmecilerden yalnızca 4 tanesi inandırıcı bulmuştur. Bu rakam, diğer metinlerle karşılaştırıldığında oldukça düşük bir yanlış orana karşılık gelmektedir. Metni inandırıcı bulmayanların en çok tekrarladıkları vurgu, 3 yıl hapis cezasının çok abartılı olduğu vurgusudur. Bunun dışında en çok göze çarpan açıklama ise, metni paylaşan hesap adının ciddiyetsiz bir hesabı çağrıştırması ve güvenilir olması üzerinedir. Ancak bu iki ortak vurguya rağmen metne inanmayanları kendi içlerinde birbirinden ayıran belirgin bir bakış açısı görülmüştür. İnanmayanların bir kısmı, sosyal medyadaki yasakların ciddi bir sorun olduğunu söylemiş ve her türlü yasak kararının olası olduğunu belirtmiş, ancak buna rağmen yaptırımın 3 yıl olmasını abartılı bulduğunu ve metnin, sosyal medyadaki bu sorunun kullanarak Suriyelileri hedef gösterdiğini söylemişlerdir. Bu kesim, sosyal medya ve ifade özgürlüğü konusuna eleştirel yaklaşan, ama bu metindeki hedef şaşırtmayı fark ettiğini belirten görüşmecileri içermektedir. Bu görüşmecilerin birçoğu, hapis cezası yerine para cezası olsaydı metne inanabileceklerini belirtmişlerdir. Örneğin Arzu adlı görüşmeci, “Hiç rastlamadım böyle bir şeye. 3 yıl abartılmış geldi, para cezası olsa neyse...” açıklamasını yapmıştır. Can, “3 yıl hapis çok saçma. Haberin, milleti kızıştırma amaçlı olduğu belli.” cümlesiyle, yine 3

yıl hapsin abartılı olduğuna dikkat çekmiştir. Benzer biçimde, metni inandırıcı bulmayanların çoğunluğu, metne inanmamalarını, metnin konusuna değil, içeriğin abartılmış olmasına, hesap adının, kullanılan görselin, bir kurgu gibi görünmesine bağladıklarını anlatan açıklamalar yapmışlardır. Bu görüşmeciler, bu tür cezai tehditlere alıştıklarını ama yine de burada bir kışkırtma gördüklerini vurgulamışlardır. Bu kesim aynı zamanda, bu abartının, “Suriyelileri düşmanlaştırmak”, “hedef göstermek”, “milleti kışkırtmak” gibi ifadelerle vurguladıkları belli bir amaca hizmet ettiğine işaret etmişlerdir. Bu görüşmecilerin içinde çok sayıda kişi de, metni hem içerik hem de biçimsel özellikleriyle analiz etmiş ve tüm bu unsurları sıralamışlardır. Berk’in açıklaması bunun için iyi bir örnektir: “Haber kaynağı, inandırıcılığı bozan ilk unsur; ciddiyetsiz, popülist bir hesap adı. İçerik de abartılı zaten, hapis cezası çok mantıksız”. Nevin, “Cezalar olabilir, sonuçta örtbas edilmek istenen şeyler var ama 3 yıl hapis çok, pek olası gelmedi bana.” demiştir. Metin ise, “3 yıl hapis çok abartılı; olur ama o kadar olmaz. Daha hafif bir ceza olsa inandırıcı olurdu.” açıklamasını yapmıştır.

Bu metni inandırıcı bulmayan diğer kesim ise, inanmama nedenlerini, içerikteki abartıya değil, metnin konusuna dayandırmışlardır. Bu kesim, ilk kesimden farklı olarak, Türkiye’de bu tür yasaklamaların olmadığını söyleyerek, ifade özgürlüğü konusunda eleştirel olmayan, mevcut durumun korunması gerektiğini savunan, bu anlamıyla statükocu⁴⁰ bir yaklaşım göstermişlerdir. Görüşmecilerden Ahmet, “Ben hiç böyle birşey duymadım. Böyle bir ceza çok saçma. Cumhurbaşkanı hakarete bile hapis cezası verilmiyor bu ülkede” demiştir. Ali B. ise, sosyal medyada paylaşım yapmanın hiç bir şekilde yasak olamayacağını, bu yüzden metni saçma bulduğunu söylemiştir. Sevinç S., bu noktada en belirgin açıklamayı yapmıştır: “Türkiye’de basın özgürlüğü var, böyle boş yere kimseye ceza verilmez.”

Birinci metne inandırıcı bulmayan 46 kişinin yaklaşımları toparlandığında, metnin değerlendirilmesi sürecinde, belirgin olarak birbirinden farklı iki ayrı tavır gösterildiği görülmüştür: Türkiye’de ifade özgürlüğü sorunu olmadığını, dolayısıyla da böyle bir yasaklama olamayacağını söyleyenler ve Türkiye’de bu tür yasakların çok olduğunu kabul ettikleri halde metnin kurgusunun mantıksız ve provokatif olduğunu söyleyenler.

⁴⁰Burada “statükocu” sözcüğü, tam olarak TDK sözlüğündeki karşılığıyla kullanılmıştır. Buna göre statükocu; “Süregelen durumu korumaya meyilli olan” anlamına gelmektedir.

Bu metni inandırıcı bulan ve “doğru” seçeneğini işaretleyen 4 kişi ise, neden metnin doğru olduğunu düşündükleri sorulduğunda, hemen hemen aynı cümleyi kurmuşlardır. Bahar, “Suriyeliler çok korunduklarını biliyorum. Toplumda oluşan tepkileri önlemek için böyle bir yasa çıkmış olabilir.” derken, Zekiye, “Toplumun Suriyelileri istemediğini biliyorlar ve bu yüzden oluşan tepkileri bastırmak için böyle cezai yaptırımlar getiriyorlar, bu haber doğrudur.” demiştir. Aynı şekilde Barış, “Bu doğru olabilir, çünkü Suriyeliler hakkında çok eleştiri var ve bu eleştirileri bastırmak için bu yapılabilir” açıklamasını yapmış, Murat da “Suriyeliler kayırılıyor ve toplumda çok tepki var. Evet mağdurlar belki ama kayırılıyorlar” demiştir. Bu 4 görüşmecenin ortak özelliği, dördünün de toplumda yüksek yanlışlı sayısına sahip olmalarıdır. Tüm görüşmeciler içinde altı metnin hepsinde yanlışlı iki kişi, Bahar ve Barış’tır. Murat 5, Zekiye ise 4 metinde yanlışlıdır.

Birinci metne ilişkin değerlendirmelere genel olarak bakıldığında, metnin büyük ölçüde inandırıcı bulunmadığı görülmekte ve bunun nedenlerinin, mantıksız ve abartılmış içerik, ciddiyetsiz hesap adı, yapay görünen görsel olduğu vurguları öne çıkmaktadır. Metne inanmayanların ise, kendi içlerinde ikiye ayrıldıkları görülmüştür. Bir kesim, ifade özgürlüğüne dönük böyle bir cezai yaptırımı, konu olarak mantıksız bulan, Türkiye’de bu tür yasaklamaların olacağına inanmadığını söyleyenler iken, diğer bir kesim, Türkiye’de bu tür bir yaptırımın olası olduğunu, ancak 3 yıl hapis cezasını ve metnin biçimsel öğelerini çok yapay bulduklarını söylemişlerdir. Metne inanan 4 görüşmeci ise, inanma nedeni olarak aynı gerekçeyi sunmuşlar ve Türkiye’de Suriyeli göçmenlerin çok kayırıldıklarını ve toplumdaki tepkileri engellemek için bu tür cezaların getirilmiş olabileceğine inandıklarını belirtmişlerdir.

Metnin görüşme bulguları, söylem analizinde elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında ise, her iki ardalın bilgisinin, yani Türkiye’deki sosyal medya yasaklarının ve yoğun göç hareketinin sonucu olan potansiyel tepkilerin, görüşmeciler için de, metnin inandırıcılığında etkin bir rol oynadığı, ancak buna rağmen metnin retorikindeki bazı ayrıntıların, bu inandırıcılığı engellemek için yeterli olduğu görülmektedir. Nitekim, metni inandırıcı bulmayanları büyük bölümü, yalnızca “3 yıla kadar hapis” ifadesinin kendilerini inanmaktan alıkoyduğunu vurgulamışlardır. Metne inanmamış olan çoğu görüşmecenin, hapis yerine para cezası olsaydı inanabileceklerini belirtmiş olmaları, manipülatif metnin içeriği kurgulanırken kullanılan sayısal verilerin

önemine işaret etmektedir. Bununla birlikte çok sayıda görüşmeci, görselde kullanılan fotoğrafı da abartılı ve yapay olarak değerlendirmişlerdir. Söylem analizinin bu metin için saptanmış olan “sömürülen sosyal dinamikler” kısmında, “sosyal medyayı kullanmaya yönelik oluşan korku ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına alışılması” unsurları yer almaktadır. Görüşmelerde elde edilen bulgularda ise, metne inananların çoğu için bu dinamiklerin geçerli olduğu, ancak bir bölümü için geçersiz olduğu, bu görüşmecilerin, Türkiye’de bu konuları sorun olarak görmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, aynı konuya dönük toplumsal ve ideolojik yaklaşımların, metnin inandırıcılığını sağlayan diğer etkileri de belirleyebildiğini göstermektedir.

4.2.3.2. İkinci metnin iç tutarlılık ilişkileri

İkinci metnin konusu, kadına yönelik şiddettir. Bu metin, 29 yanlışlı sayısı ile, görüşmecilerin, hakkında en çok yanlışlı iki metinden biri olma özelliğine sahiptir. Bu metnin doğru olduğuna inanmış olan görüşmecilerin inanma gerekçeleri ise 3 temel nokta etrafında şekillenmektedir. Metne inanmış olan görüşmeciler, bu 3 temel söylem üzerinden 3 belirgin yaklaşım farklılığı göstermiş ve bu bağlamda 3 grup oluşturmuşlardır. Bu 3 temel söylem, metnin temasına ve ardaalan bilgisine yönelik birbirinden çok farklı yaklaşımlara işaret etmektedir. Bu yaklaşımları şekillendiren söylemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- a) Kadına yönelik şiddeti erkeklikle ilişkilendiren ve ırk ayrımı gözetmeyen söylem,

- b) Bu türdeki suçları, özellikle Ortadoğulularla ilişkilendiren söylem,
- c) Metni inandırıcı bulmasının nedenini, medyada benzer haberleri çok görmüş olmasına dayandıran söylem.

Metni, ilk şıktaki bağlamda değerlendirenler, yanılmış olan 29 görüşmeciden 14'ünü oluşturmaktadır. Bu 14 kişi, bu tür tecavüz ve cinayet olaylarının çok sık olduğunu, bunun ırkla bir ilgisi olmadığını, erkeklerin genel olarak işlediği bir suç olduğunu söylemişlerdir. Bu bağlamda, bu söylem, bu tür suçları işleyen kişinin Türk ya da Suriyeli olmasının bir önemi olmadığını ve Türkiye’de sık gerçekleşen kadın cinayetlerinin, her erkek tarafından işlenmesinin çok olası olduğunu vurgulamışlardır. Dolayısıyla bu 14 kişi, bahsi geçen suçun faillerini özellikle Suriyeli oldukları için değil, Türkiye’de yaşayan erkekler olarak değerlendirdikleri için bu metne inandıklarını özellikle vurgulamışlar ve kadına yönelik şiddeti erkeklik üzerinden değerlendirmişlerdir. Örneğin Cahide, “Tecavüz olayları ve kadın cinayetleri sürekli oluyor. Bu herkesin sorunu, ırka ait değil. Türkler de yapar Suriyeliler de...” açıklaması yapmıştır. Benzer biçimde Ebru, “Olağan bir olay. Sonuçta erkekler her milletten yapabilir, bu da doğrudur. Türk yapıyor da Suriyeli neden yapmasın?” açıklamasını yapmış, Sevinç O. da inanma gerekçesini benzer biçimde, “Bu tür olayları hep duyuyoruz. Suriyeli olup olmaması önemli değil, erkeler her yerde yapıyor, bu da olmuştur.” diyerek belirtmiştir. Bu 14 kişi, bu noktada birbirine çok benzer ifadeler kullanmışlardır.

Metni inandırıcı bulan “b” grubu ise, “a” grubuyla ideolojik olarak farklı bir yaklaşım göstermiş ve metinde gösterilen faillerin Suriyeli olmasının, metnin inandırıcılığını arttırdığını söylemişlerdir. Ali B. metne inanma gerekçesini, “Bu konuda kararsız kaldım ama bence olmuştur. Suriyelilerin buraya daha fazla uyum sağlamaları gerek. Tecavüzün cinayetin ırkı olmaz ama buna benzer haberler daha önce de duymuştum. Onları daha potansiyel buluyorum” şeklinde açıklamıştır. Ali B.’nin bu açıklamasında “uyum sağlama” vurgusu yer almaktadır ve bu yaklaşımıyla, kadına yönelik şiddet suçunu, Türkiye toplumuna uyum sağlamamış olmakla ilişkilendirmiştir. Oysa olayın ardaalan bilgisinde, Türkiye’de çok yüksek oranlarda gerçekleşen kadın cinayetlerinin tamamen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından işlendiği görülmektedir. Bu durum da, bu manipülasyonun, bilgi eksikliğiyle ya da çarpıtma

gereksinimiyle ilişkili bir yönünü göstermektedir. Cem'in bu konudaki söylemi ise daha belirgindir: "Doğrudur, Suriyeliler yapar, çünkü bizimle bir bağları yok. Adamın memleketi değil ki, yapar, kaçar." Umut ise, bu suçları Türklerin de işlediğini kabul etmekle birlikte, "Suriyeliler bu konuda bir tık daha potansiyel" ifadesini kullanmıştır. Metin ise bu söylemi gerekçelendirerek ifade etmiştir: "Suriyeliler de kendi içlerinde seviye seviye değişir. Buraya gelen Suriyeliler, düşük seviyeli olanlar ve bu düzeydeki insanlar böyle şeyler yapar. Buna benzer başka haberler de duymuştum zaten. Bizim de sokakta yaşayan insanlarımız var ama onlarınki bizimkilerden daha tehlikeli, ne oldukları belli değil." Metin'in açıklamasında, "sokakta yaşayan insanlar" ifadesi, görüşme metnindeki bağlamı içinde, potansiyel suçluları işaret etmektedir. Bu da kadın cinayetlerinde, sokakta yaşayanları, sınıfsal olarak en alttakileri daha tehlikeli gördüğünü gösteren bir ifadedir. Metin'in kadın cinayetlerine sınıfsal bakışı, aynı zamanda "bizim düşük seviyeli insanlarımız" ve "onların düşük seviyeli insanları" karşılaştırmasıyla, ırkları da birbirlerine göre sınıfsal bir kategoride değerlendirdiğini göstermektedir. Metni bu bağlamda inandırıcı bulduğunu açıklayan "b" grubu görüşmecilerin sayısı, 7'dir. bu gruptakilerin hepsi, burada verilen örneklere benzer söylemlerde bulunmuşlardır.

Metni inandırıcı bulanların gösterdiği üçüncü yaklaşım ise, inanma gerekçelerini, benzer haberlerin medyadaki tekrar sayısına bağlayan bir yaklaşımdır. "c" grubunda yer alan bu 8 görüşmeci, Türkiye'de bu tür olayların sık olduğunu belirtmenin yanında, Suriyelilerin böyle bir suç işlediğine inanma gerekçelerini, bu tür haberlere çok rastlamış olmakla ilişkilendirdiler. Bu konudaki en net açıklamayı Barış'ın yaptığı görülmektedir: "Suriyelilerle ilgili o kadar çok olumsuz haber var ki, uyuşturucu olsa ona da inanırım, adam kaçırma olsa ona da inanırım." Barış, bu ifadesinde ve bu temaya ilişkin diğer söylediklerinde de, konuya ilişkin bakış açısını ya da düşündüklerini dile getirmemiş, yalnızca sürekli bu tür haberleri gördüğü için, kendi ifadesiyle, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" mantığıyla tercih yapmıştır. Arzu da, "Bu tür haberler çok gördüm. Afganlarla ilgili de benzer şeyler oldu. Bu da doğrudur." açıklamasıyla benzer bir ifadeyi dile getirmiştir. Benzer şekilde Murat ve Mustafa da buna benzer çok haber okuduklarını belirterek bu metne de inandıklarını söylemişlerdir. Bu gruptaki 7 kişi, inanma gerekçeleri olarak sadece buna benzer haberleri medyada çok görmüş olmalarına dayandırırken, diğer gruptakiler de, yukarıda aktarılan gerekçelere ek olarak

medyada bu haberlere çok rastladıklarına ilişkin ifadeler de kullanmışlardır. Burada, yankı odasının ve filtre balonlarının etkisi de görüşmeciler üzerinde pratik olarak görülmüştür. Uluk'un aktardığı gibi (2018: 31), birbirini tekrar eden iletilerin oluşturduğu sınırlı ama geniş bir alan, kullanıcıların kişisel yankı odalarını oluşturmaktadır. Bu noktada görüşmecilerin, “bu türde haberlere çok rastladıklarını” vurgulamaları, bir metnin çok tekrarlanmasının da kendi başına metnin inandırıcı olma özelliğini arttırabileceğini göstermektedir. Ancak bunun yanında, metni inandırıcı bulmayan bazı görüşmecilerin de benzer haberlere çok rastladıklarını söylemeleri, yankı odasının, ancak uygun ideolojik zeminde işlerlik kazanabileceğini de göstermektedir. Arzu'nun, benzer haberleri, Afganlarla ilgili olarak da okuduğunu belirtmesi, yankı odasının, burada tüm ötekileri aynı imaj altında ortaklaştırabilecek bir ideolojik etkiyi de yaratabileceğini gösteren bir işarettir.

Bu metni inandırıcı bulmayan görüşmeci sayısı ise 21'dir. Bu 21 kişiye, metni neden inandırıcı bulmadıkları sorulduğunda, hepsini ortaklaştıran temel bir söylem ortaya çıkmıştır. Bu söylem, metnin provoke amaçlı olduğu, Suriyeli göçmenleri kötülemek için kurgulandığı söylemidir. Bu söylem, görüşmecilerin birbirinden farklı toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarına göre belli bir noktada farklılaşmaktadır. Bir kısım görüşmeci, yalnızca içeriğe bakarak, metnin Suriyelileri kötülemek için belli bir ideolojik çevre tarafından kurgulandığını söylerken, diğer bir kesim de, metnin provokatif olduğunu, metindeki hesap adı, retorik ve bazı biçimsel öğlere bakarak gerekçelendirmişlerdir. Örneğin Gencer, “Bu bizde çok işlenen bir suçu göçmenlere atmaya çalışan popülist bir metin, belli. Böyle bir şey olsa çok gündem olurdu, bilirdik.” derken, Meral adlı görüşmeci de “Burada haberin provokasyon amaçlı olduğu, niyeti belli. Yoksa bu tür şeyler oluyor ama bu manipülatif bir haber.” açıklamasını yapmıştır. Nilgün, “Bu haberi duymuştum ve yalanlandığını biliyorum. Suriyelileri mahalleden atmak için bunları uyduruyorlardı.” sözleriyle, konuyla ilgili haberleri takip ederek sonuca ulaştığını vurgulamıştır. Buna benzer biçimde bir çok görüşmeci de, içeriğe işaret ederek, böyle bir içeriğin belli bir niyetle yapıldığını doğrudan söylemişlerdir. Ancak bir başka kesim, özellikle hesap adına, “Suriyeliler” genellemesine ve metnin retorikine ilişkin şeyler söylemişler ve daha analitik yaklaşım göstermişlerdir. Örneğin Pınar'ın açıklaması şu şekildedir: “Sayfanın adı ‘Tevatanım’, provokasyon yapma amaçlı bir hesap olduğunu belli ediyor. Böyle şeyler çok oluyor ve bu metin bu durumu

sömürmek için kurgulanmış, belli.” Kadriye de benzer biçimde, “Bir kere hesap adı, ‘Tcvatanım’, niyeti belli ediyor. Ben de Atatürkçüyüm ama bu tür hesaplar, belli bir ideolojiyi kötülemek uğruna böyle yalanlar üretiyorlar. Buradaki metin ve hesap adı da çok belli ediyor kendini.” açıklamasını yapmıştır. Sevim ise, “Suriyeliler” kelimesiyle yapılan genellemeden dolayı metnin provokatif amaçlı olduğunu belli olduğunu belirtmiştir.

Görüşmecilerin açıklamalarına genel olarak bakıldığında, metni inandırıcı bulanların bu toplumsal temaya karşı kendi içlerinde çok farklı yaklaşımlar gösterdiği, metni inandırıcı bulmayanların ise metnin provokatif amaçlı olduğu konusunda ortaklaştığı görülmektedir. Burada daha incelikli olarak değerlendirilmesi gereken kesim, kadına yönelik şiddeti erkeklikle ilişkilendiren, ırk ayrımı yapmayan ama bu yüzden manipülasyona inanmış olan kesimdir. Metnin ardalan bilgisi, Türkiye’de son 10 yıl içerisindeki kadın cinayeti sayısının %100’den fazla artış gösterdiğini ve bunun medyaya yansımalarının da ayrıca görünürlüğü arttırdığını göstermektedir. Ancak metnin, bu bağlamda bir açıklamaya gerek oluşturan özel bir yapısı vardır: Bu metin, sık yaşanan bir toplumsal sorun bağlamında temsili bir örnek oluşturan bir metin olma özelliğine sahiptir. Bu açıdan, bu metinde geçen olay birebir gerçek olmasa da, gerçekten işlenmiş olan başka kadın cinayetlerinin olabileceği, dolayısıyla da görüşmecilerin bu metinde, olayın ardalan bilgisine dayanarak tercih yaptıkları ve bu metni temsili bir olay olarak değerlendirdikleri düşünüldüğünde, görüşmecilerin bu metinde yanıldıkları tek unsurun, olaydaki isimler olduğu ve bu anlamda yanılıp yanılmamalarının çok anlamlı olmayacağı düşünülebilir. Ancak yine analizlerde özellikle vurgulandığı gibi, Türkiye’de, Suriyeli göçmenlerin işlediği, resmi kayıtlara geçmiş hiç bir kadın cinayeti ya da tecavüz olayı bulunmamaktadır. Görüşmecilerin, kadın cinayetlerinin ırkla ilişkilendirilemeyeceğine yönelik yorumları doğru olsa da, Suriyeli göçmenler arasında bu suçu işlemiş kimsenin bulunmamasının olası açıklaması, yine bazı görüşmecilerin açıklamalarında görülebilmektedir: Mestan adlı görüşmeci, “Göçmenlerin, yaşadıkları ülkenin vatandaşlarına böyle bir şey yapma cesareti göstermesi hiç inandırıcı değil. O yüzden metnin amaçlı kurgulandığı belli.” açıklamasını yapmıştır. Zuhale de, Suriyelilere karşı ülkede zaten bir düşmanlık olduğunu, böyle bir olay olsa infial yaratacağını, mutlaka bunun çok gündem yaratacağını ifade etmiştir. Hamdi adlı görüşmeci de, Bursa’da oturduğunu, böyle birşey

olsa ortalığın çok karışacağını dile getirmiştir. Nitekim, metnin analizinde de, Türkiye’de 2020 yılında öldürülen kadınların %99’unun, tanımadığı kişiler tarafından değil, çok yakın olduğu erkekler tarafından öldürüldüğünü anlatan örnek bir istatistik tablosu aktarılmıştır. Cinayetlerin yalnızca %1’i, maktüllerin tanımadığı kişiler tarafından işlenmiştir.

Bu metne ilişkin bulgular bu açıdan değerlendirildiğinde, görüşmecilerin, olayın arda lan bilgisi olarak kadına yönelik şiddetteki artışın farkında oldukları, ancak farkındalığın herkes için aynı kavrayışı oluşturmadığı, manipölasyonun işlerlik kazanmasında, toplumsal yaklaşımların etkisine dair bulguların ortaya çıktığı söylenebilir. Bu noktada, Baudrillard’ın, bilginin nesnelliğinin kayboluşu bağlamında ifade ettiği, “Günümüzde bir şeyin gerçekliğini bilmekle kavramak arasında bir ilişki yoktur” (2011: 11-12) cümlesini hatırlamak yerinde olacaktır. Bunun dışında, metne inanmayanların ortaklaştığı söylemin de, metnin analizinde ortaya çıkan ve inandırıcılığı sağlayan unsurlar arasında yer alan, “toplumsal suçluluk duygusunu bir dış tehditle bastırma olanağı” faktörünü fark ettikleri, manipölasyonun inşa edildiği dinamiklerin farkında olabildikleri ve eleştirel yaklaşıtları görölmektedir.

4.2.3.3. Üçüncü metnin iç tutarlılık ilişkileri

#HAYIR
VAY ANASINI !!!
Cumartesi İstanbul
Ikeadaydım.Önümüzde kasa
kuyruğunda bir Türk aile ve onun
önünde Suriyeli bir aile vardı.Ve bu
aile 758 tl lik alışveriş yapmışlar
ve kasiyer rakamı söyledi.Adam
cebinden AKKART çıkardı ve
hesap 379 tlye düştü ve aynı kartla
ödemeyi yaptı.Unuttum yazmayı
arkadaşlar kimlik kontrolü içinde
TC cüzdanı çıkardı.İnsanlar bir
anda kasiyere dönüp nedir bu
dediler ve suriyelilere verilen özel
AKkart olduğunu ve %50 indirimli
olduğunu söyledi ve kasiyeri
dinleyen herkesin ağzından aynı
anda koro gibi kadınlı erkekli ha
si..tir kelimesi çıktı ve bir anda
herkes birbirinden özür dilemeye
başladı.Benimde ağzımdan kaçtı
tabii ki aynı kelime
Akin Tunç

09:34 ✓

Üçüncü metnin konusunu, Türkiye’deki geçim sıkıntısı oluşturmaktadır. Bu metin hakkında yanılan görüşmeci sayısı 10, metni inandırıcı bulmayanların sayısı ise 40’dır. Bu metin, görüşmecilerin en az yanıldıkları ikinci metin olma özelliği taşımaktadır. Bu metni inandırıcı bulan 10 kişinin 8 tanesi, inanma gerekçesi olarak

aynı iki temel ifadeyi kullanmışlardır. Bunlar, “bu tür haberleri çok duyuyor ve okuyoruz” ve “Suriyeliler’e ayrıcalıklar tanındığını biliyorum.” ifadeleridir. Bu 8 görüşmeci, farklı sözcükler kullanmışlarsa da temel olarak bu iki söylemi dile getirmişlerdir. Metni inandırıcı bulan 10 görüşmeci ise, diğerlerinden farklı olarak bizzat kendisinin bu olaya şahit olduğunu söylemiştir. Bahar, “bu tür ayrıcalıklara çok şahit oldum” ifadesini kullanmıştır. Bahar aynı zamanda 6 metnin 6’sında da yanılmış olan 2 görüşmeciden biridir. Bir başka görüşmeci ise, diğerlerinin aksine, bu konuda bir haber duymadığını ama yine de inandırıcı bulunduğunu dile getirmiştir. Barış, “Bununla ilgili bir haber duymamama rağmen doğruyu işaretledim, çünkü hükümet onlar için her türlü kayırmayı yapıyor. Hatta tamamen bedava da olabilirdi, %50 indirimi az bile buldum.” ifadelerini kullanmıştır. Barış da, 6 metnin 6’sında da “doğru” seçeneğini işaretleyen 2 görüşmeciden diğeridir. Cem ise buna ek olarak, doğru bulmasının gerekçeleri içinde inanç kelimesini de kullanmıştır: “Onlara parasal destek verildiğine inanıyorum. Bu da yapılmıştır.” Metni inandırıcı bulan bu 10 görüşmeci, yalnızca metnin konusuna dair çok haber okuduklarını, çevrelerinden çok duyduklarını ifade etmiş, bunun dışında metinlerin yapısıyla ilgili hiç bir şey söylememişlerdir.

Metne inanmayan 40 görüşmeci ise, bir kaç farklı vurguya dayalı olarak inanmama gerekçelerini dile getirmişlerdir. En çok ifade edilen gerekçelerden biri, inandırıcı bulanların aksine, böyle bir şey duymadıklarını ifade eden açıklamalardadır. Cahide, “Abartılmış, uydurulmuş bir hikaye. Böyle bir şey olsa hepimiz bilirdik, o kadar alış veriş yapıyoruz, rastlardık” açıklamasını yapmıştır. Ali B. de aynı şekilde “böyle bir şey olsa bir yerlerden denk gelirdim, hiç gelmedim. Bence bu kadarı doğru olamaz” demiştir. Böyle bir uygulamaya rastlamadıklarına yönelik gerekçe, çok sayıda görüşmeci tarafından ifade edilmiştir. Pınar ise, metne inananların çok duyduklarını söyledikleri bu bilgiyi kendisinin de çok duyduğunu belirtmiş ama bunu “çok rastlanan bir yalan haber” olarak tanımlamıştır: “Sürekli bu konuda yalan haberler duyuyoruz, bu da onlardan biri. Uydurma olduğu, niyeti belli.” Benzer biçimde Kadir de, “Bu çok kullanılan bir yalan ama bu konuda bilgi sahibiyim, böyle bir şey yok.” ifadelerini kullanmıştır. Bu noktada, bir bilginin çok rastlanılan ve duyulan bir bilgi olmasının, onu inandırıcı kılıp kılmasını sağlayan şeyin, bilginini tekrarlanması dışında, onu baştan doğru ya da yanlış kabul eden yaklaşımla ilgili olabileceği de görülmektedir. Bunun dışında çok rastlanan gerekçelerden biri, metnin diliyle, retorik yapısıyla ilgilidir.

Birçok görüşmeci, metindeki hikayenin çok kurgusal olduğunu, ciddiyetsiz bir dil kullanıldığını ve haber kaynağının da belirsiz bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Örneğin Ekin adlı görüşmeci, “Provokasyon olduğu çok belli oluyor, haberdeki niyet belli ve bu içeriğin diline yansımış.” açıklamasını yaparken, Esmâ, “Metnin dili çok provokatif, ‘akkart’ kelimesi de provokatif niyeti belli eden bir kelime. İnsanların Suriyeliler hakkındaki rahatsızlıklarını sömürmek amaçlı bir hikaye kurgulanmış.” ifadelerini kullanmıştır. “akkart” kavramının da provokatif olduğunu vurgulayan görüşmeciler çoktur. Örneğin Berk, “akkart” kelimesi çok göze parmak. Burada da provokasyon niyeti çok belli oluyor hikayede.” demiştir. Görüşmecilerde sık rastlanan inanmama gerekçelerinden biri de yine içerikteki sözcüklerle ilgilidir. Bir çok görüşmeci, %50 indirim çok mantıksız olduğunu söylemişlerdir. Hamdi, “İnandırıcılık için ayrıntılar fazla kullanılmış. Belli bir miktar yardım olsa neyse ama %50 abartı; tutar 10 bin TL olsa indirim 5 bin TL eder, 100 bin TL olsa 50 bin TL eder.” ifadelerini kullanmış, Arzu da “%50 indirim çok abartılmış. Ayrıca bu bireysel bir paylaşım, kim olduğu belli değil. Bu tür provokatif haberler çok oluyor.” açıklamasını yapmıştır. Bunun dışında hikayenin yapı olarak çok kurgusal olduğu, “trol bir haber” olarak tanımlanması da sık rastlanılan ifadelerden olmuştur. Atılâ adlı görüşmeci ise, işi gereği göçmenlere yardım dağıtan ekiplerden birinde yer aldığını, yardımların belli koşullar ve kurallar içinde yapıldığını ve bu yardımların AB’nin desteğiyle yapıldığını ifade etmiştir. Böyle bir uygulamanın olmadığını net olarak dile getirmiştir.

Bu gerekçeler dışında metni inandırıcı bulmayanların ağırlıklı bir çoğunluğunun söylemlerini ortaklaştıran nokta, bu metne kötü niyet atfetmiş olmalarıdır. Bu görüşmecilerin çoğu, bu türdeki haberlerin, Suriyelileri kötülemek için ya da mevcut tepkileri kullanmak için uydurulduğunu dile getirmişlerdir. Bunun dışında metni inandırıcı kılmayan niteliklerden biri olarak da retorikle ilgili olarak ortaya konmuştur: Metnin dilinin çok kurgusal olduğu, inandırmak için çok fazla ayrıntı kullanıldığı, hikayenin tutarsız ve saçma olduğu, sıkça ifade edilen gerekçeler arasındadır. Bu metni inandırıcı bulanlarla bulmayanların yaklaşımlarını belirgin olarak farklılaştıran noktanın, hem “bu tür haberlere çok rastladıklarının” söylenmesi, hem de “böyle bir olaya hiç rastlamadıklarının” söylenmesidir. Birbiriyle açıkça çelişen bu iki durum açıklaması, yankı odası etkisinin hem sosyal medyadaki etkisine, hem de gündelik hayattaki etkisine işaret eden bir durumu ortaya koymaktadır. Metni inandırıcı

bulanların hemen hepsinin, “bu tür haberleri çok duyduklarını” söylemelerinin yanında, “onlara yardım edildiğini biliyoruz”, “kayırlıldıklarını biliyoruz”, “buna inanıyorum” gibi ifadeleri kullanmış olmaları, belli bir bilginin gerçekliğini kabul etmek için bilginin nesnelliğinden çok kişisel kanaatlerin belirleyici olduğuna işaret eden post-truth kavramını doğrulayan bir durum olarak gözükmektedir. Yankı odası etkisi de bu bağlamda yüzeye çıkmakta, metne inanmayanların tam tersine, bu tür haberlere çok rastladıklarını söylemiş olmaları, metne inananların, inanma eğilimi gösterdikleri bilgilere daha çok maruz kaldıklarına işaret etmektedir. Nitekim, metni inandırıcı bulmayanlar, inanmama gerekçelerini yalnızca metinde sezdiklerini söyledikleri provokatif niyetlerle açıklamamışlar, metni retorik ve biçimsel olarak da eleştirmişlerdir. Oysa metni inandırıcı bulanların hiç biri, metnin yapısına ilişkin bir söylem geliştirmemişler, yalnızca bunu çok duyduklarını ve buna inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu metni inandırıcı bulanlarla inandırıcı bulmayanlar arasındaki bu keskin farklılaşma, yine ideolojik yaklaşımların öne çıktığı bir değerlendirme sürecini işaret etmektedir.

4.2.3.4. Dördüncü metnin iç tutarlılık ilişkileri

Dördüncü metnin teması yükseköğretim, konusu da üniversitelere sınavsız yerleştirildiği öne sürülen Suriyeli göçmenlerdir. Bu metni inandırıcı bulanların sayısı 14, inandırıcı bulmayanların sayısı ise 36’dır. Bu metnin doğru olduğunu düşünen 14 görüşmecinin hepsi, inanma gerekçesi olarak, bu ve benzer haberleri daha önceden çok duymuş olmalarını göstermişlerdir. Metne inanan görüşmecilerin temel gerekçesi bu

olmakla birlikte, bazı görüşmeciler buna ek olarak, yakın zamanda Katarlıların sınavsız olarak üniversiteye yerleştirilmesiyle ilgili haberleri duyduklarını, Katarlılar için yapılıyorsa Suriyeliler için de yapılabileceğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Bazı görüşmeciler ise Katarlılarla ilgili haberleri, bu metinde geçen Suriyeliler olarak hatırlamışlar ve “bu haber daha yenilerde gündem oldu” ifadesini kullanmışlardır. Örneğin Metin adlı görüşmeci, “Bu, haberlerde çıktı, gördüm. Televizyonlarda genelde bunu inkar ettiler ve sadece bir bölüm için olduğunu söylediler. Ama ben buna güvenmiyorum, bence bunlar gizli kapaklı oluyor. Göçmenlerin ilk önceliği hayatta kalmak, karnını doyurmak olmalı ama bunlar çok ürüyorlar ve gençleri de istihdam ediyor hükümet. Rant için bunlara vatandaşlık da verilecek.” açıklamasını yapmıştır. Burada görüldüğü gibi, görüşmeci, Katar’la yapılan ve askeri tıp bölümünü kapsayan bir anlaşmayı kastetmekte, buna ek olarak da bu bilgiyi de yetersiz bulduğunu, bunun her bölümde yapılmış olduğuna inandığını dile getirmiştir. Ayrıca Metin, göçmenlerin ilk önceliklerinin, karınlarını doyurmak olması gerektiğini, oysa çok ürediklerini ifade etmektedir. Bu noktada, göçmenlerin ekonomik olarak zor durumda olduklarını ama buna rağmen çok çocuk yaptıklarını vurgulayarak daha genel olarak da işleyen, kenar mahallelerde yaşayan alt sınıflar için kullanılan bir toplumsal söyleme başvurmuştur. Bu vurgu, 6 metinde 5 yanılışı olan Metin’in, belli bir kesim adına, Suriyeli göçmenlerden yana duyduğu rahatsızlığın sınıfsal boyutuna işaret etmektedir. Bahar da, “bunu daha yakınlarda duymuştum, doğru olduğu açıklandı” diyerek Katarlılarla ilgili bilgiyi kastetmiş gibi görünen bir ifade kullanmıştır. Bazı görüşmecilerin, bu konuda Katarlılarla Suriyelileri karıştırmış olması, iki farklı göçmen kesimini karıştırmakla açıklanacak bir durum değildir, çünkü Türkiye’de Katarlı bir göçmen kitlesi bulunmamaktadır. Bu tür bir yanlış, her iki milletin de Arap olması üzerinden okunduğunda, oryantalist bir yaklaşımı işaret edebileceği gibi, aynı zamanda mevcut hükümetin Arap halklarıyla yakınlaşmasından duyulan bir rahatsızlığı gösteren, ideolojik temelli bir yanlış olarak da görülebilir. Burada görüşme analizi açısından önemli olan nokta, ideolojik bir yaklaşımın, bir bilginin doğruluğuna ve yanlışlığına ilişkin algıları belirleyebileceğinin ortaya çıkmasıdır.

Bazı görüşmecilerse, Katarlılarla ilgili haberi hatırladıklarını söyleyerek, bu bilginin, metindeki bilgiyi inandırıcı kılmak için yeterli olduğunu söylemişlerdir. Kübra, “Katarlılarla ilgili benzer haberleri daha yeni duyduk. Bunlar oluyor, bu da doğrudur.”

ifadesini kullanmış, Arzu ise “Buna benzer de çok haber duydum; mesela daha yenilerde Katarlılarla ilgili benzer bir olay oldu. Sonuçta dezavantajlı durumlar ve o yüzden böyle bir uygulama getirmiş olabilirler.” açıklamasını yapmıştır. Arzu’nun Katarlılarla Suriyeli göçmenleri, dezavantajlı olmak üzerinden ortaklaştırması dikkat çekicidir. Suriyeli göçmenlerin sınavsız üniversiteye yerleştirilmesinin nedeni olarak ifade ettiği dezavantajlılık durumunun, Katarlılarla yapılan anlaşmadaki kişiler üzerinde hiç bir geçerliliği yoktur. Bu bağlamda bu açıklama, bir gerekçelendirme gibi görünmektedir.

Bunun dışında, metni inandırıcı bulan görüşmecilerin en sık dile getirdikleri söylem, genel olarak “Suriyeli göçmenlerin kayırıldıklarına dair çok şey duydukları, dolayısıyla bunun da olduğuna inandıkları” söylemidir. Bu gerekçelendirme ifadelerindeki iki temel vurgu, “duymuştum” ve “inanıyorum” sözcüklerindedir. Görüşmeciler genellikle, Suriyelilerin bir çok konuda kayırıldıklarına inandıklarını, bunun da olabileceğini, çok duyduklarını ifade etmişlerdir. Burada yine yankı odası ve filtre balonu etkisinin nasıl işlediğine ilişkin sorgulamalar öne çıkmaktadır. Görüşmecilerin, manipülatif bir haberi çok duydukları için mi buna inandıkları, yoksa yaklaşımları bu konuda belli bir inanış oluşturduğu için mi bu tür manipülasyonlara daha çok maruz kaldıkları sorusu, yankı odası ve filtre balonu etkilerinin çift yönlü işleyişine ilişkin bir sorgulamayı getirmektedir. Yankı odası etkisinin, yalnızca istem dışı değil, tercihlere bağlı olarak da işlediği vurgusunu (Sustain, 2001; Castells, 2008: 577; Narin, 2018: 242) hatırlamak yerinde olacaktır. Bu etkiler, internet siteleri kullanıcıların istemedikleri mesajları filtrelemelerine ve kendi yankı odalarını kurmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece kullanıcılar homojen gruplar oluşturarak, yalnızca kendi görüşlerine uygun bilgi kaynaklarını ve hesaplarını takip etmektedir (Colleoni, Rozza ve Arvidsson, 2014: 319). Bu da kullanıcıların sadece benzer görüşteki insanlarla daha çok iletişimde olduğu ve “genel algı” olarak kodladığı görüşlerin aslında yaratılmış bir “çoğunluk yanılsaması” olduğu bir sanal toplulukta hissetmesini getirir. Nitekim, yanılğı sayısı çok olan görüşmecilerin, “çok duymuştum” ve “bunların doğru olduğuna inanıyorum” ifadelerini çok sık kullandıkları görülmektedir. Bu bağlamda en sık kullanılan ifadelerde biri de, “Suriyelilerin çok kayırıldıklarını biliyorum” ifadesidir. Bu da, bu konuda belli bir yaklaşımın oluşmasından sonra, bu yaklaşımla tutarlı olan her bilginin bu yaklaşım altında

değerlendirildiğine işaret etmektedir. Nitekim Barış, bu konudaki soruya, “Bunu duymuştum ama hiç araştırmadım, emin değilim ama doğruyu seçeceğim.” cevabını vermiştir. Ancak bu noktada, yine metinlerin analizlerinde belirtildiği gibi, Suriyeli göçmenlerle ilgili, kurumsal boyutta bir şeffaflık eksikliğinin olmasının, ihtiyaç olunan bilginin “inanç” seviyesine indirgenmesine neden olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Bunun yanında bazı görüşmeciler, “bu haberi doğrulanmış olarak okuduklarını” birebir hatırladıklarını, kesin ifadelerle dile getirmişlerdir. Zekiye, “Bu haberi de duymuştum, biliyorum. Türkler o kadar uğraşıyorlar ama göçmenlere böyle haklar tanımıyor, yazık.” demiş, Sevinç O. da, “Bunu da duymuştum, biliyorum bu haberi.” ifadesini kullanmıştır. Pınar da benzer biçimde, “Daha önce duymuştum bu haberi ve doğru olduğunu öğrenmişim, önceden bilim var.” açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalar da yine, bir bilginin medyada çok tekrarlanmasının, inanç oluşturma da ötesine geçerek, kesinleşmiş algılar oluşturabileceğine ilişkin bulgulardır.

Metni inandırıcı bulmayan 36 kişi ise, metne inanmama gerekçelerini temel olarak 2 farklı söylem üzerine temellendirmişlerdir. Bir grup, metnin yalnızca içeriğine yönelik eleştirilerde bulunmuş ve böyle bir şeyin olmayacağını, haberin provokatif amaçlı olduğu vurgusu üzerine konuşurlarken, diğer bir grup da, metnin diline, retorikine ve biçimsel özelliklerine bakarak tamamen kurgu olduğunu söylemişlerdir. İkinci grup çoğunlukla metni gülünç bulurken, ilk grup daha çok metindeki niyete ilişkin eleştiriler getirmişlerdir. Mustafa, “Yabancı öğrenciler için sınav var, böyle kura ile olmaz, saçma!” derken, Hüseyin, “Üniversitelere giriş ciddi kurumsal bir işlem, böyle şeyler yapılmaz. Kötü niyetli bir haber.”, Atılai da “Bu çok saçma bir haber, tamamen provokasyon amaçlı” ifadelerini kullanmışlardır. Engin de “Böyle bir şey olsa mutlaka çok tepki olur, sansasyon olur. Bu haber de çok abartılı geldi, inanmadım.” demektedir. Diğer grup ise metnin yapısına ilişkin saptamalarda bulunmuşlardır. Rafet, “En başta, 131 bin sayısı çok abartılı. Ayrıca metinde, provokasyon amaçlı olduğunu belli eden uydurma kavramlar var. Çapraz geçiş diye bir şey yok. O röportaj da uydurma olduğunu belli ediyor zaten; Zaytung⁴¹ haberi gibi...” açıklamalarıyla, metne dair bütüncül bir yapısal eleştiri getirmiştir. Ali B., “Sayılar da, alıntıdaki cümleler de çok abartılı, bence inandırıcı değil.” ifadelerini kullanmış, Ali İ. de “131 bin öğrenci çok

⁴¹“Zaytung”, mizahi ve ironik haberler veren, Türkiye merkezli bir internet sitesidir.

fazla, bu kadar abartılı bir şeyi herkesin önünde yapamazlar. Metinde çok iyi bölümlerden bahsediyor, çok saçma, kışkırtmak için yazılmış.” açıklamalarını yapmıştır. Çağdaş ise, “Bu aslında olabilecek bir şey ama sayı çok fazla, bu kadar göçmeni gizli kapaklı yerleştiremezler.” ifadeleriyle, metni inandırıcı bulmama gerekçesi olarak sadece sayının çok fazla olduğuna işaret etmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, metni inandırıcı bulanların ağırlıklı olarak Suriyeli göçmenlere bir çok konuda gizlice ayrıcalıklar tanındığını düşündükleri ve Katarlılarla ilgili olarak benzer konuya sahip bir haberin de, bu metne inanmalarında etkili olduğu görülmektedir. Özellikle “gizlice yapılan” ayrıcalıklı uygulamalar vurgusu, metnin söylem analizinde, inandırıcılığı sağlayan unsurlar olarak ortaya çıkan şeffaflık eksikliğine işaret etmektedir. Bu görüşmecilerin, hükümetin Suriyeli göçmenlere yönelik nasıl uygulamalarda bulunduklarını, yasal olarak takip edemedikleri için, bu konudaki ideolojik ve toplumsal yaklaşımlarını, algılarını belirleyen bir zemin olarak kullandıkları görülmektedir. Metni inandırıcı bulmayanlar ise, çoğunlukla metindeki kışkırtıcı içerik yapısını fark etmişler, sayısal verileri abartılı bulmuşlar ve metindeki alıntı cümlelerinin açıkça kışkırtma amaçlı ve mantıksız olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgular, metni inandırıcı bulanlarla bulmayanların, metni değerlendirme süreçlerinde ideolojilerin devreye girmesiyle, metnin analitik olarak değerlendirilmesi gibi bir yaklaşım farklılığını da göstermektedir.

4.2.3.5. Beşinci metnin iç tutarlılık ilişkileri

Beşinci metin, Ekrem İmamoğlu'na atfedilen ve Suriyeli göçmenlere ilişkin söylediği ileri sürülen tepkisel söylemlere ilişkindir. Metin, sosyo-ekonomik adaletsizlik teması üzerine kurulmuştur. Bu metin, 29 yanılı sayısı ile, görüşmecilerin, hakkında en çok yanıldığı iki metinden biridir. Bu metindeki görüşme bulguları, ideolojik yaklaşımların sadece bir bilgiye ilişkin değil, tanınmış bir kişiye ilişkin olarak da, algıları nasıl belirleyebildiğini göstermektedir. Bu açıdan görüşmecilerin bu metin hakkındaki değerlendirmeleri, çarpıcı bir sonuç ortaya koymuştur: Metni inandırıcı bulanları ve inandırıcı bulmayanları birbirinden ayıran en temel nokta, bu metindeki alıntının içerik ve üslup olarak İmamoğlu'na uygun olup olmaması noktasıdır. Metni inandırıcı bulmayanların hemen hepsi, bu sözlerin kesinlikle İmamoğlu'na hiç uygun olmadığını, onun içerik olarak daha kapsayıcı bir dili olduğunu, ayrımcı sözler söylemeyeceğini ve üslup olarak da böyle konuşmadığını ifade etmişlerdir. Metni inandırıcı bulanlar ise, burada söylenenlerin tam olarak İmamoğlu'nun söyleyebileceği şeyler olduğunu, biçimsel olarak da bu üslubun onun üslubuna çok uygun olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle 2019 belediye seçimleri sürecinden itibaren toplum tarafından çok tanınan bir figür haline gelen İmamoğlu hakkında, bu kadar birbirine tezat algıların oluşmuş olması, politik figürlerin de, ideolojik yaklaşımlara göre değerlendirilebildiklerini gösteren bir bulgudur. Karşılaştırarak görülebilmesi açısından, bazı görüşmecilerin metinle ilgili ifadeleri şu şekilde sıralanabilir:

Hüseyin: “İmamoğlu bu tür çıkışlar yapabilen birisi. Bunu söylemiş olması çok mümkün.”

Ekin: “Bu popülist bir söylem ve İmamoğlu, muhalif biri olarak bunu söyleyebilecek birisi”

Egemen: “Metin yazarını tanıyorum. Ayrıca Ekrem'e uygun bir üslup bu. Siyasi olarak da uygun dil olarak da...”

Atilay: Bu dil İmamoğlu'na çok uygun bir dil. Siyasi olarak da çok uygun, böyle bir şey söyleyebilecek biri, doğrudur.”

Bu ifadelerle çelişecek biçimde;

Azra: “Onun çok kapsayıcı bir dili var, dikkatli konuşur, tepki çekmezdi. Bu doğru değildir.”

Berk: “Ekrem’in çok kapsayıcı bir üslubu var, dikkatli konuşuyor, hiç bir kesimi küstürmeyecek bir politikası var. Bunu söylemez.”

Cahide: “İmamoğlu böyle konularda dikkatli konuşur, böyle ayrımcı çıkışlar yapmaz. Yaparsa tepki toplar, imajına uymuyor. Uydurma haber.”

Kadriye: “İmamoğlu’nun adı yalan haberlerde çok kullanılıyor. Ama o bu tür ayrımcı bir dil kullanmaz. Nargile içen gençlerle 70 yaşında çalışan insan karşılaştırmasının Suriyelilerle bir ilgisi yok, ülkenin gerçeklerinden biri. Bu durum sömürülmüş.”

Bu örneklerdeki açık karşıtlık, net olarak metni inandırıcı bulanlarla bulmayanlar arasındaki bir karşıtlık olsa da, İmamoğlu’na sempati duyma konusunda belirgin bir ayrımı işaret etmemektedir. Metni inandırıcı bulmayan görüşmecilerin hepsi, bu konuda aynı ifadeleri kullanmışlar ve bu söylemin hem siyasi olarak hem de üslup olarak İmamoğlu’na uygun olmadığını söylemişlerdir. Ancak metni inandırıcı bulan görüşmecilerin içinde İmamoğlu’nu bu konuda hem haklı bulan hem de haksız bulan görüşmeciler bulunmaktadır. Bu bulgu, daha net olarak şu şekilde okunabilir: İmamoğlu’nu siyasi olarak yakın bulan görüşmecilerin bir kısmı, bu metindeki içeriği ve söylemi kendisine uygun bulmamışlar ve bu yüzden metne inanmamışlardır. İmamoğlu’nu yine siyasi olarak savunan bazı görüşmecilerse, bu sözleri ve üslubu, ona uygun bulmuşlar ve bunu söylemekte haklı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, ideolojik yaklaşımların, sadece sosyal medyadaki bilgilere değil, siyasi figürlere karşı olan algıları da değiştirebildiğine dair saptamayı bir adım daha ileri götürmektedir: İdeolojik tutumları yalnızca siyasi taraf olma durumları üzerinden yorumlamanın yetersiz bir yorumlama olabileceği, burada aynı kişiyi savunan kişilerin o kişiye birbirinin tersi toplumsal yaklaşımlar atfetmesiyle görünür olmaktadır. Örneğin Metin, “İmamoğlu da böyle bir şey söyler ve haklıdır da. Onun bu tür haksızlıklara karşı doğru bir tavrı var.” ifadelerini kullanmış, İsmail de, “Bunu daha önce görmüştüm. Üstelik İmamoğlu muhalif biri, haklı olarak böyle bir şey söyler.” demiştir. Zeynep de benzer biçimde, “İmamoğlu, CHP’li olduğu için böyle bir açıklama yapmıştır. Hükümeti, göçmen politikası üzerinden eleştirmek istemiştir.” ifadesini kullanmıştır.

Bunun dışında metni inandırıcı bulanların bir kısmı için, metindeki görselde yer alan Uğur Dündar’ın etkili olduğu görülmüştür. Metin adlı görüşmeci, “Bir kere Uğur Dündar çok güvenilir bir gazeteci, onun olması ve etiketlenmesi doğru olduğunu

gösterir.” diyerek, metin yazarının Dünder’ı etiketlemesinin etkisini göstermiştir. Gencer ise, karar verme konusunda çok net olmadığını gösteren ifadelerin yanında, Dünder’in fotoğrafta yer almasının etkili olduğunu ifade etmiştir: “İmamoğlu aslında dikkatli kapsayıcı bir dil kullanıyor ama bu konuda partisinin politikasına uyup bu çıkışı yapmış olabilir. Uğur Dünder da var yanında, doğru olabilir.” Barış da, “Burada söylenenler bana mantıklı geliyor. İmamoğlu da mantıklı bir kişi, bunları dile getirmiştir. Uğur Dünder’ın olması da inandırıcılığı artırıyor.” ifadelerini kullanmıştır. Aynı konudaki bilgilere önceden rastlanmış olmasının bu metni inandırıcı bulunmasında etkili olduğu da, elde edilen bulgular arasındadır. Bazı görüşmeciler, Suriyelilerin sahillerde eğlendiklerine ilişkin çok habere rastladıklarını ya da benzer haberleri çok gördüklerini dile getirmişlerdir. Burada yine, manipülatif etkilerden biri olarak, bilginin çok tekrarlanmasının etkisi görülmektedir. Söylem analizinde de gösterildiği gibi, “sahilde nargile içen Suriyeli” imgesi, Korkusuz gazetesi tarafından manşet haberi olarak verilmiş ve bu haber hem geleneksel medyada hem de sosyal medyada dolaşıma sokulmuştur. Örnek olarak Ali B. “Buna benzer çok haber duymuştum daha öncesinde. TV’de sürekli sahildeki Suriyelileri gösteriyor.” ifadesiyle, bu duruma işaret etmiştir. Gönderi metninde Tunç Soyer’in etiketlenmiş olması ise yalnızca Hamdi adlı görüşmeci tarafından dikkate alınmış ama bu görüşmeci yine de metne şüpheyile yaklaşmış ama sonunda inandırıcı bulduğunu ifade etmiştir: “Ekrem biraz popülist bir insan. Bundan dolayı ucuz politika yapmış olabilir. Tunç Soyer de beğenmiş. Gerçi bunun kurgu olabileceğini de düşündüm ama yine de Ekrem bunu söylemiş olabilir.”

Metnin, söylem analizinde görülen sosyo-ekonomik adaletsizlikle ilgili unsurlarına, görüşmeciler tarafından çoğunlukla değinilmemiştir. Bunun nedeni ise, metindeki sözlerin, İmamoğlu tarafından söylenip söylenmediğinin sorulmuş olmasıdır. Bu noktada ise İmamoğlu’nun böyle bir yaklaşım sergileyip sergilemeyeceğine ilişkin değerlendirmeler, neredeyse tamamen görüşmecilerin ona atfettikleri ideolojik yaklaşım doğrultusunda gerçekleşmiştir. Görüşmecilerin İmamoğlu’na atfettikleri ideolojik yaklaşımın ise, ağırlıklı olarak görüşmecilerin kendi ideolojik yaklaşımlarıyla oluştuğu görülmektedir. Bu da, manipülatif etkileri belirleyen etkili bir unsur olan ideolojik yaklaşımların, yalnızca bir bilgiyi değil, o bilgiye kaynak olan kişilerin, toplumsal figürlerin de toplumsal algılanış açısından şekillendirilebildiğini göstermektedir.

4.2.3.6. Altıncı metnin iç tutarlılık ilişkileri

Altıncı metnin konusu Türkiye'deki sağlık sistemi, teması ise sağlık hizmetlerine erişme konusunda Türkiye vatandaşlarının yaşadığı sorunlarla, Suriyeli göçmenlere tanındığı ileri sürülen ayrıcalıkların karşılaştırılmasıdır. Metni 22 görüşmeci inandırıcı bulmuş, 28 kişi ise inandırıcı bulmadığını söylemiştir. Bu metne ilişkin bulguları değerlendirirken, metnin birden çok bilgiyi içermesinin oluşturduğu durumu göz önünde tutmak gerekmektedir. Metinde yer alan 4 bilgi cümlesinden 3 tanesi Suriyeli göçmenlere, 1 tanesi de Türkiye vatandaşlarına ilişkindir. Bu bilgi cümleleri, metinde aşağıda sıralandığı şekilde verilmiştir.

- Suriyeli göçmenlerin ücretsiz sağlık hizmeti aldıkları,
- Ücretsiz tüp bebek tedavisi oldukları,
- Bedavaya aldıkları ilaçları hastanelerin önünde sattıkları,
- Türkiye vatandaşlarının, sigorta borcunu ödeyemedikleri takdirde muayene ve tedavi olamadıkları.

Metnin söylem analizinde, ardalın bilgisi kapsamında yapılan araştırmada bu bilgilerden ilk ikisinin, doğrudan manipülatif bilgi olduğu, bedavaya alınan ilaçların hastane önlerinde satılmasının ise, spekülatif bir bilgi olduğu ve temsili bir anlamı olmadığı için manipülatif nitelikte olduğu, son bilginin ise doğru bir bilgi olduğu, Türkiye'de GSS borcunu ödeyemeyen yaklaşık 6 milyon kişinin, geçici aflar dışında, sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı ortaya konmuştur. Bu bağlamda, görüşmecilere

yapılan açıklamada, metni bir bütün olarak değerlendirmeleri istenmiş, bilgilerden birinin bile manipülatif olmasının, metni manipülatif kılacağı belirtilmiştir.

Bu bağlamda, metnin doğru olduğunu belirten 28 görüşmecinin hepsi, buradaki bilgilerin hepsinin doğru olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşmecilerin birçoğu, gerekçe olarak bu bilgileri daha önce çok duymuş olmalarını göstermişler ve bunların doğruluğundan emin konuşmuşlardır. Ali B., Can ve Bahar, Nevin, Çağdaş ve bir çok görüşmeci, tam olarak aynı cümleleri kurmuşlar ve “Buradaki bilgilerin hepsinin doğru olduğunu biliyorum, bunları çok duyuyoruz.” demişlerdir. Metni inandırıcı bulan 22 görüşmeciden 2’si ise, bahsi geçen bilgileri, bizzat şahit olarak öğrendiklerini dile getirmişlerdir. Zekiye, “Ben hastanelerde Suriyelilere sıra önceliği verildiğine şahit oldum. Haberde bu yok ama bence hepsine karşı bir kayırma var, bunlar doğrudur.” derken, Arzu da benzer biçimde “Ben kendim şahit oldum. Türk olan tedavi olamadı, Suriyeli olan öne geçti ve tedavi oldu. Veznedeki kadın da söyledi bunu. Bu haberdeki her cümle doğru.” ifadelerini kullanmıştır. Bu iki görüşmecinin ifadesinde, metinde ileri sürülen ayrımcı uygulamalara ilişkin bir bilgi bulunmaması, görüşmecilerin, bu konuya olan genel yaklaşımlarının, tercihleri üzerinde belirleyici olduğunu şeklinde okunabilir.

Metnin doğru olup olmadığına ilişkin değerlendirme unsurlarından biri de, haberin kaynağına ilişkindir. Bu nokta, ideolojik yaklaşımlarla bilgileri değerlendirme arasındaki ilişkiyi çok çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Metni inandırıcı bulan bazı görüşmeciler, haberin Sözcü gazetesinde yayınlanmasının ve yazarının da Murat Muratoğlu olmasının, bu haberin doğruluğuna inanmak için yeterli olduğunu söylerken, metni inandırıcı bulmayan bazı görüşmeciler, aynı kaynağın, bu haberin manipülatif olduğuna inanmak için yeterli bir neden yarattığını ifade etmişlerdir. Bu belirgin yaklaşım farklılığını karşılaştırmalı olarak görmek için görüşmecilerin ifadelerinden örnek vermek gerekirse;

Metin: “Sözcü gazetesi olması inanmamda etkili. Muratoğlu’nu zaten takip ediyorum, güvenilir bir gazeteci. Ayrıca zaten biliyoruz; Suriyeliler hastanelerde bizde olmayan haklara sahipler. Baştan beri bozuk olan bir sistem de var sağlıkta.”

Pınar: “Sözcü gazetesi yazarı olması, güvenmek için yeterli. Yazar tanıdık biri.”

Barış: “Tüp bebek biraz şüpheli geldi ama Murat olması da etkili, güveniyorum.”

Umut: “Tüp bebek kısmından emin değilim ama Sözcü yazdıysa doğrudur bence.

Bariş ve Umut’un ifadelerinde, metnin içinde onlar için inandırıcı olmayan unsurlar olmasına rağmen, bilgi kaynağının inanmalarında daha baskın geldiği görülmektedir. Berk adlı görüşmeci ise, Sözcü gazetesini sadece kurumsal bir gazete olduğu için güvenilir bulduğunu ifade etmiştir: “Sözcü gazetesi sonuçta kurumsal bir kimlik, tanınmış bir gazeteci böyle açıkça yalan haber yapamaz diye düşünüyorum.” Bu noktada en dikkat çekici değerlendirme süreçlerinden biri, Ali İ. ’ye aittir. Kendisi metni bir süre incelemiş ve “yanlış” seçeneğini işaretlemiş, ancak haberin Sözcü gazetesinde çıktığını fark edince tercihini değiştirip “doğru”yu işaretlemiştir. Benzer şekilde tercih yapan Nilgün’ün değerlendirme süreci daha dikkat çekicidir. Kendisi, “Ben ücretsiz muayeneye girdim. Tüp bebek ve ilaç satma kısmı da yanlış” dedikten sonra metin yazarını hatırlamaya çalışmış, hatırladıktan sonra seçimini karalayıp “Bu yazarı hatırladım, güvenilir” diyerek tercihini değiştirmiştir.

Haber kaynağını bu görüşmecilerin tam tersi bir yaklaşımla değerlendiren bazı görüşmeciler ise şu ifadeleri kullanmıştır:

Atilay: “Bu bilgilerin hepsi yanlış. Zaten Sözcü gazetesi yazmışsa güvenmem, ideolojik amaçlıdır.”

Emrah: “Sözcü gazetesi olması bile inanmamak için yeterli neden. Bu konuda sürekli provokatif ve yalan haberler yayınlıyorlar, daha önce de gördüm. Ayrıca bilgilerin çoğu yanlış. Göçmenler çok kötü şartlarda yaşıyor.”

Sevim: “Bunların hepsi doğru değil. Sözcü olması benim için negatif. Bu konuda çok yalan haber yaptılar.”

Zuhal: “Sözcü’nün yazdığı hiç bir şeye inanmıyorum. Tamamen siyasi amaçlı haber yapıyorlar. Önceden yalan haberlerine çok şahit oldum.”

Burada açıkça görülmektedir ki, aynı haber kaynağı, bazı görüşmeciler için “güvenilir”, bazıları içinse “yalancı” imajına sahiptir. Bu tezatlık, siyasi ve ideolojik tercihlere göre medya araçlarının belirlenmesinin ötesine işaret etmekte, bir bilginin doğru olup olmadığına ilişkin tercihlerin de tamamen bu ideolojik kutuplaşmalara göre yapılabildiğini göstermektedir. İdeolojik tutumun belirleyici etkisine ilişkin, buradaki en somut bulgu ise, kararını haber kaynağını gördükten sonra değiştiren görüşmecilerdir.

Ali İ. ve Nilgün, bir bilgiye dair kendi değerlendirmelerine güvenmeyerek, haber kaynağının gücünü göstermişlerdir. Sözcü gazetesine karşı eleştirel yaklaşan diğer görüşmecilerden Emrah, Zuhale ve Sevim'in, bu gazetenin daha önce de çok manipülatif haber yaptığını söylemeleri, her seferinde bu manipülasyonları fark ettiklerini, teyit ettiklerini ya da araştırdıklarını göstermektedir. Tersine, metni tam da Sözcü'de yer almasından dolayı güvenilir bulan diğer görüşmeciler ise, gazeteyi ve yazarı uzun zamandır takip ettiklerini ve deneyimlerinden dolayı güvendiklerini belirtmişlerdir. Bu durum, kişisel ve toplumsal yargıların, insanların inançlarıyla olan ilişkisine vurgu yapan Castells'in, bilgi ile inanç arasında kurduğu ilişkiyi tekrar gündeme getirmektedir. İnsanların önceden oluşmuş kanılarıyla ters düşen bilgileri reddetme eğilimi gösterdiğine yaptığı vurgu (2016: 207), buradaki örneklerde somut biçimde görülmektedir.

Bu metinde, ideolojik yaklaşımların etkisi gösterecek bir başka bulgu ise, metni inandırıcı bulmayan bazı görüşmecilerin, metindeki bilgileri redderken, doğru olan bilgiyi de reddetmiş olmalarıdır. Türkiye vatandaşlarının GSS borcunu ödemediği takdirde muayene olamamaları bilgisi, bu yaklaşımı ortaya koyan bir veridir. Örneğin Hüseyin adlı görüşmeci, "Sağlıkta böyle sorunlar yok artık. Bunlar da hep provokasyon amaçlı söylentiler. Yalan bunlar." derken, Hamdi, "Türklerin muayene edimiyor olması doğru değil, her durumda edilebiliyor. Batı ülkeleriyle karşılaştırınca Türkiye iyi bir durumda. Her cümleyi yanlış buldum." ifadesiyle özellikle metindeki bu kısmı vurgulamıştır. Filiz ve Ekin, "buradaki bilgilerin hepsi yanlış", Atılai ise "Bu bilgilerin hepsi yanlış. Zaten Sözcü gazetesi yazmışsa güvenmem, ideolojik amaçlıdır." diyerek, ideolojik bulunduğu bir metnin içindeki doğru bilgiyi de reddetmiş, böylece kendisi de ideolojik bir değerlendirme yapmıştır.

Bulgulara toplu olarak bakıldığında bu metnin, doğru ve manipülatif bilgileri aynı anda içermesi sayesinde, ideolojinin etkisini en net gösteren metinlerden biri olma özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Sözcü gazetesi ve yazarı, görüşmecilerin büyük bölümü için ideolojik ve siyasi bir imajla tarif edilmiş, görüşmeciler kişisel yaklaşımlarına göre bu ideolojik imajın tarafında ya da karşısında olduklarını gösteren ifadeler kullanmışlar ve metinle ilgili değerlendirmelerini bu yönde yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşmeciler üzerinden ideolojik yaklaşımın gücünü gösteren en önemli unsur ise, metni inandırıcı bulmayanların, doğru olan bilgiyi de reddettiklerinin

görülmesidir. “Sözcü yazıyorsa yanlıştır” ifadesi, bu etkiyi somut olarak gösteren bir ifadedir. Aynı şekilde metni inandırıcı bulanların da, hem doğru hem manipülatif bilgileri doğru kabul ettikleri görülmüştür. Ancak bu ideolojik etki, görüşmecilerin hepsi için geçerli olmamıştır. Metni inandırıcı bulmayan görüşmecilerin bir kısmı, metindeki bilgileri birbirinden ayırt etmiş ve yazarın, doğru bilgilerle manipülatif bilgileri bir arada kullanarak okuyucuyu yanıltmak istediğini dile getirmişlerdir. Metni manipülatif bulan 28 görüşmeciden 10 tanesi, bu ayırdı yaptıkları için metnin doğruluğunu reddetmişlerdir. Bunlardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

Meral: “Bu bilgilerin bir kısmı doğru bir kısmı yanlış. Doğruları kullanarak manipülasyon yapılmış.”

Kadriye: “Bu da bazı sorunları kullanarak insanları kışkırtmak için hazırlanmış bir haber. GSS borcuyla ilgili kısım doğru ama bunu kullanarak diğer yalanları kullanmış.”

Engin: “Burada bazı doğru olabilecek bilgiler ama yalan bilgilerle karıştırılmış ve okuyucuyu aldatmak istemişler. Tüp bebek kısmı zaten çok abartılı ve saçma. Bu haber de uydurma.”

Rafet: “Kısmen doğru şeyler olabilir ama tüp bebek, bedava ilaçlar uydurma. Manipülasyon yapmış.”

Bu bulgular ise, bir kısım görüşmecinin, metnin ideolojik yönlerini fark etseler de, toptancı bir değerlendirmeye gitmediklerini, daha analitik akıl yürütmelerle değerlendirme yaptıklarını göstermiştir. Burada vurgulanması gereken noktalardan biri de, yalnızca metindeki yanlış sayısına bakıldığında, 22 kişinin yanlış olduğu ve 28 kişinin yanlış olmadığı gözükse de, bulguların nitel bir yöntemle elde edilmiş olmasının, metindeki bilgileri tam olarak doğru değerlendiren görüşmeci sayısının aslında 10 olduğunu göstermiş olmasıdır.

4.2.3.7. İç tutarlılık ilişkilerinin sonuçları

Metinlerin görüşmeciler tarafından ne şekilde değerlendirildikleri ve bu değerlendirmeleri yaparken sergiledikleri yaklaşımlar, metinlerin analizleriyle paralel olarak incelendiğinde, bazı öğelerin belirgin biçimde öne çıktığı görülmüştür. Genel olarak bakıldığında, metinleri inandırıcı bulduğunu söyleyen görüşmecilerin en sık gösterdikleri inanma gerekçelerinden biri, o bilginin sık tekrarlanmış olmasıdır. Bu

gerekçe aynı zamanda, bir bilginin sosyal medyada sık tekrarlanmasıyla oluşturduğu bir inanç ve bazı durumlarda da bir kesinlik algısıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Buna ilişkin söylemler çoğunlukla, “bunları sürekli duyuyoruz”, “bunlar hep oluyor biliyoruz”, “buna dair haberler görmüştüm, hatırlıyorum” gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Ancak aynı metinleri inandırıcı bulmayanların da yer yer bu tekrarlanmalara maruz kaldıklarını belirtmiş olmaları, manipülatif bir metnin sık tekrarlanmasıyla, kendi başına onu inandırıcı kılacağına dair doğrusal bir çıkarım yapmaya engel olan bir başka bulgudur. Bu yaklaşımı gösterenlerin ifadeleri de çoğunlukla “bu tür yalan haberleri çok sık görüyoruz, bunlar provokasyon amaçlı...” gibi cümlelerle dile getirilmişlerdir. Bu durum, görüşmecilerin, aynı bilgilerin tekrarlarına maruz kalmalarına rağmen bu bilgiye ilişkin yaklaşımlarını farklılaştıran, metin dışı etkilerin söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Bu etkiler, görüşmecilerin açıklamalarında, o konuya ilişkin toplumsal ve ideolojik yaklaşım farklılıkları olarak öne çıkmıştır. Bu noktada yankı odası etkisinin yalnızca algoritmik bir biçimde işleyen, aldatıcı bir niteliğe sahip olmadığını, toplumsal yaklaşımlar açısından oluşmuş olan kutuplaşmalara göre etki gösterdiği de ifade edilebilir. Bu bağlamda, metinlerin söylem analizlerinde, metinlerin inandırıcı olmasını sağlayan dinamikler olarak ortaya çıkan unsurların ve sömürülen sosyal dinamiklerin, her durumda işlerlik kazanmadığı, ancak o konudaki yaklaşımını belirlemiş olanların üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada yankı odası etkisinin yalnızca istem dışı değil, tercihlere bağlı olarak da işleyen bir etki olduğuna dair görüşleri tekrar vurgulamak gerekir (Sustain, 2001; Castells, 2008: 577; Narin, 2018: 242).

Metinlerin inandırıcı olduğuna ya da olmadığına yönelik gerekçeleri belirgin bir biçimde farklılaştıran noktalardan biri, metinlerin biçimsel özelliklerinin değerlendirilmeleri sürecinde görülmüştür. Genellikle metinleri inandırıcı bulanlar sadece metnin konusuna dayalı gerekçeler sunarken metinleri inandırıcı bulmayanlar metinlerin konuları dışında biçimsel özelliklere de değinmişlerdir. Metinlerin inandırıcı bulunmamasının gerekçeleri, büyük ölçüde metnin diline, retorik ve biçimsel özelliklerine dönük eleştirilerle birlikte sunulmuştur. Metinlerin retorik olarak kışkırtıcı, provokatif nitelikte olduğu, kullanılan kavramların ve ifadelerin, manipülatif bir niyeti belli ettiği, hikayenin kurgulanması ve görsellerin kullanımındaki yapaylıklar, metinlerin inandırıcı bulunmayışının gerekçeleri olarak sıkça ifade edilmiştir.

Metinlerin inandırıcı olduğuna ilişkin değerlendirmelerde ise büyük ölçüde, sadece konuya yönelik gerekçeler gösterilmiştir. Görüşmeciler bu noktada genellikle konuya ilişkin halihazırda bir yaklaşımlarının olduğunu, konuyu bildiklerini ifade ettiler. Bu nokta, metne yönelik olarak ideolojik ve toplumsal yaklaşımların etkisini gösterecek söylemlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Metinlerde “doğru” seçeneğini işaretleyenler ağırlıklı olarak, metnin içeriğine ilişkin belli bir inanış içinde olduklarını gösterdiler. Bu noktada görüşmeciler için metnin yapısal özelliklerinin öneminin olmadığı görülmektedir. Bu durum çoğu zaman “bunun böyle olduğunu biliyoruz” ya da “doğru olduğuna inanıyorum” gibi ifadelerle dile gelmekle birlikte buna ek olarak görüşmeciler sıkça, bir haberin yanlışlandığını görmüş olsalar bile “işin aslının böyle olmadığını”, “Suriyelilere gizlice ayrıcalıklar tanındığını bildiklerini” dile getirmişlerdir. Bu noktada “post-truth” kavramının Oxford Sözlükleri’nde “Duyguların ve kişisel kanaatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede rasyonel gerçeklerden daha fazla etkili olması durumu.” (http-1) olarak tanımlanmış olması, görüşmecilerin değerlendirmelerindeki bu “inanış” vurgusunun, bu kavram çerçevesinde yorumlamak için uygun bir zemin oluşturduğu görülmektedir.

Görüşmecilerin metinleri değerlendirmelerinde öne çıkan biçimsel özelliklerin başında ise, bilgi kaynakları olarak kullanılan hesap adları ve paylaşım linkleri gelmektedir. “Bağdat Caddesi Forumu”, “Tcvatanım” ve “Suriye Vatandaşlık Bürosu” hesap adları, bu hesaplarca paylaşılmış olan metinlerin inandırıcı bulunmamasında sıklıkla gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu hesap adlarının, görüşmeciler tarafından “ciddiyetsiz”, “kim olduğu belli olmayan”, “kışkırtma amaçlı hesap”, “aldatma amaçlı” gibi ifadelerle yorumlandığı görülmüştür. Buna rağmen bu olumsuz etkinin, metinlerin inandırıcılığını tek başına azaltan bir etki olmadığı görülmüştür. Bu eleştiriler metinleri yalanlayan görüşmeciler tarafından ifade edilirken, aynı metinleri doğrulayanlar, hesap adlarına değinmemişlerdir. Bu durum da yine, “doğru” ve “yanlış” seçeneklerini seçenlerin, metinleri değerlendirirken birbirlerinden farklı bir tutum gösterdiklerine, “doğru”yu seçenlerin bu biçimsel özellikleri dikkate almadan, belli bir ön yaklaşımla değerlendirdiklerine, “yanlış”ı seçenlerinse hem kendi yaklaşımlarını, hem de metinlerin biçimsel özelliklerini hesaba kattıklarına yönelik bir bulgudur.

Altıncı metni paylaşan hesap adının ise farklı bir dinamiği belirginleştirdiği görülmüştür. Bu metin Sözcü gazetesi yazarı Murat Muratoğlu tarafından paylaşılmış ve

tüm görüşmeciler tarafından, tanınmış bir haber kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ancak görüşmecilerin bu isme atfettikleri ideolojik imajın, metnin değerlendirilmesinde oldukça belirgin bir kutuplaşma yarattığı görülmüştür. Bu metnin bilgi kaynağı, birçok görüşmeci için tek başına metnin değerlendirilmesinde belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmış, görüşmeciler bu metne haber kaynağından ötürü inanmayı ya da inanmamayı tercih etmişlerdir. Diğer metinlerdeki hesap adlarının “tanınmamış”, “provokatif”, “ciddiyetsiz” olarak nitelendirilmesi ve buna bağlı olarak inandırıcılığın etkisini azaltması, haber kaynağının bilgiye güvenme konusunda etkili olduğuna yönelik bir bulgu olarak görüle de, altıncı metnin kurumsal ve tanınmış bir kaynaktan çıkmış olmasına rağmen oluşan belirgin kutuplaşma, bilgi kaynağına yönelik güvenin yalnızca tanınmışlık ve kurumsallık üzerinden yorumlanamayacağını göstermiştir. Bu noktada ideolojik eğilimlerin ve belli konulara olan belli toplumsal yaklaşımların, bilginin değerlendirilmesinde nesnelliğin önüne geçebildiğinin belirgin bir örneği görülmüştür. Metinlerin değerlendirilmesi sürecinde en çok öne çıkan ideolojik etkilerden biri de beşinci metinde Ekrem İmamoğlu’na atfedilen üslup ve retorik konusunda görüşmecilerin oluşturduğu kutuplaşmadır. Bu kutuplaşma hem İmamoğlu’na sempati duyanlarla duymayanlar arasında, hem de ona sempati duyanların kendi arasında oluşmuş ve metinde yer alan söylemin manipülatif olup olmadığı konusundaki yorumları, görüşmecilerin İmamoğlu’na atfettikleri ideolojik yaklaşıma göre şekillenmiştir.

Metinlerin değerlendirilmesinde biçimsel öğeler daha çok dilin kurgulanma biçimine yönelik, kısmen de görsellere yönelik olarak ifade edilmiştir. Metinlerde abartılı bulunan sayısal ifadeler, “akkart”, “çapraz geçiş” gibi kurgusal kavramlar, metinlerin inandırıcılığını azaltan unsurlar olarak sıkça dile getirilmiştir. Üniversitelere sınavsız girdiği söylenenlerin sayısı, indirimli alışveriş yapan ailenin alışveriş tutarı, röportaj yapıldığı ileri sürülen bir göçmenin adı, kadın cinayeti kurgusunda yer alan maktül ve mahalle ismi gibi ayrıntıların, metinlerin inandırıcılığına hiç bir katkı sağlamadığı, ancak ters yönde bir etkiyle, inandırıcılığı azalttığı görülmüştür. Metinleri inandırıcı bulan hiç bir görüşmeci bu ayrıntılardan bahsetmemiş, metinleri inandırıcı bulamayan bazı görüşmecilerse bu ayrıntıların, belli bir niyetle eklendiğini sezdiklerini belirtmişlerdir. Metinlerde yer alan görsellerinse, değerlendirme süreçlerinde küçük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yalnızca birinci ve beşinci metindeki görselleri

değerlendirmeye alan az sayıda görüşmeci olmuş ve özellikle Uğur Dündar'ın fotoğrafta yer almasının, metnin inandırıcılığına katkıda bulunduğunu belirten ifadelerle rastlanmıştır. Ancak bu görsellere değinen görüşmeciler çok az sayıdadır.

Metinlerin eleştirel söylem analizlerinde, her metin için manipülasyonun hangi temeller üzerine inşa edildiğine, alıcıyı hangi sosyal dinamikler üzerinden hedeflediğine ve manipülatif etkinin oluşturulabilmesi için hangi toplumsal temaların sömürülmesinin hedeflendiğine dair bulgular elde edilmişti. Bu bulgular, yalnızca metinlerin kendilerinden elde edilmiş ve manipülatif etkilerin işlerlik kazanabilmesindeki sosyal ve toplumsal potansiyeller bulgulanmıştı. Elde edilmiş olan bu bulgular, görüşmecilerin doğrudan değerlendirmeleriyle birlikte ele alındığında ise analizlerin sonuçlarının ötesine geçen veriler elde edilmiştir. Analizlerde bulgularan potansiyel manipülatif etkilerin, görüşmecilerin bu inşada yer alan toplumsal konulara olan yaklaşımları tarafından belirlendiği, dolayısıyla da manipülasyonun, yalnızca mesajın oluşturulması sürecinde değil, alıcı tarafından alımlanması sürecinde de şekillendiği görülmektedir. Metinlerdeki manipülasyon amaçlı unsurların görüşmeciler tarafından yorumlanma sürecininse, manipülasyona maruz kalma anından daha çok, önceden oluşmuş olan kanaatlere ve birikimlere dayalı olarak şekillendiği, elde edilen bulgular arasındadır. Bu durum, metinlerin manipülatif etkilerinin sabit unsurlardan oluşmadığını, alıcıların toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarına göre bu etkilerin çok farklılaşabildiğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım farklılıkları aynı zamanda bilgi kaynaklarına atfedilen güvenilirliği de belirleyen bir etken olma özelliğine sahiptir. Manipülasyonların tekrarlarına sık maruz kalmak, bu manipülasyonlara olan inancı körükleyebildiği gibi, tersine, güvensizliğin mutlaklaşmasına da neden olabilmektedir. Harsin'in, toplumların artık referans alabilecekleri kurumsal hiç bir söylemin kalmamış olduğuna yönelik vurgusu, buradaki metinlerin kaynaklarına yönelik yaklaşım farklılıklarını açıklayan bir vurgu olarak görünmektedir. Harsin aynı zamanda Lyotard'dan alıntı yaparak, "gerçekliğin doğrulanabilirlik koşullarındaki parçalanmışlığa" dikkat çekmekte ve post-truth çağın temel dinamiklerinden birini ifade etmektedir. Buna göre post-truth çağının oluşma koşullarından biri, gerçekliği dile getirenlere karşı olan güvensizliğin toplumsallaşmasıdır (Harsin, 2018: 6). Bu durum benzer biçimde, internet çağında medyanın hızlı bir biçimde parçalanmış olduğuna ilişkin Lewandowski ve

arkadaşlarının ortaya koyduğu vurguyu hatırlatır niteliktedir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 353).

Bu bulgular birçok görüşmeci için belirgin bir nitelik taşımakla birlikte, görüşme bulguları ve analiz bulguları arasındaki ilişkinin, tüm görüşmeciler için, Castells'in "insanlar inanmak istediklerine inanma eğilimindedirler" (2016: 207) saptamasına indirgenebilecek bir mutlaklık içermediği de görülmüştür. Görüşmecilerin bir kısmı, aynı temalara yönelik unsurları toplumsal sorunlar olarak nitelediği halde, metinleri değerlendirmeleri objektif olmuş, metinleri değerlendirirken ideolojik bir yaklaşım göstermemişler ve nesnel akıl yürütmelerle değerlendirme yapmışlardır.

4.2.4. Metinlerin dış tutarlılık ilişkileri

Bu bölümde, görüşmecilerin Türkiye'deki altı toplumsal tema hakkındaki yaklaşımları incelenmiş ve bu yaklaşımlarla, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme süreçleri arasında ilişkiler olup olmadığı araştırılmıştır. Bu altı toplumsal tema, metinlerin analizleriyle elde edilmiş olan ve metinlerin konularını oluşturan temalardır. Bunlar, aşağıda sıralandığı şekildedir.

- Sosyal medya ve ifade özgürlüğü
- Kadına yönelik şiddet
- Ekonomik durum
- Yükseköğretim ve fırsat eşitliği
- Sosyo-ekonomik adalet
- Sağlık sistemi

Görüşme metninin üçüncü kısmında görüşmecilerin bu altı temaya ilişkin bireysel ve toplumsal yaklaşımları sorulmuş, bu sorular, her tema için üç farklı boyutu içerecek biçimde, karşılıklı diyaloglar biçiminde oluşturulmuştur. Her konu başlığı altında, görüşmecilerin,

- Bu konuda bireysel ya da aile bazında sorun yaşıyıp yaşamadıklarına,
- Bu konuyu toplumsal ölçekte bir sorun olarak görüp görmediklerine,
- Eğer toplumsal bir sorun olarak görüyorlarsa, bu sorunun nedenlerine ve bağlamlarına ilişkin görüşleri alınmıştır.

Örnek olarak birinci temaya dair, her görüşmeciye, sosyal medya kullanırken kendilerini bireysel olarak özgür hissedip hissetmedikleri, sosyal medyada bu kapsamda herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları, toplumsal olarak Türkiye’de sosyal medyada ve genel bağlamda ifade özgürlüğü konusunu nasıl değerlendirdikleri, ifade özgürlüğü konusunda bir sorun olduğunu düşünüyorlarsa bu sorunun nelerden kaynaklandığını düşündükleri sorulmuştur. Görüşmecilerin her tema için bildirdikleri görüşlerinin altına,

- “bireysel sorun yaşıyor/yaşamıyor”
- “toplumsal bir sorun olarak görüyor/görmüyor”
- “konuyu sistematik olarak ve neden sonuç ilişkileri içinde değerlendirdi/değerlendirmede”

şeklinde notlar alınmıştır. Konuların, sistematik bir biçimde ele alınıp alınmaması, görüşmecilerin o konulara belli bir ideolojik ve toplumsal yaklaşımla mı, yoksa objektif bir biçimde, konuların bağlamları içerisinde mi yaklaştıklarını işaret eden bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Görüşmecilerin bir kısmı bu temalara yönelik objektif ve sistematik değerlendirmelerde bulunurlarken, bir kısmı da belli ideolojik ve toplumsal yaklaşımlar içinde ele almışlardır. Bu ideolojik ve toplumsal yaklaşımlar, birbirine ters kutuplarda olan anlayışları göstermiştir. Bu yüzden bu faktör, görüşmecilerin genel yaklaşımlarının yorumlanmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde, görüşmecilerin her toplumsal temaya yönelik yaklaşımları, hem bireysel ve toplumsal boyutlarıyla, hem de konuyu analiz etme biçimleriyle birlikte incelenebilmiştir. Bu bulgularla birlikte, görüşmecilerin aynı temalar üzerine inşa edilmiş olan altı manipülatif metni değerlendirmeleri arasında ilişkiler olup olmadığı araştırılmıştır.

Bulguların incelenmesi sonucunda, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerini güçlü bir şekilde etkileyen iki temel unsur saptanmıştır.

1. Görüşmecilerin, manipülatif metinlerin temalarını oluşturan konular hakkında bireysel sorunlar yaşayıp yaşamadıkları.
2. Görüşmecilerin, “sorun” olarak kabul ettikleri konuları, sistematik biçimde, neden-sonuç ilişkileri içinde mi, yoksa belli bir toplumsal ve ideolojik yaklaşım içinde mi ele aldıkları.

Bulgular bu bağlamda incelendiğinde üç farklı durum, belirgin olarak ortaya çıkmıştır:

1. Bu altı tema hakkında bireysel olarak az sorun yaşayanlar, metinlerde az sayıda yanılğı göstermişlerdir.
2. Bu altı tema hakkında çok sorun yaşayan, ancak sorunları sistematik olarak değerlendirenler, metinlerde yine az sayıda yanılğı göstermişlerdir.
3. Bu altı tema hakkında çok sorun yaşayan ama bu sorunları sistematik olarak değil, dar bir çerçevede ve ideolojik yaklaşımlarla değerlendirenler, metinlerde çok sayıda yanılğı göstermişlerdir.

Bu üç durum, metinlerin değerlendirilmeleri üzerinden şu şekilde yorumlanabilir: Metinler karşısında daha az manipüle olan kesim, ağırlıklı olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir kesim, bu konulara ilişkin çok sorun yaşamış ama sorun olarak değerlendirdikleri konuları sistematik biçimde, toplumsal bağlamı içerisinde ele almışlardır ve yaşadıkları sorunların nedeni olarak Suriyeli göçmenleri hedef gösteren metinlere inanma eğilimi göstermemişlerdir. Görüşmeciler içinde bu kesim, manipülasyon karşısında, analitik ve kapsamlı değerlendirmenin, sistematik yorumlamanın etkisinin görüldüğü bir temsiliyete sahiptir. Az yanılğı gösteren diğer kesim ise, aynı konular hakkında az sorun yaşamış ve konulara eleştirel yaklaşmamış kişilerden oluşmaktadır. Metinler karşısında daha çok manipüle olan kesimse, hem bu konularda daha çok sorun yaşayan, hem de bu sorunları kendi bağamları içinde ele almayan, bu konularda daha az boyutlu değerlendirmeler yapan görüşmecilerden oluşmuştur. Bu verileri karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için, bulgular aşağıdaki şekilde tablolastırılmıştır.

Tablo 4.10.'da görüşmeciler, metinlerdeki yanılğı sayılarına göre sıralanmışlardır. Tablonun sol tarafında, görüşmecilerin metinlere yönelik değerlendirmeleri, sağ tarafındaysa bu metinlerin temalarını oluşturan toplumsal konular hakkındaki değerlendirmeleri, sayısal olarak yer almaktadır. Bu kısımda yer alan “bireysel sorun yaşanan tema sayısı” başlıklı sütunda, görüşmecilerin söz konusu altı toplumsal temaya dair yaklaşımlardan elde edilmiş olan veriler değerlendirilmiş ve her görüşmecinin, bu temalardan kaç tanesine yönelik sorunlar yaşamış ya da yaşamakta oldukları bilgisi verilmiştir. “Toplumsal sorun olarak görülen tema sayısı”

başlıklı sütunda ise, görüşmecilerin bu temalardan kaç tanesini toplumsal bir sorun olarak gördükleri bilgisi yer almaktadır. Bu iki sütuna bakıldığında, görüşmecilerin bireysel ve toplumsal ölçekte sorun olarak gördükleri temaların her zaman tutarlı olmadığı, ancak çoğunlukla birbirine yakın sayılar olduğu görülmektedir. Özellikle yanlışlıklarının yüksek olduğu görüşmecilerde ise tutarlılığın yükseldiği, görüşmecilerin kişisel olarak sorun yaşadıkları konuları, aynı zamanda toplumsal birer sorun olarak da nitelendirdiği görülmektedir. Tabloda yer alan, bireysel ve toplumsal örtüşme sayılarının verildiği sütunlarda ise, görüşmecilerin yanlışlıkları metinlerden kaçının, sorun olarak gördükleri temalarla örtüştüğü bilgisi yer almaktadır.

Tablo 4.10. Görüşmecilerin, metinlere yönelik değerlendirmeleri

Görüşmecilerin metinlere yönelik değerlendirmeleri								Görüşmecilerin temalara yönelik değerlendirmeleri				
İsim	1. metin	2. metin	3. metin	4. metin	5. metin	6. metin	Toplam Yanılgı Sayısı	Bireysel sorun yaşanan tema sayısı	Toplumsal sorun olarak görülen tema sayısı	Bireysel Örtüşme sayısı	Toplumsal örtüşme sayısı	Sistemati olarak değerlendirilen tema sayısı
Rafet							0	1	5	-	-	1
Kadriye							0	6	6	-	-	6
Mestan							0	3	6	-	-	6
Nilgün							0	6	6	-	-	6
Sevim							0	6	6	-	-	6
Sevinç S.							0	1	1	-	-	0
Ahmet					Y		1	3	3	1	1	1
Ali İ.						Y	1	4	5	1	1	4
Atilay					Y		1	3	4	1	1	1
Berk						Y	1	6	5	1	1	5
Cahide		Y					1	4	6	1	1	5
Duygu		Y					1	6	6	1	1	5
Ebru		Y					1	5	6	1	1	4
Emrah					Y		1	5	6	1	1	6
Engin					Y		1	3	0	1	-	0
Gencer					Y		1	5	5	1	1	5
Hamdi					Y		1	2	6	1	1	5
Hüseyin					Y		1	1	1	1	1	0
Kadir		Y					1	3	3	1	1	0
Meral					Y		1	6	5	1	1	5
Mustafa		Y					1	1	2	1	1	0
Zuhal					Y		1	5	4	1	0	3
Azra		Y				Y	2	3	6	1	2	4
Can				Y		Y	2	6	6	2	2	5
Çağdaş					Y	Y	2	3	6	1	2	5
Ekim		Y			Y		2	4	5	2	2	4
Enes		Y				Y	2	5	6	2	2	4
Esmâ		Y				Y	2	6	6	2	2	5
Ezel		Y			Y		2	2	3	1	2	1

Tablo 4.10. (Devam) *Görüşmecilerin, metinlere yönelik değerlendirmeleri*

Filiz		Y		Y			2	3	5	1	2	2
İrem		Y			Y		2	6	6	2	2	5
Ömer		Y			Y		2	2	2	0	0	1
Pınar				Y		Y	2	1	5	1	2	2
Uğur		Y			Y		2	4	6	2	2	3
Zeynep		Y			Y		2	2	4	2	1	3
Ali B.		Y			Y	Y	3	3	1	1	0	1
Kübra		Y		Y	Y		3	6	6	3	3	3
Umut		Y	Y			Y	3	4	5	1	2	2
Arzu		Y		Y	Y	Y	4	5	6	3	4	2
Cem		Y	Y		Y	Y	4	5	5	3	3	1
Egemen			Y	Y	Y	Y	4	5	6	4	4	3
Mert		Y	Y		Y	Y	4	3	5	2	3	1
Zekiye	Y	Y		Y		Y	4	5	5	3	4	1
İsmail		Y	Y	Y	Y	Y	5	5	6	4	5	1
Metin		Y	Y	Y	Y	Y	5	6	6	5	5	1
Murat	Y	Y		Y	Y	Y	5	5	6	4	5	0
Nevin		Y	Y	Y	Y	Y	5	5	6	4	5	1
Sevinç O.		Y	Y	Y	Y	Y	5	4	5	4	4	0
Bahar	Y	Y	Y	Y	Y	Y	6	3	4	-	-	0
Barış	Y	Y	Y	Y	Y	Y	6	4	6	-	-	1

Tabloda yer alan, “sistemik olarak değerlendirilen tema sayısı” başlıklı son sütunda ise, temalar hakkında sorun yaşayan ya da bunları toplumsal birer sorun olarak gören görüşmecilerin, bu sorunların kaç tanesini, bağlamı içerisinde, neden-sonuç ilişkileriyle, objektif olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu noktada görüşmecilerin ifadelerinin yorumlanmasında mümkün olduğu kadar nesnel kıstaslar kullanılmış, görüşmecilerin konuların tarihsel, ekonomik, toplumsal ya da işleyiş sistemi içerisindeki dinamiklerine değinip değinmediklerine ya da bir sorunu yalnızca dar bir çerçevede, belli bir kesime, belli bir tarihsel aralığa atfedecek biçimde ele alıp almadıklarına bakılmıştır. Örneğin kadına yönelik şiddet konusunu bir sorun olarak ele alıp, bu sorunun nedenini, yalnızca verili siyasi iklimle ilişkilendiren ya da tersine, “geleneklerimize uygun yaşamadığımız için şiddetin arttığını” söyleyen bir görüşmeci, temayı sistemik olarak değerlendirmemiş sayılmıştır.

4.2.4.1. Bireysel sorunların ve sorunlara yaklaşım biçimlerinin etkisi

Görüşmecilerin yanılğı sayıları ile metinlerin temalarına olan yaklaşımları arasındaki ilişkileri gösteren, yukarıda belirtilmiş olan üç durumu tablo 4.10. üzerinden örneklendirerek açıklamak, bu ilişkileri daha belirgin olarak gösterecektir. Birinci ve

ikinci durumu oluşturan ve daha az manipüle olan kesimin, kendi içinde neden birbirine ters yaklaşım farklılıklarına sahip iki görüşmeci grubundan oluştuğunu gözlemek için öncelikle “0” yanılğı sayısına sahip görüşmeciler incelenebilir. Metinlerde hiç yanılğı göstermemiş olan bu 6 kişi, bu temalar hakkında ya çok az sorun yaşamış, ya da çok sorun yaşamış kişilerdir. Bu görüşmecilerin bireysel sorun yaşanan tema sayıları, bir kişi dışında sadece “1” ve “6” rakamlarından oluşmaktadır. Bu kişilerin, sorunları sistematik olarak değerlendirme sayılarına bakıldığında ise net bir şekilde paralellik görülmektedir: 6 konuda da sorun yaşayanların hepsi, 6 konuya da sistematik yaklaşmışlardır. Yalnızca 1 konuda sorun yaşayanların konulara sistematik yaklaşım sayıları ise “1” ve “0”dır. Bu durum burada, “manipülasyona direnme” durumunu sağlayan iki farklı unsur olduğunu göstermektedir: Metinlerin temalarına yönelik sorunlar yaşamıyor olmak ya da yaşanan sorunları analitik bir biçimde sağlıklı değerlendirmek. Örneğin yalnızca 1 tema hakkında bireysel sorun yaşayanlardan Sevinç S., genel olarak bu konular hakkında sorunsuz olduğunu söylemiş ve bu temalar hakkında sistematik olmayan değerlendirmeler yapmıştır. Görüşmecinin sistematik değerlendirilen tema sayısı “0”dır. Sevinç S., yükseköğretim ve fırsat eşitliği konusunda “Zeka ve beceri, çalışmak başarıyı etkileyen faktör. Okulların eğitim seviyeleri de eşit olmalı ama çalışan yine de başarır.” derken, sosyal medya ve ifade özgürlüğü için “Benim için özgür bir ortam. Ben haber için kullanmam, sadece Youtube’da yemek tarifleri için kullanıyorum. Tehlikeli işler yapmazsanız sorun yaşamazsınız.” ifadelerini kullanmıştır. Görüşmeci sağlık sistemi için de “Ben hiç bir sorun yaşamadım. Bence sistemde hiç bir sorun yok, gayet iyi işliyor. Tedavi olamamak gibi bir sorun hiç yok.” derken, sorun yaşadığı tek konu olan kadına yönelik şiddet teması için, “Sokaklar güvenilir değil kadınlar için. Ben de geceleri tedirgin oluyorum, tehlikeler var. Kim olduğunu bilmediğimiz insanlar var etrafta. Özellikle Suriyeliler geldikten sonra daha da korkar oldum.” ifadelerini kullanarak, yaşadığı sorunu tekil bir bağlamda değerlendirmiştir.

Metinlerde hiç yanılmamış olan bir başka görüşmeci olan Kadriye ise, Sevinç S.’nin aksine, 6 temanın hepsi için bireysel sorunlar yaşadığını anlatmıştır. Kadriye’nin sistematik olarak değerlendirdiği temaların sayısı ise yine 6’dır. Kadriye adlı görüşmeci, örneğin ifade özgürlüğüne yönelik olarak, “Sosyal medya bir özgürlük sağlamıyor. Bir kere bilgi kirliliği yüksek, güvenilirmez. Ayrıca ceza alma korkusu var. Ben bunun

dışında kadın olduğum için mahalle baskısı da yaşıyorum. Tek baskı yasal baskı değil, çevre baskısı burada da işliyor. Sorun zaten toplumsal temelli olduğu için yasaklamalar kolayca getirilebiliyor.” diyerek sosyal medyaya yönelik eleştirilerini kapsamlı bir bağlamda ele almıştır. Aynı görüşmeci, geçim sıkıntısına yönelik olarak “Alım gücü sürekli düşüyor. Örneğin ben eskiden tatile çıkarken kalite arardım, şimdi en ucuz yerleri arıyorum. Bunun sebebi kötü ekonomik model. Borç ekonomisiyle ayakta duruyoruz, üretim yok.” ifadelerini dile getirirken, sağlık sistemine yönelik olarak da “Sistem bence çok eksik. Devlet bir çok tedaviyi karşılamıyor. Babama stand taktılar ve çok para harcadık. Doktorlardan da uzman ve güvenilir olanlar da özelde çalışıyor. Özelleştirme, sistemi sınıfsal olarak da parçalıyor.” sözleriyle, sağlık sistemine dönük eleştirilerini daha sistematik bir biçimde ifade etmiştir. Metinlerdeki yanılğı sayısı az olan tüm görüşmecilerde, sorun yaşanan tema sayısı ile sistematik değerlendirilen tema sayısı arasında büyük ölçüde bir tutarlılık görülmektedir.

Yanılğı sayısı “1” ve “2” gibi düşük sayılarda olan görüşmecilerin de, çoğunlukla ya çok az bireysel sorun yaşadıkları, ya da çok sorun yaşıyorlarsa da sorunlara sistematik yaklaştıkları görülmüştür. Sorunlara yaklaşımları açısından birbirlerinden farklılaşan bu iki görüşmeci tipini incelemek için yine görüşme notlarına karşılaştırmalı olarak bakmak açıklayıcı olacaktır. Yalnızca bir metinde yanılan ve yanıldıkları metin aynı olan Hüseyin ve Emrah, sosyo-ekonomik adalet temalı metnin konusuna çok farklı yaklaşmışlardır. Hüseyin, “Yaşantılar arasında uçurum var ama mecbur... İnsanlar kendi değerlerine göre yaşamıyorlar, yozlaşma var. Bizim toplumumuzun değerlerine göre yaşasalar eşitlik olurdu. Sadece zekat sistemi işlese bile sosyal adaletsizlik önlenabilir.” derken, aynı konuya ilişkin olarak Emrah, “Sosyal adalet de yok, ekonomik adalet de. Kapitalist sistem tam bir eşitliği zaten mümkün kılmıyor ama günümüzde daha da sertleşti; orta-sınıf yok oldu. Oluşan uçurum, sosyal yaşantıda çok kaba şekillerde kendini gösteriyor.” ifadelerini kullandı. Hüseyin, sorun olarak gördüğü sosyo-ekonomik adaletsizliği, belirli bir değerler kümesi olarak tarif ettiği milli ve dini değerlerin eksikliğine atfederken, Emrah, aynı sorunu hem ekonomik ve sosyal sistemle hem de günümüzün kendine özgü niteliklerine bağlayarak değerlendirmiştir. Hüseyin adlı görüşmecinin sistematik olarak değerlendirdiği tema sayısı “0”, Emrah adlı görüşmecininse “6”dır. Her iki görüşmeci de yalnızca 1’er metinde yanılmışlardır ancak ikisinin manipölasyonlara direnme nedenleri çok farklıdır.

Başka temalar üzerinden Atilay ve Hamdi adlı görüşmecilerin ifadelerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında ise daha çarpıcı bir farklılık görülmektedir. Atilay ve Hamdi de yalnızca birer metinde yanılmışlardır ve bu metin her ikisinde de kadına yönelik şiddet temalı metindir. Atilay, sorun olarak gördüğü bu konuya dair, “Şiddetin asıl nedeni, kadını koruyan yasalar ve kadınların haklarının çoğalması. Özgürlükler şiddeti körükliyor. Ahlaki yozlaşma var ve tüm yasalar da buna zemin hazırlıyor. Rejim bozuk.” derken, Hamdi adlı kullanıcı, kadın cinayetlerinde yakın dönemdeki artışı, Hüseyin’in tam tersine, muhafazakarlaşmanın yarattığı çelişkilere bağlamıştır: “Muhafazakar kesimde kadın erkek uyumsuzluğu arttı. Türbanlılar eskiden isyanın temsiliydi ancak özgürlük talepleri arttıkça muhafazakar erkeklerle uyumsuzluk başladı, bu da şiddeti körükleyen bir faktör. Bunun dışında genel bir ahlaki erozyon var, sosyo-ekonomik sorunları dışı vurma var...”

Bir konu hakkında sorun yaşıyor olmanın ve o konuyu sistematik bir şekilde değerlendirmenin aynı anda ele alınmasının, manipülasyonun işlerlik koşullarının belirlenmesi açısından büyük bir önemi olduğu görülmektedir. Nitekim aynı konular hakkında çok farklı yaklaşımlar gösteren, belli bir durum için hiç bir sorun görmediğini söyleyen ve aynı durumun çok sorunlu olduğunu belirten kişilerin manipülasyon karşısında aynı derecede etkilenebildiği görülmektedir. Bu iki farklı yaklaşımdaki görüşmeci tipini, az yanılı gösteren grupta bir araya getiren unsurlar, birbirinden çok farklı unsurlardır: Manipülasyona direnç göstermek için sistematik yaklaşım ve analitik değerlendirme önemli görünmektedir ancak manipülasyonun, hangi ideolojik faktörler üzerine kurulduğu da onu değerlendirenlerin ideolojik yaklaşımlarını belirleyici kılmaktadır. Buradaki manipülatif metinlerin hepsi, toplumsal sorunların sömürülmesi üzerine inşa edildikleri için, bu konularda sorun yaşanmıyor olması da, manipülasyonun sömürecek bir sorunla karşılaşmadığında, işlerliğinin azalmasını sağlayabilmektedir.

Yukarıda verilen ve yaklaşım farklılıklarına ilişkin olan bulgular, bölümün başında belirtilmiş olan üç durumdan ilk ikisini, metinler karşısında az yanılı gösterenlerin, toplumsal temalara olan yaklaşımları üzerinden iki gruba ayıran durumları ortaya koyan bulgulardır. Üçüncü durumu gösteren ilişki biçimi ise, bu çalışmanın amacı bağlamında daha belirgin bir etkiyi ortaya koymaktadır. Bu ilişki biçimini oluşturan durum, yüksek yanılı sayısına sahip olan görüşmecilerin, ilgili temalara yönelik çok sorun yaşadıkları ve aynı zamanda bu sorunları sistematik

olmayan bir çerçevede değerlendirmiş olmalarıdır. Tablo 4.10.'da görülebileceği gibi, metinlerdeki yanlışlı sayıları özellikle 4, 5 ve 6 olan görüşmecilerin, metinlerin temaları hakkında yüksek oranlarda sorun yaşadıkları ve aynı zamanda sorunları sistematik olarak değerlendirme sayılarının oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır. Yanılgı sayıları 4, 5 ve 6 olan görüşmecilerin bireysel sorun yaşadıkları tema sayısı, bu 6 tema için 5'ya yakın bir ortalamadadır. Görüşmecilerin sistematik olarak değerlendirdikleri temaların ortalaması ise 1'dir. Bu durum daha belirgin olarak şu şekilde de ifade edilebilir: Manipülatif metinlerde en çok yanlış görülmüş görüşmeciler, ortalama olarak en yüksek sayıda sorun yaşayanlardır. Ancak bu görüşmecileri, yine yüksek sayıda sorun yaşayan ve daha az yanlış görülmüş görüşmecilerden ayıran etken, sorun olarak nitelendirdikleri konuları sistematik bir şekilde ele almamış olmalarıdır.

Örneğin 5 yanlışlı sayısına sahip olan Metin adlı görüşmeci, altı toplumsal temanın hepsinde sorun yaşadığını ifade etmiştir. Ancak Metin'in sorunları ele alma biçimi, her konuda aynı ideolojik yaklaşımı gösterecek biçimde tekil ve aynı çerçeve içinde olmuştur. Görüşmeci, sosyal medya ve ifade özgürlüğü hakkında, "Sosyal medya hiç özgür değil, cezalar var, caydırıcılık var. Bunun sebebi, şimdiye kadar dini kullandılar ama şimdi foyaları ortaya çıktığı için gerçekleri saklamaya çalışıyorlar." ifadelerini kullanırken, kadın cinayetlerindeki artışı da, "bağnaz kafa yapısının egemen olmasına" bağlamıştır. Metin, ekonomik sorunların temelini ise belirli bir tarihsel döneme bağlamış ve "Ekonomi 19 yıldır kötüye gidiyor ve bunun nedeni, Cumhuriyet'in kaynaklarını kullanıp bitirmiş olmaları. Bunu da bir kin duygusuyla yaptılar." ifadelerini kullanmıştır. Görüşmeci, Türkiye'de sorun olarak gördüğü konuların çoğunu, belirli bir siyasi ve tarihsel çerçevede değerlendirmiş, yapısal ve tarihsel bağlamlarına girmemiştir. Benzer biçimde 5 yanlışlı sayısına sahip olan Nevin adlı görüşmeci, 5 tema için sorun yaşadığını belirtmiştir ve sorunlardan yalnızca 1 tanesini sistematik olarak ele almıştır. Nevin, kadına yönelik şiddet konusunu özellikle göçmenler üzerinden değerlendirmiş ve "Eskişehir görece güvenli bir şehir ama ben göçmenlerden korkuyorum, tanımadığım insanlar, yabancılar." ifadelerini kullanmış, bu soruna ilişkin başka bir neden-sonuç ilişkisi kurmamıştır. Nevin, sosyo-ekonomik adalet konusuna yaklaşımını da, "Adaletsizlik görüntüleri beni rahatsız ediyor günlük hayatımda. Pazarda Suriyeli çocuk benden yemek parası isitiyor, bir başkası lokantada bir tabak yemeğe 150 TL veriyor. Devlet getirdiği göçmenleri doyurmak zorunda."

cümleleriyle dile getirmiş, adaletsizliğin bir tarafı olarak yalnızca Suriyeli göçmenlerden bahsetmiştir. Benzer biçimde sağlık sistemine yönelik eleştirilerinde de aynı vurgu vardır: “Hastanelerde göçmenler kayırılıyor, öncelik veriliyor. Sistemde gerileme var, deneyimli doktor kalmadı. Aşı konusunda da devlet başarılı olamadı, aşılar çok gecikti.” Altı metnin hepsinde yanılan Bahar adlı görüşmeci, 3 konuda sorun yaşadığını dile getirmiş ama hiç bir konuda sistematik bir değerlendirme yapmamıştır. Bahar, kadına yönelik şiddet konusunu sadece Suriyeli göçmenlerle ilişkilendirmiştir: “Eskişehir diğer şehirlere göre daha güvenliydi ama son zamanlarda tehlikeli hale geldi. Ben daha dün saldırıya uğradım ve adam yabancı bir dilde konuşuyordu. Göçmenler düzeni bozdu. Onlar geldikten sonra tehlikeli hale geldi.” Bahar, sosyo-ekonomik adalet konusundaki rahatsızlıkları ise dar bir çerçevede dile getirmiştir: “Sosyal adalet de yok ekonomik adalet de... Beni en çok rahatsız eden şeyler, arabada son ses müzik açıp dolaşan apaçiler, lüks araba sahipleri...”

Görüşmecilerin, metinleri değerlendirmeleri ile bu metinlerin temalarını değerlendirmeleri arasındaki ilişki, görüldüğü gibi üç farklı durumu yaratmakta, bu üç durum da iki faktörün birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu iki faktörden biri, görüşmecilerin, metinlerin teması olan sorunları yaşayıp yaşamadıkları, diğeri ise bu sorunlara ilişkin değerlendirmelerini sistematik, toplumsal ve tarihsel bağlamları içinde ele alıp almadıklarıdır. Bu iki faktörü birlikte ele almak yerine, yalnızca bireysel sorun yaşanma durumunu ya da yalnızca toplumsal konuları nasıl değerlendirdiklerini ele alıp, görüşmecilerin metinlerdeki yanılğı sayılarıyla tek tek ilişki kurulduğunda, eksik ya da yanlış sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, tablo 4.11 ve tablo 4.12’de daha belirgin biçimde görülmektedir. Tablo 4.11’de görüşmeciler, bireysel sorun yaşanan tema sayılarına göre sıralanmışlardır. Bu tabloda aynı zamanda görüşmecilerin sistematik olarak değerlendirdikleri tema sayıları ve metinlerdeki toplam yanılğı sayıları yer almaktadır. Görüşmecilerin manipülatif metinlerdeki yanılğı sayıları, yalnızca onların ilgili toplumsal konularda yaşadıkları sorunların sayısıyla karşılaştırıldığında, tablonun üst sıralarında görüleceği gibi, az sorun yaşayan görüşmecilerin, metinlerde az sayıda yanıldığını gösteren veriler yer almaktadır. Ancak tablonun alt kısımlarında, en çok sorun yaşayan görüşmecilerin yanılğı sayılara bakıldığında da yine az sayıda metinde yanıldıkları görülmektedir. Bunun nedeni, yukarıda örneklendirildiği gibi, görüşmecilerin sorunları sistematik olarak değerlendirmeleri arasındaki farklılıktır.

Tablo 4.11. Görüşmecilerin, bireysel olarak yaşadıkların sorun sayılarına göre sıralanışı

Görüşmeci	Bireysel sorun yaşanan tema sayısı	Sistematiik olarak değeriendirilen tema sayısı	Toplam yanılığı sayısı
Sevinç S.	1	0	0
Hüseyin	1	0	1
Mustafa	1	0	1
Rafet	1	1	0
Pınar	1	2	2
Ezel	2	1	2
Ömer	2	1	2
Zeynep	2	3	2
Hamdi	2	5	1
Engin	3	0	1
Kadir	3	0	1
Bahar	3	0	6
Ahmet	3	1	1
Atilay	3	1	1
Ali B.	3	1	3
Mert	3	1	4
Filiz	3	2	2
Azra	3	4	2
Çağdaş	3	5	2
Mestan	3	6	0
Sevinç O.	4	0	5
Barış	4	1	6
Umut	4	2	3
Uğur	4	3	2
Ali İ.	4	4	1
Ekin	4	4	2
Cahide	4	5	1
Murat	5	0	5
Cem	5	1	4
Zekiye	5	1	4
İsmail	5	1	5
Nevin	5	1	5
Arzu	5	2	4
Zuhal	5	3	1
Egemen	5	3	4
Ebru	5	4	1
Enes	5	4	2
Gencer	5	5	1
Emrah	5	6	1
Metin	6	1	5
Kübra	6	3	3
Berk	6	5	1
Duygu	6	5	1
Meral	6	5	1
Can	6	5	2
Ema	6	5	2
İrem	6	5	2
Kadriye	6	6	0
Nilgün	6	6	0
Sevim	6	6	0

Tablo 4.11.'de de görülebileceği gibi, metinlerin temalarına ilişkin yalnızca 1 ve 2 konuda bireysel sorun yaşayanların metinlerdeki yanlış sayısı ortalaması 1'e yakındır ancak bu görüşmecilerin sorunları sistematik olarak değerlendirme sayılarının ortalaması da 1'e yakındır. Diğer yandan, tüm konularda sorun yaşayan görüşmecilerin metinlerdeki yanlış sayıları da 1'e yakındır ancak bu görüşmecilerin sorunları sistematik olarak değerlendirme sayıları oldukça yüksektir. Bu durum, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirmesinde, her iki faktörün de göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Yukarıda belirtilmiş olan üç durumu oluşturan faktörler, çok yanlış gösteren görüşmecilerle az yanlış gösteren görüşmecilerin, yetersiz bir açıklamayla iki gruba ayrılmasını açıklamak yerine, her grubun da kendi içinde farklı dinamiklere bağlı olarak yaptıkları değerlendirmeleri açıklamaktadır. Böylece, görüşmecilerin bireysel olarak yaşadıkları sorunları ve bu sorunları nasıl ele alıp değerlendirdiklerini birlikte incelemek, manipülasyonun bu örneklem dahilindeki işlerlik koşullarının, daha belirgin bir biçimde ayırt edilmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 4.12'de ise, görüşmeciler, sistematik olarak değerlendirdikleri temaların sayılarına göre sıralanmışlardır. Görüşmecilerin metinleri değerlendirme biçimleri, yalnızca bu faktörle ilişkilendirdiğinde, sorunları objektif ve sistematik olarak değerlendirme sayılarının en yüksek olduğu alt sıralarda, yanlış sayılarının da oldukça düşük olduğu görünmektedir. Bu durum tek başına değerlendirildiğinde, manipülatif metinleri bağlamları içerisinde, sistemli ve analitik değerlendirmenin, manipülasyona karşı direnç göstermeyi sağlamak için yeterli bir nitelik olduğu çıkarılabilir. Ancak sıralamanın üst kısımlarında, sistematik olarak değerlendirilen tema sayılarının çok düşük olduğu görüşmecilerin de, çoğu zaman çok düşük yanlış sayılara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, toplumsal sorunları sistematik olarak değerlendiriyor olmanın, manipülasyona direnmeyi sağlayan bir faktör olduğu konusunda açıklayıcı bir bulgu sunmakla birlikte, sorunları sistematik olarak değerlendirmeyen bir kesimin neden bu direnci göstermiş olduğunu açıklayamamaktadır. Bu durum, bu örneklemdeki manipülatif metinlerin konularının değerlendirilmesi üzerinde etkili olan ideolojik kutuplaşmanın, metinleri kendi bağlamları içinde neden-sonuç ilişkileriyle beraber değerlendirmeden “doğru” ve “yanlış” seçeneklerini işaretleyen görüşmeci gruplarının varlığından kaynaklanmaktadır. Böyle bir ideolojik kutuplaşma içerisinde

değerlendirme yapan bazı görüşmeciler, sorun olarak görmedikleri temalara dayalı metinlerin, karşıt ideolojik yaklaşımdaki kişiler tarafından kurgulandığını ve kendilerinin bu konularda sorun yaşamadıklarını, Türkiye’de böyle sorunların da olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 4.12. *Görüşmecilerin, sistematik olarak değerlendirilen tema sayılarına göre sıralanışı*

Görüşmeci	Sistematik olarak değerlendirilen tema sayısı	Bireysel sorun yaşanan tema sayısı	Toplam yanılğı sayısı
Sevinç S.	0	1	0
Engin	0	3	1
Hüseyin	0	1	1
Kadir	0	3	1
Mustafa	0	1	1
Murat	0	5	5
Sevinç O.	0	4	5
Bahar	0	3	6
Rafet	1	1	0
Ahmet	1	3	1
Atilay	1	3	1
Ezel	1	2	2
Ömer	1	2	2
Ali B.	1	3	3
Cem	1	5	4
Mert	1	3	4
Zekiye	1	5	4
İsmail	1	5	5
Metin	1	6	5
Nevin	1	5	5
Barış	1	4	6
Filiz	2	3	2
Pınar	2	1	2
Umut	2	4	3
Arzu	2	5	4
Zuhal	3	5	1
Uğur	3	4	2
Zeynep	3	2	2
Kübra	3	6	3
Egemen	3	5	4
Ali İ.	4	4	1
Ebru	4	5	1
Azra	4	3	2
Ekin	4	4	2
Enes	4	5	2
Berk	5	6	1
Cahide	5	4	1
Duygu	5	6	1
Gencer	5	5	1
Hamdi	5	2	1
Meral	5	6	1
Can	5	6	2
Cağdas	5	3	2

Tablo 4.12. (Devam) *Görüşmecilerin, sistematik olarak değerlendirilen tema sayılarına göre sıralanışı*

Esmâ	5	6	2
İrem	5	6	2
Kadriye	6	6	0
Mestan	6	3	0
Nilgün	6	6	0
Sevim	6	6	0
Emrah	6	5	1

Görüşmecilerin metinlerdeki yanılgı sayılarını hem onların toplumsal yaklaşımlarıyla, hem de bireysel olarak yaşadıkları sorunlarla birlikte değerlendirmenin, bulguların, bu çalışmanın amacına hizmet edecek biçimde yorumlanabilmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Nitekim, manipülasyonun yalnızca kimler üzerinde daha etkili olduğunu tekil bir boyutla ele almak yerine, aynı zamanda kimlerin hangi koşullarda manipülasyona daha çok direnç oluşturduğunu incelemek ve her iki grubu da kendi içine araştırmak, yukarıda da belirtildiği üzere, manipülasyonlarla alıcılar arasında oluşan üç farklı durumu ortaya koymaktadır. Bu üç durum, burada sunulmuş olan bulgular ve incelemeler birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan ilişki biçimleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Manipülatif metinler karşısında en az yanılan görüşmeciler, iki farklı gruptan oluşmaktadır:
 1. Yaşadıkları sorunları sistematik olarak değerlendirseler de değerlendirmeseler de, metinlerin temaları hakkında çok az sorun yaşayanlar,
 2. Bu temalar hakkında çok sorun yaşayanların içinde, bu sorunları sistematik olarak değerlendirenler.
- Manipülatif metinler karşısında en çok yanılan görüşmeciler ise belirgin bir grubu oluşturmaktadır ve bu grup, iki özelliği birden taşıyan görüşmecilerden oluşmaktadır:
 1. Metinlerin temaları hakkında çok sorun yaşıyor olmaları,
 2. Bu sorunları sistematik olarak değerlendirmemiş olmaları.

4.2.4.2. Sorunlara toplumsal yaklaşım biçimlerinin etkisi

Bu bölümde görüşmecilerin metinleri değerlendirme biçimleri ile bu metinlerin temalarını toplumsal ölçekte değerlendirme biçimleri arasında görülen ilişkiler sunulmuştur. Görüşmecilerin, metinleri değerlendirme süreçleriyle, toplumsal sorun olarak gördükleri temalar arasındaki ilişki, bir önceki bölümde sunulan ve görüşmecilerin hem yaşadıkları bireysel sorunlarla, hem de sorunlara sistematik yaklaşma durumlarıyla kurulan ilişkiyi destekleyen bir sonuç ortaya koymaktadır. Bir önceki bölümde sunulduğu biçimde bireysel olarak çok sorun yaşayan görüşmeciler ağırlıklı bir çoğunlukla, sorun yaşadıkları temaları, aynı zamanda toplumsal birer sorun olarak da tanımlamışlardır. Bunun yanında, herhangi bir konuda sorun yaşamamış olan görüşmeciler iki farklı durumu ortaya koymuşlardır. Bu görüşmecilerin bir kısmı, kendileri sorun yaşamıyor bile olsalar, o konuyu toplumsal bir sorun olarak tanımlamışlar, bir kısmı ise bu konuların toplumsal olarak da sorun olmadığını ifade etmişlerdir. Bu yüzden, görüşmecilerin büyük çoğunluğu, kendileri sorun yaşamış olsalar da olmasalar da, bu altı temayı çoğunlukla toplumsal sorunlar olarak nitelendirmişlerdir. Buna rağmen, bu görüşmecilerin metinlerdeki yanılı sayıları, çok düşük ya da çok yüksek olabilmektedir. Bu ayrımı yaratan faktör, bir önceki bölümde gösterildiği gibi, görüşmecilerin toplumsal sorun olarak gördükleri konuları, sistematik olarak değerlendirme konusundaki farklılıklarıdır. Bu açıdan, görüşmecilerin değerlendirmeleri toplumsal boyutuyla ele alındığında, ideolojik ve toplumsal yaklaşımların daha belirgin biçimde göze çarptığı görülmektedir. Bunun nedeni, bir konuyu toplumsal bir sorun olarak gören görüşmecilerin, bu sorunu hangi faktörlere bağladığının daha dolaysız görülebilmesidir.

Tablo 4.13.'de, görüşmeciler, toplumsal sorun olarak gördükleri tema sayılarına göre sıralanmışlardır. Tablonun üst sıralarında, toplumsal ölçekte çok az sayıda sorun gören görüşmecilerin, hem temaları sistematik olarak değerlendirme sayılarının çok düşük olduğu, hem de metinlerde az yanılı sayılara sahip oldukları görülmektedir. Bu görüşmeciler, bireysel olarak sorun yaşayıp yaşamamalarından bağımsız olarak, Türkiye'de bu konularda sorun olmadığını düşündüklerini gösteren açıklamalar yapmışlardır. Örneğin Sevinç S., geçim sıkıntısı konusunda, "Durumumuz idare eder, fena sayılmaz. Emekli olduktan sonra daha temkinli olmaya başladık ama... İnsanlar durumlarına göre para harcamalıdır. Çoğu, parasızlıktan yakınıyor ama kaç bin TL'lik

telefonlar kullanıyorlar, kredi kartlarıyla lüks harcamalar yapanlar çok.” ifadeleriyle, bu sorunu yaşayan insanların varlığını kabul etmekle birlikte, bunun toplumsal değil, kişisel bir sorun olabileceğini vurgulamıştır. Aynı görüşmeci, altı temadan yalnızca sosyo-ekonomik adalet konusunu toplumsal bir sorun olarak nitelendirmiş, ancak bu soruna yaklaşımını da tek boyutlu bir düzlemde dile getirmiştir: “Ekonomik olarak bir uçurum var, özellikle emekliler için. Devletten emekli olanların maaşları düzenlenmeli. Beni en çok rahatsız eden sosyal adalet görüntüsü, dilenciler; görünce geriliyorum.” Bireysel olarak 3 tema hakkında bireysel sorun yaşayan Engin adlı görüşmeci ise, hiç bir konuyu toplumsal sorun olarak görmediğini ifade eden cümleler kurmuştur: Engin, sorun yaşadığı geçim sıkıntısı konusunu, “Alım gücümüzde bir düşüş oldu. Pandeminin bunda etkisi var. Keyif için para harcamıyoruz. Tüm dünya sorun yaşıyor, duruma göre davranılmalı.” ifadeleriyle dile getirmiş, geçim sıkıntısı konusunu kendi bağlamı içerisinde değerlendirmemiştir. Aynı görüşmeci, sosyo-ekonomik adalet konusunda ise “Ben yeterince kazanmak için ek işler yapıyorum, para biriktiriyorum. Her sene tatil yaparım ama ille denize gitmek değil. Köyüme giderim, pikniğe çıkarız. Ben lükse karşıyım.” ifadelerini kullanmıştır.

Tablo 4.13. Görüşmecilerin, toplumsal sorun olarak gördükleri tema sayılarına göre sıralanışı

Görüşmeci	Toplumsal sorun olarak görülen tema sayısı	Sistematik olarak değerlendirilen tema sayısı	Toplam yanılğı sayısı
Engin	0	0	1
Sevinç S.	1	0	1
Hüseyin	1	0	1
Ali B.	1	1	3
Mustafa	2	0	1
Ömer	2	1	2
Ahmet	3	1	1
Kadir	3	0	1
Ezel	3	1	2
Atilay	4	1	1
Zuhal	4	1	1
Zeynep	4	3	2
Bahar	4	0	6
Ali İ.	5	4	1
Rafet	5	1	0
Berk	5	5	1
Gencer	5	5	1
Meral	5	5	1
Ekin	5	4	2
Filiz	5	2	2
Pınar	5	2	2
Umut	5	2	3

Tablo 4.13. (Devam) *Görüşmecilerin, toplumsal sorun olarak gördükleri tema sayılarına göre sıralanışı*

Cem	5	1	4
Mert	5	1	4
Zekiye	5	1	4
Sevinc O.	5	0	5
Kadriye	6	6	0
Mestan	6	6	0
Nilgün	6	6	0
Sevim	6	6	0
Cahide	6	5	1
Duygu	6	5	1
Ebru	6	4	1
Emrah	6	6	1
Hamdi	6	5	1
Azra	6	4	2
Can	6	5	2
Çağdaş	6	5	2
Enes	6	4	2
Esmâ	6	5	2
İrem	6	5	2
Uğur	6	3	2
Kübra	6	3	3
Arzu	6	2	4
Egemen	6	3	4
İsmail	6	1	5
Metin	6	1	5
Murat	6	0	5
Nevin	6	1	5
Barış	6	1	6

Tablo 4.13.'de görülebileceği gibi, görüşmecilerin içinde, temaları toplumsal sorunlar olarak değerlendirmeyenlerin sayısı daha azdır ve kişi sayıları, toplumsal sorunları tanımlayanların sayılarına paralel biçimde artmaktadır. En çok sayıdaki görüşmeci grubu, altı temanın hepsini toplumsal birer sorun olarak görenlerden oluşmaktadır. Tablo incelendiğinde, bu görüşmecilerin, konuları ne kadar çok sistematik olarak değerlendirilmişse, metinlerdeki yanlışlıklarının da o kadar az olduğu görülmektedir. Örneğin 6 temanın hepsini, hem toplumsal sorunlar olarak değerlendiren, hem de sistematik olarak ele alan 5 kişiden 4 tanesi metinlerde hiç yanlışlanmamış, 1 tanesi de 1 kez yanlışlanmıştır. Ancak yine bu 6 temanın hepsini toplumsal sorunlar olarak değerlendiren, ancak bu sorunları sistematik biçimde değerlendirme sayıları “0” ve “1” olan 5 görüşmecinin metinlerdeki yanlışlıkların sayıları 5 ve 6 rakamlarından oluşmaktadır. İlk gruba örnek olarak Nilgün adlı görüşmeci, artan kadın cinayetleri konusunda, “Şiddetin artmasının nedenleri bence, hem toplumsal psikolojinin bozulması hem de cezaların yetersiz olması. Muhafazakarlaşma, kadınları baskılama, kapalı yaşantılar buna sebep.” ifadelerini kullanmış, yükseköğretim

konusunda ise “Geniş ölçekte coğrafya ve ekonomi belirleyici. Doğudaki liselerden mezun olanın şansı çok daha az, eğitim seviyesi aynı değil ama aynı sınava giriyorlar. Ben eczacılık okumak istiyordum ama ekonomik koşullarımdan dolayı başka şehre gidemedim.” diyerek, sorunu ekonomik bağlamı içerisinde değerlendirmiştir. Mestan adlı görüşmeci ise, yükseköğretim konusunda “Her üniversitede aynı fakültelerin eğitim seviyesi aynı değil. Bu böyle olduğu sürece zaten eğitimde fırsat eşitliğinden söz edilemez. Bunun dışında en belirleyici unsur ekonomi. Ailenin ekonomik seviyesi, çocuğunun sınava hazırlanmasını belirliyor.” ifadelerini kullanırken, geçim sıkıntısı konusunda da “sistem eşitsizlik üzerine kurulu olduğu için geçim sıkıntısı yaşayan insnaları yaratması olağan.” diyerek, sorunu belli bir tarihsel çerçevede değil, tarihsel ve sosyo-ekonomik bağlamı içinde değerlendirmiştir.

Tüm konuları toplumsal birer sorun olarak gören ve metinlerdeki yanılğı sayıları yüksek olan diğer gruptaki görüşmecilerin ise sorunları bağlamları içinde değerlendirmedikleri görülmüştür. Metin adlı görüşmeci, geçim sıkıntısı konusunda “Ekonomi 19 yıldır kötüye gidiyor ve bunun nedeni, Cumhuriyet’in kaynaklarını kullanıp bitirmiş olmaları. Bunu da bir kin duygusuyla yaptılar.” diyerek, aynı sorunu sınırlı bir çerçeve içinde sorunlaştırmış, kadın cinayetlerinin artış sebebini ise “bağnaz kafa yapısının egemen olması”na bağlamıştır. Aynı görüşmeci, sosyo-ekonomik adalet konusunu ise “Son yıllarda özentisi çok arttı; parayı bir şekilde bulan gösteriş yapıyor. Lüks arabalar, şımarık davranış biçimleri, vitrine dönük bir yaşantı oluştu.” ifadeleriyle, sorunu yine belli bir tarihsel süreçle ilişkilendirmiştir. Benzer şekilde İsmail adlı görüşmeci, kadına yönelik şiddet konusunu, “Erkek şiddetinin nedenleri, yetişme şekli. Toplumsal yapı değişti ve insanlar da buna göre değişiyor.” ifadeleriyle, belli bir tarihsel döneme atfetmiş, geçim sıkıntısı konusunu ise “Ekonomimiz dışa bağımlı hale geldi ve bu da sürekli ekonomiyi zayıflatıyor. Herşeyi ithal ediyoruz. Iphone, 2017’den beri tam 5 kat arttı.” cümleleriyle, ekonomik sorunları tekil bir perspektiften ele almıştır.

Bu örneklerde de görülebileceği gibi, tüm temaları toplumsal sorun olarak değerlendiren görüşmecileri kendi içlerinde farklılaştıran yaklaşım biçimleri, metinlerdeki yanılğı sayılarına doğrudan yansımıştır. Tablo 4.12.’de, toplumsal sorun olarak görülen tema sayıları en az ve en çok olan gruplar dışında, diğer görüşmeciler incelendiğinde de, sorunların sistematik olarak değerlendirilme sayıları ile metinlerdeki

yanılgı sayıları arasında, genellikle bir ters orantı göze çarpmaktadır. Sistematik olarak değerlendirilen konuların sayısı düştüğünde yanılgı sayılarının yükseldiği, sistematik olarak değerlendirilen temaların sayısı yükseldikçe yanılgı sayılarının düştüğü belirgin biçimde göze çarpmaktadır. Bu bağlamda görüşmeciler, toplumsal sorun gördükleri konular çerçevesinde incelendiğinde, yine ideolojik ve toplumsal yaklaşımlarının, görüşmecilerin manipülasyonlar karşısındaki konumunu belirleyici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İdeolojik ve toplumsal yaklaşımlar, bu bölümde görüldüğü gibi, görüşmecilerin bir konuyu toplumsal bir sorun olarak görüp görmemelerinin önüne geçen bir etkiye sahip olmuştur. Metinlerin konularını yüksek oranda sorun olarak gören görüşmecileri, bu sorunlara olan yaklaşımları noktasında farklılaştıran etkenin, ideolojik yaklaşımları olduğu görülmektedir. Bu etki, kimi görüşmecilerde, sorunların kaynağını mevcut siyasi ortamla sınırlandırma şeklinde, kimi görüşmecilerdeyse bunun tersine, dini ve milli değerlerin eksikliğiyle ilişkilendirme biçiminde göze çarpmaktadır. Aynı ideolojik etki, metinlerin konularını sorun olarak tanımlamayanlarda ise genellikle tek doğrultuda kendini göstermektedir. Bu konuları toplumsal sorun olarak görmeyen görüşmeciler büyük çoğunlukla, yaşanan sorunları, o sorunu yaşayanların bireysel sorunları olarak gördüklerini ve mevcut siyasi sistemi ya da işleyişi konu dışı tutmuşlardır.

Bu ideolojik ve toplumsal yaklaşım farklılıklarının etkisi, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerini ise doğrudan etkilemektedir. Sorunlara ideolojik bir kutuplaşma içinde yaklaşanlar, konuları toplumsal sorun olarak gördüklerinde bile genellikle sistematik çözümlemeler yapmamış ve sahip oldukları yaklaşım biçimlerine göre “doğru” ya da “yanlış” seçeneklerini işaretlemişlerdir. Sorunlara sistematik yaklaşanlar ise, her zaman bu konuları toplumsal sorun olarak değerlendirmiş ve metinlerde çok az sayıda yanılgı göstermişlerdir.

4.2.5. Görüşmecilerin, bilgi kaynaklarını kullanma biçimleri

Görüşmecilerle yapılan görüşmelerin son kısmında, gündemi hangi bilgi kaynaklarından ve ne şekilde takip ettiklerine, bir haberin güvenilirliğine yönelik hassasiyetlerinin hangi noktalarda oluştuğuna ilişkin sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin tümünün, gündem takibinde sosyal medyayı mutlaka kullandıkları görülmüştür. Görüşmecilerin büyük bölümünün ise, gündem ve haber takibinde sosyal medyayı, geleneksel medya araçlarından daha çok kullandığı saptanmıştır.

Görüşmecilere, sosyal medyadaki haberlerin ve bilgilerin daha çok ne şekilde karşılarına çıktığı sorulduğunda ise iki farklı durumun ağırlıklı olarak geçerli olduğu görülmüştür: Gündeme ilişkin bilgiler, görüşmecilerin bir kısmı için çoğunlukla kendi takip ettikleri haber kaynaklarından karşılarına çıkmakta, bir kısmıysa, haberlerin ve bilgilerin çoğunlukla popüler haber kaynaklarından, istem dışı olarak karşılarına çıktığını ya da bir tanıdıkları tarafından kendilerine gönderildiklerini söylemektedirler. Görüşmecilerin metinlerdeki yanlışlıkların sayısı ile bu iki farklı bilgi kaynağı kullanımı arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Metinlerde hiç yanlışlanmamış olan görüşmecilerin de, çok yanlışlıkları olan görüşmecilerin de, hem kendi takip ettikleri kaynaklardan hem de istem dışı olarak karşılarına çıkan kaynaklardan gündemi takip eden kişilerden oluştuğu görülmüştür. Bu farklılığın, 50 görüşmeci içinde, yanlışlıkların bir etkisine rastlanmamıştır.

Gündemi kendi seçtikleri kaynaklardan takip eden görüşmecilere ise, kaynaklarını hangi kriterlere göre seçtikleri sorulduğunda, yanıtlar iki tercih biçiminde yoğunlaşmaktadır: Kendi seçtikleri kaynaklardan gündem takibi yapan görüşmeciler, ya tanınmış, kurumsal haber sitelerini ve geleneksel medya araçlarının sosyal medyadaki hesaplarını güvenilir buldukları için tercih etmektedirler, ya da siyasi olarak taraf oldukları ve güvendikleri internet kaynaklarını ve siyasi olarak taraf oldukları geleneksel medya araçlarının sosyal medya hesaplarını tercih etmektedirler. Bilgi kaynaklarına, kurumsal ve tanınmış oldukları için güvenen ve siyasi tavrından dolayı güvenen görüşmeciler için de, manipülatif metinlerdeki yanlışlıkların sayısı ile kurulabilecek bir ilişkiye rastlanmamıştır. Görüşme metinleri incelendiğinde, kaynak seçimleri üzerinden ilişki kurulamamasının nedeninin, önceki bölümlerde de gösterildiği gibi, az yanlışlıkları gösteren ve çok yanlışlıkları gösteren görüşmecilerin, kendi içlerinde tek bir yaklaşım altında toplanmamaları olduğu görülmektedir. Kaynaklarını siyasi tercihlerine göre seçen görüşmecilerin, bu tercihleri doğrultusunda Suriyeli göçmenler hakkındaki metinleri doğru ya da yanlış kabul edebildikleri görülmektedir.

Görüşme metinleri incelendiğinde, kaynak kullanımı ile manipülatif metinlerin değerlendirilmesi arasında ilişki kurulmasını sağlayan faktörün, haberlerin teyidi aşamasında ortaya çıktığı görülmüştür. Görüşmecilerin bir kısmı, sosyal medyadaki haber kaynaklarını kendileri de seçmiş olsalar, popüler kaynaklardan da görüyor olsalar, kendileri için önemliyse, o haberin teyidini objektif bir şekilde yaptıklarını, siyasi taraf

gözetmeden birden çok kaynağa başvurarak kontrol ettiklerini belirtmişlerdir. Bu görüşmeciler çoğunlukla, metinlerin temalarını sistematik olarak değerlendiren ve siyasi kutuplaşma içinde yer almayan kişilerden oluşmaktadır. Önem verdikleri bir konuda rastladıkları bir bilgiyi mutlaka farklı yerlerden de kontrol ettiklerini söyleyen görüşmecilerin ağırlıklı çoğunluğunun, hem sistematik olarak değerlendirilen tema sayıları çok yüksek, hem de metinlerdeki yanlışlıkların sayıları çok düşüktür. Söz konusu kontrol biçimleri en çok, “siyasi olarak karşı tarafa ait haber sitelerine de bakmak” ve “doğrulama platformlarına başvurmak” gibi örnekler olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin Sevim adlı görüşmeci, sosyal medyada gördüğü bilgileri nasıl kontrol ettiğini, “Ben her iki siyasi taraftan karşılaştırarak bakarım bir habere. Objektif kaynak ararım ve oralardan takip ederim. Kendi inandığım siyasi tarafa göre bakmam. Aldandığım da olur. Teyite muhtaç çok sayıda haber oluyor.” ifadeleriyle dile getirmiştir. Berk adlı görüşmeci de, “Kaynaklarımı objektif olarak seçerim, siyasi taraf olarak değil. Bir haber benim için önemliyse *teyit.org* gibi sitelerden kontrol ederim.” ifadeleriyle, benzer şekilde, hem kaynaklarını siyasi taraf gözetmeden seçtiğine, hem de doğrulama platformlarına vurgu yapmıştır. Emrah adlı görüşmeci ise bir haberi değerlendirebilmek için, teyit edilebilecek bir yapıda olup olmadığının önemli olduğunu dile getirmiştir: “Önemliyse araştırırım. Haberi kim paylaşmış, bildiğim biri mi, teyit edebileceğim veriler var mı? Kurumsal olup olmaması önemli değil, siyasi olarak bana yakın olması da...” Kadriye de, “Önemli bir bilgi karşıma çıktığında, doğruluğunu araştırırım. Haberin altındaki yorumlara da bakarım. Bir kaynağın ideolojik, siyasi olarak bana yakın olması, güvenmemi sağlamaz.” diyerek, benzer vurguları dile getirmiştir.

Bununla birlikte, metinlerdeki yanlışlıkların sayıları çok yüksek olan görüşmeciler büyük çoğunlukla, sosyal medyadaki haber takibinde takip ettikleri kaynakları, siyasi görüşlerine göre seçtiklerini belirtmişlerdir. Bu görüşmeciler çoğunlukla, belli bazı kaynakları güvenilir olarak seçtiklerini ve bunun o kaynakların paylaştığı bir habere güvenmek için yeterli olduğunu vurgulamışlardır. Aynı zamanda bu görüşmeciler çoğunlukla kendilerine karşıt siyasi haber kaynaklarına hiç güvenmediklerini de özellikle vurgulamışlardır. Örneğin 5 yanlışlıklarına sahip olan Metin adlı görüşmeci, “Takip ettiğim ve güvendiğim kanalları genellikle siyasi tarafı olduğum biçimde seçerim. Özellikle kişiler belirleyicidir. Siyasi olarak da doğruluk olarak da tanıdığım güvendiğim kişiler var, onları takip ederim. Kişi kurumdan daha önemli benim için.

Örneğin Yılmaz Özdil nereye giderse onu oradan takip ederim. Güven zaman içinde oluşuyor ve şimdiye kadar beni pek yanıltmadılar.” sözleriyle, güven konusunda kişilerin kurumlardan daha belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Yine 5 metinde yanılmış olan Barış, “Takip ettiğim, güvendiğim hesaplar var onlarda çıktıysa inanırım. Televizyonda da sosyal medyada da siyasi olarak taraf seçerim. Sağa güvenmem.” diyerek aynı vurguları yapmıştır. Haber kaynaklarını kendi siyasi ve ideolojik görüşü doğrultusunda seçen ve yanılğı sayısı düşük olan görüşmecilerin de sayısı yüksektir ancak bu görüşmecilerin büyük çoğunluğu, kendi seçtikleri kaynaklarda görmüş olsalar da, önemli buldukları bir haberi mutlaka farklı platformlardan kontrol ettiklerini belirtmişlerdir. Bahar adlı görüşmecinin ifadeleri ise farklı bir duruma işaret etmektedir. Altı yanılğı sayısı olan Bahar, “Benim için önemli bir haber gördüğümde Google’den araştırırım, objektif yaklaşıyorum. Sosyal medyada sıkça aldandığım oluyor.” ifadelerini kullanmıştır. Bahar, bir haberin doğruluğunu Google adlı arama motorundan kontrol etmenin objektif sonuçlar vereceğini düşündüğünü belirterek, arama motorlarının filtre balonu etkisine neden olan algoritmik özelliklerine ilişkin dikkat çekici bir vurgu yapmıştır. Benzer şekilde, yine yanılğı sayısı yüksek olan ve kendi seçtiği kaynaklardan çok popüler kaynakları kullanan görüşmeciler de filtre balonu etkisine işaret edebilen bilgiler vermişlerdir. İsmail adlı görüşmeci, “Kaynak seçmiyorum özellikle, çok takipçisi olan, karşıma çıkan kaynaklardan görüyorum olan biteni. Yanıldığım da oluyor.” derken, Cem adlı görüşmeci de “Genellikle Facebook kullanıyorum ve haberleri çoğunlukla arkadaşlarımdan yolladığı linklerden öğreniyorum. Haberi yollayanın siyasi fikri neyse, yolladığı kaynak da o çerçevede oluyor.” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerde hem yankı odası etkisi, hem de filtre balonunun algoritmik işleyişine yönelik dikkat çekici bulgular bulunmaktadır.

Görüşmecilerin sosyal medyada kaynak kullanma biçimleri sistemli olarak incelendiğinde, manipülasyonun etkisini azaltan faktörler içerisinde yalnızca teyit mekanizmasının doğrudan ve tutarlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Görüşmecilerin en sık tekrarladıkları teyit biçimleri, farklı siyasi taraflara ait kaynaklardan kontrol etmek, kurumsal ve objektif olduğuna inanılan kaynaklara bakmak ve doğrulama platformlarından kontrol etmek şeklinde belirtilmiştir. Bu görüşmeciler, kendileri siyasi ve ideolojik görüşlere sahip olsalar da bu kontrolleri yaptıklarını vurgulamışlardır. Metinlerde en az yanılan görüşmeciler bu kesimden

çıkarken, en çok yanılanlarsa, haber takibini, siyasi ve ideolojik olarak güvendikleri kaynaklardan yapan ve bu kaynakların tek başına bir bilginin güvenilirliği için yeterli referansı sağladığını düşünenlerden çıkmıştır. Bu görüşmeciler çoğunlukla karşıt ideolojik görüşteki haber ve bilgi kaynaklarına güvenmediklerini söyleyerek, medyanın ideolojik parçalanmışlığına işaret etmişlerdir. Manipülasyonun etkisini arttırdığı görülen bu yaklaşım, Lewandowsky ve arkadaşlarının (2017: 353), post-truth çağını meydana getiren en önemli unsurlardan birinin, internet çağında medyanın hızlı bir biçimde parçalanmış olması olduğuna ilişkin saptamasını doğrulayan bir niteliktedir. Görüşme notlarında da görüleceği üzere bu parçalanmışlık, haber kaynaklarının ideolojik olarak bireyselleşmesinden, internet ağlarının algoritmik olarak bölümlenmelerine kadar geniş bir yelpazede gözlemlenebilir bir durumu ortaya koymaktadır. Bu karşılıklı durumun ortaya koyduğu sonuçlardan biri de, bilgiye ideolojik yaklaşmakla, bir ideoloji sahibi olarak bilgiyi değerlendirmenin farklı sonuçlar ortaya koyabileceğine ilişkindir. Nitekim önemli buldukları bir bilgiyi mutlaka çeşitli teyit yöntemleriyle kontrol ettiklerini belirten görüşmecilerin bir kısmı, bilgi, tarafı oldukları ideolojik bir kaynakta yer alıyor olsa bile bu kontrolleri yapacaklarını, siyasi olarak güvendikleri bir kaynakta yer almasının, bir bilgiye güvenmek için yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, çalışma kapsamında yapılmış olan araştırmalardan elde edilen bulgular, çalışmanın amaçları kapsamında değerlendirilmiş ve ulaşılan sonuçlar temel hatlarıyla yorumlanarak sunulmuştur. Elde edilmiş olan bu sonuçlar, çalışmanın kapsamı dahilinde tartışılmış, çalışma sırasında oluşan deneyimler ışığında, ilgili alanyazına bazı önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Sonuç

Bu tez çalışmasında, kullanıcıların ideolojik yaklaşımlarının ve toplumsal konuları değerlendirme biçimlerinin, sosyal medyadaki manipülatif bilgileri değerlendirme süreçlerine etkisinin olup olmadığına ilişkin bulgular elde etmek amacıyla, belirli bir örneklem dahilinde araştırmalar yapılmıştır. Elde edilmiş olan veriler, eleştirel söylem analizi ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak, “içiçe geçmiş tek durum desenlemesi” dahilinde incelenmiş ve bulgularan sonuçlar, çalışmanın amaçları doğrultusunda değerlendirilerek yorumlanmıştır. Bu kapsamda, *teyit.org* adlı doğrulama platformu tarafından derlenmiş olan ve “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan yanlış bilgiler” (2017) başlıklı çalışmasında yer alan manipülatif metinlerin içinden altı adet metin seçilerek eleştirel söylem analiziyle çözümlenmiştir. Elde edilmiş olan bulgulardan yararlanılarak bir görüşme metni hazırlanmış ve bu görüşme metni kullanılarak, maksimum çeşitlilik örneklemesiyle seçilmiş olan elli görüşmeciyle, metinler ve temalarını içeren konularda derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Her iki veri toplama tekniğiyle elde edilmiş olan bulgular, birbirleriyle olan ilişkileri içerisinde incelenmiş, böylece görüşmecilerin bu konulara olan bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarının, manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerinde etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Elde edilmiş olan tüm bulgular, çok boyutlu ve çeşitlendirilmiş bir ilişkiler ağı içinde ayrıntılandırılarak incelendiğinde, görüşmecilerin toplumsal sorunlara yönelik bireysel, toplumsal ve ideolojik yaklaşımlarının, metinlerin değerlendirilme süreçlerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu güçlü etki, görüşmecilerin konulara toplumsal bakış açılarıyla ve bireysel deneyimleriyle metinleri değerlendirmeleri arasındaki nicel bir sayısal ilişki içinde değil, nitel bir bulgulama kapsamında ve birlikte ele alındığında görünür olan bir etki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda elde edilmiş olan sonuçlar, görüşmecilerin manipülatif metinleri değerlendirme süreçlerinde

etkin faktörler olarak ortaya çıkan üç temel madde altında toparlanabilir. Bu üç temel madde, aşağıdaki gibidir:

- Görüşmecilerin toplumsal konulara olan ideolojik yaklaşımlarının etkisi,
- Görüşmecilerin, bireysel ölçekte yaşadıkları sorunların etkisi,
- Manipülatif metinlerin yapısal özelliklerinin etkisi

• **Görüşmecilerin ideolojik yaklaşımlarının etkilerine ilişkin sonuçlar:**

Görüşmecilerin hem metinleri, hem de metinlerin temalarını oluşturan konuları değerlendirme biçimleri incelendiğinde, temel olarak iki tür yaklaşım durumu görülmüştür:

- Metinlerin ve ilgili toplumsal konuların, ideolojik bir kutuplaşma içinde değerlendirilmesi,
- Metinlerin ve ilgili konuların, ideolojik bir çerçevede sınırlandırılmadan, bağlamları içerisinde ve sistematik bir neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmesi.

Birinci durumu oluşturan ideolojik kutuplaşma, manipülatif metinlerin dayandırılmış olduğu ideolojik zemine göre oluşmuştur. Bu ideolojik zemin, söylem analizleriyle ortaya konduğu biçimde; tarihsel, ekonomik ve sosyal boyutları olan toplumsal sorunların, belli bir tarihsel ve siyasi süreçte yaşanan yoğun göç dalgasına atfedilmesi ve bu yolla bu sorunların kendi tarihsel, ekonomik ve sosyal bağlamlarından kopartılarak, sorunların sebebi olarak Suriyeli göçmenlerin gösterilmesi çabası üzerine kuruludur. Bu çerçevede oluşan ideolojik kutuplaşmanın bir kutbunu oluşturan görüşmeci grubu, manipülatif metinlerin, hükümet karşıtı kaynaklar tarafından, hükümeti göçmen politikası üzerinden kötülemek amacıyla üretilmiş olduğunu belirterek bu metinleri inandırıcı bulmamışlardır. Bu görüşmecilerin konulara ideolojik yaklaştığını gösteren bulgular ise, aynı metinlerin temalarına ilişkin konulara yönelik olarak gösterdikleri yaklaşımlarda görülmüştür: Kutuplaşmanın bu tarafında yer alan görüşmeciler, ilgili konularda süregiden durumu korumaya meyilli olan, bu anlamıyla statükocu bir yaklaşım göstermişlerdir. Bu anlamda yaklaşım olarak ideolojik kutuplaşmanın bu tarafında yer alan görüşmeciler, manipülasyonlara direnç göstermişlerdir. Ancak bu direncin nedeni, metinlerin yapısal özelliklerini inceleyerek sistematik bir biçimde akıl yürütmüş olmaları değil, metinlerin konularına ilişkin

mevcut durumu koruma eğilimi göstermiş olmalarıdır. Bu yaklaşımlarından dolayı, manipülatif metinlerin analizlerinde ortaya çıkan ve toplumsal sorunların sömürülmesi amacını güden, metinlere ait dinamikler, bu görüşmeciler üzerinde sömürülmeye uygun bir zemin bulamadıkları için işlerlikleri çok düşük olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, manipülatif metinlere tamamen ideolojik yaklaşmanın, belli koşullar altında manipülasyonun etkisini azalttığı, ancak bunun manipülasyonların varlık nedenlerini azaltmadığı sonucu çıkartılabilir. Burada bu durumu oluşturan etken, ideolojik kutuplaşmayı oluşturan metinlerin kendi ideolojik yapısıdır; görüşmecilerin tek boyutlu değerlendirme süreçleri göz önüne alındığında oluşan durum, metinlerin ideolojik zemini değiştiğinde, aynı alıcı grubunun değerlendirmelerinin de değişebileceğine işaret etmektedir.

Birinci durumu oluşturan kutuplaşmanın diğer kutbundaki görüşmeci grubu, manipülatif metinleri büyük ölçüde inandırıcı bulmuş ve bunun nedeni olarak da, Suriyeli göçmenlere metinlerde atfedilen “kayırmacılığın” tamamen gerçek olduğuna inandıklarını dile getirmişlerdir. Bu görüşmeciler, Türkiye’deki mevcut iktidara eleştirel yaklaşan, hükümetin göçmen politikası eleştiren kişilerden oluşmaktadır. Ancak bu gruptaki görüşmeciler, manipülatif metinlerin üzerine inşa edildikleri toplumsal sorunları, büyük ölçüde tek boyutlu olarak ele almışlar, sorunları kendi bağlamları içinde yorumlamamışlar, özellikle kadına yönelik şiddet, geçim sıkıntısı, sosyal adaletsizlik gibi konuları, yalnızca mevcut siyasi iklimle ilişkilendirecek biçimde değerlendirmişlerdir. Bu görüşmeciler, metinleri inandırıcı bulma nedenlerini açıklarken, genellikle “bunun doğru olduğunu biliyorum”, “hükümetin böyle ayrıcalıklar tanıdığına inanıyorum” gibi ifadeler kullanmışlar ve metinlerin içerikleri hakkında önceden sahip oldukları inanışları öne çıkartmışlardır. Metinleri bu yaklaşımlarla değerlendiren görüşmeciler, en yüksek yanılga sayılarına sahip olan kesimi oluşturmuştur. Bu kesimdeki birçok görüşmeci ise, bazı metinlerdeki bilgilerin medyada yalanlandıklarını görmüş olmalarına rağmen “işin aslının böyle olmadığına” inandıklarını vurgulamışlardır. Bu durum, Johnson ve Seifert’in 1994 yılında yaptıkları bir manipülasyon çalışmasının sonucu olarak kavramsallaştırdıkları “devam eden etki” (*continued-influence effect*) kavramını hatırlatacak bir sonuçtur. Buna göre insanların önceden edindiği yanlış inançlarının ideolojik gücü, düzeltilmeden sonra da bu inancın aynı etkiyle devam etmesine neden olabilmektedir (Johnson ve Seifert, 1994: 1420-

1436). Birinci durumu oluşturan bu kutuplaşmanın her iki kutbundaki görüşmeciler, genel olarak metinlerin içeriklerini, belli bir ideolojik “inanç” çerçevesinde değerlendirmişler, ya hükümetin göçmen politikasında bir sorun olmadığını, ya da Suriyeli göçmenlerin, metinlerdeki bilgilerin doğru olduğuna inanmalarını sağlayacak biçimde, ilgili toplumsal sorunların sebebi olduğunu ifade etmişlerdir. Burada görülen inanç vurgusu, yankı odası etkisinin işlerliğine uygun bir örnek de oluşturmaktadır. Tekrar vurgulanacak olursa, “yankı odalarında paylaşılan bir haber yanlış olsa dahi o haberi paylaşan kişiyle benzer eğilimde olan diğer kişilerin bu haberi doğru kabul etme olasılığı yüksek olmaktadır.” (Flaxman vd.’den akt. Kavaklı, 2018: 669). Burada görülen kutuplaşma, görüşmecilerin metinleri büyük ölçüde kendi ideolojik yaklaşımları doğrultusunda değerlendirerek “doğru” ve “yanlış” seçeneklerini seçmelerine ve aynı zamanda metinlerin temasını oluşturan toplumsal konulara da aynı kutuplaşma içerisinde yaklaşımlarına neden olmuştur. Bu sonuç, bu örneklem dahilinde, manipülasyon sorununu, “bilginin nesnelliğinden çok inançların ve duyguların öne çıkması” durumunu vurgulayan “post-truth” kavramı çerçevesinde ele almanın, bu sorunu daha kavrayıcı bir şekilde değerlendirme olanağı sağlayabileceğini göstermektedir.

İkinci durumu oluşturan görüşmeciler ise, kendi ideolojik yaklaşımlarından bağımsız olarak metinleri objektif biçimde değerlendirmişler ve çok düşük yanılgi sayılarına sahip olan bir başka kesimi oluşturmuşlardır. Bu gruptaki görüşmeciler, retoriğine, içeriğine ve biçimsel özelliklerine bakarak, metinlerin manipülatif yapısını fark etmişler ve çoğunlukla, toplumsal bir sorunu sömürmek amacıyla kurgulandıklarını anlayabildiklerini dile getirmişlerdir. Bu görüşmecilerin en temel ortak özelliği, metinlerin temalarını oluşturan toplumsal konular hakkında sistematik çözümlemeler yapmış olmalarıdır. Manipülatif metinlerin temasını oluşturan konular, bu görüşmeciler tarafından çoğunlukla kendi sosyal, ekonomik ve tarihsel bağlamlarına değinilerek değerlendirilmiştir. Örneğin kadına yönelik şiddetin, erkek-egemen toplum yapısıyla ilgili bir sorun olduğu, sosyal eşitsizliğin verili ekonomik sistemin bir sonucu olduğu, sağlık sistemindeki sorunların, tarihsel bir sosyal devlet eksikliğine dayalı olduğu çözümlemeleri, bu görüşmeci grubunda en sık tekrarlanan değerlendirmeler arasındadır. Bu gruptaki görüşmeciler ağırlıklı olarak, yoğun göçmen hareketlerinin yaratmakta olduğu sosyal ve ekonomik sorunları kabul etmekle birlikte, metinlerin temalarını

oluşturan toplumsal sorunların temel sorumlusu olarak göçmenleri görmemişler ve bu amaçla kurgulanmış olan manipölasyonlara karşı yüksek direnç göstermişlerdir.

Görüşmecilerin metinlere ve temalarına yönelik olarak, ideolojik ya da objektif yaklaşım gösterme durumlarına göre elde edilmiş olan bu sonuçlar göstermektedir ki, manipölasyon sorunu ele alınırken, yalnızca manipüle olma ya da manipölasyona direnme durumlarını gözetmek, bulguları yorumlamak için yetersiz olabilmektedir; manipölasyona direnç göstermenin nedeni, yalnızca metinlerin ideolojik yapısıyla çatışan ideolojik yaklaşımların gösterilmesi de olabilmektedir. Bu açıdan bu sonuçlar, sosyal medyada manipölasyon sorununa yaklaşımda, hem manipölatif metinlerin ideolojik yapısının, hem de alıcıların toplumsal konularda, dahil olabilecekleri kutuplaşmaların birlikte değerlendirilmesinin daha sağlıklı sonuçlar verebileceğini göstermektedir.

- **Görüşmecilerin yaşadıkları bireysel sorunların etkilerine ilişkin sonuçlar:**

Görüşme bulguları ve metinlerin analiz bulguları birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan bir başka sonuç da, görüşmecilerin, metinlerin temalarını oluşturan konular hakkında bireysel sorunlar yaşayıp yaşamamış olmalarının, metinlerin değerlendirilmesinde belli bir etkisi olduğudur. Metinlerin temalarını oluşturan toplumsal konularda, bireysel olarak çok az sorun yaşayan görüşmeciler, metinler karşısında genel olarak çok az manipüle olmuşlardır. Ancak bulgular sistematik değerlendirildiğinde, bu konuda doğrusal bir ilişki kurulamayacağı görülmüştür. Bireysel olarak az sorun yaşayan görüşmecilerde görülen etki, çok sorun yaşayan görüşmecilerde görülmemiştir. Metinlerin temaları hakkında çok sorun yaşayan görüşmecilerin yanılgı sayıları, yine sorunları sistematik olarak değerlendirip değerlendirmemelerine göre değişmektedir. Metinlerin temalarına yönelik, bireysel ölçekte çok fazla sorun yaşayan görüşmecilerin, bu sorunları toplumsal bağlamları içinde değerlendiriyorlarsa, metinlerde çok az sayıda manipüle oldukları, ama toplumsal bağlamlarına değinmeden, belli bir ideolojik yaklaşım içinde değerlendiriyorlarsa çok sayıda metinde manipüle oldukları görülmüştür. Bu durumun ortaya koyduğu iki sonuçtan biri, bir konuda sorun yaşanmıyor olmasının, o sorunun sömürüsü üzerine inşa edilmiş manipölasyonun etkisini azaltıyor olmasıdır. Ancak bu durumun ortaya koyduğu ikinci sonuç, bir konuda sorun yaşıyor olmanın, o sorunu sömüren manipölasyonun her zaman etkili olacağı anlamına gelmiyor olmasıdır. Metinlerin

temalarını oluşturan konularda çok sorun yaşayan görüşmecilerin bir kısmı, yaşamakta oldukları ya da yaşamış oldukları sorunların nedenlerini, ait oldukları bağlamlar içerisinde değerlendirmişler ve bu sorunların kaynağı olarak Suriyeli göçmenleri hedef gösteren metinler karşısında manipüle olmamışlardır. Bununla birlikte, metinlerin temaları hakkında çok sorun yaşamış olan görüşmecilerin bir kısmı da, yaşadıkları sorunları genellikle tek boyutlu bir düzlemde değerlendirmişler, neden-sonuç ilişkileri kurmamışlar ve çoğunlukla yaşadıkları sorunların nedenlerini yalnızca belirli bir tarihsel ve siyasi süreçle ilişkilendirmişlerdir. Bu sonuçlar, görüşmecilerin yaşadıkları sorunları hangi temellere dayandırıyor olduklarının, onların bu konularda manipüle olup olmamalarında etkili bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, metinlerin analizlerinde “sömürülen sosyal dinamikler” olarak ortaya konan dinamiklerin, bireysel olarak az sorun yaşamış olan görüşmeciler üzerinde işlerlik kazanmadığı da görülmüş, bu görüşmecilerin de manipülasyona direnç gösterdikleri gözlenmiştir. Buradan çıkan sonuçlara göre, manipülatif metinlerin temalarını oluşturan konular hakkında bireysel sorunlar yaşanıyor olması, metinlerin değerlendirilmesinde belli koşullara bağlı bir etki göstermekte, bunun yanında, bu sorunların sistematik bir çerçevede değerlendiriliyor olması ise, metinlerin değerlendirilmesinde ve manipüle olma konusunda doğrudan etkili olmaktadır. Bu iki koşul birlikte göz önünde tutulduğunda, metinlerdeki yanlışlı sayıları kapsamında belirgin bir görüşmeci grubu göze çarpmaktadır: Metinler karşısında en çok manipüle olan görüşmeciler, hem metinlerin temaları hakkında çok sorun yaşamış, hem de bu sorunları belli bir ideolojik çerçevede yorumlamış kişilerden oluşmaktadır.

- **Metinlerin yapısal özelliklerinin etkilerine ilişkin sonuçlar:**

Görüşmecilerin metinleri değerlendirme süreçlerinde, metinlerin yapısal niteliklerinin etkilerine ilişkin sonuçlar ise belli başlı birkaç noktayı öne çıkartmıştır. Öncelikle, metinlerin biçimsel özellikleri, retorik, metinleri paylaşan kaynakların hesap adları ve görseller gibi öğelere dikkat edenlerin, büyük ölçüde yanlışlı sayısı çok düşük olan görüşmeciler olduğu görülmüştür. Metinlerde yüksek derecede manipüle olanlar genellikle metinlerin biçimsel özelliklerinden çok, konularına yönelik değerlendirmeler yapmışlardır. Bu durumun tek istisnası, tanınmış ve kurumsal bir kaynak olarak tanımlanmış olan Sözcü gazetesi yazarı Murat Muratoğlu’nun paylaşımıdır. Görüşmecilerin bu metni değerlendirme süreçlerinde, bilgi kaynağına ideolojik bir

kutuplaşma içinde atfedilen rolün etkisi, çok belirgin bir biçimde görülmüştür. Metni inandırıcı bulanlar ve bulmayanlar büyük çoğunlukla, bilgi kaynağının güvenilirliği konusunda birbirlerinin tam tersi yaklaşımlar göstermişlerdir. Bilginin bu kaynaktan verilmiş olmasının, metnin inandırıcı olmadığına inanmak için yeterli bir neden olduğunu söyleyenler ve bunun tersine, bu bilgi kaynağının, habere inanmak için yeterli neden olduğunu söyleyenler, bu metin üzerinde manipüle olmayan ve olan görüşmeci gruplarını oluşturmuştur. Bu durum, medyanın ideolojik kutuplaşma üzerinden parçalanmışlığının tipik bir örneği olarak öne çıkmış ve bilgi kaynağına yönelik güvenin yalnızca tanınmışlık ve kurumsallık üzerinden yorumlanamayacağını göstermiştir. Bu kutuplaşma içinde değerlendirme yapan çok sayıda görüşmeci, bu metni değerlendirirken büyük ölçüde haber kaynağını referans almışlardır. Bu durum, Lewandowsky ve arkadaşlarının 2017 yılında yaptıkları çalışmanın sonucunda ortaya koydukları, post-truth çağını meydana getiren en önemli unsurlardan birinin, internet çağında medyanın hızlı bir biçimde parçalanmış olması sonucunu destekler niteliktedir (Lewandowsky vd., 2017: 353). Bunun yanı sıra, beşinci metinde Ekrem İmamoğlu'na atfedilen sözlerin, retorik ve üslup olarak ona uygun olduğunu ve tersine, kendisine hiç uygun olmadığını söyleyerek metni değerlendiren görüşmeciler, metin üzerinde ideolojik kutuplaşma oluşturma durumunun bir adım ötesine geçerek, metinde kullanılan kişiye atfedilen toplumsal tavrı da keskin bir ideolojik kutuplaşma içinde belirlemişlerdir. Bu noktada en dikkat çekici unsurlardan biri, İmamoğlu'na sempati duyan görüşmecilerin de, kendisinin göçmenler konusundaki tavrı konusunda kendi içlerinde kutuplaşmış olmalarıdır. Bu kutuplaşma, İmamoğlu'nun haklı olarak Suriyeli göçmenlere karşı tavır almış olabileceği ve onun asla böyle bir tavır göstermeyeceği şeklinde bir değerlendirme farklılığını ortaya koymuştur. Özellikle bu iki metinde görülen değerlendirme durumları, görüşmecilerin ideolojik yaklaşımlarının yalnızca metinleri değerlendirme süreçlerini değil, aynı zamanda metinlere referans gösterilen kurumsal kişiliklerin de değerlendirilmesi süreçlerini belirleyebildiğini göstermiştir. Bu sonuç, Bauman ve Lyon'un (2013: 14), "Yalnızca sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın bir sonucudur." saptamasındaki parçalanmışlık vurgusuna karşılık gelen bir ideolojik kutuplaşmanın, manipülasyonların etkisi üzerindeki belirleyici rolüne ilişkin bir bilgi de sunmaktadır. Bu iki metin dışındaki metinlerde yer alan "Tcvatanım", Bağdat Caddesi Forumu", "Suriye Vatandaşlık Bürosu" gibi hesap adları; yalnızca

metinleri inandırıcı bulmayan görüşmeciler tarafından dikkate alınmış ve çoğunlukla “ciddiyetsiz”, “kışkırtıcı” ya da “kötü niyetli” gibi ifadelerle değerlendirilmiştir.

Metinlerin değerlendirilmesinde öne çıkan bir başka yapısal faktör de, görüşmecilerin çoğunlukla, metinlerde yer alan bilgilerin sosyal medyadaki tekrarlarına sıkça maruz kalmış olduklarını belirtmiş olmalarıdır. Ancak bu faktörün, tek başına metinlerin manipülatif etkisini belirleyen bir faktör olmadığı görülmüştür. Metinlerde yanlışlığı gösteren görüşmeciler sıklıkla, o metne inanma gerekçeleri içinde, bu bilgiyi daha önce de çok görmüş olduklarını dile getirmişlerdir. Bu görüşmeciler değerlendirmelerinde genel olarak, “bunları çok duyuyoruz, bunlar olan şeyler” gibi ifadeler kullanmışlardır. Ancak aynı metinleri inandırıcı bulmayan çok sayıda görüşmeci de bu tekrarlara sıkça maruz kaldıklarını dile getirmiş, ama bu durumu, “sürekli karşımıza çıkan yalan haberler” ifadeleriyle yorumlamışlardır. Bu sonuçlar, manipülasyonların tekrarlarına sık maruz kalmanın bu manipülasyonlara olan inancı körükleyebildiği gibi, tersine, güvensizliğin mutlaklaşmasına da neden olabileceğini göstermektedir. Bu durum, yankı odası etkisinin, ancak uygun ideolojik ya da toplumsal yaklaşım zemini bulduğunda doğrudan etki gösterebileceğine ilişkin bir sorgulamayı gündeme getirmektedir. Sık tekrara maruz kalmak, manipüle olan görüşmeciler için bir gerekçe olarak gösterilirken, manipülasyonun farkında olan görüşmeciler için, bilginin yanlışlığını mutlaklaştıran bir faktör olarak etki gösterebilmektedir.

Bilgi kaynaklarının kullanım biçimine ilişkin olarak, görüşmecilerin manipülasyona direnç gösterebilmelerini sağlayan bir faktör olarak, bilginin teyit edilmesi vurgusu öne çıkmıştır. Metinlerde yanlışlığı sayıları çok düşük olan görüşmecilerin birçoğu, kendileri için önemli bir bilgiyle karşılaşp tereddüt ettiklerinde, çeşitli yollarla o bilginin doğruluğunu kontrol ettiklerini belirtmişlerdir. Bu kontrol etme biçimleri çoğunlukla, farklı ideolojik taraflardaki bilgi kaynaklarını incelemek şeklinde olmaktadır. Bunun dışında en sık vurgulanan teyit etme biçimleri içinde, doğrulama platformlarına başvurmak, metinlerin altındaki yorumlarda teyit edebilecekleri bilgiler aramak ve metnin kendi yapısının, teyit edilebilir olup olmadığına bakmak gibi yöntemler görülmüştür. Bu görüşmeciler aynı zamanda, metinlerin temalarını oluşturan konularda sistematik ve objektif değerlendirmeler yapmış olan kişilerden oluşmaktadır ve kendi takip ettikleri bilgi kaynaklarının ideolojik yapısının, bir habere güvenmek için yeterli olmadığını vurgulamışlardır. Bu

açından bakıldığında, sosyal medyada bilgiyi teyit etme davranışı, doğrudan manipülasyona direnç göstermeyi sağlayan bir faktör olarak yorumlanabileceği gibi, metinleri belli bir ideolojik çerçevede değerlendirmeyen görüşmecilerin davranış biçimi olarak da yorumlanabilir.

5.2. Tartışma ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, metinlerin değerlendirilmesinde ideolojik yaklaşım faktörünün çoğunlukla, yaşanmış olan bireysel sorunlarla, sorunlara olan toplumsal yaklaşımlarla ya da metinlerin kendi yapısal özellikleriyle birlikte işlediği, ancak ideolojik yaklaşımların büyük bir çoğunlukla diğer etkenleri de belirlediği görülmüştür. Vurgulanması gereken noktalardan biri, manipülasyona direnç gösterme konusunda en belirleyici faktörlerden biri olarak görülen, görüşmecilerin toplumsal konuları objektif ve sistematik biçimde değerlendirme faktörünün, görüşme notları bağlamsal olarak incelendiğinde, bilişsel bir yeti olarak değil, bir yaklaşım biçimi olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Metinlerde en az yanılğı gösteren kesimin, metinleri dar bir ideolojik yaklaşımdan bağımsız olarak değerlendikleri ve bu konuda herhangi bir kutuplaşma içinde davranmadıkları görülmüştür.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de, sosyal medyada manipülasyon sorununun, ancak metinle alıcı arasındaki karşılıklı ilişki içinde ele alındığında, daha belirgin olarak görünür olabileceğine ilişkindir: Görüşmecilerin ideolojik yaklaşımlarının, büyük bir çoğunlukla, metinlerin ideolojik yapısına bağlı olarak etki gösterdiği görülmüş, görüşmecilerin bir kısmı, manipülasyonun hedeflemiş olduğu sosyal dinamiklerin bağlamına göre ideolojik bir kutuplaşma oluşturmuşlardır. Söylem analizlerinde bulgularan potansiyel manipülatif etkilerin, görüşmecilerin bu inşada yer alan toplumsal konulara olan yaklaşımları tarafından belirlendiği, dolayısıyla da manipülasyonun, yalnızca mesajın oluşturulması sürecinde değil, alıcı tarafından alımlanması sürecinde de şekillendiği görülmektedir. Bu açıdan, metinle alıcıyı birlikte ele alarak manipülasyon sürecini değerlendirmenin, konunun daha çok boyutunu ortaya koyabileceği görülmektedir.

Buna bağlı olarak ortaya çıkan bir başka önemli sonuç, genel olarak manipülasyonun etkisini araştırmak için yalnızca manüpile olanlar ve olmayanlar

üzerinden bir sınıflandırmaya gitmenin yetersiz ve yanlış sonuçlar verebileceğine ilişkindir. Bu çalışmada yanlışlı sayıları en düşük olan görüşmecilerin, konuları sistematik ve objektif değerlendirenlerle, tamamen ideolojik bir kutuplaşma içinde yaklaşan bir gruptan oluştuğu görülmüştür. En az manipüle olan görüşmecilerin bir kesiminin, yalnızca metnin ideolojik yapısına karşıt bir ideolojik yaklaşım sergiledikleri için metinlerin doğruluklarını reddetmiş olmaları, manipülasyon sorununu yalnızca manipüle olan kullanıcılar üzerinden incelemenin eksik sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Manipülasyona direnç gösterme nedenleri, büyük ölçüde ideolojik yaklaşımlarına bağlı olan görüşmecilerin varlığı, bu örnekteki manipülatif metinlerin varlık nedenini doğrudan ilgilendiren bir unsur olarak görünmektedir. Dolayısıyla, manipülasyon sorununu çözmeye yönelik yapılacak çalışmaların, alıcıların tabi oldukları sosyal, ekonomik ve ideolojik belirlenimlerin göz önünde tutularak yapılması, sorunun çok boyutlu olarak tanımlanabilmesi açısından önemli görünmektedir. Bu nokta aynı zamanda, tabi oldukları toplumsal dinamiklerin ve bunun yaratmış olduğu ideolojik yaklaşımların, alıcıların bilgiyi değerlendirme süreçlerinde bilginin nesnelliğinden daha etkili olabileceğini de göstermektedir. Bu açıdan, bu çalışmanın sosyal medyadaki manipülasyon sorununu post-truth bir zeminde ele alma amacını da doğrulayan bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Manipülasyon sorununun, gündem takibinde büyük hızla artan bir yaygınlığa sahip olan sosyal medyada ciddi boyutlarda bir sorun olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu soruna karşı geliştirilecek önlemleri oluşturabilmek için, öncelikle sorunun tüm boyutlarıyla tanımlanabilmesi önemlidir. Bu bağlamda, “post-truth” kavramının ortaya koyduğu çok boyutlu yaklaşım olanakları açısından Jason Harsin’in saptamalarını hatırlamak yerinde olacaktır. Harsin (2018: 25), post-truth çalışmalarının da, geleneksel medya çalışmalarındaki gibi, “liberal-eleştirel” karşıtlığı içinde bir eğilim gösterdiğini belirtir. Ona göre Batı’daki liberal-akademik çevre, post-truth çalışmalarında, “gerçek”in kaybolmasına yönelik bir panik havası ortaya koymakta ve bu yüzden gerçeklerin doğrulanabilmesine yönelik önerilerden ibaret bir alanyazın oluşturmaktadır. Oysa Harsin, post-truth kavramının, artan neoliberal ekonomik eşitsizliklerin, post-sömürgecilikteki yükselişin, ekolojik sömürünün hızla sürmesinin ve erkek-egemenliğin geri dönüşünün yarattığı iklimin sonuçlarından biri olarak doğduğundan ve bu yüzden post-truth çalışmaların tüm bu sosyal dinamikleri hesaba

katacak bir biçimde yapılmasının öneminden bahseder. Bu çalışmada da görülmektedir ki, kadına yönelik şiddet, sağlık sistemi, ifade özgürlüğü, eğitim hakkı, sosyal ve ekonomik adaletsizlik gibi konular, Harsin'in vurgulamış olduğu neo-liberal politikaların, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de oluşturmuş olduğu etkilerinden bağımsız düşünülemeyecek konulardır. Nitekim bu çalışmada da görüldüğü gibi, bu noktalar üzerinden oluşan ideolojik kutuplaşmalar, bu konulara olan yaklaşımlarda nesnelliğin önüne geçebilmektedir.

Bunun yanında, E. Davis de, post-truth dönemin oluşma koşullarını ayrıntısıyla incelediği kitabında, manipülatif haberlerin eski ve yeni halini incelemiş, günümüzde yükselen manipülasyon biçiminin temel niteliği olarak, “gerçek” diye dayatılan şeylerin bağlamsız hale gelmiş olmasını ortaya koymuştur. Bu bağlamsızlık, olguların doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmasını engelleyen bir koşul yaratır ve bu yüzden inançlar, bilginin nesnelliğinin önüne geçebilmektedir (Davis, 2017: 3-30). Bu tez çalışmasında analizi yapılmış olan manipülatif metinlerin de, tam olarak Davis'in vurguladığı şekilde, konularının bağlamlarından kopartılmış biçimde inşa edildikleri ve hedeflenen alıcılarla da bu bağlamsızlık üzerinden, ideolojik çerçeveler içerisinde buluşacak şekilde dizayn edildikleri görülmektedir.

Bu çalışma, sosyal medyadaki manipülasyon sorununu, yukarıda vurgulanan çok boyutlu toplumsal dinamiklerle birlikte ele alabilmek amacıyla post-truth kavramının ortaya koyduğu çerçevede yapılmış, ancak bu aynı zamanda bu çalışmanın sınırlılıklarını da belirlemiştir. Manipülasyonun etkilerini belirleyen toplumsal dinamikleri çok boyutlu olarak gözleyebilmek için nitel analizler yapılmış, bu da evrene genellemez, ancak belli noktalardaki güçlü bağlantıları görünür kılabilen ve bu konuda fikir verebilen sonuçları göstermiştir. Bu sonuçlara bakıldığında, bu yönde yapılacak çalışmaların, toplumsal dinamiklerin gözlenebileceği biçimde dizayn edilmiş farklı veri toplama teknikleriyle de desteklenecek şekilde yapılmasının, aynı zamanda örneklem olarak farklı toplumsal ve ideolojik temsilleri olan manipülatif metinlerin birlikte kullanılmasının, metinle alıcı arasındaki ilişkilerin sistemli bir biçimde araştırılmasının, Türkiye'de post-truth kapsamında yapılacak olan çalışmaların belli bir sistem içinde sürdürülebilmesini sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adar, A. (2018). Türkiye’de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(56): 13-36.
- Adorno, T. (2011). *Otoritaryen kişilik üzerine*. (Çev: D. Şahiner). Ankara: Say.
- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (1995). (Çev: O. Özügül). *Aydınlanmanın diyalektiği I. Cilt*. İstanbul: Kabcacı.
- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2010). (Çev: N. Ülger ve E. Karadoğan). *Aydınlanmanın diyalektiği*. İstanbul: Kabcacı.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aksu, H., Candan, U. ve Çankaya, M. (2011). *Her şey çıplak: Bildiğiniz internetin sonu – Web3*. İstanbul: MediaCat.
- Aktulum, K. (2008). Parçalılık / süreksizlik / kopukluk. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*. (1), 1-14.
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın Siyaseti*. İstanbul: Destek.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (2. Basım). (Çev: A. Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- Altınşık, Ç. ve Yıldırım, M. (2002). *Mülteci haklarının korunması*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Altuntaş, E. (2015). Aydınlanma döneminden günümüze bilimsel bilginin temelindeki ana sorunsal: İdealizm-materyalizm tartışması ve diyalektik yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12, (47), 27-43.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi: Sokrates öncesi Yunan felsefesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi, 2: Sofistlerden Platon’a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm. *C.Ü. İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 93-108.
- Ateş, S. (2020). *Politik nedenli tüketici boykotları: Tüketici boykot motivasyonları ve boykot sürecindeki tüketici davranışları üzerine niteliksel bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Auter, P.J. (1998). The internet and the world wide web. A.E. Grant ve J. H. Meadows (Editörler), *Communication technology update* içinde (109-123). Burlington: Focal Press.

- Aydın, D. (2019). *Yetişkinlerde zenofobi, empati düzeyi ve Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine dahil edilmelerine ilişkin algılar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ün.
- Aydemir, A. ve Yazıcı, H. (2019). Intergenerational education mobility and the level of development. *European Economic Review* vol. 116 (C), 160-185.
- Aydoğan, D. (2013). Türkiye’de dijital gazetecilik. *TOJDAC*, (3) 3, 26-40.
- Bahar, E. (2003). Görüşme yönteminin avantajları ve dezavantajları. <http://emrebahar.blogspot.com.tr/> (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2020).
- Balcıoğlu, İ. (2007). Sosyal ve psikolojik açıdan göç. İstanbul: Elit Kültür.
- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün şeffaflığı*. (Çev: E. Abora ve I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam ekran*. (Çev: B. Gülmez). İstanbul: YKY.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çev: O. Adanır). Ankara: Doğu-Batı
- Baudrillard, J. (2015). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*. (Çev: O. Adanır) Ankara: Doğu-Batı.
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Bauman, Z. (1997). *Modernite ve holokost*. (Çev. S. Sertabiboğlu). İstanbul: Sarmal
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin tüketiciler dünyasında bir şansı var mı?*. (Çev: F.Çoban-İ.Katırcı). Ankara: De Ki.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (Çev: P. Sıral). İstanbul: Habitus.
- Bauman, Z. (2014). *Bu bir günlük değildir*. (Çev. D. Kizen). İstanbul: Jaguar.
- Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme*. (6. Basım). (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*. (Çev: S. Çavuş). İstanbul: Can.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bayraktutan, G. (2015). İletişim araştırmalarında yöntemler. B. Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında İnternet Çalışmaları* içinde (s. 431-463). Konya: Literatürk.
- Boztepe, V. (2017). Televizyon haberlerinde Suriyeli mültecilerin temsili. *İlef Dergisi*, (4)1, 91-122. Bradley, F. (1968). *On some aspects of truth*. Essays on truth and reality. London: Oxford University Press.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern teori*. (Çev: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı.
- BMMYK (2019). *Handbook on procedures and criteria for determining refugee status and guidelines on international protection*. Geneva.

- Cansever, B. (2016). Bilgi toplumunda bir kavram kargaşası: Bilgi mi, enformasyon mu? *Sosyoloji Dergisi, Prof. Dr. Önal Sayın'a Armağan Sayısı*, 41-50.
- Castells, M. (2008). *Ağ toplumunun yükselişi*. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve umut ağları*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Castles, S. ve Miller, J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev. B. Bal ve İ. Akbulut) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe tarihine giriş*. İstanbul: Paradigma.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Paradigma
- Chan, M, Jones, C., Jamieson, K. ve Albarracin, D. (2017). Debunking: A meta-analysis of the psychological efficacy of messages countering misinformation. *Psychological Science*, 28 (11), 1531–1546.
- Cıngı, M. (2015). Online pazarlama iletişiminde kullanılan video içeriklerinin ürün tanıtımına etkisi. *Humanities Sciences*, 10 (4), 145-163.
- Claus, B., Geykens, K. vd. (2012). The referral backfire effect: The identity-threatening nature of referral failure. *International Journal of Research in Marketing*, (29) 4, 370-379.
- Clero, J. (2011). *Lacan sözlüğü*. (Çev: Ö. Soysal). İstanbul: Say.
- Colleoni E, Rozza, A ve Arvidsson A. (2014). Echo chamber or public sphere? Predicting political orientation and measuring political homophily in Twitter using big data. *Journal of Communication*, 64, 317–332.
- Creswell, J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S. Demir). Ankara: Siyasal.
- Çağlar, C. ve Çiftçi, A. (2014). Ailelerin sosyo ekonomik özelliklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi: Fakirlik kader midir? *International Journal of Human Sciences*, 11 (2), 155-175.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Çakır, M. (2018). Bilgi toplumu kuramları ve prekarya tartışmaları. Çakır, M. (Editör), *Bilgi toplumu tartışmaları* içinde, (19-114). İstanbul: Pales.
- Çakır, R. (2008). *Türkiye tartışıyor 1: Mahalle baskısı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çakır, R. ve Bozan, İ. (2009). *Mahalle baskısı: Var mı? yok mu?* İstanbul: Doğan Kitap.

- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (27).
- Çetin, A. (2010). Bir kavramın kısa tarihi: Mahalle baskısı. *Mukaddime*, 3, 81-91.
- Çiçekli, B. (2007). 6458 Sayılı kanunla güncellenmiş yabancılar ve mülteci hukuku. Ankara: Seçkin.
- Çiğdem, A. (2011). *Aydınlanma düşüncesi*, İstanbul: İletişim.
- Davenport, H. ve Prusak, L. (2001). *İş dünyasında bilgi yönetimi: Kuruluşlarellerindeki bilgiyi nasıl yönetirler*. (Çev. G. Günay). İstanbul: Rota.
- Davis, E. (2017). *Why we have reached peak bullshit*. New York: Little Brown.
- Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu*. (Çev: A. Emekçi ve O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı.
- Demirhan, K. (2017). Yeni medyada siyasal iletişim sürecinin kavramsallaştırılmasında alternatif modeller. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (1): 174-174
- Descartes, R. (1947). *Metod üzerine konuşma*. (Çev: M. Karasan). Ankara: MEB.
- Descartes, R. (1989). *Aklın idaresi için kurallar*. (Çev. M. Karasan). İstanbul: MEB.
- Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar*. (Çev. İ. Birkan). İstanbul: Bilgesu.
- DeStefano, F., ve Thompson, W. (2004). MMR vaccine and autism: An update of the scientific evidence. *Expert Review of Vaccines*, 3, 19–22.
- Dewdney, A. ve Ride, P. (2006). New media histories. Dewdney A. ve Ride, P (Editörler), *The new media handbook* içinde, (68-91). New York: Routledge.
- Dijk, J. (2018). *Ağ toplumu*. (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Kafka.
- Doğanay, Ü. ve Keneş, H. (2016). Yazılı basında mülteciler: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye Dergisi*, (40) 1, 143-184.
- Erdoğan, M. (2015). Türkiye’de Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, H. ve Erkan, C. (2004). Bilgi ekonomisinde teori ve politika. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*’nde sunulan bildiri. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Eslami, M., Rickman, A. vd. (2015). I always assumed that I wasn't really that close to [her]. *33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing*, New York: NY ACM, ss. 153-162.
- Evciman, S. (2018). *Platon’da siyasal bir kavram olarak mutlak hakikatin gelişimi ve dönüşümü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ün. SBUİ.
- Fairclough, N. (1992). Discourse and text: Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis, *Discourse and Society* 3, 193-217.

- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. *Discourse Studies: A multidisciplinary introduction*, (2). ss. 258-284. London: Sage.
- Fein, S., McCloskey, A. ve Tomlinson, T. (1997). Can the jury disregard that information? The use of suspicion to reduce the prejudicial effects of pretrial publicity and inadmissible testimony. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1215-1226.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. (3. Baskı). (Çev: S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Freud, S. (1998). *Rüyaların yorumu-I*. (Çev: S. Budak). Ankara: Öteki.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*. (Çev: Tahir E. Kalaycı ve S. Oğuz). İstanbul: Nota Bene.
- Gazioğlu, E. (2013). Kadın cinayetleri: Kavramsallaştırma ve sorunlu yaklaşımlar. *Sosyal Politika Çalışmaları*. (7) 30, 89-100.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji: Uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*. Ankara: Ütopya.
- Godlee, F., Smith, J. ve Marcovitch, H. (2011). Wakefield's article linking MMR vaccine and autism was fraudulent: Clear evidence of falsification of data should now close the door on this damaging vaccine scare. *BMJ: British Medical Journal*, 342, 64-66.
- Göker, G. ve Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, 229-256.
- Günenç, M. (2019). Hakikatin kısa bir tarihi: Post-hakikat bir dünya için avunmalar, Julian Baggini (Kitap İncelemesi). *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (1) 3, 427-432.
- Güney, M. (2007). 'Sinik aklın eleştirisi'nden 'siborg manifestosu'na: 21. yüzyıl için siyaset arayışları. *Davetsiz Misafir*. <https://davetsizmisafir.org/> (Erişim Tarihi: 01/07/2018).
- Gürdal, O. (2000). *Tekstil endüstrisinde enformasyon olgusu*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Haberli, M. (2012). Yeni bir örgütlenme biçimi olarak sanal cemaatler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (1) 3, 118-134.
- Haglin, K. (2017). The limitations of the backfire effect. *Research & Politics*, (4) 3, 1-5.
- Hamelink, C. J. (1991). Enformasyon devriminden sonra yaşam sürecektir mi? Kaplan, Y. (Der. ve Çev.). *Enformasyon devrimi efsanesi içinde* (s. 11-31). Kayseri: Rey.
- Hançerlioğlu, O. (1970). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Hançerlioğlu, O. (1985). *Felsefe ansiklopedisi*. İstanbul: Remzi.

- Harsin, J. (2018). Post-truth and critical communication. Cloud, D. (Editör). *Oxford Research Encyclopedia of Communication* içinde (1-36). Londra: Oxford University Press.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis.
- Hegel, F. (1986). *Tinin görüngübilimi*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea.
- Hilav, S. (2016). *Felsefe el kitabı*. İstanbul: Yapı Kredi.
- IOM. (2013). *Göç terimleri sözlüğü* (2. Baskı). Uluslararası Göç Örgütü.
- Jasny, L., Waggle, J ve Fisher, D. (2015). An empirical examination of echo chambers in US climate policy networks. *Nature Climate Change*, 5. 782-786.
- Jay, M. (2014). *Diyaletik imgelem*. (Çev: S. Doğan). İstanbul: Ayrıntı.
- Johnson, H. ve Seifert, C. (1994). Sources of the continued influence effect: When misinformation in memory affects later inferences. *Journal of Experimental Psychology*, 20 (6). 1420-1436.
- Kahan, D., Peters, E., Wittlin, M., Slovic, P., Ouellette, L., Braman, D ve Mandel, G. (2012). The polarizing impact of science literacy and numeracy on perceived climate change risks. *Nature Climate Change* 2, 732–735.
- Kant, I. (1983). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena*. (Çev. Kuçuradi ve Örnek). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kavaklı, N. (2019). Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 663-682.
- Kaymas, S. (2016). Yeni bağlamlarında devam eden sorunlar: Dijital kapitalizm ve kullanıcı emeğini yeniden düşünmek üzerine. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2, 103-133.
- Kızılcıçelik, S. (1994). Postmodernizm: Modernlik projesine bir başkaldırı. *Türkiye Günlüğü*, 30.
- Korkmaz, A. (2011). İnternet gazeteciliğinin kamuoyu oluşumuna etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1(2), 6-19.
- Kreitner, R. (2016). Post-truth and its consequences: What a 25-year-old essay tells us about the current moment, *The Nation*. Erişim Tarihi: 20.12. 2019.
- Kuçuradi, I. (1981). *Çağın olayları arasında*. Ankara: Şiir-Tiyatro Yayınları.
- Kumar, K. (2004). *Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma, çağdaş dünyanın yeni kuramları*. (Çev: M. Küçük), Ankara: Dost.
- Kutlu, A. (2019). Suskunluk sarmalı 2.0: Türkiye’de Facebook kullanımı üzerine bir araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*. 6 (1), 43-75.
- Lacan, J. (1997). *Écrits, a selection*. Londra: Routledge.

- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin dört temel ögesi*. (Çev: N. Erdem). İstanbul: Metis.
- Larson, H., Cooper, L., Eskola, J., Katz, S. ve Ratzan, S. (2011). Addressing the vaccine confidence gap. *The Lancet*, 378, 526–535.
- Lee, N. ve Kim, Y. (2014). The spiral of silence and journalists' outspokenness on Twitter. *Asian Journal of Communications*, (24) 3, 262-278.
- Lewandowsky, S., Ecker, U., Seifert, M., Schwarz, N. ve Cook, J. (2012). Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106–131.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. ve Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, 353-369.
- Liu, X. ve Fahmy, S. (2011). Exploring the spiral of silence in the virtuel world. *Journal of Media and Communication Studies*, 3 (2), 45-57.
- Lordoğlu, K. (2010). Türkiye’de çalışma hayatının bir parçası olarak yabancı çalışanlar. B. Pusch ve T. Wilkoszewski (Editörler). *Türkiye’de uluslararası göç: Toplumsal koşullar, bireysel yaşamlar içinde* (89-107). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Lyotard, J. F. (1997). *Postmodern durum*. (Çev: A. Çiğdem). Ankara: Vadi.
- Mardin, Ş. (2008). *Türk modernleşmesi. Makaleler 4*. İstanbul: İletişim.
- Marx, K. (2015). *Kapital*. (Çev: M. Selik). Ankara: Yordam.
- McCright, A., Charters, M., Dentzman, K. ve Dietz, T. (2016). Examining the effectiveness of climate change frames in the face of climate change denial counter-frame. *Topics in Cognitive Science*, 8, 76–97.
- Mercan, N., Demirci, K. vd. (2013). Alvin Toffler’e göre bilgi çağıının yeni paradigması: Kaos teorisi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, (8) 1, 115-127.
- Miyata, K., Yamamoto, H. ve Ogawa, Y. (2015). What affects the spiral of silence and the hard core on Twitter? An analysis of the nuclear power issue in Japan. *American Behavioral Scientist*. 59 (9), 1129-1141.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş çevrimiçi haber akışının yankı odası, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 11 (2), 232-251.
- Noelle-Neumann, E. (1998). *Kamuoyu: Suskunluk sarmalının keşfi* (Çev. M. Özkök). Ankara: Dost.
- Nyhan, B. ve Reifler, J. (2010). When corrections fail: The persistence of political Misperceptions. *Political Behavior*, 32 (2), 303-330.
- Odabaşı, H., Mısırlı, Ö. vd. (2012). Eğitim için yeni bir ortam: Twitter. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, (2) 1, 89-103.

- Odman, T. (1996). *Mülteci hukuku*. Ankara: AUSBİ İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- Olpak, C. (2019). 19. yüzyıl bilim ve felsefesinde Hegel'in etkisi üzerine kısa bir değerlendirme. *Bilim, Diyalektik ve Toplum*, (2) 4, 355-360.
- Özcan, D. (2016). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2 (4), 183-215.
- Özcan, M. (2018). Öznenin ölümü: post-truth çağında güvenlik ve Türkiye. *İnsamer*. https://insamer.com/tr/oznenin-olumu-post-truth-caginda-guvenlik-ve-turkiye_1191.html (Erişim Tarihi: 17.12.2019).
- Özdal, B. (2018). *Uluslararası göç ve nüfus hareketleri bağlamında Türkiye*. Bursa: Dora.
- Özer, Ö. (2008). İdeolojik atmosferin kapsama alanı: Bozüyük olaylarının Ortadoğu ve Ülkede Özgür Gündem gazetelerinde sunumu örneğinde haber söyleminde yapılan ideolojik üretime ilişkin yeni bir çözümleme. E. Dağtaş (Ed), *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın* içinde (s. 377-432).Ankara: Ütopya.
- Özer, Ö. (2011). *Haber söylem ideoloji, eleştirel haber çözümlemeleri*. Konya: Literatürk.
- Parker, I. (1992). *Discourse dynamics: Critical analysis for social and individual psychology*. Londra: Routledge.
- Pehlivan, B. (2019). Sosyal medya ve suskunluk sarmalı: Fikirlerin ifadesi için özgür bir alan vaadi gerçekleşti mi? *Etkileşim Dergisi*, 3, 114-127.
- Peter, C. ve Koch, T. (2016). When debunking scientific myths fails. *Science Communication*, 38 (1), 3-25.
- Philips, N. ve Hardy, C. (2002). *Discourse analysis: Investigating process of social construction*. Sage Publications: Londra.
- Platon. (1973). *Devlet*. (Çev: H. Demirhan) İstanbul: Hürriyet.
- Platon. (1986). *Diyaloglar II. Sofist*. (Çev: Ö. Soykan). İstanbul: Remzi.
- Poland, G. A., ve Spier, R. (2010). Fear, misinformation, and innumerates: How the Wakefield paper, the press, and advocacy group sdamaged the public health. *Vaccine*, 28, 2361-2362.
- Postman, N. (2006). *Teknopoli*. (2. Baskı). (Çev: M. Yılmaz). İstanbul: Paradigma.
- Ratzan, S. (2010). Editorial: Setting the record straight: Vaccines, autism, and The Lancet. *Journal of Health Communication*, 15, 237-239.
- Rescher, N. (1982). *The Coherence theory of truth*. Washington: University Press of America.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökenleri*. (Çev. I. Howison). Ankara: De Ki.

- Rockmore, T. (2019). *Hegel'den önce Hegel'den sonra*. (Çev. K. Kahveci). İstanbul: Say.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, 5, 33-44.
- Samsun, N. ve Mebrek, H. (2018). Suriyeli mülteci öğrencilerin gelecek beklentileri ve bunu etkileyen faktörler. *Journal of Law*, 2 (2), 37-78.
- Schiller, H. (1993). *Zihin Yönlendirenler*, (Çev. C. Cerit). İstanbul: Dokuz Eylül.
- Scovotti, C. ve Jones, S. (2011). From web 2.0 to web 3.0: Implications for advertising courses. *Journal of Advertising Education*, (15) 1, 6-15.
- Scruton, R. (2015). *Modern felsefenin kısa tarihi*. Ankara: Dipnot.
- Sloterdijk, P. (2001). *Critique of cynical reason*. Minnesota: Univ. Of Minnesota Press.
- Splichal, S. (1994). From civil society to informationsociety. *Information Society and Civil Society* içinde (50-77). West Lafayette: Purdue University Press.
- Şah, U. (2020). Eleştirel söylem analizi: Temel yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, ss. 210-231.
- Şimşek, V. (2018). Post-truth ve yeni medya: Sosyal medya grupları üzerinden bir inceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 8 (16).
- Tandoc, E., Lim, Z. ve Ling, R. (2017). Defining “fake news”. *Digital Journalism*, 2 (6), 137-153
- Taş, O. ve Taş, T. (2018). Post-hakikat çağında sosyal medyada yalan haber ve Suriyeli mülteciler sorunu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29, 183-208.
- Taslaman, C. (2008). *Modern bilim felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul.
- Tekeli, İ. (1998). *Türkiye'de iç göç sorunsalı yeniden tanımlanma aşamasına geldi*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tepe, H. (2016). *Platon'dan Habermas'a felsefede doğruluk ya da hakikat*. Ankara: BilgeSu.
- Therborn, G. (2015). Frankfurt Okulu, H. E. Bağcı (Ed.), *Frankfurt Okulu* içinde, (s.19-54). Ankara: Doğu Batı.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü dalga*. İstanbul: Altın.
- Toffler A. (1998). *Kaostan düzene*. İstanbul: İz.
- Toksöz, G. (2007). Göç alan ülkelerin işgücü piyasalarındaki gelişmeler ve göçmen işgücüne talep: Almanya örneği. A. Kaya (Editör), *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri* içinde (s. 135-157). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Travors, G., Muis, K. vd. (2016). Identity and epistemic emotions during knowledge revision: A potential account for the backfire effect. *Discourse Processes*, (53) 5-6. 339-370.
- Tutal, N. (2017). Post-gerçek: Şeytanla imzalanan yeni sözleşme. *Varlık*, 5-2017, 1-9.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 24. Ankara: Pegem.
- Twenge, J., Campbell, W. Ve Freeman, E. (2012). Generational differences in young adults' life goals, concern for others, and civic orientation, 1966-2009. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 1045-1062.
- Uluk, M. (2018). *Hakikat sonrası çağda yeni medya ve yalan haber*. Eskişehir: Dorlion.
- Uluk, M. (2019). Yanlış bilgiler ve biliş ilişkisi: Suriyeli mülteci dezenformasyonuna gelen kullanıcı yorumları üzerine bir inceleme. *Etkileşim*, 4, 286-301.
- Uzun, E. (2016). Uluslararası hukuk çerçevesinde BMMYK'nın yapısı, görevleri ve uluslararası mülteci hukukunun gelişimindeki yeri. *Göç Araştırmaları Dergisi* (2) 2, 60-85.
- Vural, B. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne yönelik bir araştırma. *Journal of Yaşar University*, (20) 5, 3348-3382.
- Waters, M. (2010). *Modern sosyoloji kuramları*. (Çev. Z. Cirhinlioğlu). İstanbul: Gündoğan.
- Wood, T. ve Porter, E. (2018). The elusive backfire effect: mass attitudes' steadfast Factual Adherence. *Political Behavior*, 41 (2), 135-163.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3 (3) 1-9.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara Seçkin.
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Şüpheden kartezyen düşünceye giden yol. *Mavi Atlas*, 5 (1): 44-68
- Yılmaz, M. (2009). Enformasyon ve bilgi kavramları bağlamında enformasyon yönetimi ve bilgi yönetimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (49) 1, 95-118.
- Yin, R. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları*. (Çev. İ. Günbaylı). Ankara: Nobel.

Yumrukuz, Ö. (2016). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde Survivor programı, *TRT Akademi*, (1)1, 85-111.

Yüksel, H. (2015). 'Enformasyon toplumu' ve insan: Avrupa Birliği politika belgelerinin eleştirel bir değerlendirmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 48 (2), 37-81.

Zekâ, N. (1994). Yolları çatallanan bahçe, aynalı gökdelenler, dil oyunları ve Robespierre. N. Zeka (Editör). *Postmodernizm: Fredric Jameson, Jean-François Lyotard, Jürgen Habermas içinde*, (7-30), İstanbul: Kıyı Yayınları.

Žižek, S. (2005). *Yamuk bakmak*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis.

Žižek, S. (2011). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis.

Žižek, S. (2014). *Ahir zamanlarda yaşarken*. (Çev: E. Ünal). İstanbul: Metis.

http-1: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).

http-2: <https://teyit.org/arastirma-insanlar-neden-yalan-haberlere-kaniyor/> (Erişim Tarihi:20.03.2020)

http-3: <https://youarenotsosmart.com/?s=backfire+effect> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

http-4: <https://www.youtube.com/watch?v=iH0-xO3BUWY> (Erişim tarihi: 22.12.2019).

http-5: http://www.cumhuriyet.com.tr/632769/GercekertesTrump_dunyasi.html (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-6: <https://www.thenation.com/article/post-truth-and-its-consequences-what-a-25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/> (Erişim tarihi: 22.12.2019).

http-7: <https://www.thestar.com/entertainment/2016/11/18/why-do-we-fall-for-fake-newsheres-the-post-truth-menon.html> (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-8: https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.ifWnnr0kD#.gaEvv7B0P (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-9: https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles?languageen (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-10: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/manip%C3%BCle> (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-11: https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles/transcript (Erişim Tarihi: 25.12.2019).

http-12: <https://www.iom.int/mission> (Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).

- http-13:** <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-43414137>
(Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).
- http-14:** <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>
(Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).
- http-15:** <https://www.umhd.org.tr/2018/03/hangi-ulkede-ne-kadar-multeci-var/>
(Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).
- http-16:** <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>
(Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).
- http-17:** <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Kanunlar/YUKK/TURKCE.pdf>
(Erişim Tarihi: 18. 07. 2020).
- http-18:** <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 08. 12. 2021).
- http-19:** https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/27110237_OCAK_2020_internet_BulteniSunu.pdf (Erişim Tarihi: 22.07.2020).
- http-20:** <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-internet-erisimi-ve-kullanimi-ne-durumda> (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- http-21:** <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/turkey-2020/>
(Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- http-22:** <https://teyit.org/wp-content/uploads/2019/01/medya-kullanimi-ve-haber-tuketimi-teyit-ocak-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- http-23:** <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/misinformation-and-disinformation-unpacked/> (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- http-24:** <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-iligili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi/> (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- http-25:** <https://www.birgun.net/haber/bir-yil-icerisinde-36-bin-sorusturma-315383>
(Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- http-26:** <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-kadin-cinayetleri> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- http-27:** https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_di12/default/bar?lang=en
(Erişim Tarihi: 9.12.2021).

EK-1. GÖRÜŞME METNİ

1. Sosyal medyayı özgür bir medya aracı olarak görüyor musunuz?
2. Sosyal medyada paylaşım yaparken ya da etkileşimde bulunurken kendinizi kısıtlıyor musunuz?
3. Sizce ülkemizde genel olarak ifade özgürlüğünün durumu nasıldır ve nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz?
4. Ülkemizde kadın cinayetlerindeki artış sizi ve yakın çevrenizi nasıl etkiliyor?
5. Ülkemizde kadınlar açısından sokakların güvenirliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?
6. Size göre ülkemizde kadına yönelik şiddetin artmasının temel nedenleri nelerdir?
7. Ekonomik olarak alım gücünüzdeki değişiklikleri geçmişe kıyasla karşılaştır mısınız?
8. Alışveriş alışkanlıklarınız zaman içinde değişikliğe uğruyor mu, nasıl?
9. Üniversite eğitiminde fırsat eşitliği sizin için ne anlama geliyor?
10. Size göre ülkemizde insanlar üniversite eğitimi konusunda aynı koşullara sahip mi, bu koşullar sizce nelerdir?
11. Sizin, üniversite eğitimiyle ilgili bireysel amaçlarınız oldu mu, bu amaçlarınızı ne ölçüde gerçekleştirebildiniz?
12. Hayatınızda çalışmak ve dinlenmek arasında doğru bir denge kurabiliyor musunuz?
13. Ne sıklıkla tatil yapabiliyorsunuz ve bunu hangi koşullar belirliyor?
14. Yılda 15 gün fazladan ücretsiz izin hakkınız olsa kullanır mısınız, çalışmayı mı tercih edersiniz?

15. Günlük sosyal yaşantınız içinde, sizi en çok rahatsız eden eşitsizlik/adaletsizlik görüntüleri neler oluyor?

16. Sağlık hizmetlerinden, ihtiyacınızı karşılayacak kadar yararlanabildiğinizi düşünüyor musunuz?

17. Sağlık hizmeti alma konusunda yaşadığınız mağduriyetler ya da memnuniyetsizlikler var mı ya da oldu mu?

18. Sağlık hizmetleri konusunda ülkemizde ne gibi düzeltmelerin yapılmasını isterdiniz?

19. Aşağıdaki konulara, bireysel olarak ya da yakın çevreniz üzerinden, hakkında sorun yaşamış olduklarınızı, öncelik sıralamasına göre 1’den 6’ya kadar sıralar mısınız? Eğer sorun yaşamadığınız konular varsa işaretlemeyiniz.

- İfade zgrlğ sorunu
- Kadına yönelik şiddet
- Alım gücünün azalması
- Yüksek ğretimde fırsat eşitliği
- Gelir eşitliği sorunu
- Sağlık sistemindeki sorunlar

20. Devlet sırayla yeni yasal düzenlemeler yapacak olsaydı, aşağıdaki altı seçeneği hangi öncelik sıralamasıyla yapmasını isterdiniz? İlk uygulamaya geçmesini istediğiniz maddeden başlayarak, öncelik sıralamanıza göre 1’den 6’ya kadar numaralandırır mısınız? Eğer uygulamaya geçmesini istemediğiniz ya da gerek olmadığını düşündüğünüz maddeler varsa, işaretlemeyiniz.

- Sosyal medyaya yönelik olarak devlet tarafından uygulanan her türlü cezai yaptırımın kalkması.
- Düşük gelirliiler için indirimli alışveriş kartı verilmesi.
- Devlete ait ucuz tatil kamplarının, herkesin kullanabileceği biçimde çoğaltılması.
- Genel Sağlık Sigortası borçlarının silinmesi ve muayene, tedavi ve ilaçlardan hiç bir ücret kesintisinin yapılmaması.
- Üniversiteye giriş sınavlarının kaldırılarak, yerleştirmenin tamamen adayların ilgi alanlarına ve çalışmalarına göre düzenlenmesi
- Kadınları şiddete karşı korumaya duyarlı biçimde geliştirilmiş pratik ve etkili yasal düzenlemelerin acilen yapılması.

Görüşmenin bu bölümünde sizlere, Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmenlere ilişkin 6 adet sosyal medya paylaşımı gösterilecektir. Bu metinler farklı zamanlarda paylaşılmış ve Suriyeli göçmenlere ilişkin belirli konularda belirli bilgiler içeren paylaşımlardır. Bu metinlerin bir kısmı ya da tamamı doğru olabileceği gibi, bir kısmı ya da tamamı kurgulanmış ve yanlış bilgi içeren paylaşımlar da olabilir. Bu metinlerin ne kadarının doğru, ne kadarının yanlış olduğu bilgisi verilmeyecektir. Bu açıdan, sayısal bir hesaplamayla tahminlerde bulunmamanızı, yalnızca size inandırıcı gelip gelmemesine bakarak seçim yapmanızı rica ediyorum. Burada sizin, doğruyu ve yanlış bulma ya da tahmin edebilme başarınız ölçülmemektedir. Cevaplamalarınız bittikten hemen sonra, metinlerin doğru/yanlış olduğu bilgisi size bildirilecektir.

Lütfen, her paylaşımı inceledikten sonra, o paylaşımda yer alan bilgilerin doğru olduğunu düşünüyorsanız, alttaki seçeneklerden “DOĞRU” seçeneğini işaretleyiniz, paylaşımda yer alan bilgilerin kurgulanmış ve yanlış olduğunu düşünüyorsanız “YANLIŞ” seçeneğini işaretleyiniz. Bu sosyal medya paylaşımlarını istediğiniz kadar inceleyebilirsiniz.

1.Metin

Son dakika... İçişleri Bakanlığı'ndan yasak geldi Suriyeliler açıklaması Suriyeliler hakkında sosyal Medyada video resim haber paylaşanlar 3 yıla kadar hapis ile yargılanacaktır sayın halkımıza duyurulur ..

Bağdat Caddesi Forumu

Bu Sayfayı Beğen · 5 Temmuz ·

Son dakika... İçişleri Bakanlığı'ndan yasak geldi Suriyeliler açıklaması Suriyeliler hakkında sosyal Medyada video resim haber paylaşanlar 3 yıla kadar hapis ile yargılanacaktır sayın halkımıza duyurulur ..
suriyeliler haklıdır Türk halkı suçludur ...!!
<http://www.cnnturk.com/son-dakika-icisleri-bakanligindan-suriyeliler-aciklamasi>

Beğen Yorum Yap Paylaş

1,6 Bin

Başlıca Yorumlar

3.112 paylaşım

382 Yorum

Bağdat Caddesi Forumu Dün gece bu paylaşımı yapınca bu haberin yalan olduğunu böyle bir şey olamayacağını söyleyen onlarca yorum ve mesaj aldık. Bizi yalancı olmakla suçlayanlar linki okusun. Linkte halkı sokağa çağırmaktan bahsediyor ancak gerçekte öyle olmadığını hepimiz biliyoruz...
<https://halkweb.com/suriyeli-tweetlerine-gozalti/>

'Suriyeli' tweetlerine gözaltı

Ankara Cumhuriyet...

Yorum yaz...

Doğru

Yanlış

2. Metin

Tcvatanım
Bu Sayfayı Beğen · 9 saat · 🌐

Suriyeliler Tecavüz Edip Öldürdü..

Bursa'da dün gece 2 Suriyeli, iş çıkışı evine giden Serpil Yıldırım'ı kaçırıp Tecavüz ettikten sonra öldürdü.
Erikli Mahallesin de yakalanan Katiller Tutuklandı.

Beğen Yorum Yap Paylaş

1,2 Bin Başlıca Yorumlar

1.649 paylaşım 438 Yorum

Allah belanızı versin , devlet 18 yaş üstü bütün erkekleri sınırışı etmeli kadın ve çocukları da Suriye sınırında kampları koymalı. Büyük bir hata yapıldı ama bu böyle devam etmemeli onları şehirlerde , mahallelerimizde istemiyoruz

Doğru

Yanlış

3. Metin

#HAYIR
VAY ANASINI !!!
Cumartesi istanbul
Ikeadaydim.Önümüzde kasa
kuyruğunda bir Türk aile ve onun
önünde Suriyeli bir aile vardı.Ve bu
aile 758 tl lik alışveriş yapmışlar
ve kasiyer rakamı söyledi.Adam
cebinden AKKART çıkardı ve
hesap 379 tlye düştü ve aynı kartla
ödemeyi yaptı.Unuttum yazmayı
arkadaşlar kimlik kontrolü içinde
TC cüzdanı çıkardı.İnsanlar bir
anda kasiyere dönüp nedir bu
dediler ve suriyelilere verilen özel
AKkart olduğunu ve %50 indirimli
olduğunu söyledi ve kasiyeri
dinleyen herkesin ağzından aynı
anda koro gibi kadınlı erkekli ha
si..tir kelimesi çıktı ve bir anda
herkes birbirinden özür dilemeye
başladı.Benimde ağzımdan kaçtı
tabii ki aynı kelime
Akın Tunç

09:34 ✓

☐

Doğru

☐

Yanlış

4. Metin

Suriye Vatandaşlık Bürosu
Bu Sayfayı Beğen · 10 Ağustos · 693

ÖSYM tarafından dün açıklanan verilere göre 131.746 Suriyeli genç, üniversitelere yerleştirildi. Ayda 800 TL öğrenim yardımı alacak Suriyeliler herhangi bir sınava girmeden kura sistemi ile yerleştirildiler. Suriyelilerin en çok tercih ettiği bölümler; Tıp, Diş Hekimliği, Avukatlık, Bilgisayar Mühendisliği ve Makine Mühendisliği

ODTÜ'ye yerleştirilen Suriyelilerden Ahmed Zevat; "Sınav olsaydı da biz başarılı olurduk. Yeni hedefim çapraz geçiş ile Oxford Üniversitesi'ne gitmek." dedi.

Beğen · Yorum Yap · Paylaş

693 Başlıca Yorumlar

68 paylaşım 97 Yorum

İ Suriyelilerin bu kadar başarılı olmasının arkasında yatan sebep; çok çalışkan ve zeki olmalarıdır. Suriyeliler, TC üniversitelerini adeta birer kahraman gibi fethetmişlerdir.

Beğen · Yanıtla · 226 · 10 Ağustos, 14:14 · Düzenlendi

24 Yanıt

Senin anayın baciyn ammuna korum itouit. siz adamısın lan ipneler alayının ammuna

Yorum yaz...

Doğru

Yanlış

5. Metin

 Murat Kurt
@MuratKurtNet

Ekrem İmamoğlu "70 yaşında vatandaşım pazarda limon satacak. 20 yaşında Suriyeli genç belediyeden yardım alıp, sahilde nargile içecek. Yok öyle artık o devir bitti" dedi. Başkanımıza destek vermeye hazır mıyız?
[@ekrem_imamoglu](#) [@ugurdundarsozcu](#)

 Tunç Soyer ve diğer 8 kişi

ÖS 8:28 · 10 Tem 2019 · [Twitter for Android](#)

2,6 B Retweet 23,3 B Beğeni

Doğru

Yanlış

6. Metin

Murat Muratoglu
@sozcumuratoglu

Suriyeliler ücretsiz sağlık hizmeti alirken...
Hatta tüp bebek yaparken...
Bedavaya aldıkları ilaçları hastane kapısında satarken...

Türk vatandaşları sigorta borcunu ödeyemezse bırakın
tedaviyi, muayene bile edilmiyor !

sozcu.com.tr/2020/yazarlar/... #gazetesozcu
@gazetesozcu

**MURAT
MURATOğLU**

Borcun varsa  lebilirsin kenarda!
Murat Muratoğlu: Borcun varsa  lebilirsin kenarda!. Murat Muratoğlu tüm yazıları
ile Sozcu.com.tr'de
sozcu.com.tr

   10:05 · 3 Oca 2020 · Twitter Web App

2.507 Retweet 92 Alıntı Tweetler 7.832 Beğeni

☐

Doğru

☐

Yanlış

21. Birinci metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?
22. İkinci metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?
23. Üçüncü metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?
24. Dördüncü metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?
25. Beşinci metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?
26. Altıncı metnin doğru / yanlış olduğunu düşünmenizin sebepleri nelerdir?

Sosyal medya kullanım alışkanlıkları:

27. Haber takibi yapma ve güvenilir bilgilere ulaşma noktalarında sosyal medyayı nasıl değerlendirirsiniz?
28. Bilgilerin güvenilirliği konusunda sosyal medyayı, televizyon, gazete gibi geleneksel medya araçlarıyla karşılaştırır mısınız?
29. Sosyal medyada gündemi takip ederken ya da özellikle bir konuda bilgi ararken, bilgi ve haber kaynaklarınızı kendiniz mi seçersiniz, yoksa çok kullanılan ve popüler haber kaynaklarına mı bakarsınız? Bu konuda genel bir kıyaslama yapar mısınız?
30. Güvendiğiniz haber kaynaklarını seçerken neleri dikkate alıyorsunuz?
31. Sosyal medyada rastladığınız bir bilginin doğru olup olmadığına karar verirken nelere dikkat edersiniz?
32. Şimdiye kadar, sosyal medyada doğru olmayan bilgilere inanıp, sonradan bunu fark ettiğiniz oldu mu, bunu ne sıklıkla yaşıyorsunuz?

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Onurhan DEMİRKOL

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim Bilgileri

- 2015, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans.
- 2010, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı, Lisans.

Mesleki Geçmiş

- Kurgu operatörü, Anadolu Üniversitesi Tv Yapım Merkezi (2011-2014)
- Kurgu operatörü, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi (2010)

Yayınları ve Bilimsel Faaliyetleri

- Demirkol, O. (2017). Sosyal medya gündeminin algılanışı üzerine niteliksel bir kullanıcı araştırması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 129-159.
- Demirkol, O. (2016). İlk Bakıştan Son Bakışa, Aşkın Çözülüşüne Bir Tanıklık: Melodramdan Gerçekçiliğe Kalan Son Kuşlar. C. Uluyağcı (Ed.), *Sonsuza kadar mutlu mu yaşadılar?* içinde (s. 175-199). Ankara: Doruk.
- Demirkol, O. (2015). Mahremiyetin kamuya açılması: "Tek Başına Dans"ve röntgenciliğin toplumsal eleştirisi. *Sinecine*, 6 (1), 91-106.
- Demirkol, O. (2015). *İdeolojiye "yamuk bakmak": Skyfall filminin söylem analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.